

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN
EĞİTİM POLİTİKALARI
(1923-1950)

Birgül BOZKURT

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ergün AYBARS

İZMİR- 2007

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘‘Cumhuriyet Halk Partisi’nin Eđitim Politikaları (1923-1950)’’, adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2007

BİRGÜL BOZKURT

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün/...../..... tarih vesayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'ninmaddesine göre doktora öğrencisi Birgül BOZKURT'un "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Eğitim Politikaları (1923-1950)" konulu tezini incelemiş ve aday/...../..... tarihinde, saat' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezinolduğuna oy.....ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÜYE

ÜYE

**YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU**

TEZ NO: 303711

KONU NO:

ÜNİV. NO:

Tez Yazarının:

Soyadı: **BOZKURT**

Adı: **BİRGÜL**

Tezin Türkçe Adı: **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Eğitim Politikaları
(1923-1950)**

Tezin Yabancı Dildeki Adı: **Education Policies of Republican People's Party
(1923-1950)**

Tezin Türü: Yüksek Lisans **Doktora** Doçentlik Tıpta Uzmanlık Sanatta Uzmanlık
X

Tezin Kabul Edildiği

Üniversite: **Dokuz Eylül Üniversitesi**

Enstitü: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**

Tarih: **2007**

Tez Yöneticisinin

Soyadı, Adı: **AYBARS, Ergün**

Ünvanı: **Prof. Dr.**

Tezin Yazıldığı Dil: **Türkçe**

Türkçe Anahtar Kelimeler

Cumhuriyet Halk Partisi

Eğitim

Siyasi Partiler

Tek Parti Dönemi

İngilizce Anahtar Kelimeler

Republican People's Party

Education

Political Parties

One Party Period

Tarih:

İmza:

ÖZET

Temeli, “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” ne dayanan, Cumhuriyet Halk Partisi, Mustafa Kemal Atatürk tarafından 9 Eylül 1923 tarihinde kurulmuştur. Tarihsel temelleri ve ideolojisi itibarıyla CHP, en başından Türk Devrimiyle özdeşleşmiştir. Türk Devrimi’nin felsefesine uygun bir şekilde, çağdaş bir ulus-devlet oluşumunda parti, yeniliklere yön veren itici bir güç olarak görülmüştür. Bu nedenle, Cumhuriyet’in ilanından sonra gerçekleştirilen yeniliklerin belirlenmesi ve uygulanmasında CHP, öncülük etmiştir.

Yönetim, hukuk, ekonomi, eğitim ve kültür alanlarında ardı ardına yapılan yeniliklerin yaşandığı Cumhuriyet’in ilk yılları, aynı zamanda parti ideolojisinin temel ilkelerinin olgunlaştığı bir dönem olmuştur. 1931’de “6 ilke”yle ifade edilen parti ideolojisi, ilkelerin 1937’de Anayasa’ya yerleştirilmesiyle, sadece CHP vasıfları olmaktan çıkarak, devlete mâl edilmiştir.

27 yıllık iktidar süreci içinde, ülke içindeki dinamikler ve dış konjonktürel gelişmeler CHP siyasetinin şekillenmesinde etkili olmuştur. II. Dünya Savaşı yılları bu etkilerin en yoğun olduğu dönemdir. Nitekim, 1940’lı yılların ikinci yarısı hem Türkiye siyasetini, hem de CHP’yi büyük ölçüde etkilemiş ve değişime neden olmuştur.

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren eğitim ve temel olarak insan yetiştirme düzenine ilişkin kararlar ve uygulamalar Cumhuriyet Halk Partisi’nin başlıca uğraş alanını oluşturmuştur. 1927 yılından itibaren dört yılda bir toplanan kurultaylar parti siyasetinin belirlendiği bir ortam olması ve uygulanacak siyasete yön vermesi açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışmada, Cumhuriyet’in ilk 27 yılı içinde CHP’nin eğitim politikalarını, siyasal gelişmeler ekseninde değerlendirirken kurultaylar ve parti programları esas alınmıştır.

SUMMARY

Republican People's Party (RPP), which was originated from "The Committee for Defending Rights in Anatolia and Thrace", was founded on September 9, 1923 by Mustafa Kemal Atatürk. Regarding its historical roots and ideology, RPP has been identified with the Turkish Revolution from the very beginning. The party has been considered to be the propelling power guiding the reforms in the formation of a modern nation-state, in accordance with the philosophy of the Turkish Revolution. For this reason, RPP functioned as a pioneer in the specification and application of the reforms that were brought about after the declaration of the Republic.

The first years of the Republic during which a number of reforms were realized in the spheres of administration, law, economy, education and culture were also the period in which the fundamental principles of the ideology of the party ripened. The party ideology, which had been represented by "the 6 principles" in 1937, became not only the characteristics of the RPP but also that of the state after these principles were embedded in the Constitution in 1937.

The dynamics within the country and the external conjunctural developments influenced the formation of the policies of RPP during the 27-year ruling period. The Second World War years constitute the period in which these influences were the strongest. For this reason, the second half of the 1940s affected both Turkey and RPP to a great extent and led to a number of considerable changes.

From the first years of the Republic, education and the decisions and applications concerning the system of creating citizens have been the major areas of concern for Republican People's Party. The conventions in every fourth year since 1927 are rather significant because these party meetings provided the environment in which the party policy is determined and shaped. For this reason, in the present study, these conventions and party programs are regarded as the basis for the evaluation of the education policies of RPP in the first 27 years of the Republic on the axis of political developments.

ÖNSÖZ

Eğitim politikaları siyasi partilerin, ideolojisi ve sürdürecekleri siyasetin yönünü belirtmesi açısından son derece önemli bir göstergedir. Eğitim aracılığıyla sadece varolan kuşaklar değil, gelecek kuşaklara da yön verilecek olması, siyasal partilerin eğitimi göz ardı edemeyecekleri bir konuma getirmiştir.

1923-1950 yılları arasında kendini “devrimci parti” olarak tanımlayan CHP’nin iktidarda olduğu dönemdir. CHP’nin eğitim politikalarının incelenmesi bu açıdan Cumhuriyet’in ilk 27 yıllık eğitimdeki gelişmelerini yansıtır. Bu çalışmada da yararlanılan, Atatürk dönemi eğitim, Cumhuriyet dönemi eğitim, vb. başlıklı pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmanın amacı sadece Türkiye’nin eğitim tarihinin değerlendirilmesi değil, eğitimdeki gelişmeler ışığında CHP siyasetine bu yönden bir bakış geliştirilmeye çalışılmasıdır. Bu nedenle çalışmanın bölümlenmeleri de CHP’nin tarihsel gelişimi ve kurultay tarihlerine göre olmuştur. Böyle bir ayırım eğitimdeki gelişmelerin değerlendirilmesi içinde yararlı görülmüştür.

Kurultayların programları, izlenecek siyasete yön veren kararlar olduğu için CHP yayınları içinde özellikle parti programları kaynak olarak kullanılmıştır. Kurultay programları ve tüzükleri, CHP’yle ilgili bazı yayınlara CHP Genel Merkezi Kütüphanesinden ulaşılmıştır. Bunun dışında, Başbakanlık arşivinden de öncelikle CHP kataloğu ve konuyla ilgili diğer belgelerden yararlanılmıştır.

Dönemin basınından Hakimiyet-i Milliye (Ulus) gazetesi bilindiği üzere CHP’nin yayın organı olması itibarıyla, CHP’deki gelişmeleri izlemek üzere yararlanılan kaynaklar arasındadır. Yine Cumhuriyet, Milliyet gibi dönemin diğer gazetelerinden de yararlanılmıştır. Basınla ilgili kaynaklara İzmir Milli Kütüphane’den ulaşılmıştır.

Her çalışmanın kendi içinde taşıdığı zorluklar, ortaya bir sonuç çıktığında yerini heyecana ve mutluluğa dönüştürmektedir. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Ergün Aybars’a çok teşekkür ederim. Dokuz Eylül İnkılâp Tarihi Enstitüsünde çalışan herkese başta dostlukları ve destekleyici tutumları için teşekkür ederim.

Ailem, eşim ve sevgisiyle beni destekleyen kızım Bilge Özgü olmasaydı böyle bir çalışma yapabileceğimi sanmıyorum. Sizlere de çok teşekkür ediyorum.

KISALTMALAR

A.g.e.:	Adı geçen eser
A.g.m.:	Adı geçen makale
A.g.y.:	Adı geçen yayın
A.S.D. :	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ARMHC:	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
ARMHG:	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu
B.C.A.:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C.:	Cilt
CHF:	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DP:	Demokrat Parti
M.E.S.D.:	Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle ilgili Söylev ve Demeçleri
s.:	sayfa
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK:	Türk Dil Kurumu
TTK:	Türk Tarih Kurumu
vb.:	ve benzeri

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1923-1927 Yıllarında İlk Öğretime Ait Rakamlar

Tablo 2. 1939-1940, 1940-1941 Ders Dönemine Ait Eğitim İstatistiği

Tablo 3. 1943-1944, 1944-1945 Ders Dönemine Ait Eğitim İstatistiği

EKLER LİSTESİ

EK I. CHP 1931 PROGRAMI, “Milli Talim ve Terbiye” Bölümü

EK II. CHP 1935 PROGRAMI, “Ulusal Eğitim” Bölümü

EK III. CHP 1939 PROGRAMI, “Milli Talim ve Terbiye” Bölümü

EK IV. CHP 1943 PROGRAMI, “Milli Eğitim ve Öğretim” Bölümü

EK V. CHP 1947 PROGRAMI, “Milli Eğitim ve Öğretim” Bölümü

İÇİNDEKİLER

ÖZET

SUMMARY

ÖNSÖZ

KISALTMALAR

TABLolar LİSTESİ

EKLER LİSTESİ

GİRİŞ	1
1920-1923: TARİHSEL TEMELLER	5
I. KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SİYASAL ÖRGÜTLENME	5
A. “Müdafaa-i Hukuk”	5
B. Sivas Kongresi ve “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”	7
C. TBMM- “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu”	10
II. KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE EĞİTİM	17
A. Maarif Vekâleti ve Hükümet Programı	18
B. Maarif Kongresi	22
C. Halk Eğitimi	26
I- CUMHURİYET’İN KURULUŞ SÜRECİNDE CHP VE EĞİTİM	28
A. HALK FIRKASI’NIN KURULUŞU	28
1. “9 UMDE” VE EĞİTİM	30
B. 1923-1927 DÖNEMİNDE EĞİTİMDEKİ GELİŞMELER	35
1. EĞİTİME YÖN VEREN KARARLAR	35
a. Atatürk ve Eğitim	35
b. Hükümet Programları	38
c. Eğitim Bakanlığı Genelgeleri	43
d. Heyet-i İlmîyeler	50
2. EĞİTİMLE İLGİLİ DÜZENLEMELER	53
a. 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu	53
b. 1924 Anayasası	66
c. Maârif Teşkilatına Dair Kanun	68

3. EĞİTİM UYGULAMALARI	74
a. “İrfan Ordusu”: Öğretmenler	74
b. Okullar	81
II- 1927 KURULTAYI, CHP VE EĞİTİMDE YENİ YÖNELİMLER	94
A. CUMHURİYET HALK PARTİSİ’NİN GELİŞİMİ	94
1. BÜYÜK KONGRE (1927)	94
2. 1927 KURULTAYI VE EĞİTİM	100
B. 1927-1931 DÖNEMİNDE EĞİTİM	103
1. EĞİTİME YÖN VEREN KARARLAR	103
a. Hükümet Programları	103
b. Eğitim Bakanları	105
2. EĞİTİMLE İLGİLİ DÜZENLEMELER VE UYGULAMALAR	107
a. Köyde Eğitim	107
b. Harf Devrimi	114
c. Halk Eğitimi ve Millet Mektepleri	133
d. Okullar	142
III- 1931-1939 ARASI DÖNEMDE CHP’NİN EĞİTİM VE KÜLTÜR ÇALIŞMALARI	147
A. 1931 VE 1935 KURULTAYLARI VE CHP’DEKİ GELİŞMELER	147
1. 1931 KURULTAYI	147
2. 1935 KURULTAYI	154
B. 1931-1939 YILLARI ARASINDA EĞİTİM	163
1. EĞİTİME YÖN VEREN KARARLAR	163
a. Parti Programları	163
b. Hükümet Programları	167
2. YENİ YÖNELİMLER VE KURUMLAR	169
a. Tarih, Dil Çalışmaları ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesinin Kuruluşu	169
b. Halkevleri	177
c. Üniversite İnkılâbı	190
d. İnkılâp Enstitüsü ve Dersleri	198

e. Köy Eğitimi ve Öğretmen Kanunu	204
3. OKULLAR	214
IV- “MİLLİ ŞEF” DÖNEMİ EĞİTİMDEKİ GELİŞMELER	218
A. CHP’DE “MİLLİ ŞEF”LİĞİN KURUMSALLAŞMASI	218
1. ÜSNOMAL 1938 KURULTAYI	218
2. 1939 KURULTAYI	224
3. 1943 KURULTAYI	233
B. 1939-1945 DÖNEMİNDE EĞİTİM	243
1. EĞİTİME YÖN VEREN KARARLAR	243
a. İsmet İnönü	243
b. Parti Programları	245
c. Hükümet Programları	248
d. Hasan-Âli Yücel	250
2. KÖY ENSTİTÜLERİ	255
a. Köy Enstitülerinin Kuruluşu ve CHP	255
b. Köy Enstitüleri Uygulaması	261
3. OKULLAR	266
V- ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE CHP’NİN EĞİTİM POLİTİKALARI	269
A. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE CHP	269
1. 1946 OLAĞANÜSTÜ KURULTAYI	269
2. 1947 KURULTAYI	276
B. 1946’DAN SONRA EĞİTİM	291
1. EĞİTİME YÖN VEREN KARARLAR	291
a. 1947 Parti Programı	291
b. Hükümet Programları	292
2. EĞİTİMDE YENİ YÖNELİMLER VE UYGULAMALAR	295
a. Din Dersleri	295
b. Köy Enstitüleri	300
3. OKULLAR	304

SONUÇ	306
KAYNAKÇA	310
EKLER	326

GİRİŞ

Ünlü filozof Russel, “*siyasal yönden örgütlenmiş tutkular, örgütlenmeden kalan tutkuların daha güçlüdür*” derken, örgütlülük ve siyasal örgütlülüğün önemine işaret eder. Verdiği örnek oldukça önemlidir. Pazar günü sinemaya gitmek isteyen ve gününü böyle geçiren insanlar hiç örgütlenmemiş bir topluluktur, siyasal yönden önemsizdir. Pazar gününü kutsal sayan ve Pazar günü sinemaya gidilmesini önlemek isteyenler örgütlüdür ve siyasal yönden etkilidir. Sinema sahipleri de örgütlü bir topluluktur. Buradaki siyasal çatışma sinema sahipleri ve Pazar gününü kutsal sayanlar arasında bir çatışmadır. Halkın istekleri önemsiz kalır.¹

Çağdaş toplumların, siyasal sistemin niteliği ve karakteri ne olursa olsun, en önemli öğeleri, siyasal partiler olarak kabul edilmektedir. Siyasal partiler, hemen hemen bütün ülkelerde – geleneksel toplumlar hariç- siyasal hayatın temel unsurları ve başlıca dinamik güçleri haline gelmişlerdir.² Palombara ve Weiner’in “*siyasal parti, çağdaş ve çağdaşlaşmakta olan siyasal sistemlerin bir öğesidir*” yaklaşımının bir sonucu olarak siyasal partiler ve çağdaşlaşma, birbiriyle yakından ilişkili ve karşılıklı etkileşim içinde olan konulardır.³

Türkiye’de siyasal partiler, Osmanlı’nın son döneminde Batılılaşma süreci içinde ortaya çıkmıştır. İlk kez II. Meşrutiyet dönemi öncesindeki siyasal gelişmelerin bir sonucu olarak, 1908’den sonra gerçek anlamda siyasal partiler kurulmuştur.⁴ Bu dönemde kurulan başta İttihat ve Terakki Partisi olmak üzere partilerin kurucuları genellikle Batılılaşma süreci içinde modern eğitim kurumlarında yetişmişlerdir.⁵

Her topluma özgü siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel koşullar, siyasal partileri büyük ölçüde şekillendirdiği gibi aynı zamanda bunlar tarafından koşullandırılır. Öte yandan gelişmekte olan ülkeler içinde siyasal partiler, toplumun

¹ Bertrand Russel, **Eğitim ve Toplum Düzeni**, 2. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981, s. 94

² Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 14. Basım, Bilgi Yayınevi, İzmir, 1987, s. 159-161

³ Joseph La Palombara ve Myron Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, Princeton, 1966, s. 3’ten akt: Suna Kili, **Atatürk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 182-183

⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul, 1952, s. 77

⁵ Ahmet Kotil, “Dünyada ve Türkiye’de Siyasal Partiler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2002

çağdaştırılmasında, topluma yön vermek, onların siyasal ve toplumsal yapılarını değiştirmek doğrultusunda öncülük ederler. Çağdaşlaşma eylemlerinde siyasal sisteme katılım, siyasal sistemin yasallığını sağlama, siyasal uyumsuzluklara çözüm olanakları geliştirme ve ulusal bütünleşmeye yardımcı olma gibi önemli işlevleri vardır. Nihayetinde toplumun, siyasallaştırılmasında aracı olmaktadır.⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle tarihsel olarak ömrünü tamamlayan Osmanlı İmparatorluğu yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu yeni devletin, siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısının şekillenmesi açısından dönüm noktasıdır. Asıl olan, bu değişimin bir devrimle gerçekleşmiş olmasıdır. Başlangıçta, siyasete ilişkin tüm dinamikler yeniden tarif edilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda çağdaşlaşma düşüncesi kişisellikten kurtarılmış⁷ bir kurumsallaşma üzerine inşa edilmiştir. Buna göre; Cumhuriyet'in tüm kurumları bir bütün olarak bu amacı yerine getirme işlevini üstlenmiştir. Kurtuluş Savaşı'yla, işgallere karşı başlayan siyasal örgütlenme, 1923 yılında Cumhuriyet Halk Partisi çatısı altında toplanmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) yüklenen anlamlardan biri, yeniliklere yön veren siyasi bir kadro oluşturmaktır. Bu siyasal topluluk, Cumhuriyet'le ifade bulan egemenlik yapısına uygun çağdaş bir düzen oluşturacaktır. Hangi yeniliklerin uygulanacağı, bunların topluma aktarılması ve yerleştirilmesi öncelikle Halk Partisi'nde tartışılmaktaydı. Meclis ve partinin farklılaşmamış olması nedeniyle, önder kadronun belirlediği esasların meclise kabul ettirilmesinde, parti önemli bir işleve sahipti. Ankara'da egemen yeni güç ve başında Mustafa Kemal, devrimsel bir dönüşümün eşiğinde Osmanlı sistemine "*tarihin sonunu*"⁸ getirecek, yeni değerlerin seçimini yapacaktır. Türk Devrimi, öncelikle dine dayalı yasallığın bütünüyle reddi ve bunun yerine ulusçu bir yasallığın kurumsallaşması anlamını taşıdığından, bu seçimin izleyeceği yönde ortaya çıkmaktadır.⁹ Bu nedenle en başından CHP, Türk Devrimiyle özdeşleşmiştir.

⁶ Kili, **a.g.e.**, s. 183

⁷ Metin Heper, "Atatürk ve Devlet Bürokrasisi", **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, (Yay.Haz: Jacop M. Landau), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 128

⁸ Ali Gevgili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, İkinci Basım, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 10

⁹ S. N. Eisenstadt, "Kemalist Yönetim ve Modernleşme: Bazı Karşılaştırmalı ve Analitik Görüşler", **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, (Yayına Haz. Jacop M. Landau), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s.28,

Berkes, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ortaya çıkışını, teokratik Saltanat-Hilafet rejimiyle demokratik Halk Cumhuriyeti karşıtlığı arasında kümeleşen siyasal eğilimler arasında normal siyasal koşullarda görülen partiler türünde bir ayrışmadan ziyade devrim sorunu karşısında iki kanattan birinin devrimci grupların Halk Partisi etrafında toplanışı olarak değerlendirir.¹⁰

Türk siyasal yaşamının eksenini oluşturan, Cumhuriyet Halk Partisi'nin işlevi, aynı zamanda parti örgütü aracılığıyla toplumla devrimleri bütünselleştirme olarak belirlenmiştir. Bu düşünce Mustafa Kemal tarafından 16/17 Ocak 1923 tarihlerinde İzmit Kasrında İstanbul gazetecileriyle görüşmesinde ve 7 Şubat 1923'te Balıkesir halkıyla konuşmasında şu sözleriyle ifade edilir; "**Halk Fırkası halkımıza terbiye-i siyasiye vermek için bir mektep olacaktır.**"¹¹ Böylece Parti ve prensipleri, sadece okul çağındaki çocukların değil, tüm toplumun eğitimi işlevine sahip olmaktadır.

1936 yılında geçen şu örnek de Türkiye'de Cumhuriyet Halk Partisi'ne yüklenen anlamı belirtmesi açısından önemlidir:

İstanbul'da bir Sonbahar. Atatürk Florya Köşkü'nden gizlice kaçır ve bu kaçamak sırasında çift sürmekte olan bir köylüyle tanışır. Halil Ağa'nın, çiftinin bir yanında öküz diğer tarafında merkep vardır. Eşit güçlerle çekilmediği için sapan yalpa yapmakta ve Halil Ağa sıkıntı çekmektedir. Atatürk nedenini sorunca, iki öküzünden birinin vergi memurlarınca alındığını belirtir. Atatürk bunun mümkün olamayacağını ve ilgili makamlara şikayet etmesi gerektiğini söyler. Atatürk, Halil Ağa'ya muhtar, kaymakam, valiye kadar bütün şikayet makamlarını göstermiştir. Fakat İsmet Paşa ve kendisine kadar şikayet mekanizmasını uzatmış, köylü ise çare olmayacağını dile getirmiştir. Sonraki günlerde Atatürk, sofrasına Başbakan İsmet İnönü, Bakanlar, Milletvekilleri, İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'ı ve Halil Ağa'yı çağırır. Aynı konuşma bu kez davetlilerin önünde tekrarlanır. Burada Atatürk;

"Biz, Cumhuriyet'i süs olsun diye yapmadık; halktan yana bir idare kurmak için yaptık. Hükümetin müfettişleri var, valileri var, kaymakamları var, bunlar, Halil Ağa'nın öküzünü vergi borcundan satıyorlar. Yaptıklarının ne demek olduğunu elbette bilmeleri gerekli... Bunlar, size hiç bir şey söylemiyor, Halil Ağa'nın öküzünü

¹⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 500

¹¹ 16/17 Ocak 1923 İstanbul Gazetecileriyle İzmit Kasrı Mülakatı için bkz. Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK Basımevi, Ankara, 1982, s. 80-81; ayrıca 7 Şubat 1923'te Balıkesir halkıyla konuşması için bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, (A.S.D.), C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 102

satıp vergi gelirini şişkin göstermeye çalışıyorlar! Hadi bunları bırakalım, milletvekili arkadaşlarımız var. Yolluk alıyorlar, halkla konuşuyorlar, bunlar da size bir şey söylemiyor. Bir parti örgütümüz var, halkın içinde dirsek dirseğe yaşamaları gerekli, onlar da memleketin zararına olan böyle bir uygulamadan söz etmiyorlar... Ne demektir bu? Bizim halkla beraber ve halk için değil, halka rağmen bir sistem kurduğumuzu sanmaktır! Asıl üzüldüğüm, parmak bastığım yer burası!.. Biz Cumhuriyet'i anlatamamışız beyler, bundan bu çıkıyor!

Cumhuriyet'in ne olduğunu anlatmak zorundayız, hükümetin ve partinin görevi budur! Siz ikisinin de başındasınız Başvekil Paşa! İnsan kapasitesi mazeretini de kabul etmiyorum. Cumhuriyet'ten bu yana 13 yıl geçti. O gün okula başlayanlar, bugün üniversitelerde okuyor. Orta okulda olanlar, bugün ya devlet kadrosundadır, ya da parti teşkilâtımızın bünyesi içinde... Bunlar, Cumhuriyet'in her tehlikeye karşı savunucusu değiller mi? Peki neredeler? Ya bunlara Cumhuriyet'i anlatamadık, ya da daha kötüsü, bunlar da eyyamcı oldular! Yaptığımız devrimlerin yaşaması, bilinçli bir Cumhuriyet ve Devrim kuşağının yetiştirilmesine bağlıdır.”¹²

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşu ve tarihsel gelişimi içinde, parti siyasetinin en önemli parçasını eğitim oluşturmuştur. Her dönem, her toplumda olduğu gibi, her siyasal anlayış, kendi düşünce sistemi ve ideolojisi doğrultusunda bir nesil yetiştirmek ister. Bu çalışmada Cumhuriyet'in ilk 27 yılında CHP ekseninde eğitimdeki gelişmeler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

CHP'nin 27 yıllık tarihi süreci içinde oluşan ve gelişen ideolojisinin, eğitim politikalarına yansımaları ne olmuştur, sorusundan hareketle çalışmanın bölümlenmeleri de CHP'deki gelişmelere göre şekillenmiştir.

¹² İsmet Bozdağ, **Atatürk'ün Sofrası**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975, s. 35

1920-1923: TARİHSEL TEMELLER

I. KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SİYASAL ÖRGÜTLENME

Cumhuriyet Halk Partisi'nin tarihsel temelleri, Kurtuluş Savaşı'nda ortaya çıkmıştır. Kurtuluş Savaşı içindeki örgütlenmenin gelişim süreci içinde, Mustafa Kemal Atatürk'ün, yeni bir ulus devleti kurmak için kullandığı strateji, halkın dikkatini yabancı istilasına çekerken, aynı zamanda birçok yeni kurum oluşturarak bunların yavaş yavaş tam gelişmiş bir devlete dönüşmesini sağlamaktır.¹³

A. "Müdafaa-i Hukuk"

Ülkenin işgaline Türk halkının tepkisiz kalmayarak, kendi kaderine ve bağımsızlığına sahip çıkma çabası "Müdafaa-i Hukuk" düşüncesini yaratmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri adına İngiltere'yle 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra fiilen varlığını yitirirken, savaş sırasında yapılmış olan Anadolu'yu paylaşım planları yürürlüğe giriyordu. Başlayan işgaller Türk tarihinin yeni döneminin de başlangıcını oluşturuyordu.

*"Hamiyetli münevverlerimiz ayrı ayrı ve beraber olarak tehlikenin önlenmesi çarelerini düşünüyorlardı. Her gün yeni bir haberle heyecana gelen İzmirli, kısımlar kısımlar toplantılar yapmakta ve muhtelif tedbirleri düşünmekte idiler. Bu toplantılarda birbirine çok zıt fikirler ortaya atılmıştı. Bazıları 'Wilson' prensiplerine aykırı olarak cereyan eden günlük hadiseleri protesto etmek, dünyada mevcut bütün insanî cemiyetlerin dikkat ve müdahalesini icap ettirecek teşebbüslerde bulunmak gibi, hiçbir fayda temin etmeyecek tedbirleri mevzubahis ettikleri halde, bazı kimseler alçakça mahvolmaktansa, milletin vatanperverlik hislerine dayanarak silahlı mukavemete hazırlanmak ve bunun için de memleket içerisinde silahlı teşkilât kurmak gibi isabetli tekliflerde bulunmuşlardı."*¹⁴

"Müdafaa-i Hukuk" nedir? sorusuna, yerel cemiyetler bağlamında dar anlamı yerine, Tarık Zafer Tunaya'nın tanımlaması şöyledir: "Müdafaa-i Hukuk, Osmanlı Devleti'nin asırlık hatalarından mes'ul tutulan, Mondros Mütarekesi'nin haksız

¹³İlter Turan, "Türk Bürokrasisinde Süreklilik ve Değişim:Kemalist Dönem ve Sonrası" **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, (Yay.Haz: Jacop M. Landau), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 138

¹⁴ Kazım Özalp, **Milli Mücadele – I**, 4. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s. 4

tatbikatile zulüm ve adaletsizlik baskısı altında ezilmek, müstemleke halinde yaşatılmak suretile cezalandırılmak istenen Türklerin millet olarak ve bu topluluğun siyasî ifadesi olan millî müstakil bir devlet kurarak yaşamak hakkını, Osmanlı hükûmetine, İmparatorluğun diğer unsurlarına ve bu hakkı tanımayan Birinci Dünya harbinin galip devletlerine karşı fiilî bir mücadele sonunda elde etmesidir."¹⁵

Mareşal Fevzi Çakmak'ın deyişiyle; *"eğer Mondros Mütarekesini takip eden aylarda, bir tayyareden Anadolu'ya bakarsanız, yer yer yanan ateşler görülecektir. Bunlar ışıldayan çoban ateşleridir. Bunlar Müdafaa-i Hukuk ateşleridir. Bu ateşleri birleştirecek bir alev lâzımdı. İşte onu Mustafa Kemal Paşa'nın meşalesi temin etti.*"¹⁶

Dönemin işgallere karşı silahlı direniş düşüncesiyle oluşan askeri boyutu, aynı zamanda siyasi içeriğini de belirlemişti. Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenme safhası içinde yer alan tüm belgelerin özünü oluşturan siyasi amaç; Mustafa Kemal tarafından *"Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!"*¹⁷ olarak belirtilmiştir.

Belirtilen siyasi amaç mücadeleye devrimci bir karakter kazandırırken, dışa ve içe karşı olmak üzere ikili cephe yaratır. *"Bu hareket, yalnız programı bakımından değil, aynı zamanda eylem ve örgütlenme biçimleri açısından da Jön Türk hareketinin çok ilersindedir. Mustafa Kemal'in askerlikten ayrılması bile, kurtuluş savaşının bir askeri hareket olmayıp, daha çok politik hareket olduğunu gösterir.*"¹⁸ 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gelişinden itibaren, Mustafa Kemal Paşa, mücadelenin iç ve dış cephesinde asıl dayanağın ordu olduğunu kabul etmekle birlikte, Anadolu hareketinin askeri bir başkaldırı gibi görülmemesi için çaba harcamıştır.¹⁹ Samsun ve Havza'da geçirdiği zaman içinde ordu birlikleri ve sivil

¹⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s.472

¹⁶ Aktaran Tunaya, **a.g.e.**, s.475

¹⁷ M.Kemal Atatürk, **Nutuk**, (bugünkü dille yayına hazırlayan Prof . Dr. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2000, s. 9

¹⁸ Kurt Steinhaus, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, 2. Baskı, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 81

¹⁹ Mehmet Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s.85

yöneticilerle görüşmeleri ve yayınladığı genelgeler, ulusal bir örgütün kurulması yönündedir.²⁰

Yeni Türk Devleti'nin kuruluşu yolunda ilk önemli adım niteliği taşıyan belge, Amasya Genelgesi olmuştur. Genelge, Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmaların bir program şekline getirilmesi düşüncesi doğrultusunda 21-22 Haziran 1919 tarihlerinde, tüm sivil ve askerî makamlara bildirilmiştir. Genelgede yer alan “*Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” düşüncesi devrimci programın bundan sonra ki içeriğini tayin eder.²¹

Doğu illeri adına kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin çabalarıyla toplanan Erzurum Kongresi'ne katılan Mustafa Kemal Paşa, kongre başkanlığına getirilmiştir. Erzurum Kongresi, Anadolu'daki ulusal mücadelenin örgütlenmesinde öncülük etmiş, öncelikle Doğu illeri “Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adıyla bölgenin tüm cemiyetleri birleştirilmiştir. Oluşturulan Heyet-i Temsiliye Sivas Kongresi ile geliştirilecektir.

Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar ulusal mücadeleyi tanımlar. Amasya Genelgesi'nde yer alan program geliştirilmiş ve belirginleşmiştir: “*Kuva-yı Milliye'yi tek kuvvet olarak tanımak ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır*”.²² Tam Bağımsızlık düşüncesi doğrultusunda alınan kararlar “Misak-ı Milli”nin temelini oluşturur.²³

B. Sivas Kongresi ve “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”

22 Haziran 1919'da Amasya'da ilan edilen genelgede “*Anadolu'nun her yönüyle en emin mahalli olan Sivas'ta*” toplanacak kongreye yapılan çağrı ancak Eylül ayında gerçekleşecekti. Sabahattin Selek'in sözleriyle “*1919 Eylül ayında bütün gözler Sivas'a çevrilmişti. İki aydan fazla bir zamandanberi, toplanacağı bilinen, Sivas Kongresi, gerek bu kongreye ümit bağlayanlar, gerekse kongrenin*

²⁰ Gotthard Jaeschke, (**Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 122) Mustafa Kemal'in Havza'daki çalışmalarını, ilk isyan bayrağını açtığı yer olarak belirtiyor.

²¹ Amasya Genelgesi pek çok yazar tarafından Türk Devrimi'nin başlangıç aşaması olarak kabul edilir. Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, (Yeni Baştan Yazılmış 4. Bası, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1995, s. 280)'de “ulusal uyanış alarmı”, Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, (Cilt.1, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 256-258) çalışmasında “ihtilal bildirisi” ayrıca Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander, Sander Yayınevi, İstanbul, 1981, s.271) kitabında “bağımsızlık bildirisi” değerlendirmesinde bulunmuştur.

²² **Nutuk**, s. 45-46

²³ Aybars, **a.g.e.**, s. 293

*toplannmasını istemeyenler tarafından ilgi ve endişe ile bekleniyordu. Mondros Mütarekesinden beri Türkiye'nin siyasi atmosferi hiçbir zaman bu kadar yüksek olmamıştı. Anadolu İhtilâli, ikinci ve belki de en büyük imtihanını Sivas'ta verecekti.”*²⁴

4-11 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan “Ulusal Kongre” pek çok açıdan önemlidir. Mustafa Kemal önderliğinde başlayan örgütlenmenin, ülkedeki tüm güçleri birleştirmesi ilk beliren özelliktir. Halk Fırkası'nın kuruluşuna doğru gelişen tarihsel süreç içinde önemli bir dönüm noktasıdır.

Erzurum Kongresi'nde ²⁵ liderliği onaylanan Mustafa Kemal'in, Sivas Kongresi'nde de başkanlığa getirilmesi artık devrimin lideri olarak benimsenmesi anlamını taşır. Kongre M. Kemal Paşa'nın açış konuşmasıyla başladı. İsmail Fâzıl Paşa, başkanlığın bir gün veya bir hafta süreyle ve alfabe sırasına göre herkes tarafından sırayla yapılmasını önerdi. Kendisinin adının baş harfleri de alfabenin başlarında yer alıyordu. Önerisi oylamada reddedildi. Ergün Aybars'ın deyişiyle; “*Kongre başkanlığı basit bir yöneticilik değildi. Bir liderlik makamıydı.*”²⁶ Kabasakal'a göre, “*Ancak, O, Ulusal Kurtuluş Hareketinin kendi önderliğinde başarıya ulaşacağına inanmış, liderliği başkasına bırakmak istememiş ve Sivas Kongresinde de bunu açıkça göstermiştir.*”²⁷

Sivas Kongresi'yle, ulusal kararları bölgesel bir kongre ortamında olan Erzurum Kongresi kararları artık tüm ulusa mâl ediliyordu. Kongre beyannâmesiyle ulusal sınırlar çizilmiş, ulusal egemenlik ve bağımsızlık esaslarını ilan etmiş ve ülkedeki dernekleri “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında birleştirmiştir. Ülkedeki tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini birleştiren ARMHC artık ulusal hareketin merkezi haline gelmiştir.

²⁴ Selek, **a.g.e.**, s.287

²⁵ Erzurum Kongresine delege olarak katılan ve hatta kongre başkanlığına getirilen Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye'ye dahil olması ve Heyet-i Temsiliye başkanlığı tartışma konusu olmuştu. Selek, **a.g.e.**, s. 274'te Mustafa Kemal Paşa Halk Lideri Oluyor başlıklı bölümde Erzurum Kongresinin önemini vurgular: “O'nu liderliğe götüreceğ yolun ilk dönemeciydi. Bu bakımdan mutlaka bu dönemecin aşılması gerekti.”. Benzer bir görüş Şevket Süreyya Aydemir'in **Tek Adam**, (C.II, Dördüncü Bası, Remzi Kitabevi, İstanbul , 1971, s. 115) kitabında, “Türk Milli Mukavemet Hareketi Erzurum'da şefini belirlemiştir” şeklinde yer alır.

²⁶ Aybars, **a.g.e.**, s. 304, **Nutuk**; s.60

²⁷ Kabasakal, **a.g.e.**, s.100

Halk Fırkasının temelini oluşturan ARMHC'nin, 11 Eylül 1919 tarihinde kuruluş bildirisi Sivas Valiliği'ne sunulmuş ve cemiyet yasallık kazanmıştır.²⁸

Cemiyetin eylem programı beyannamede ana hatlarıyla yer almıştır. Alınan kararlar ARMHC ve Heyet-i Temsiliye tarafından uygulanacaktır.²⁹ Tunaya'nın ifadesiyle "*Milli bir inkılâbın gerçekleştiricisi ve icra organı olan 'Heyet-i Temsiliye'nin aynı zamanda halkın mümessili ve muvakkat bir hükûmet olduğu da kabul edilmiştir.*"³⁰

Nizamnamesinde köy ve nahiyelerden il merkezlerine kadar uzanan bir örgütlenme şeması oluşturan ARMHC, ulusal güçleri birleştirerek ve Heyet-i Temsiliye ile yürütme erki kazanarak merkezi ve güçlü bir iktidar ortaya çıkarmıştır. Ülkenin bundan sonraki kaderine yön verecek olan yeni iktidar ilk sınavını Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin düşürülmesiyle elde etmiştir.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşundan sonra 1927 yılında toplanan kurultayda, partinin tarihsel köklerini belirtmek amacıyla Sivas Kongresi ilk kurultay olarak ilan edilmiştir. Bu açıdan Hikmet Bilâ'nın deyimiyile, "*ülkenin tümünün iradesini bir 'heyet'e veren, işgale karşı ulusal direniş öngören ve geçici bir yönetim getiren Sivas Kongresi kararları, CHP'nin 'cumhuriyetçilik', 'milliyetçilik' ve 'devrimcilik' ilkelerinin ilk işaretlerini vermektedir.*"³¹

İstanbul'da, 2 Ekim 1919'da istifa eden Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yerine, yeni hükümet Ali Rıza Paşa tarafından kurulmuştur. Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde, Anadolu'dan gelen baskılar doğrultusunda 9 Ekim 1919'da mebus seçimine ilişkin kararname yayınlanarak, seçimlere başlanması duyurulmuştur. Mustafa Kemal, ARMHC'yi ve Heyet-i Temsiliye'yi tüm ülke genelinde etkin ve seçimlerde belirleyici kılmak üzere hızla örgütlenmesi, ordunun da desteklenmesi ve birleştirilmesine çalışmaktadır.³²

²⁸ Faik Reşit Unat, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluşuna Ait Vesikalar I", **Tarih Vesikaları**, C. I, Sayı:1, Haziran 1941, s. 3-9

²⁹ Faik Reşit Unat, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluşuna Ait Vesikalar III", **Tarih Vesikaları**, C. III, Sayı:15, Mayıs 1945, s. 161-171

³⁰ Tunaya, **a.g.e.**, s.510

³¹ Hikmet Bilâ, **CHP, 1919-1999**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s. 21

³² ARMHC'nin seçimlerde alacağı pozisyonu Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şöyle ifade eder: "Efendiler, memleketin her tarafında milî teşkilâtın genişletilmesi ve köklendirilmesi çalışmalarına devam ediyorduk. Aynı zamanda milletvekili seçimlerinin yapılmasını sağlamaya ve çabuklaştırmaya çalışıyorduk. Bu konudaki görüşlerimizi gerekenlere de bildirerek, bazı kimseleri tavsiye bile ediyorduk. Ancak, cemiyet adına aday göstermeyi prensip olarak kabul etmemekle birlikte, milletvekili olmak için başvuranların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilkelerini ve kararlarını

Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul yönetimi tarafından resmen tanınması anlamına gelen 20-22 Ekim 1919 tarihlerinde, Salih Paşa'yla, Amasya'da yapılan görüşmelerde, Meclisin nerede toplanacağı konusunda uzlaşma sağlanamamıştı.

Gerçekte, "Amasya Görüşmeleri" sonrası kabul edilen anlaşmaya rağmen, Ali Rıza Paşa kabinesine ileri sürülen isteklerin çoğu kabul ettirilememişti. İstanbul Hükümeti meclisin İstanbul'da toplanması konusunda kararlıydı.

Kasım 1919'a gelindiğinde meclisin İstanbul'da veya İstanbul dışında bir yerde toplanması tartışmaları Anadolu'da da devam ediyordu. Heyet-i Temsiliye ile Hükümet, Müdafaa-i Hukuk Merkeziyeleri, Kumandanlar ve İstanbul'daki milliyetçi aydınlar arasında bu konuda yazışmalar ve görüşmeler sürdürüldü. Hatta Mustafa Kemal Paşa, ordunun bu konudaki fikrini almak üzere bizzat kumandanlarla bir toplantı yapma gereği duydu. Sonuçta ordunun fikri de, Meclis'in İstanbul'da toplanması şeklinde belirdi.³³

Heyet-i Temsiliye'nin 27 Aralık 1919'da Ankara'ya taşınmasından sonra, Müdafaa-i Hukukçuların çoğunlukta bulunduğu Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştır. Ancak bu meclisin İstanbul'da bağımsız bir şekilde çalışamayacağı açıktır. Nitekim ulusal mücadelenin Erzurum ve Sivas Kongresi'yle oluşan tam bağımsızlık kararları olan "Misak-ı Milli", 28 Ocak 1920'de Mebusan Meclisi'nde kabul edilip, 17 Şubat 1920'de resmen ilan edildiğinde İtilaf Devletlerinin tepkisini çekmiştir. Bunun sonucunda, 16 Mart 1920 tarihinde, İngilizler resmen İstanbul'u işgal etmiştir.³⁴

C. TBMM – "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu"

İstanbul'un işgal edileceği haberi, Ankara'da duyulduktan³⁵ hemen sonra Mustafa Kemal Paşa yeni bir meclisin kurulması çalışmalarına başlamıştır. İşgalden hemen sonra kolordulara ve valiliklere durumu bildiren telgraflar gönderilmiş ardından yaşanan olağanüstü gelişmeler üzerine alınacak önlemler bildirilmiştir. Gönderilen tüm bildiri ve genelgelerle, Heyet-i Temsiliye'nin etkinliği artmıştır.

benimsemiş kimselerden olmasını yürekte istiyor ve bu gibi kimselerin, cemiyet adına kendiliklerinden adaylıklarını koymaları gereğini de ilân ediyorduk.", **Nutuk**, s. 161

³³Selek, **a.g.e.**, s.320-321; **Nutuk**, s., 186-187

³⁴Aybars, **a.g.e.**, s. 325-339

³⁵Heyet-i Temsiliye, İstanbul'un işgal edileceğini İstanbul'da Mim Mim Grubu'nun istihbaratından 11 Mart'ta öğrenmişti. **Nutuk**, s. 279; Selek, **a.g.e.**, s.333

Böylece İstanbul idaresini tamamen safdışı bırakarak, egemenliği İstanbul'dan Ankara'ya taşıyacak kararlar alınmış ve uygulamaya geçirilmiştir.³⁶

Mustafa Kemal Paşa tarafından önce 17 Mart'ta³⁷ sonra 19 Mart'ta ilan edilen genelgede, yapılacak seçimlere ilişkin esaslar yer almış ve seçimlerin yapılması bildirilmiştir.

Açıkça ifade edilmemekle birlikte, ARMHC tüzüğü'nün 4. maddesinde öngörülen olasılık gerçekleşmiş sayılarak, ülke yönetimine el konulmuştur. Dernek devlet yönetimi olarak hareket etmekte ve Mustafa Kemal Paşa dernek başkanı olarak padişahın anayasal yetkilerini kullanmaktadır.³⁸

19 Mart tarihli genelgede “selâhiyet-i fevkaladeyi haiz meclis”in dağıtılmış olan Meclis-i Mebusan üyelerinden Ankara'ya gelebileceklerin ve her liva için beş üyenin seçileceği bildirilmiştir. Koşulların genel seçimler yapılmasına elverişli olmaması ve meclisin en kısa zamanda toplanması için seçimlere; ikinci seçmenlerden başka belediye meclisi, vilayet ve liva idare meclisi ve Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyeleri katılmıştır.³⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Açıldığı gün sadece 115 milletvekili katılabılmıştır. Parlamenter sistemlerde seçilen milletvekillerinin yarısından çoğu bir araya geldiğinde meclisin açılması bir gelenektir. Ancak yaşanan koşullar meclisin biran önce çalışmalarına başlamasını zorunlu kılıyordu. Mustafa Kemal'in başkanlığa getirildiği meclise, katılımlar zaman içinde artmıştır. Birinci dönem TBMM; (23 Nisan 1920- 11 Ağustos 1923) toplanması, açılışı, sona erene dek, aldığı kararlar ve uygulamalar itibariyle, Türk siyasal yaşamının önemli bir bölümünü oluşturur. Daha toplanmasından önce meclisin niteliği, adının belirlenmesi tartışmalarıyla başlayan fikir ayrılıkları meclis açıldıktan sonra hükümetin teşkili konusunda da devam etmiştir.⁴⁰

³⁶ Aybars, **a.g.e.**, s. 347

³⁷ 17 Mart 1920'de ilan edilen genelgede Mustafa Kemal tarafından kurulacak olan meclisin “Meclis-i müessisan” olarak nitelendirilmesine karşılık itirazlar olmuş. Özellikle Kazım Karabekir karşı çıkmıştır. Sonrasında ortak bir uzlaşma sağlamak üzere “Selahiyet-i fevkaladeye malik bir meclis” ifadesiyle 19 Mart 1920'de seçimlerin yapılmasını bildiren genelge ilan edilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **Nutuk**, s., 287-288; İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920- 1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, s. 55-60; Selek, **a.g.e.**, s. 338-339

³⁸ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 41

³⁹ **Nutuk**, s. 288; Güneş, **a.g.e.**, s.58-60; Selek, **a.g.e.**, 340

⁴⁰ Bu konuda da bkz. Güneş, **a.g.e.**, s. 228-236

Mustafa Kemal Nutuk'ta meclisin izleyeceği siyaseti şöyle ifade eder: *“Bizim, kendisinde açıklık ve uygulama imkânı gördüğümüz siyasî ilke, millî siyasettir... Millî siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve öz şudur: Millî sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak... Genellikle milleti uzun emeller peşinde yorarak zarara sokmamak”*⁴¹ Devam eden bölümde hükümetin kurulması önerisine yer verilmiştir. *“Hükümet kurmak zorunludur”* ve *“TBMM'nin üstünde bir güç yoktur”* ifadelerinin yer aldığı önerenin altına düşülen not önemlidir. *“Padişah ve halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği kanunî esaslar çerçevesinde durumunu alır.”*⁴² Öte yandan bu kararın hayata geçirilmesi sonradan mümkün hale getirilmiş olsa da, başlangıçta meclisin tüm üyelerinin bu düşünce etrafında toplandığını söylemek mümkün değildir. 25 Nisan tarihli toplantıda Hamdullah Suphi Beyin hazırladığı *“Büyük Millet Meclisinin Memleketine Beyanname”* başlıklı metinde saltanat ve hilafete isyanın söz konusu olmadığı ifade edilir: *“Millet Meclisi halife ve padişahımızı düşman baskısından kurtarmak, Anadolu'nun şunun bunun elinde parça parça kalmasına mâni olmak başkentimizi yine anavatana bağlamak için çalışıyorlar. Biz vekilleriniz, Cenabıhak ve Resüliüekremi namına yemin ederiz ki, padişah ve halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatani müdafaa eden kuvvetleri, aldatılan Müslümanların elleri ile mahvetmek ve sahipsiz ve müdafaasız bırakarak elde etmektir.”*⁴³

Ülkenin bütünlüğünü koruma ve bağımsızlığını sağlama düşüncesi öncelikliydi. Çıkarılan kanunlarda ve meclis adına yer alan metinlerde saltanat ve hilafetin sıkça sözü geçmesine karşın, *“Gerçek, Osmanlı saltanatının ve hilafetin yıkılmış ve ortadan kalkmış olduğunu düşünerek yeni temellere dayanan, yeni bir devlet kurmaktan ibaretti. Fakat durumu olduğu gibi dile getirmek, amacın büsbütün kaybedilmesine yol açabilirdi. Çünkü, halkın düşünce ve eğilimleri, daha Padişah ve Halife'nin mazur durumda bulunduğu yolundaydı”*⁴⁴ şeklinde ifade ediyor Mustafa Kemal. Nitekim I. Dönem TBMM, Türkiye tarihinde saltanatı kaldıran meclis olarak yer almıştır.

⁴¹ Nutuk, s. 299

⁴² Nutuk, s. 300

⁴³ Aktaran Selek, a.g.e., 346- 347

⁴⁴ Nutuk, s. 299

Yasama gücü bir araya geldikten sonra yürütme görevini sürdürmek üzere hükümetin oluşumuna ilişkin önce geçici hükümet kurulmuştur. Ardından 2 Mayıs 1920 tarihinde “*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun*” kabul edilmiştir. Kanuna göre 3 ve 4 Mayıs günlerinde meclis tarafından seçilen ilk “İcra Vekilleri Heyeti (hükümet)” oluşturulmuştur.⁴⁵ Yeni hükümetin yapmayı düşündüğü icraatları ifade eden bir program hazırlanmış ve 9 Mayıs 1920’de kabul edilmiştir.

TBMM açıldıktan sonra Heyet-i Temsiliye ve ARMHC’nin durumuna gelince; 24 Nisan’da millete ait sorumluluğun mecliste toplandığı belirtilmiş⁴⁶ ve Heyet-i Temsiliye’nin yerini TBMM Başkanlığı almıştır. Nutuk’ta Mustafa Kemal’in belirttiği üzere; “*Büyük Millet Meclisi, bütünüyle, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin siyasî bir grubu niteliğinde idi. Gerçektende başlangıçta bu yolda hareket edilmişti. Cemiyet’in temel ilkeleri, Meclis Genel Kurulu’nun da temel ilkeleri durumundaydı.*”⁴⁷. Bu yüzden TBMM üyelerinin hepsi ARMHC temsilcisi sayılmış, Meclisin de derneğin genel kurulu yetkisinde olduğu kabul edilmiştir.⁴⁸ Ancak Meclis üyeleri, farklı inanç, düşünüş ve görüşlere sahiptiler. Çiftçi, tüccar, avukat, gazeteci, bankacı, asker, memur, tarikat şeyhi, belediye başkanı, aşiret reisi, mühendis, doktor, işçi, vb. gibi farklı toplumsal tabakaları oluşturan Meclis üyeleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönem düşünsel akımları ve siyasal mücadeleleri içinde yer almış kişilerdi. İçlerinde birbirine düşman İttihatçı ve İtilafçılar ile 1918 sonrası kurulan siyasi partilerden üyeler bulunmaktaydı.⁴⁹

Misak-ı Milli temelinde, ülkenin bütünlüğünün ve ulusun bağımsızlığının savunulması düşüncesi etrafında oluşan uzlaşmaya karşılık diğer konularda farklılık hemen göze çarpıyordu. Ağustos 1920’den itibaren gruplaşmalar ortaya çıkmaya başladı. Meclisin daha düzenli, daha etkili ve hızlı çalışmasını sağlamak, meclis

⁴⁵ Uygulanan sistemde meclis başkanının hükümetinde başkanı olması ilkesi benimsenmiş, meclis başkanı olan Mustafa Kemal hükümetin de başkanı olmuştur. Maarif Vekâleti’nin de yer aldığı hükümette bu görevi ilk olarak Dr. Rıza Nur Bey üstlenmiştir. Güneş, **a.g.e.**, s. 234-236, Selek, **a.g.e.**, 345

⁴⁶ **A.S.D**, C. I, s. 64

⁴⁷ **Nutuk**, s. 403

⁴⁸ Kabasakal, **a.g.e.**, s. 93; Tunçay, **a.g.e.**, s. 41; ayrıca 1920’den 1922 yılı ortalarına kadar derneğin başkanı Mustafa Kemal Paşa’dır. Daha sonra, Halk Fırkası kuruluncaya kadar, Mustafa Kemal tabii başkan kabul edilmekle birlikte, Ali Fuat Paşa sürdürmüştür. Zeki Çevik, **Millî Mücadele’de “Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na” Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002, s. 397

⁴⁹ Güneş, **a.g.e.**, s. 79; **Nutuk**, s. 403-404

başkanlık divanı ile İcra Vekilleri Heyetine yardımcı olmak amacıyla kurulduğu söylenen Halk Zümresi, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu ve Islahat Grubu gibi gruplar ortaya çıkmıştı. Ancak hiçbirinin sayısal gücü meclisi istenilen düzeyde çalıştırmaya yeterli olmamıştır. Nitekim grupların ortaya çıkmasından hemen sonra grupsal çıkarlar ön plana çıkmış, meclis çalışmalarını engelleyecek bir boyuta ulaşmıştır.⁵⁰ Ayrıca bu gruplardan başka meclis içinde ve dışında etkili olan sol görüşlü faaliyetler ve partilerde söz konusudur. Resmi olarak kurulan Türkiye Komünist Fırkası ve Halk İştirakiyun Fırkası dışında, resmi olmayan Türkiye Komünist Fırkası ve Yeşil Ordu adıyla bir teşkilat kurulmuştur.

Mustafa Kemal'in 14 Ağustos 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmada "...*kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, iradenin doğrudan doğruya halka verilmesi*" şeklinde beliren ve daha sonra Halk Fırkasının "Halkçılık" ilkesinin de tanım ve içeriğini oluşturan düşünceler, meclis çalışmalarına yön vermek üzere bir programa dönüştürülmüştür. 13 Eylül 1920'de Meclis Başkanı olarak Mustafa Kemal'in sunduğu "Halkçılık Programı" üç bölüm ve 31 maddeden oluşuyordu. Amaç ve öğretisi bölümünde; TBMM'nin ulusal sınırlar içinde bağımsız yaşamak, hilafet ve saltanat kurumlarını kurtarmak amacıyla oluşturulduğu ifade edildikten sonra, hükümetin amacının yalnız halkın özgürlüğünü kurtarmak olmayıp, halkı emperyalizm ve kapitalizmin baskı ve zulmünden kurtararak onu, yönetim ve egemenliğin tek sahibi yapmayı amaçladığı belirtilmiştir.

18 Eylül'de incelenmek üzere özel komisyona gönderilen Halkçılık Programı, Konya İsyanı ve hükümetle, komisyonun görüş ayrılıkları neticesinde iki ay ertelenmiştir. Komisyon, Halkçılık Programı'nı ikiye ayırarak, amaç ve öğretisi bölümü meclis bildirisi olarak yayımlanmış, temel maddeler bölümü ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak düzenlenmiştir.

Oldukça uzun ve sert tartışmalardan sonra birinci maddesinde "*Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*" ifadesinin yer aldığı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa), 20 Ocak 1921'de kabul edilmiştir.⁵¹

Üzerinde anlaşılan temel fikirler olduğu gibi, siyasî rejimin niteliği gibi uzlaşmanın mümkün olmadığı görüş ayrılıkları da bulunmaktaydı. Günlerce devam

⁵⁰ Güneş, **a.g.e.**, s.151

⁵¹ Aybars, **a.g.e.**, s. 375-376; Güneş, **a.g.e.**, s. 198-202

eden görüşmeler sırasında özellikle hilâfet ve saltanatın gelecekte alacağı konum, TBMM'nin mahiyeti ve yetkileri, İcra Vekilleri Heyeti ile ilgili konularda görüş ayrılıkları açıkça ortaya çıkmıştı.⁵² Bu görüş ayrılıkları meclisi çalışamaz hale getirince, önce mevcut grupları birleştirmek veya gruplardan birini dolaylı yoldan desteklemek yönünde çaba sarf ettiğini ifade eden Mustafa Kemal bunlardan sonuç alamadığını ifade eder. Sonuçta işe doğrudan el atmak zorunluluğuyla “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu” adıyla bir grup kurmaya karar vermiştir.⁵³

Mustafa Kemal'in, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kurulmasını öngördüğü grup “ARMHG” nihayet TBMM'nde 10 Mayıs 1921'de kurulmuştur.

Grup çalışmalarını bir düzene kavuşturmak ve yeni bir grup oluşturmakla ilgili olarak ilk çalışmaların Mart ayında başladığı görülmektedir. Grup oluşturma kararı alınmadan önce, tüm vilayet ve mutasarrıflıklara Müdafaa-i Hukuk Örgütlerinin ulus ve ülke çıkarlarına özgü olan “vatanperverane” hizmetlerini yararlı bir biçimde yapması için, Meclis Başkanlığı ile ilişkilerin daha düzenli bir düzeye getirmesini belirten bir genelge yayınlandı.⁵⁴ Temelini “*Anadolu'nun içine kök salmış*”⁵⁵ olan Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin oluşturduğu ve ilerde Halk Fırkası'na dönüşecek ARMHG şekillenmiş oluyordu.

10 Mayıs 1921'de yapılan ilk toplantıya 133 milletvekilinin katılımıyla, Madde-i Esasiye ve Grup İçtüzüğü görüşülerek kabul edildi. Muhaliflerin bütün itirazlarına rağmen, Mustafa Kemal Atatürk, grup başkanlığına seçilerek, meclis başkanlığının yanı sıra, bir de “grup başkanlığı”nı üstlenmiştir.⁵⁶

Düşünceleri ortak olan kişilerle bir “kütle” oluşturmak, ulusal bütünlüğü ve bağımsızlığı savunmak için bir “inkılâp kurulu” olarak TBMM'nin, çalışmalarında gereksiz tartışmalarla vakit kaybedilmesini engelleme amacı, içtüzükte grubun kuruluş nedenleri olarak yer almaktadır. Grubun üyelerinin ortak düşüncelerini ifade eden bölümde, bağımsızlık düşüncesinin sadece siyasal değil ekonomik boyutu dile getirilir. Buna göre; “*Grup üyeleri amaçları olan ulusal bütünlüğün ve bağımsızlığın ancak idari ve iktisadi hayatımızda yaratılacak bir inkılapçı cereyan ile*

⁵² **Nutuk**, s. 384-385; Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1992, s. 49

⁵³ **Nutuk**, s. 404

⁵⁴ Güneş, **a.g.e.**, s.172

⁵⁵ Turan, **a.g.e.**, s.13

⁵⁶ Tunaya, **a.g.e.**, s. 533-534

tamamlanabileceği ve egemenliğin bağımsız koşulsuz ulusa özgü olduğu düşüncesinin uygulamada, gerçek bir duruma getirilmesinin zorunlu bir çalışma içerdiği kanısındadırlar.”⁵⁷

Mecliste bir grubun oluşturulmasıyla, mücadele sürecince ve sonrasında izleyeceği siyaset belirginleşmiş oluyordu. Bağımsızlık düşüncesi Misak-ı Milli ölçeğinde tüm meclisin katıldığı ortak mücadele olarak benimsenmişti. Ancak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun kabul edilmesi sırasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları yönünde belirgin bir ayrım oluşmuştu. ARMHG’nin kurulması safları belirlemiş oluyordu. Mecliste güçlü bir grup oluşturularak, aynı fikir etrafında kararların alınması ve uygulanmasına ivme kazandırılmış olacaktı.

Selek’in ifadesiyle; başlangıçta “*Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, ileride bir siyasî partiye nüve teşkil edecek olan bu grubu kurarken, fikren kendilerine yakın olan milletvekillerini mektupla ve şahsen haberdar ederek grup üyeliğine almışlardı.*”⁵⁸ Daha sonra, gruba üye olarak katılım içtüzükte düzenlenmiş ve disipline önem verilmiştir. Gruba katılmak isteyen üyelerin başvuruları, heyeti idare kanalıyla ve kurulun başvuruya ilişkin görüşleriyle birlikte genel kurula gönderilecek ve alınacak karara göre işlem yapılacaktır (md. 11). Grup kararına aykırı davranan ve yanlış tutumu görülen üyeler, genel kurul kararıyla Gruptan çıkarılacaktır (md.12-13). Grubun üye sayısı ise zamanla 262 kişi olmuştur.⁵⁹

ARMHG’nin oluşturulması sırasında grubun kuruluşundan haberdar edilmeyen, gruba alınmayan milletvekilleri arasında başlangıçta bireysel sonra örgütlü bir muhalefet ortaya çıkmıştır. Kuruluş tarihine ilişkin tam bir tarih verilemeyen ancak 1921 yılı sonları veya 1922 yılı başında kurulduğu belirtilen grup; II. Grup olarak adlandırılmıştır.

Birinci TBMM’de hükümete karşı muhalefet görevini yapan bu grup, başlangıçta bir süre isimsiz olarak çalıştıktan sonra; “*biz de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne mensubuz. Biz de o cemiyet tarafından intihab olunduk. Bizim de ismimiz aynı; fakat iki numaralı grubuz*” ifadesiyle kendilerini İkinci Grup olarak adlandırmışlardır. II. Grubun temelini, “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi” yerine kaim olmak üzere “Muhafaza-i

⁵⁷ Güneş, **a.g.e.**, s.173-174

⁵⁸ Selek, **a.g.e.** C.2, s.621

⁵⁹ Grubun içtüzük metni ve üyelerinin isimleri için bkz. Tunaya, **a.g.e.**, s. 535-537

Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi” olduğunu ifade eden Selek, İkinci Grubu oluşturan milletvekillerini şu şekilde sınıflandırır⁶⁰:

“1-Saltanatçı- hilâfetçi milletvekilleri, 2-Mustafa Kemal Paşa'nın gittikçe artan otoritesinden, onun bir diktatör olacağı endişesine kapılıp şahsına muhalif olanlar, 3-İttihat ve Terakki Partisini yeniden ihya etmek isteyen müfrit İttihatçılar, 4-Birinci Grup'a alınmamaktan kırgınlık duyan milletvekilleri ile Birinci Grup içinde rahatsız olup ayrılanlar”.

Aydemir'e göre ise; ⁶¹”içlerinde hukukçular, subaylar ve daha ziyade hocalar olan bu gurubun genel eğilimi muhafazakârlıktı. Mustafa Kemal'in teşebbüslerine karşı işbirliği ve direnişti.”

II. KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE EĞİTİM

Cumhuriyet Halk Partisi'nin tarihsel temelleri Kurtuluş Savaşı döneminde şekillendiği gibi, partinin kurulmasından sonra izlenen eğitim siyasetinin temelleri de bu dönemde şekillenmeye başlamıştır. Kuşkusuz savaş koşullarında, siyasal ve askeri şartların, eğitim politikalarına ve uygulamalara etkisi olmuştur. Pratiklerden öte eğitime yön verecek temel ilkeler Kurtuluş Savaşı ideolojisiyle bütünleşmiştir.

I.Dönem TBMM'de dört İcra Vekilleri Heyeti yer almıştır. İlk İcra Vekilleri Heyeti bir program hazırlamış ve Meclis'te kabul edilmiştir. Programın amacı: *“Meclis-i Âlileri namına işe başlamış olan Heyet-i İcraiyemizin deruhte ettiği mesai vatanın selâmeti, hilâfet ve saltanatın istiklâl ve masuniyeti, milletimizin pür şan-u şeref bir tarihi, zafer ve temeddüine istinad eden beka ve mevcudiyet-i gaye-i ulviyesine matuftur.”* ⁶² “Maarif işlerindeki gayemiz” cümlesiyle başlayan bölümde eğitim siyasetine yer verilmiştir. Diğer üç İcra Vekilleri Heyeti'nin ayrıca bir programı olmamıştır.

Dört Maarif Vekili ilk dönem TBMM hükümetlerinde görev yapmıştır. Dr. Rıza Nur (Sinop mebusu): Mayıs- Aralık 1920; Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) (Antalya mebusu): Aralık 1920- Kasım 1921; Mehmet Vehbi Bey (Bolak-Karesi

⁶⁰ Selek, a.g.e., s.628

⁶¹ Aydemir, a.g.e., s. 391

⁶² **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, (Haz. Kâzım Öztürk), AK Yayınları, İstanbul, 1968, s. 13.

mebusu): Kasım 1921- Kasım 1922; İsmail Safa (Özler) (Mersin mebusu): Kasım 1922- Mart 1924

A. Maarif Vekâleti ve Hükümet Programı

Mücadelenin çift yönlü cephesi; bir yandan işgal kuvvetlerine “Halkçılık Programı”nda yer aldığı gibi halkı emperyalizm ve kapitalizmin baskı zulmünden kurtarmak, öte yandan egemenliğe ait yetkileri TBMM’de toplayarak, Osmanlı egemenliğine karşı mücadele etmek şeklinde ortaya çıkmıştı. “Bağımsızlık” ve “Ulusal Egemenlik” şeklinde temellenen yeni bir devlet kurma mücadelesinde eğitim siyasetine de bu yönde yer verilmiştir. Dönemin eğitim anlayışında da bu etkenlerin izlerini görmek mümkündür.

Ancak, bu dönem Türkiye’de, Saltanatın kaldırılması ve İstanbul Hükümeti’nin sona ermesine kadar geçen süre içinde, biri Ankara’da diğeri İstanbul’da olmak üzere iki ayrı eğitim bakanlığı yer almıştır. Her iki yönetimde ülkeye egemen olma çabaları içinde eğitim sistemine ve öğretmenleri kendi denetimi altına almaya çalışmıştır. Özellikle Anadolu’da yeni ve bağımsız bir yönetim kuran TBMM, eğitim örgütüne de egemen olmaya ve öğretmenleri kendi yanına çekmeye çabalamıştır.

İcra Vekilleri Heyeti’nin göreve başladığı günlerde, İstanbul’da Salih Paşa kabinesi istifa etmiş, bu kabinede Maarif Nazırı olan tarihçi Abdurrahman Paşa’da görevden ayrılmıştı. Damat Ferit Paşa tarafından kurulan yeni kabinede Maarif Nazırı, okul kitaplarından “Türk” sözcüğünü çıkartmaya çalışmasıyla ünlenecek olan, Rumbeyoğlu Fahreddin Bey olmuştur. İstanbul’daki hükümet sona erene kadar 7 maarif nazırı görev yapmıştır.⁶³

Ankara’da yeni bir Eğitim Bakanlığı oluşturulurken, İstanbul’daki bakanlığın taşra örgütünü Ankara olduğu gibi korumuştur. Cumhuriyet Dönemi eğitimine temel oluşturacak bakanlık örgütü yapısı ve işleyişi itibarıyla İstanbul’daki Maarif Nezaretinden pek farklı olmamıştır. Yeni bakanlığın merkez ve taşra örgütü için İstanbul’daki Maarif Nezareti’nin 1330 (1914) tarihli nizamname esas alınmıştır.

⁶³ Necdet Sakaoğlu, “Milli Eğitim Bakanlığı Merkez Örgütü” **75 Yılda Eğitim**, Editör: Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 111

Ancak savaş koşullarında Bakanlığın bazı bürolarını kaldırmıştır. Ankara'daki Maarif Vekaleti, daha küçük ölçekli oldukça dar bir kadroyla göreve başlamıştır.

Maarif Vekâleti, Haziran ayında ikiye, üçer kişilik kadrolarla 1- Program Heyeti, 2- İlköğretim, 3- Ortaöğretim, 4- Türk Asarı Atıkası Müdürlüğü (sonradan Hars Müdürlüğü), 5- Sicil ve İstatistik Müdürlüğü ve 1921 yılında Program Heyeti yerine “Telif ve Tercüme Dairesi” halinde teşkilatlanmıştır. İstanbul'daki Maarif Nezareti ortadan kalktıktan sonra, bu kadrolar biraz daha genişletilmiştir. Ayrıca, Yüksek Öğretim, Teftiş Heyeti ve ayrı bir İstatistik Müdürlüğü kurulmuştur.⁶⁴

Rıza Nur Bey tarafından 9 Mayıs 1920'de okunan ilk İcra Vekilleri Heyeti Programı'nda hükümetin eğitime ilişkin yaklaşımı ise şöyle ifade edilmiştir:

“Maarif işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her mânasile dinî ve millî bir hale koymak ve onları cidal-i hayatta muvaffak kılabacak, istinadgâhlarını kendi nefislerinde bulunduracak kudret-i teşebbüs ve itimad-ı nefis gibi seciyeler verecek, müstahsil bir fikir ve şuur uyandıracak bir derece-i âliyyeye isal eylemek, tedrisat-ı resmîyeyi, bütün mekteplerimizi en ilmî, en asrî olan bu esasat ile kavaid-i sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, mizac-ı millete ve şerait-i coğrafiye ve iklimiyemize, ananat-ı tarihiye ve içtimaiyemize muvafık ilmî ders kitapları meydana getirmek, halk kütlesinden lügatları toplayarak dilimizin kamusunu yapmak, bizde ruhu millîyi nemalandıracak âsar-ı tarihiye, edebiye ve içtimaiyeyi erbabına yazdırmak, âsar-ı atikai milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek, garb ve şarkın müellefat-ı ilmiye ve fenniyesini, dilimize tercüme ettirmek, hasılı bir milletin hıfzı hayat ve mevcudiyeti için en mühim âmil olan maarif umuruna dikkat ve gayreti mahsusa ile çalışmaktır. Bugün ilk işimiz mekâtib-i mevcudeyi hüsnü idare etmektir.”⁶⁵

Cumhuriyet dönemi eğitim faaliyetleri ve düşüncesine kaynaklık edecek metinde ön plana çıkan en önemli unsur, eğitimin millî olmasıdır. Gerçi başlangıçta “*dinî ve millî*” olarak ifade edilse de buradaki “*dinî*” ifadesinin kullanılmasının çeşitli nedenleri olabilir: Öncelikle I. Dönem TBMM'nin siyasal, sosyal ve düşünsel yapısı düşünülürse, Osmanlı son dönem düşünce akımlarını temsil eden bir meclis olarak muhafazakâr kesimde mevcuttu. İkincisi; Milli Mücadele milliyetçilik kavramı daha

⁶⁴ Reşat Özalp-Aydoğan Ataünel, **Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 29

⁶⁵ **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, s. 15

çok geleneksel bir dille, dini bir anlam da katılarak kullanılmıştır. Milliyetçilik, henüz doğrudan Türk milliyetçiliği olarak belirgin bir şekilde vurgulanmamıştır. Ancak Atatürk ve öncülüğünü yaptığı grubun düşüncesi, başından beri Türk Milliyetçiliğine dayalı yeni bir devlet kurma düşüncesidir ve ilerleyen zamanda daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.⁶⁶ Üçüncüsü; Maarif Vekili'nin Rıza Nur olmasıdır ve Rıza Nur'un eğitime ilişkin görüşleridir. İlk vekil eğitim teşkilatına yaptığı genelgede; *“Gayem millete hizmettir... Garbın köle etmek isteyen emperyalist tecavüzüne duçar olan vatan ve milletimizin ne müthiş bir buhran karşısında olduğu malumdur... Din ve milletimizin hayatı tehdit altındadır...”*⁶⁷

Programda belirtilen esaslar çerçevesinde eğitimin dini/milli söylemi doğrultusunda uygulamalara da rastlanmıştır. 1922'de gelecek ders yılından itibaren Sultanilerin ilk kısımlarından, Fransızca dersinin kaldırılmasına karar verilmiş ve bu karar tebliğ edilirken o sırada Fransızca öğretmeni bulunmayan Sultani ilk kısımlarında Fransızca ders saatlerinde de “Kuran-ı Kerim”, “Ulûm-i diniye” ve “Türkçe” derslerinin verilmesi bildirilmişti. 1923 yılı içinde yine bu esasa göre İstanbul'daki Nûmune ilk okullarından da Fransızca dersi kaldırılmış, İl Genel Meclisi Nûmune okullarından beklenen amaca ermek düşüncesiyle bu defa da “Ameli Hayat Mektepleri” adlı okullar açmıştır.⁶⁸

Programda eğitim, çocukları, hayat mücadelesinde başarılı kılacak, araçsal öğretim ve bunun kaynaklarını kendi varlıklarında bulacakları ahlakî bir yaklaşımı içeren bir anlayışla tanımlanmaktadır.

Programda vurgulanan bir diğer nokta; bütün okulların bilimsel ve çağdaş ilkeler doğrultusunda yeniden düzenlenmesini ifade eden çağdaşlaşma yaklaşımıdır. Cumhuriyet dönemi eğitim fikri ve uygulamalarında “millî” olma unsuru dışında diğer temel “çağdaşlaşma” düşüncesine dayanmasıdır. Bu iki dinamik Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra sürdürülen eğitim politikalarının temelini oluşturur.

Programda eğitimle ilgili kısım uzun bir cümle şeklinde yer almış ve bu uzun cümlede, milliyetçilik ve çağdaşlaşma doğrultusunda bir denklem kurulmuştur.

⁶⁶ Ergun Özbudun, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu” **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, Editör: Artun Ünsal, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 151-153; ayrıca bkz; Suavi Aydın, **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve “Türk Kimliği**, İkinci Basım, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, s. 108

⁶⁷ İsmail Hakkı Tonguç, **İlköğretim Kavramı**, Piramit Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 222

⁶⁸ Nevzad Ayas, **Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi (Kuruluşlar ve Tarihçeler)**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1948, s. 471

Eğitimin çağdaş ilkeler çerçevesinde düzenleneceği ifade edilirken, öte yandan milli karaktere uygun esaslarla, çağdaşlığın sınırı “*mizac-ı millete ve şerait-i coğrafiye ve iklimiyemize, ananat-ı tarihiye ve içtimaiyemize muvafık*” şeklinde çizilmiştir.

Son cümleye bakarsak, 1920 koşullarında eğitimle ilgili ön plana çıkan en önemli husus ortaya çıkmaktadır. Önce bağımsızlık elde edilecek sonra programda yer alan esaslar doğrultusunda yeni bir eğitim düzeni sağlanacak ve işlerlik kazandırılacaktır. Programın okunduğu gün tartışmalarda Lazistan mebusu Ziya Hurşid Bey, programın eğitimle ilgili kısmına katıldığını ancak öğretmenlerin maaş alamamasından, alsalar da çok düşük olduğundan söz etmekte ve bu durumu eleştirmektedir. Maarif Vekili Rıza Nur’un cevabı koşulları özetlemektedir: “*Hemen Cenabı Hak bizi muvaffak etsin, bu Devlet, bu millet bu vartadan istiklâliyle kurtulsun, o vakit ilk yapacağımız iş bunlardır. Diğer kısım ki, maarif fikrasının nihayetinde bir cümle var idi, o cümle bu idi: ‘Bugün ise mekâtibi mevcudeyi hüsnü idare etmektir.’ Bundan maksadımız nedir? Hüsnü idare içinde birçok şeyleri ıslah etmemiz lazımdır: Ders kitabı idi, şu idi, bu idi. Fakat hal ve zaman bunları yapmak için bize müsait midir? Tabî şimdilik hiçbirsey yapamayacağız. Ta o vartadan kurtulacağımız güne kadar her ne mevcut ise onu halihazırda onu ipka edeceğiz. Ancak hüsnü idare olunmasına atfı ehemmiyet edeceğiz ve bütün bütün mesaimiz bu yola sarf edilecek, bu uğura gidecektir.*”⁶⁹

Eğitimle ilgili en önemli sorunların başında kaynak ayrılması, eğitimin sürdürülebilmesi ve özellikle 6-7 aydır maaş alamayan öğretmenlerin durumunun düzeltilmesi gelir. Giderek artan sorunlar karşısında öğretmenler istifa etmekte ve okullar kapanmaktadır. Meclisteki tartışmalara ve eğitimle ilgili konuşmalara bakıldığında bu hususların yer aldığı görülmektedir. Resul Bey ve arkadaşları, Maarif Vekâleti’ne verdikleri tezkerede hiç okul bulunmayan Bitlis’te ilkokul açılmasını talep etmektedirler.

14 Temmuz’da Bursa Mebusu Operatör Emin Bey ve Ankara Maarif Müdürü Muhiddin Bey Ankara Darülmualimin’in kapatılması hakkında şifahî suale Maarif Vekili Rıza Nur Bey şöyle yanıt veriyor: “*Şimdi efendim, bu meselenin tetkik edilecek aksamı vardır. Çünkü bugün yalnız Ankara’da değil, birçok yerlerde, maatteessûf, mektep lağvı hastalığı vukubulmuş. Kimi yerde darülmuallimîni, kimi yerde idadî*

⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.1, D. 1, 9.5.1336 (1920), s.243.

mektebini, kimi yerde bilmem sultaniyi lağvedip duruyorlar. Bunu bazen vali yapıyor. Bazan ahali istiyor, yaptırıyor. Bazan da mutasarrıf yaptırıyor. Yani maarife bir salgın gelmiş. Bu, müstevli bir hastalık efendim. Maarifi kırıp geçirip duruyor. Halbuki benim itikadımca bir memleketi her şeyden evvel irfanlı kafalar kurtarır, ihya eder, yaşatır, ve onu da mektepler yetiştirir. Eğer mekteplere böyle darbeler vurulursa zannederim ki, o millet yaşayamaz ve herhangi felâkete düçar olursa mutlaka ricalinin, memurinin seviyei iktidarının dûn olmasından düçar olur. Eğer bu yükseltirse tabûdir ki millet yükselir. O milletin, devletinin idaresi büsbütün başka türlü olur. Bu basit bir hakikattir. Hepimizin bildiği bir şeydir.”⁷⁰

Ankara Hükümeti'nin elinde bulunan vilayetlerde mevcut okullar, öğretmenler ve öğrenciler hakkında mahallerinden sürekli bilgi istenmiştir. Mevcut durum dışında ihtiyaçlar ve dileklerde ortaya çıkan durum özellikle ilköğretimde şöyledir: 39 vilayet ve sancakta mevcut ilkokulların sayısı; 2.345'tir. Bu okulların 1.764'ü açık, 581'i kapalıdır. Öğretmen sayısı; 2.384'ü erkek, 677'si bayan olmak üzere toplam 3.061'dir. Erkek öğretmenlerin sadece 875'i Darümuallimin mezunu diğerleri başka kaynaklardandır. Bayan öğretmenlerin de, sadece 135'i Darümuallimat mezunu geri kalan diğer kaynaklardandır. Dileklere göre; 6.012 okula, 4.882 erkek, 2.462 bayan öğretmene ihtiyaç vardır. Yeniden yapılması gereken okul binası, 4.000 olarak saptanmıştır.⁷¹

B. Maarif Kongresi

İlk TBMM döneminde; okulların açık tutulması, eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürülmesi, öğretmenlerin maaşlarını alabilmeleri için düzenlemeler yapılması gibi çabaların dışında, hükümet programında belirtilen eğitim ilkeleri doğrultusunda çalışmalar yürütülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, I. TBMM döneminde eğitimle ilgili sürdürülen faaliyetler içinde “Maarif Kongresi” önemli bir yer tutar.

Ankara'da bir Maarif Kongresi'nin toplanması kararı 1 Ocak 1921'de ilgililere bildirilmişti. Kongreye; “1) Elyevm bilfiil muallim olanlar, 2) Maarif müdürleri, 3) Mektep müdürleri, 4) Telif ve Tercüme Heyeti azaları, 5) Maarif

⁷⁰ **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve M. Eğ. Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri.** (M.E.S.D.) C.I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946, s.154.

⁷¹ Tonguç, a.g.e., s. 222

Vekaleti daire müdürleri, 6) Âli dersler ve konferanslar müderrisleri, 7) Her gazete namına bir mümessil olmak şartıyla gazete mümessilleri çağrılmıştır".⁷²

Toplantı, öncelikle düzenlendiği zaman açısından büyük öneme sahiptir. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin yenilgiyle sonuçlandığı ve ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilerek, Sakarya Savaşı'na hazırlık aşamasında toplanmıştır. Bağımsızlık mücadelesinin geleceğine ilişkin yoğun tartışmaların yaşandığı kritik bir dönemdir.⁷³ Ankara'nın boşaltılması ihtimalinin tartışıldığı bir dönemde Maarif Kongresi'nin toplanması, eğitime ilişkin kararlar alınması, mücadelenin sadece askeri boyut taşımadığının bir göstergesidir. Yeni bir ulus-devletin temelleri sadece askeri dinamikler üzerine kurulmayacaktır.

Kongreye ayrıntılı yer veren Hakimiyet-i Milliye'de; cephede Yunan ordusuna karşı savaşıırken, *"Ankara'da muallimler ordusu cehle karşı müdafaa programını hazırlamaktadır. Harp ve maarif cephelerinin ikisinde de faaliyet var; vatandan millî ordu düşmanı ve muallim ordusu da cehalet ve zulmeti kovacak. İki himmetin aynı zamanda tecellisi ulvî bir tesadüftür."*⁷⁴ Cumhuriyet dönemi metinleri ve söylevlerinde de önemli bir yer tutan, öğretmenlerin "irfan ordusu" olarak tanımlanması, bu dönemden itibaren kullanılmaktadır. Türkiye bir bağımsızlık mücadelesi içindedir; önce siyasi bağımsızlık ve onu tamamlayacak kültürel, ekonomik bağımsızlık eğitim yoluyla gerçekleştirilecektir.

Maarif Kongresi, eğitimin içinde bulunduğu koşulları tespit etmek, gelişmesi yönünde kararlar almak ve özellikle Milli Mücadele ruhuna uygun eğitim ilkelerini belirlemek amacıyla toplanmıştır.

16 Temmuz 1921 tarihinde Darümuallimin Konferans Salonu'nda Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in açılış konuşmasıyla kongre açılmıştır. Kongreye, Anadolu'nun her tarafından 250 civarında öğretmen katılmıştır. Kongreye İstanbul Muallimler Cemiyeti de bir mesaj göndererek destek vermiştir. *"Türk harikalarının doğup yayıldığı Ankara'mızda toplanarak maarif siyasetinde bir devrin açılışını müjdeleyen heyetinizi hürmetle ve hasretle selamlarız."* Kongrede heyecanla karşılanmıştır.⁷⁵

⁷² Tonguç, a.g.e., s. 225

⁷³ Aybars, a.g.e., s. 479

⁷⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Temmuz 1336 (1921)

⁷⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Temmuz 1336 (1921)

Mustafa Kemal'in açılış konuşması, Kurtuluş Savaşı Dönemi eğitim düşüncesinin anlaşılmasına kaynaklık eden önemli belgelerden biridir. “Eğitim ve kültür tarihimizde bir devrimin yeni bir dönemin başlangıcı”⁷⁶ olarak adlandırılan kongreye bu önemi atfeden Mustafa Kemal'in eğitim siyasetine çizdiği yöndür.

Dönemin koşullarının tahlil edilmesi, mücadelenin ve sürdürülen siyasetin meşruiyetinin öncelikle vurgulanması, bu dönem belgelerinin önemli bir özelliğidir. Nitekim Mustafa Kemal'de konuşmasında geçmişle hesaplaşma ve geçmişin eğitim sistemindeki aksaklıkları vurgulama, değişimin gerekliliği ve ulusal eğitimin ilkelerini ortaya koyma şeklinde özetlenebilir:

“Harbi Umumi memleketimize bir mağlûbiyet tevcih etti. Düşmanlarımız bunu vesile ittihaz ederek milletimizi tamamen imha etmek istediler. Buna karşı vukua gelen galeyanı milliye Ankara, muazzam bir sahne oldu. Sizi yaşatmak istemiyenlere karşı yaşamak hakkımızı müdafaa etmek üzere toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, burada, Ankara'da in'ikat etti.

Bugün Ankara, Millî Türkiye'nin “Millî Maarifini” kuracak Türkiye Muallime ve Muallimler Kongresinin in'ikadına da sahne olmak mazhariyetiyle müftehirdir. Asırların mahmul olduğu derin bir ihmali idarenin bünyeyi devlette vücuda getirdiği yaraları tedavi için masruf olacak himmetlerin en büyüğünü hiç şüphesiz irfan yolunda ibraz etmemiz lâzımdır.

Gerçi bugün maddi ve mânevi menabii kuvamızı, hududu milliyemiz dâhilindeki memleketimizde müstevli bulunan düşmanlara karşı istimal etmek mecburiyetindeyiz. İrfanı memleket için tahsis edilebilen şey müstakbel maarifimize mabihilistinat olacak bir temel kurmağa kâfi değildir. Ancak vâsi ve kâfi şerait ve vesait malik oluncaya kadar geçecek eyyamı cidalde dahi kemali dikkat ve itina ile işlenip çizilmiş bir millî terbiye programı vücuda getirmeğe ve mevcut maarif teşkilâtımızı bugünden müsmir bir faaliyetle çalıştıracak esasları ihzar etmeğe hasrimesai eylemeliyiz.

Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir âmil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsafi fitriyemizle hiç de münasebeti olmıyan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelen bilcümle

⁷⁶ M. Rauf İnan, “Atatürk'ün Eğitimci Kişiliği”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s.5

tesirlerden tamamen uzak, seciyeyi milliyeye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dâvayı millimizin inkişafı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lâalettayin bir ecnebi kültürü şimdye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrip neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür (Haraseti fikriye) zeminle mütenasiptir. O zemin, milletin seciyesidir.

Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa mevcudiyeti ile, hakkı ile, birliği ile taâruz eden bilumum yabancı ânasıyla mücadele lüzumu ve efkârı milliyeyi kemali istiğrak ile hep mukabil fikre karşı şiddetle ve fedakârane müdafaa zarureti telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün kuvayı ruhiyesine bu evsaf ve kabiliyetin zerki mühimdir. Daimî ve müthiş bir cidal şeklinde tebarüz eden hayatı akvamın felsefesi, müstakil ve mesut kalmak isteyen her millet için bu evsafı kemali şiddetle talep etmektedir.”⁷⁷

Mustafa Kemal’in belirttiği en önemli ilke eğitimin “milli” olmasıdır. Milletlin gerilemesinin en önemli sebebi izlenen eğitim siyasetine dayanmaktadır. O halde kurulacak yeni devletin eğitim siyaseti önce milli olacaktır. Koşullar tam olarak yeni bir eğitim siyasetini uygulamaya elverişli olmasa da milli bir eğitim politikasının temelleri bu dönemde atılmalıdır.

Bağımsızlık mücadelesinin ruh hali bütünüyle eğitim siyasetinde izlenecek esaslara sinmiştir. Bağımsızlık savaşı, Batı’ya karşı verilmektedir ve siyasi bağımsızlık kadar kültürel bir anlamda taşımaktadır. Çocuklar ve gençler yetiştirilirken dikkat edilecek en önemli hususlar arasında sayılmaktadır.

Cumhuriyet dönemi çağdaşlaşma sürecinde Batı önemli bir yer tutarken burada reddediliyor gibi görünmesi bir çelişkidir ziyade, Milli Mücadele’ye anlamını kazandıran emperyalizme karşı direniş ve bağımsızlık düşüncesini meşrulaştırma çabasıdır. Yeni bir devletin meşru temelleri askeri mücadele, bağımsız bir siyaset ve yeni bir eğitim düşüncesiyle anlam kazanacaktır. Konuşmadaki “Batı” emperyalist kozmopolit Batı’yı, “Doğu” ise feodal şartlar altında sömürge, yarı sömürge altında yaşayan ülkelerde geçerli olan şeriat ideolojisini temsil ettiğinden reddedilmektedir.⁷⁸

⁷⁷ M.E.S.D., C. I, s.3-4

⁷⁸ Zeki Sarhan, “Cumhuriyet’in Eğitim Mirası ve Halkçı Eğitim”, **Devrimci Cumhuriyet’in Eğitim Politikaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 112

Bir yazarın iddiasının aksine evrenselliğin reddedilmesi bağınaz bir milliyetçilik ideolojisinin tanımlanmasından⁷⁹ daha genel anlamlar taşımaktadır.

Hükümet programında da yer aldığı gibi, Mustafa Kemal'in konuşmasında ve genel olarak dönemin eğitim zihniyetinde "hars (kültür)" kavramı önemli bir yer tutar. Eğitim siyasetinde Türk harsı ile ilgili çalışmalar başlıca alanı teşkil eder. Bunun sebebi, Tonguç'a göre; "*başta bulunanların bu konulara meraklı olmalarıyla beraber, kurtuluşun bu noktada toplandığına inanılmasıdır.*"⁸⁰ Öte yandan Mustafa Kemal'in çağdaşlaşma düşüncesinin oluşumunda Ziya Gökalp etkisi göze çarpar. Ancak, Cumhuriyet döneminde de eğitim düşüncesinin şekillenmesinde, kültür önemli bir anlam taşısa da, daha çok "muasır medeniyet" vurgusu artacaktır.

Maarif Kongresi'nde görüşülecek konular şunlardı: 1) İptidaî mekteplerin programları ve tahsil müddetleri, 2) Talî derecedeki mektepler, programları ve dersleri. Kongrenin açılışının ikinci günü Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey başkanlığında bu konular görüşülmeye başlamıştır. Kongreye katılanlar yabancı ülkelerden örnekler vererek konuyla ilgili düşüncelerini açıklamışlardır. Ancak kongre çalışmalarına devam ederken, Yunan kuvvetlerinin Eskişehir saldırısı başlamıştır. Bu yüzden kongre sonuçlandırılmadan dağılmak zorunda kalmıştır.⁸¹

C. Halk Eğitimi

TBMM Döneminde, okullardaki eğitim faaliyetlerini düzenlemek ve sürdürmek adına yapılanlar dışında, Ankara Hükümeti en çok halk eğitimi konusunda çaba sarf etmiştir. Halk eğitimi daha çok halkın, Milli Mücadele yönünde bilinçlendirilmesi anlamını taşıyordu. İstanbul yönetiminin olumsuz propagandaları, işgalcilerin baskıları karşısında, halkı Milli Mücadeleyi desteklemeye yönelik halk eğitim çalışmaları, dönemin temel özelliğidir.

Özellikle halkın vatanseverlik duygularını arttırmak amacıyla konferanslar, nutuklar, yayın faaliyetleri, şiirler, temsiller, vb. gibi etkili propaganda araçlarından sıkça yararlanılmıştır. Millet bahçesinde bir açık hava sahnesi kurularak, burada toplantılar düzenlenmiş, temsiller sahnelenmiştir. O dönemde Ankara'yı ziyaret eden

⁷⁹ İsmail Kaplan, **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 138

⁸⁰ Tonguç, **a.g.e.**, s. 222

⁸¹ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 7. Baskı, Alfa Yayın, İstanbul, 1999, s.280; Tonguç, **a.g.e.**, s. 226

Amerikalı gazeteci Clarence Streit, bu salaş tiyatrodaki bir Hamlet temsili seyretmiş, İngilizlere karşı savaşıyan Türklerin bu davranışına şaşkınlığını dile getirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bahçesinde, Büyük Millet Meclisi Bandosu, İsmail Zühtü Bey'in idaresinde her akşam halka konserler vermeye başlamıştır. Özellikle şiir ve müzik halk eğitiminde önemli bir yer tutmuştur. Zafer ve yenilgiler üzerine yazılan şiirler müzik öğretmenleri tarafından bestelenerek okullarda ve halka açık toplantılarda coşkuya neden oluyordu. Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgali üzerine Samih Rifat'ın yazdığı "*Aydın, Aydın güzel Aydın, keşke yanıp kül olaydın*" şiiri Yekta Bey tarafından bestelenmiş ve halkın beğenisini kazanmıştır.⁸²

Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi'nce halk dersleri açılmasına karar verilmiş, bu derslere Darülmüallimin'in konferans salonu tahsis edilmiştir. Ankara Sultanisi'nde genel "serbest âli dersler" açılmış, herkesin yararlanabilmesi için genel çalışma saatleri dışında ve konferans şeklinde verilmiştir. Dersler tarih, Türk ve Batı edebiyatı, eğitim, hukuk, iktisat, sosyoloji alanlarında verilmiştir.⁸³

TBMM Hükümeti, özellikle öğretmenlere ve aydınlara isyan bölgelerinde isyancıları uyarmak amacıyla oluşturulan "nasihat heyetleri"nde görevlendirmiştir. Bu dönem, Ankara Hükümeti'nin denetlediği bölgelerde öğretmenlerden okullardaki eğitim faaliyetleri dışında, halkı Milli Mücadele yönünden bilgilendirmeleri istenmiştir.⁸⁴

⁸² İlhan Başgöz, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1995, s. 60

⁸³ Ayas, **a.g.e.**, s. 437; Akyüz, (1999) **a.g.e.**, s., 282

⁸⁴ Yahya Akyüz, **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri**, Doğan Basımevi, Ankara, 1978, s. 203

I- CUMHURİYET'İN KURULUŞ SÜRECİNDE CHP VE EĞİTİM

A. HALK FIRKASI'NIN KURULUŞU

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz, Kurtuluş Savaşı sürecinde emperyalizme karşı direniş mücadelesini tamamlayacak olan son hamleydi. 9 Eylül 1922'de İzmir'e ulaşan Türk Ordusu ve temsil ettiği TBMM, ülkenin bundan sonra kaderine tek başına yön verecektir. Barış görüşmelerine Türkiye'yi temsil etmek üzere sadece TBMM Hükümeti katılacaktır. 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması ve İstanbul Hükümeti'ne son verilmesi konferans görüşmelerinden önce Türkiye'deki iki ayrı hükümet sorununu ortadan kaldırmıştır. Lozan Konferansı görüşmeleri, 20 Kasım 1922'de başlamıştır. Türkiye'yi temsil eden delegasyonun başkanı ise İsmet Paşa'dır.

1922 yılı aynı zamanda TBMM'de I. Grup ve II. Grup arasındaki yoğun tartışmaların yaşandığı bir yıl olmuştur. Zafere ulaşılmasına rağmen, Lozan görüşmeleri ekseninde yeni başlayan tartışmalar, Saltanatın kaldırılmasına itirazlar, mecliste iktidar mücadelesini hızlandırmıştı. Kurtuluş Savaşı ve yeni dönem arasında müdahale noktası burada ortaya çıkar.¹ Bu koşullar altında iktidarı sürdürmenin ve yerleştirmenin imkanı yoktur. Üstelik "cemiyet" veya "gruba" dayalı bir yapı yeni bir devletin kuruluşu aşamasında yetersiz kalmaktadır. Siyasetin yönü ise bir parti kurulması şeklinde belirlemektedir.²

6 Aralık 1922'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Hakimiyet-i Milliye, Yeni Gün ve Öğüt gazetelerine parti hakkında verilen demeç, ertesi gün yayımlandığında "Halk Fırkası"nın kurulacağı tüm ülkeye ilan edilmiş oldu.³ Basına verilen demeçte; savaş sonrası uygulanacak siyasetin ana hatları, içerik ve amacı vurgulanarak, Halk Fırkası'nın kuruluşu şu esaslarla ifade edilmiştir:

-Kurtuluş Savaşı başarısını siyaset, yönetim ve ekonomi alanında yapılması gereken atılımlarla, devrimle tamamlamak.

-Yeni düzenlemeleri uzun süreli bir programa dayandırmak.

¹ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II, E Yayınları, İstanbul, 1983, s. 451

²Hikmet Bilâ, **CHP, 1919-1999**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s. 33

³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (A.S.D.)** C.2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 50-51

-Böyle bir programı kişisellikten kurtarmak ve vatandaş çoğunluğunun desteğini sağlamak.

-Kurulacak partiyi halkçılık esasına oturtmak.⁴

Halk Fırkası, *Ülkü* dergisinde yer alan bir yazıda belirtildiği gibi; “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla siyasal alanda çalışmaya başlayarak birçok gelişme safhalarından geçtikten sonra bugünkü ileri prensiplerine ve geniş kuruma erişmiş olan C.H. Partisi, adı, kurtuluş savaşımızla devrim tarihimize karışmış ve onlarla bir olmuş geniş ve ulus ölçüsünde bir varlıktır.*”⁵

Parti kurma fikrinin ilanından sonra, dönemin basınında başta Hakimiyet-i Milliye, Yeni Gün, İkdam ve İleri gazeteleri olmak üzere, desteklenmiştir. Ancak Milli Mücadelenin önder kadrosunda yer alan Rauf Bey, Ali Fuat ve Kazım Karabekir Paşalar eleştirel bir tutum sergilemekte ve bu yaklaşım Tanin gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahid ve Vakit gazetesi Başyazarı Ahmet Emin tarafından da Mustafa Kemal’in partiler üstü bir konumda kalmasını savunarak, karşı çıkmaktaydılar.⁶

Partinin adının Halk Fırkası olarak adlandırılması beraberinde yeni tartışmaları getirmiştir.⁷ Ancak Mustafa Kemal Paşa’nın 1923 yılı Ocak ayında çıktığı yurt gezisinde bu konu aydınlığa kavuşacaktır. Partinin neden “halk” kavramıyla adlandırıldığı, Milli Mücadele boyunca siyasal yönü ifade edilen “halkçılık” düşüncesinin, toplumsal yönünü de ifade etmektedir. Mustafa Kemal, gezi boyunca hem halka hem de basına, kurulacak fırkayla ilgili fikirlerini ve parti kurma gerekçesini açıklamıştır. Özellikle Eskişehir konuşmasında “halk”la neyi kastettiğini ifade etmiştir. Kurulacak yeni parti, belli bir sınıfın ya da kesimin değil tüm ulusu kapsayacak bir içerikte tanımlanır.⁸ Sınıf çatışmasını reddeden bu düşünce Halk Fırkası’nın kurulması ve ideolojisinin şekillenmesiyle belirginlik kazanacaktır.

⁴ Şerafettin Turan, **Kökene Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi. Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, TÜSES Yayınları, 2000, s.18

⁵ “Cumhuriyet Halk Partisinin Doğuşu ve Gelişisi”, *Ülkü*, C.5, Sayı:28, Haziran 1935, s. 260

⁶ Hasan Türker, **Türk Devrimi ve Basım 1922-1925**, Dokuz Eylül Yayıncılık, İzmir, 2000, s.62-63

⁷ Tartışmalarla ilgili bkz. Mete Tunçay, **T.C.’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, 3. Basım, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s.48; Ayşe Güneş Ayata, **CHP (Örgüt ve İdeoloji)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s.64

⁸“15. I. 1339 (1923) Eskişehir: Münferid delâletlerin muhassalası kafî değildir! Bütün bu delâletleri bir teşekkül dahilinde yapmalıdır. Bunun için de benim düşündüğüm bâde’s-sulh siyâsî bir fırka yapmak ve ismine de Halk Fırkası demek. Siyâsî fırka ale’l-ıtlak bir mücadele fikri tazammun eder. Benim tasavvurumda milletin şu veya bu sınıfın menafî’ini te’min değildir. Bunları izah edeyim. Bizim milletimizin ilk nazarda tefrik olunacağı sınıflar çiftçi ve çobanlardır. Buna muârz olabilecek sınıflar

1. “9 UMDE” VE EĞİTİM

Partinin kuruluşu ise meclisin yenilenmesi sonrasına bırakılmıştır. 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararıyla birinci dönem TBMM sona ermiştir. Seçim kararının alınmasından bir hafta sonra 8 Nisan 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal tarafından “milleti refaha nail etmek” amacını gerçekleştirmek üzere, “9 Umde” ilan edilir.⁹ 9 ana maddeden oluştuğu için böyle adlandırılan metin öncelikle bir seçim bildirisi olmuştur.

Bildiri Halk Fırkasının temel dayanağını oluşturmaktadır. Daha önce ifade edilmemekle birlikte partinin Birinci TBMM'deki I. Gruba dayandığı bu kez açıkça ilan edilmiştir. Bildirinin “Giriş” kısmında yer alan ifadeyle, seçimlerde bu programı kabul etmiş olan vatandaşlar “Müdafaa-i Hukuk”un “Halk Fırkası”na dönüşmesini de kabul etmiş olacaktır. Giriş kısmında;¹⁰ “*Önümüzdeki devrede inşallah takriri müsalemet müyesser olacağından iktisadî tekemmülâtını temin, her nevi teşkilâtımızı itmam ve ikmal ve bu suretle mülk ve milleti refaha nail etmek gaye olacaktır. Yeni devrei mesaide Meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hâkimiyeti milliye dairesinde siyasî teşkilata mahzar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir. Mecliste elyevm müteşekkil (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) Halk Fırkasına intikal edecektir. Mezkûr Fırkanın, halk hâkimiyeti, teceddüt ve inkişafatı maddiye ve maneviye esasatına müpteni mufassal ve muntazam bir*

hangileridir? Büyük arazi veya büyük ticaret sahibi olan insanlardan mürekkep sınıflar olmak lâzım gelir! Bunlardan sonra küçük ticaret sahipleri ve demirci, doğramacı vs. gibi diğer esnaf vardır, amele vardır. Ve bunların haricinde münevver dediğimiz insanlar ve müntesibîn-i ilim vardır. Milletimizi teşkil eden bu sınıfları birer birer tetkik edelim! Büyük arazi sahiplerinin en çok arazisi ne kadardır? (30.000 dönüm sesleri). Bunlar kaç kişidir? Birkaç kişiden ibarettir. Şu halde köylüyü ifnâ edebilecek sınıf halinde bir kitle yoktur. Bunlar ayrıca bir fırka yapacak halde değildirler. Büyük tüccarların da miktarı nedir? Rica ederim kaç tane milyonerimiz vardır? Biz şimdi zengin telâkki olunan insanları fakir yapmağa çalışmaktan ziyade, fakirleri ve orta halde bulunanları zengin bir hale getirmeğe çalışmalıyız. Köylülerimizin arazisini tevsi edelim. Onları büyük arazi işletecek hale getirelim. Memleketimiz çok vâsidir. Arazi kâmlen metrûk bir haldedir. Sonra bizde kaç bin amele vardır ve bu amele ile tarlasında çalışan köylünün ne farkı vardır? Sınıf-ı münevverle müntesibîn-i ilmîyeye teveccüh eden vazîfe de halka mürsidlik ve pişvâlık etmektir. Çünkü onların menfaati de o noktadadır. Hülâsa, memleketimizde her zümreyi câmi' bir halk vardır. Bu halk istiklâlini, hakimiyetini, mahfuziyetini istiyor. İşte milletin bu menafi-i esasîyesini te'min için bir fırka lâzımdır ve böyle bir fırkanın bütün millete şâmil ve bütün millete istinâd edebileceğini ümid ediyorum”. Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları**, TTK Basımevi, Ankara, 1982, s. 36

⁹ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s.71

¹⁰ Bildirinin tam metni için bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul, 1952, s. 580-582

programı bilcümle âzasının nazarı münakaşa ve tasvibine arzedilecektir. Buna intizaren Grupumuz aşağıdaki umdelerle yeni intihabata iştirake karar vermiştir” denilmekteydi. Tunaya'nın ifadesiyle “*vesika bu bakımdan bir doğum ilmühaberi mahiyet ve kıymetini haizdir.*”¹¹

“Dokuz Umde” aynı zamanda partinin, ilk programı olarak kabul edilmiştir. Bir parti programı olarak kısa olduğu eleştirilerine Nutuk'ta Mustafa Kemal, “*Yayımladığım programı bir siyasal parti için yetersiz ve kısa bulanlar oldu. ‘Halk Partisi’nin programı yoktur’ dediler. Gerçekten, ilkeler adıyla anılan programımız, buna karşıt çıkanların gördüklerine ve bildiklerine benzer bir kitap değildi; ama temel ilkeleri kapsıyordu ve uygulanabilir nitelikte idi. Biz de, uygulanamayacak düşünceleri kuramsal birtakım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık*”¹² şeklinde yanıt vermiştir. Partinin ilk programını oluşturan ilkeler özetle şu esasları içermektedir: İlk iki umdede; egemenliğin ulusa ait olduğu ve saltanatın kaldırılması kararının değiştirilmeyeceği. 3. ve 4. umdelerde; ülkede düzenin sağlanması ve adaletin işlenmesi için mahkemelerin çalışmaları için düzenlemeler yapılacağı. 5. umde; ekonomik ve toplumsal yaşamla, eğitim ve sağlık konularında yapılacak yeni düzenlemelere ilişkin on alt başlıktan oluşmaktadır. Ordu ile ilgili düzenlemelerin yer aldığı 6. ve 7. umdelerde askerlik süresinin kısaltılacağı belirtilmektedir. 8. umde kamu yaşamının düzenlenmesiyle ilgili esasları içermektedir. 9. umdede; harap olan ülkenin süratle tamiri ve kalkınması için devletçe gerekli önlemler alınmasından başka bu konuda özel girişimler teşvik edileceği belirtilir.

Seçimlerde Müdafaa-i Hukuk üyelerinin kazanması için Mustafa Kemal tarafından özel bir çaba sarf edilmiş, “9 Umde”nin ilan edildiği gün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine ve daha sonra henüz yabancı işgal kuvvetlerinin çekilmediği İstanbul'a özel bildirimler ilan edilmiştir. Bazı illerde –Trabzon, Afyon, Karesi- çıkan sorunlar giderilmeye çalışılmıştır.¹³ Nihayet bu yoğun çabalar sonucunda seçimleri Müdafaa-i Hukuk adayları kazanmıştır.

¹¹ Tunaya, **a.g.e.**, s.559

¹² **Nutuk**, s. 353

¹³ Bu dönemde de yoğun bir iktidar mücadelesi ortaya çıkmıştır. Birinci dönem TBMM'de olduğu gibi II. Grup ve öte yandan İttihatçılar tarafından muhalefet faaliyetleri sürdürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunçay, **a.g.e.**, s. 53-55

TBMM'nin ikinci dönem çalışmaları 11 Ağustos 1923'te başlamış ve Mustafa Kemal yeniden Meclis Başkanı seçilmiştir. 23 Ağustos 1923 tarihinde de görüşmeleri tamamlanmış olan Lozan Barış Antlaşması TBMM tarafından onaylanmıştır.

TBMM'nin ikinci dönemi için seçilen ve "9 Umde" etrafında toplanan milletvekilleri, 7 Ağustos'tan itibaren Halk Fırkası'nın tüzük taslağı üzerinde çalışmalara başlamıştır. Yaklaşık bir ay kadar süren müzakereler sonunda son biçimi verilen Halk Fırkası Tüzüğü kabul edilmiştir. Tüzük 9 Eylül 1923'te onaylanmış ve İzmir'in kurtuluş tarihiyle aynı gün partinin kuruluş tarihi olarak benimsenmiştir. Halk Fırkası'nın oluşumunda Kurtuluş Savaşı'ndaki tarihsel temellere vurgu önemli bir yer tutar. Tıpkı ilk Kurultayın Sivas Kongresi kabul edilmesi gibi partinin kuruluş tarihide Kurtuluş Savaşı'yla ilişkilendirilir. Gerçekte partinin kuruluşuna ilişkin İç İşleri Bakanlığı'na başvuru 23 Ekim 1923'te yapılmıştır.

9 Eylül 1923'te kabul edilen ve "9 Umde"nin devamı niteliğinde olan "Halk Nizamnamesi", CHP'nin ilk resmi tüzük ve programı olmuştur. Henüz ayrı bir programı yoktur ve izlenecek program, tüzük hükümleriyle birlikte belirlenmiştir. 106 madde ve bir ekten oluşan tüzükte "Genel Esaslar" bölümünde "ulusal egemenlik, çağdaşlaşma, devrim, halkçılık, yasaların üstünlüğü, hukuk devleti" gibi kavramlar esas alınmıştır. Partinin kuruluş felsefesini belirlemesi açısından ön plana çıkan esaslar:

"1- Halk Fırkası, dernek yasasına göre kurulmuş siyasi bir dernektir. Amacı ulusal egemenliğin "halk tarafından ve halk için" yerine getirilmesinde rehberlik etmek, Türkiye'yi tam anlamıyla bir "çağdaş devlet" durumuna yükseltmektir.

2- Halk Fırkası, bir ihtilal fırkası değil, bir inkılâp (devrim) fırkasıdır. Bütün siyasi mücadelelerini yasalar çerçevesinde yapacak ve Türkiye'de bütün yasaların üstünde yasanın velayetini (koruyuculuğunu) egemen kılmaya çalışacaktır.

3- Halk Fırkası'na mensup olanların gerçekten "halkçı" olması şarttır. Halkçılara göre "halk" sanı herhangi bir sınıfa özgü değildir. Hiçbir ayrıcalık iddiasında bulunmayan ve genellikle yasa karşısında salt bir eşitliği kabul eden bütün kişiler halktandır. Böylece halkçılar "çağdaş devlet" esaslarına karşıt olan hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin ve hiçbir kişinin ayrıcalıklarını kabul etmeyen, yasaları açıklama ve uygulamadaki anane ve teamülün ve hiçbir gücün yasallığını tanımayan kişilerdir.

4- Bir kişinin Halk Fırkası'na girebilmesi için Türkiyeli olması ve aslen yurt dışında bulunan Müslüman uluslardan birine mensup ise Türk milletini kabul etmesi şarttır.”¹⁴

CHP'nin On Beşinci Yıl Kitabı'nda, kabul edilen nizamnamenin daha sonra altı ilke olarak tanımlanacak olan partinin tüm vasıflarını içerdiği ifade edilmektedir. Buradaki fikirlerin Cumhuriyet ve devrimlere yön veren cumhuriyetçilik ve milli esaslara dayanan, medeni kanun, kadın haklarının geliştirilmesi, şapka kanunu, yeni Türk harfleri, dil devrimi, medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılması, hukuk devrimi gibi köhnemiş kurumların terk edilmesi, yeni düzenlemeler ve kurumlarla eski zihniyetten ayrılarak, çağın gerektirdiği modern bilim ve fenlere dayandırılması yani laiklik ilkesi yönünde bir süre sonra gerçekleştirilecek devrimlere temel oluşturduğu dile getirilir.¹⁵

11 Eylül'de yapılan toplantıda Mustafa Kemal Genel Başkan, Kütahya Milletvekili Recep (Peker) Bey Genel Sekreter seçilmişlerdir. Genel Başkanlık, Genel Sekreterlik dışında Genel İdare Kurulu oluşturulmuştur.

Partinin kuruluşu ve örgütlenmesiyle ilgili önemli kararların alındığı ve uygulamaların gerçekleştirildiği dönemde Türkiye tarihi açısından da çok önemli düzenlemeler yapılmıştır. Partinin kuruluşunun resmîlik kazanmasından kısa bir süre sonra ülkenin yönetim biçimi sorunu da çözümlenmiştir. Saltanatın kaldırılmasından sonra pek çok tartışmaya konu olan hatta daha Kanun-u Esasi'nin kabulünde başlayan tartışmalara karşı 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edilmiştir. Cumhuriyet'in ilân edilmesi ve Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi üzerine de Halk Fırkası'nda bir Genel Başkan Vekilliği makamı oluşturulmuştur. Parti Başkanı olarak Mustafa Kemal, Başkan Vekilliği'ne de İsmet Paşa'yı atamıştır.¹⁶

Partinin ilk Genel Başkan Vekili olarak İsmet Paşa, 20 Kasım 1923'te tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezlerine bir genelge göndermiştir. Genelgede; *“Bütün vatana kurtuluş ve bağımsızlığı getiren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, barış devrinin feyizli gelişmelerini sağlamaya çalışmak üzere, bugünden itibaren Halk Fırkası'na dönüşecek ve cemiyetin bütün idare kurulları olarak vazifeye devam edeceklerdir. Dünkü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bugünkü Halk Fırkası idare*

¹⁴ Turan, a.g.e., s.25-26

¹⁵ **On Beşinci Yıl Kitabı, Cumhuriyet Halk Partisi**, s. 4-5

¹⁶ Turan, a.g.e., s.25

*kurullarıyla vazifeye başlıyorum.”*¹⁷ Böylelikle, Halk Fırkası ilk yıllarında ARMHC’ye dayalı olarak örgütlenmiş, daha sonra örgütlenmesinde dönemin koşullarına uygun düzenlemeler yapmıştır.¹⁸

Halk Fırkası’nın adı, 10 Kasım 1924’te Recep (Peker) Bey’in önerisiyle, Fırka Grubu umumî heyetinde “Cumhuriyet Halk Fırkası” olarak isimlendirilmiş. Mayıs 1935’te toplanan Dördüncü Büyük Kurultay tarafından kabul edilen tüzükte “Cumhuriyet Halk Partisi” olarak belirlenmiştir.

Halk Fırkası’nın seçim bildirisi niteliğinde olan ancak Mustafa Kemal tarafından partinin programı olduğu vurgulanan “9 Umde” eğitim siyasetini de belirleyen esaslar içermektedir:

“Hakimiyet bilâ kaydü şart milletindir” şeklinde başlayan 1. Umde içerisinde “*Biaenaleyh bilcümle kavaninin tanziminde, her nevi teşkilâtta, idarenin alalûmum teferruatında, terbiyei umumiye ve iktisat hususunda hâkimiyeti milliye esasatı dahilinde hareket olunacaktır.*”

On madde halinde düzenlenen; ekonomi, sağlık, ulaşım, vb. politikalara yer verilen 5. Umde içerisinde; 8. madde eğitimle ilgilidir: “*Tahsili iptidaide tedrisatın tevhidî ve bilûmum mekteplerimizin ihtiyacımıza ve asrî esasata tevfiği ve muallim ve müderrislerimizin terfih ve ikdarı temin edilecektir. Vesaiti münasebe ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır.*”¹⁹

Programın ilan edildiği koşullar içerisinde eğitimle ilgili ifadeler, temel ilkelerin vurgulanmasıyla başlıyor. Burada özellikle “ulusal egemenlik” düşüncesi, çağdaşlaşma anlayışına yön verecek olan ve kısa bir süre sonra Cumhuriyet’in ilanı ile güçlendirilecek bir anlam taşır.

Umdelerin yayınlanmasından sonra Hakimiyet-i Milliye gazetesinde umdelerde belirtilen eğitim ilkeleri hakkında yazılar yayınlanmıştır. Bunlardan biri 3 Mayıs- 29 Haziran 1923 tarihleri arasında 14 sayı halinde “Asrî Terbiye ve Maarif” başlığını taşıyan Mustafa Rahmi Bey’e ait yazılardır.²⁰ Mustafa Rahmi Bey “Maarifte Gaye” başlıklı ilk yazısında “*Yurdu yükseltecek en mühim amillerden biri şüphesiz*

¹⁷ Genelgenin tam metni için bkz. Bilâ, a.g.e., s. 42-43

¹⁸ Mehmet Kabasakal, **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s.141

¹⁹ Tunaya, a.g.e., s. 580-581

²⁰ Yazı dizisine, belirtilen tarihlerde Mustafa Rahmi, “Asrî Terbiye ve Maarif” başlığıyla Hakimiyet-i Milliye Gazetesinden ulaşmak mümkündür.

terbiye ve maariftir” ifadesinden sonra umdelerde yer alan eğitim fikrini şöyle yorumlar:

“İçtimai hayatımızın temellerini, asrî ve milli esaslar üzerine kurduktan sonra; bu içtimai hayatın mühim bir şahdamarı olan terbiye ve maarifimizi de hiç şüphesiz asrî ve milli esaslar üzerine kurmak icap etmektedir.

Ancak asrî ve milli terbiye ve maarif iledir ki nazarlar daima ileriye dikilecek, kalplerin en karanlık noktalarında derin inkılâplar meydana gelecektir. Ve hiçbir kara kuvvet, milletimizi geriye dönmeye sevk edemeyecektir.

Milli terbiye esaslarını, kendi tarihimizden, kendi ananemizden kendi hayatımızdan arayıp bulacağız.

Asrî terbiye ve maarif esaslarını da; muhtelif müterakki memleketlerden arayıp tarayarak kendimiz için en muvafık olan düsturları seçeceğiz.”

1924 yılında gerçekleştirilen eğitim birliği düzenlemesinin habercisi olan program ana hatlarıyla okulların çağa uygun hale getirileceği ve halk eğitimine önem verileceğini ifade ediyor.

B. 1923-1927 DÖNEMİNDE EĞİTİMDEKİ GELİŞMELER

Milli Mücadelede zafere ulaşılmasıyla bir yanda Halk Fırkası kurma çalışmaları başlatılmışken diğer taraftan yeni eğitim düzeninin oluşturulması söz konudur.

1. EĞİTİME YÖN VEREN KARARLAR

a. Atatürk ve Eğitim

Bağımsızlık mücadelesi ve ardından yeni kurulan devletin temel siyaseti ve ilkelerinin oluşturulmasında en belirleyici isim, devrimin lideri Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Onun eğitimle ilgili düşünceleri ve açıklamaları, eğitim çalışmalarının ilk temel kaynağını oluşturmuştur. Kurtuluş Savaşı döneminde Maarif Kongresi açılışında yaptığı konuşma eğitimin “milli” olma esası, Cumhuriyet dönemi eğitim sistemini yeniden oluşturma çalışmalarında ilk amaç haline gelmiştir.

Sahip olduğu –Kurtuluş Savaşına dair- tarihsel konum dışında, Mustafa Kemal her şeyden önce Cumhurbaşkanıdır. Kurucusu olduğu Halk Fırkası'nın Genel

Başkanı hatta “Değişmez Genel Başkanı”dır. O’nun Genel Başkanlığı döneminde çok partili siyasal yaşama geçiş denemeleri olsa da uzun ömürlü olmamış, Cumhuriyet Halk Partisi tek siyasal parti olarak ülkeyi yönetmiştir.

Afetinan, Atatürk’le ilgili hatıralarında, en çok uğraştığı konuların başında Millî Eğitim ve kültür işleri olduğunu belirtir. Hatta bazı zamanlar, Atatürk’ün, “*Eğer Cumhurreisi olmasam, Maarif Vekilliğini almak isterdim*”²¹ sözlerini aktarmaktadır. Cumhuriyet düzeninin kurucusu olduğu kadar, siyasetinin temel belirleyicisi ve yönlendiricisidir. Eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi ve ilkelerinin belirlenmesinde önemli bir etkisi vardır.

Mustafa Kemal’in eğitime ilişkin görüşlerinin ilk açıklaması Maarif Kongresinde olmuştur. Eğitimin “millilik” ilkesi üzerinde şekillenen bu konuşmasından sonra, eğitime ilişkin daha ayrıntılı fikirleri yine I. Dönem TBMM çalışmaları sırasında olmuştur. Eğitime, izlenecek siyaset içinde merkezi ve öncelikli bir yer verdiği görülmektedir.

1 Mart 1922’de TBMM’nin Birinci Dönem Üçüncü toplantı yılını açarken Mustafa Kemal, hükümetin en önemli meselesinin eğitim olduğunu vurgulamaktadır. Maarif Kongresi’ndeki konuşmasından sonra eğitimle ilgili en ayrıntılı ikinci açıklaması olan bu konuşmada, gerçekte eğitime ilişkin düşüncelerinin pek çoğunu bulmak mümkündür.²²

Yeni kurulan bir ulus-devlet temeline uygun bir eğitim siyasetinin oluşturulması Atatürk’ün eğitime yüklediği anlam içinde en başta gelen unsurdur. Kurtuluş Savaşı’nın bağımsızlık temeline dayanan siyasetinin belirlediği mücadele düşüncesi 1920’lerde Atatürk’ün söylemlerinde ön plana çıkmaktadır. Türkiye’nin kendi koşullarının ve çağdaş dünyanın belirlediği yeni ilkelere uygun bir içerik, eğitimde başlıca amaçtır. Türkiye’nin toplumsal koşullarının en temel ögesi ise, köylülüktür. Nüfusunun neredeyse tamamı köylü olan bir ülkede, yeni idealler ve ilkelerin yaşama geçirilebilmesinin başlıca koşulu elbette eğitimden geçmektedir. Köylüye, okuma yazmayı öğretmek ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıttak

²¹ Afetinan, **Atatürk Hakkında Hâtıralar Ve Belgeler**, İkinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1968, s. 266

²² **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve M. Eğ. Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler**, (M.E.S.D.), C.I, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1946, s. 5-6

kadar coğrafi, tarihî, dinî, ve ahlâki bilgiler vermek ve “âmeli erbaa”yı öğretmek eğitim programının ilk hedefi olarak işaret edilmektedir.

Eğitimin “millî” olma niteliği, milliyetçilik düşüncesinin bağımsızlık savaşının sona ermesi ve Cumhuriyet’in ilanından sonra belirgin hale gelecektir. Ancak Kurtuluş Savaşı’nın bağımsızlık temeli üzerine kurulan yeni bir ulus-devlet oluşumu sürecinde ilk kazandığı anlam; Türk milliyetçiliği eşittir bağımsızlık olmuştur. Mustafa Kemal’in milliyetçilik ve eğitimin millî yönünün ifadesinde bağımsızlık vurgusu önemli bir yer tutmaktadır. Yeni bir devletin kuruluş sürecinde bağımsızlığın meşru temelleri Batı emperyalizmine karşı sürdürülen savaşta “*yetişecek çocuklara ve gençlere, en evvel her şeyden önce Türkiye’nin bağımsızlığına, kendi benliğine ve millî geleneklere düşman olan bütün öğelerle mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir*” şeklinde ifadesini bulur. Topses’in deyişiyle; “*Emperyalist güçlerle savaşıp, kurtuluş savaşını başarmış bir ulus olarak, hem ekonomik hem kültürel yapıda tam bağımsız bir ülke olma özlemi ve kararlılığı, aynı zamanda tam bağımsız kültür ve eğitim düşüncesini üretecek ve yeni toplumun ulusal kimliği, bu yükselen değerlerle gerçeklik kazanacaktır.*”²³

Cumhuriyet’in ilanından sonra da Mustafa Kemal’in eğitimle ilgili düşünceleri aynı doğrultudadır. “*Terbiyedir ki bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, âli bir heyeti içtimaiye halinde yaşatır, ya bir milleti esaret ve sefalete terk eder.*”²⁴

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türk Millî Eğitim Sistemi kurumsallaşmıştır. Bu dönemden itibaren özellikle Halk Partisi’nin ideolojisini oluşturan ilkeler arasında yer alan “Milliyetçilik” parti kurultaylarında ve programlarında geliştirilerek eğitim düzenini şekillendiren ilkeler arasında yerini almıştır.

Mustafa Kemal’in eğitimin ulusal olması dışında en çok vurguladığı bir diğer esas; ulusal eğitimin laiklik ve çağdaşlıkla bütünleşmesidir.²⁵ Bu açıdan, Atatürk’ün “millî eğitim” kavramı, Ziya Gökalp’in hars ve medeniyeti yapay olarak biçimlendirilmiş ve çelişik nitelikler taşıyan ayrımından farklıdır. Atatürk’ün yaklaşımı ulusal eğitimin önemli ve öncelikli olduğudur. Bu yaklaşım içinde ulusal

²³Gürsen Topses, “Cumhuriyet Dönemi Eğitimin Gelişimi”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 9

²⁴**M.E.S.D.**, C.I, s. 23-24

²⁵Ergün Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006, s. 260

eğitim çağdaş uygarlık kavramını temel hedef olarak almakta, kültür ve uygarlığı birbiriyle etkileşimli, çağdaş uygarlığı ulus olmanın bir gereği olarak tanımlamaktadır.²⁶ Nitekim, 1922 yılında Bursa’da öğretmenlerle yaptığı konuşmada, tüm ülkede uygar bir düşüncenin gelişimi için, bütün eğitim ve bilim kurumlarının çağdaşlık esaslarında çalışmayı bir görev bilmesi gerektiğini vurgular.²⁷ Bilimi tek yol gösterici olarak vurgulayan Mustafa Kemal’in, rasyonalist ve pozitivist düşünce dizgesinin eğitim alanında da uygulanmasını temel alır. Mektep-medrese ikileminde oluşan teokratik Osmanlı eğitim düşüncesi yerine, laik eğitim Cumhuriyet’in eğitim dizgesinin başlıca amacı olacaktır. Eğitimde birliği en başından savunan Mustafa Kemal’in eğitimle ilgili yaklaşımlarını Tevhid-i Tedrisat Kanunu somutlaştırır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla eğitimde birlik, milli, çağdaş ve laik esasları temel alır.

Mahmut Tezcan’ın vurguladığı gibi; Atatürk bir filozof değildir, ancak felsefeden geniş ölçüde yararlanmışır. Kendisinin belirttiği gibi tek bir felsefi akıma bağlı kalmamış, felsefenin çeşitli akımlarından yararlanmışır. Bu açıdan, Mustafa Kemal Atatürk’ün felsefi yaklaşımı, pozitivist (olgucu), fonksiyonalist (işlevselci), pragmatist, hümanist, realist (gerçekçi), rasyonalist düşünce akımlarının çözümlenmesi ve bu çözümlenmenin eyleme dönüştürme gücünü temsil etmektedir.²⁸ Kuşkusuz felsefi yaklaşımı eğitim düşüncesini de şekillendirmiştir. Eğitimin uygulamaya dönük ve pragmatik bir içerik taşıması, Mustafa Kemal’in söylemlerinde ağırlıklı bir yer tutar. “*Terbiye ve tedriste tatbik edilecek usul, malûmatı insan için fazla bir süs, bir vasıtai tahakküm yahut medeni bir zevkten ziyade maddi hayatta muvaffak olmayı temin eden amelî ve kabili istimal bir cihaz haline getirmektir.*”²⁹ Bu düşünce, hem 9 Umde de hem hükümet programlarında, hem de dönemin eğitimcilerinin yaklaşımlarında yer alan temel bir yaklaşımdır.

b. Hükümet Programları

11 Ağustos 1923’te çalışmalara başlayan II. Dönem TBMM, “9 Umde” etrafında toplanan milletvekillerinden oluşmaktadır. Yeni meclis, “Halk Fırkası” ve Genel Başkanı Mustafa Kemal, ekseninde siyasal bir nitelik kazanmıştır.

²⁶ Topses, **a.g.m.**, s. 10

²⁷ **M.E.S.D.**, C.I, s. 8

²⁸ Mahmut Tezcan, **Atatürk ve Eğitim**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s.24

²⁹ **M.E.S.D.**, C.I, s. 12

II. Dönem TBMM çalışmaları içinde beş hükümet kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilanından önce Fethi Okyar başkanlığında Beşinci İcra Vekilleri Heyeti görev yapmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra üç kez İsmet İnönü'nün Başvekil olduğu, I., II. ve IV. İcra Vekilleri Heyeti ile Fethi Okyar'ın Başvekil olduğu III. İcra Vekilleri görev almıştır.

Cumhuriyet'in ilanından önce 14 Ağustos 1923'te, Fethi Okyar başkanlığında kurulan V. İcra Vekilleri Heyeti ayrıntılı bir program sunmuştur. Maarif Vekili, (bir önceki hükümette de Vehbi Bey'den sonra 6 Kasım 1922'de Maarif Vekilliğine getirilen) İsmail Safa (Özler) Bey'dir.

Fethi Bey, programı açıklarken, dayandığı temelleri ilan eder. "*Gerek umdelerimizden, gerek Meclis-i Âlinin şimdiye kadar tebellûr eden temayülat-ı umumiyesinden mülhem olan şu mâruzatım, vekilleriniz için yakın istikbalde takibedilecek mesai programını çizecektir.*"³⁰ Programın oluşturulmasında Halk Fırkasıyla bağlılıkta vurgulanmış olmaktadır.

Program oldukça ayrıntılı şekilde düzenlenmiş ve eğitime de yine ayrıntılı bir yer verilmiştir. Yeni Türkiye'nin eğitim siyasetinin ilkeleri ve uygulama da öncelikleri programda yerini almıştır.

Programda, "Maarif" bölümü 12 madde halinde düzenlenmiştir. Eğitim siyasetini belirleyen ilk vurgu umdelerde de yer aldığı gibi "eğitimde birlik" üzerinedir. "*Maarif siyaseti terbiyei umumiye ve müşterekede vahdet ve terbiyei meslekiyede ihtisas esaslarına istinad edecektir.*"³¹

Eğitim düzenlemelerinde, özellikle çocukların, halkın ve "millî güzidelerin", eğitim ve öğretim faaliyetlerinin geliştirilmesi üzerinde çok çaba sarf edilecektir. Birincisi; çocukların eğitim ve öğretimi okullar aracılığıyla gerçekleştirilecektir. Okullar çağın gereğine uygun hale getirilecek, bunun içinde, öğretmenlerin yetiştirilmesi, okul koşullarının daha elverişli hale getirilmesi sağlanacaktır. Halk eğitimi için gece dersleri, kursların açılması suretiyle ayrıca bu konuda kitapların yazılması ve ülkenin her tarafına dağıtılması sağlanacaktır.

Yeni kurulan devletin en büyük eksikliklerinden biri kuşkusuz yetişmiş insan gücüdür. Nihayetinde Ziya Gökalp etkisi hissedilen "Millî güzideler" in yetişmesi

³⁰ **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, (Hazırlayan) Kazım Öztürk, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s.31

³¹ **A.g.e.**, s. 39

düşüncesi bu ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Devlet yetenekli gençlerin eğitim ve öğretimlerini destekleyecektir. Ayrıca Osmanlı yenileşme çabalarında sıkça görülen bir yöntem Avrupa'ya öğrenci gönderilecektir. Bilimsel eserlerin özellikle “insanî ve içtimaî” gelişmelere yönelik kitapların çevirisi ve baskısı yapılacaktır.³²

Çağdaşlaşma düşüncesi programın özünü oluşturmaktadır. Her kademedeki okulların açılması, öğretmen yetiştirilmesi, öğretmen okullarının açılarak geliştirilmesi 3. ve 4. maddelerde düzenlenmiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında Halkçılık düşüncesi daha çok siyasal bir niteliğe sahipken, savaşın ardından toplumsal içeriği belirginleşmeye başlamıştır. Eğitim, halkçılık düşüncesindeki eşitlik anlamını hayata geçirecek temel kurum olarak görülmektedir. Programın 5. maddesinde eğitim sisteminin herkese eşit imkanlar sunduğu ifade edilmektedir. “*Maarif teşkilâtı milletin her ferdine istidat ve kabiliyetini âzami surette inkişaf ettirecek yolu açık bırakacak, fevkalâde istidat ve kabiliyetini ispat eden fakara evlâdının en yüksek derececi tahsili takibedebilmesi esbabını hükümet temin edecektir.*”

Yeni bir nesil yetiştirme düşüncesinde ön plana çıkan en önemli özellik, “*ferdin, fikrî, ahlakî, içtimaî ve bedenî kabiliyetlerini*” geliştirmektir. Yeni kurulan devletin temel ilkeleri ve felsefesi, yeni neslin düşünce yapısı, ahlaki ve toplumsal karakterini belirleyen asıl öğeler olacaktır. Aynı zamanda yeni neslin, bedensel gelişimi en az diğerleri kadar önem taşımaktadır. Bu amaçla programda, okulların eğitim programlarının düzenleneceği, Beden Eğitimi öğretmeni yetiştirecek bir okul açılacağı ve izcilik kurumuna önem verileceği belirtilmektedir (madde 6).

İlk öğretimin zorunlu hale getirilmesi (madde 8) ve ilköğretimden sonra çeşitli mesleklerde yetişmiş insan gücünü karşılayacak bir eğitim uygulaması oluşturma düşüncesi programda yer almaktadır (madde 7).

Programda ayrıca, kadınların eğitimine en az erkeklerin eğitimi kadar önem verileceği belirtilmektedir (madde 9). Türk Devrimi'nin iki temel esası; milliyetçilik ve çağdaşlaşma, eğitim ve öğretim sisteminin de temel ilkeleri olarak benimsenmektedir. Ulusal kültürün geliştirilmesi için Maarif Vekâletindeki Hars Müdüriyeti çalışmalar yürütecektir (madde 10). Yeni neslin yetiştirilmesinde ve eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi çalışmaları içinde öğretmen yetiştirilmesi

³² Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları, s. 39

konusu büyük önem taşımaktadır. Öğretmenliğin bir meslek olarak geliştirilmesi ve farklı kaynaklardan oluşan Osmanlı eğitim sisteminin yerine yeni bir düzenlemenin yapılacağı belirtilmektedir (madde 11). Yeni bir eğitim siyaseti ve pratiği şekillenirken, yeni düzenlemelerde etkili olan bir kaynak da, Heyet-i İlmiye çalışmaları olmuştur.³³ Programda Maarif Vekaletine bağlı bu amaçla bir heyet-i ilmiye bulunacaktır (madde 12).

Özetle; henüz Cumhuriyet ilan edilmemiş olmakla birlikte bağımsızlık mücadelesinin ardından önce Halk Fırkası'nın kuruluşu ve onun belirlediği ilkeler etrafında oluşan II. Dönem TBMM siyaseti, Cumhuriyet'in eğitim ilkelerini oluşturan temelleri şekillendirmiştir. Zaman içinde belirginleşen Halk Fırkası ideolojisi, Cumhuriyet'in eğitim ideolojisini ve uygulamalarını şekillendiren ilk ve en önemli kaynaktır. Cumhuriyet'in ilanının ardından kurulan İsmet (İnönü) Paşa hükümetinin programının başında açıkça ilan edilmiştir: *“Mevkii iktidarda ve mevkii mes’uliyette bulunan ekseriyet fırkasının millete arz ettiği ve milletin tasvibettiği umdeler ve Meclisi Âlinin inkışaf ve terakki için, huzur ve müsalemet için öteden beri mussıran iltizam ettiği esaslar Cumhuriyet Hükümetinin hattı hareketi olacaktır.”*³⁴

II. Dönem TBMM çalışmaları içinde eğitimle ilgili bölümün yer aldığı bir diğer hükümet 22 Kasım 1924- 3 Mart 1925'te görev yapan Ali Fethi Bey'in Başvekilliği yaptığı III. İcra Vekilleri Heyetine aittir. Fethi Bey, İsmet (İnönü) Beyden devraldığı görevde, izlenecek siyasetin önceki dönemlerde izlenen esaslara bağlılığını belirttikten sonra hükümetin devrim kanunlarını uygulama görevini esas aldığını vurgulamaktadır. *“Memleketin ihyasına matuf semeratını iktıtaf etmekte bulunduğumuz cumhuriyet idaresinin teceddüt ve inkılâp sahasında vaz eylediği kanunları tatbik vazifesini azimle ifa ederek Türk milletine mev’ut asrî ve medenî hayata doğru bilâ aram ilerleyecektir.”*³⁵

Cumhuriyet'in ilanının ardından çağdaşlaşma ideolojisini oluşturan önemli yenilikler ve kanunsal düzenlemeler gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde, 429 sayılı “Şer’iye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılmasına dair kanun”, 430

³³ 15 Temmuz 1923'te çalışmalarına başlayan ve hükümet programının okunmasından bir gün sonra çalışmalarını tamamlayan Birinci Heyet-i İlmiye eğitimin tüm yönleriyle ilgili çalışmalar sürdürmüştür. Eğitime geniş yer verilen Hükümet Programında da heyetin aldığı kararlar etkili olmuştur.

³⁴ **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, s. 57

³⁵ **A.g.e.**, s. 69

sayılı “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” ve yine aynı gün çıkarılan 431 sayılı “Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî’nin Türkiye Cumhuriyet Memaliki Haricine çıkarılmasına” dair kanunların kabul edilmiştir. Bu düzenlemeler, Türkiye Cumhuriyeti’nin laik hukuki alt yapısını kuran en önemli kanunlardır.³⁶ Aynı gün çıkarılan üç kanunda, Osmanlı düzenine dair kurumların ve Tanzimat Dönemi’nin ikilemelerinin ortadan kaldırılması ve Türkiye Cumhuriyeti’nin laik ve çağdaş esaslar üzerine inşa edilmesinde önemli bir zemin sağlamıştır. Kanunlar arasında yer alan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitim düzenlemelerinin temelini oluşturmuştur.

Fethi Bey, hükümet programının izleyeceği siyaseti ifade ederken, bu kanunların uygulanmasının asıl görevleri olduğunu vurgulamaktadır. Programın “Maarif” bölümünde de Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun uygulanması yer alır.

“Meclisi Âlinizin yüksek kararıyle tevhidi tedrisat esaslarını kabul ederek selâmet yolunu bulmuş olan Maarifimizi aynı yolda yürütmek ve Türk vatanına talim ve terbiyenin muhtaç olduğu intizam ve inzibat altında yeknesak terbiye ve tahsil ile mücehhez, hayat için hazırlanmış gençler yetiştirmek gayemiz olacaktır.”³⁷

Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla, tüm eğitim kurumları Eğitim Bakanlığı’na bağlanacak, eğitim siyasetine ilişkin belirlenen tüm ilkeler artık tek bir merkezden düzenlenecektir. Tek bir kaynaktan, aynı amaç doğrultusunda eğitim ve öğretimle donatılmış, Türk vatanına bağlı ve yaşam için hazırlanan gençler yetiştirmek hükümet programının amacını oluşturmaktadır. Halkın eğitime gösterdiği ilgiye karşılık verebilmek için öncelikle öğretmen ihtiyacının karşılanması ve okul programlarının ve teşkilatlarının düzenlenmesine çalışılması üzerinde durulacağı programda yer almaktadır.

4 Mart 1925- 1 Kasım 1927 tarihleri arasında görev yapan IV. İcra Vekilleri Heyeti (Üçüncü İnönü Hükümeti) Şeyh Sait Ayaklanması bunalımı üzerine kurulmuş bir hükümettir. Takrir-i Sükun Kanunuyla hükümet olağanüstü yetkilere sahip olmuştur. Hükümet programı kısa olmakla birlikte vurgulanan konu öncelikle güvenliğin sağlanmasıdır. *“Siyaseti dahiliyede her şeyden evvel hadisatı ahirenin sürat ve şiddetle ifası ve memleketin maddeten ve mânen ifsattan vikayesi, umumi*

³⁶Ergun Özbudun, “Halifeliğin Kaldırılmasının Cumhuriyet’in Lâikleşmesindeki Önemi”, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Lâikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi (Panel)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 21

³⁷**Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, s. 72

huzur ve sükûnun muhafazası ve herhalde devlet nüfusunun teyit ve tarsini için seri, müessir tedabiri mahsusa ittihazını iltizam ediyoruz.”³⁸

Programın genel amaçları ifade eden giriş kısmında kısaca eğitim konusu da yer almıştır. “*Hükümetin siyaseti umumiyesi malûmdur. Hariciyede ecnebi devletlerle hüsnü münasebetin muhafazası, ahden muğlak bulunan mesailin hüsnü intacı, nafta, ziraat ve sıhhat memleket tedabirinin ehemmiyeti mahsusayla inkişaf ettirilmesi ve Cumhuriyetin feyyaz ve islâhkâr mesaisinin maliyede, ticarete, maarifte ve adliyede devamıdır.*”³⁹ Cumhuriyet devrimlerinin sürdürülmesi eğitim siyasetinde de gözetilen ve takip edilen amacı oluşturmaktadır.

c. Eğitim Bakanlığı Genelgeleri

I. Dönem TBMM açış konuşmalarında da Mustafa Kemal’in sıkça söz ettiği yeni bir eğitim siyaseti oluşturulması zorunluluğu, Eğitim Bakanlığı’nın en önemli konusu olmuştur. Yeni eğitim ilkelerinin belirlenmesi doğrultusunda, dönemin önder kadrosunun da fikirleri etkili olmuş hatta Cumhuriyet’in eğitim ideolojisi daha çok onların belirlediği esaslara oturmuştur. Ancak bu ilkeleri uygulamaya dönüştürecek olan Milli Eğitim Bakanlığı’dır. Bu açıdan eğitim bakanları ve onların eğitim siyasetinden ne anladıkları oldukça önemlidir.

Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin kuruluş safhasında, Eğitim Bakanlarından olan İsmail Safa (Özler) Bey yeri çok önemlidir. Bir buçuk yıl bakanlık görevi yapan İsmail Safa Bey, Cumhuriyet’in Atatürkçü görüşe sahip, tamamen Cumhuriyet değerlerini benimsemiş ilk eğitim bakanı olarak tanımlanmaktadır.⁴⁰

Zaferden sonra Maarif Vekilliğine getirilen İsmail Safa Bey, okulların yeniden düzenlenmesi çalışmalarına başlamıştır. İsmail Safa Bey, önce ilköğretimden üniversiteye kadar Ankara’da ve diğer yerlerde bulunan uzmanların görüşlerini isteyen bir genelge ilan etti. Bir taraftan gelen öneriler ve okulların durumunu tespit

³⁸ **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, s. 83

³⁹ **A.g.e.**, s. 83

⁴⁰ Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 22

eden çalışmalar sonucunda 8 Mart 1923'te oldukça önemli ve ayrıntılı yayınladığı bir genelgede, yeni eğitim ilkelerinin dayanacağı fikirleri ve uygulamaları açıklıyordu.⁴¹

Genelge⁴²; “Maarif-i Umumiye Müessesinden Maksat Nedir?” açıklamasıyla başlamakta, eğitim kurumunun geçmişte taşıdığı anlamla Cumhuriyet dönemindeki farklılık vurgulanmaktadır. Osmanlı Dönemi yenileşme çabaları içinde bile eğitim zihniyeti yalnız okuyup yazma, cehaletin ortadan kaldırılması, yetişecek neslin akla karayı seçmesi olarak tanımlanmaktadır. Eğitim sisteminin Cumhuriyetle birlikte kazandığı anlam devrimle bütünleşmesidir. Fransız Devrimi ve düşünce yapısının sarayın duvarlarını aşarak gelişmesi örnekleriyle eğitimin devrimci ve cumhuriyetçi anlamı açıklanmaktadır. Bir açıdan Türkiye’de izlenecek eğitim düşüncesine kaynaklık eden Condorse’nin Millet Meclisinde okuduğu layihalardan iki hususa dikkat çekilmektedir. “*Birincisi işte şuydu: inkılabın mesut neticelerini idrak eden vatandaşlar arasında hiçbir ferdin yarın Millet Meclisine yahut hükümet kapısına gelip de ‘bana hakkımı veriniz, fakat ondan nasıl istifade edeceğimi bilmiyorum. Ben cahilim!’ diyememesi lazımdı. İkinci umde her ferdin mensup olduğu en yeni ve ilmî vesaiti kendi muhiti içinde kolaylıkla bulması idi.*” Eğitimde izlenecek yol sadece okuma yazma öğretmek amacıyla okul sıralarının doldurulması olmadığı, yeni neslin “millî ve asrî terbiye” ile “irfanen yükselmesine çalışmak onun fikren muhtaç olduğu terakki ve tekemmül esbabını düşünmek ve temin etmek” olarak açıklanmaktadır. Öncelikle üç gayeye özen gösterilmesi esas alınacaktır: “Terbiye, tahsil ve ihtisas!”

Genelgenin “Terbiyede Gayemiz” bölümünde; Avrupa medeniyeti yararlanılacak temel alandır. Ancak Avrupa aynı zamanda yakın bir zamanda “Dünya Savaşı” ve Türkiye’deki bağımsızlık mücadelesinin de karşıt kuvvetlerini ifade etmektedir. Avrupa medeniyeti yaklaşımı belli bir mesafe ve koşulu içermektedir. “*Cihan, harb-i umuminin bıraktığı bir inkılap buhranı ile mustarıptır. Avrupa medeniyetinin yıkılan ve çöken yerleri olduğu gibi istifade edilecek birçok aksamı da vardır.*” Türkiye tarihin geçirdiği devrimler içinde kendi yerini doğru tespit etmelidir.

⁴¹ Genelgenin, yeni Türkiye’nin eğitim siyasetinin belirlenmesinde önemine işaret eden Enver Behnan Şapolyo, Türk milliyetçiliğinin üç misak etrafında şekillendiğini belirtir. Kurtuluş Savaşı’nın bağımsızlık esaslarını belirleyen “Misak-ı Milli”, İzmir’de toplanan İktisat Kongresinde kabul edilen “Misak-ı İktisadi” ve İsmail Safa Bey zamanında ilan edilen “Maarif Misakı” (Genelge, Cumhuriyet’in ilanından önce kabul edilmiş olmakla birlikte Şapolyo, burada Cumhuriyet’in ilanından sonra ifadesini kullanmıştır.) Bkz. Enver Behnan Şapolyo, “Atatürk ve Maarif Misakı”, **Türk Kültürü**, Sayı: 40, Yıl.IV, Şubat 1966, s. 383

⁴² Seçil Akgün ve Murat Uluğtekin, “Misak-ı Maarif”, **Atatürk Yolu**, Sayı: 3, Yıl: 2, Mayıs 1989, s. 285- 343

Buna göre “terbiye” hususunda hedef; “*Yarının fikrî, hukukî bilhassa iktisadî akideleri ile doğacak yeni medeniyetini*” gençlerin kuvvetle karşılayabilmeleri esastır. Bir başka deyişle; Türkiye’nin bağımsızlığı ve çağdaş dünya düzeni içinde varolması, eğitim sistemini buna göre düzenlemesine bağlıdır. Yeni nesil, her türlü fikir ve kanaatlere tabi olmayacak, “*en doğru ve ihtiyaca uygun istikametleri*” sezerek yetiştirilecektir.

Üç madde halinde özetlenen Cumhuriyet eğitiminin esasları genelgede şöyle ifade edilir:

“1. Harici düşmanlar çoktur. Memleket dahilinde kuvvetli bir hiss-i millî ile ittihat etmeye muhtacız. Muhtelif kanaatlerin, yahut meslek farklarının millî kardeşliğe ve memleket sevgisine müessir olmamasını yarınki terbiyemizde bir nokta-i hareket addedeceğiz. Gençler, millî varlıklarına muhalif bulunmayan her içtihadı hürmetkâr olmalıdır!

2. İktisadî inkılaplar pek yakındır. Tehlikenin nerelerden geldiğini ihtiyatkâr bir görüşle ihata ettikten sonra onu azim ve temkinle karşılayacak, memleketi iktisadî bir esaret altında bırakmayacak dimağlar mekteplerde hazırlanacaktır. Bunun için gençliği çalışmak fikri ve istihsal gayesi ile yetiştirmek ve onlara istihsal vasıtalarını vermek mesleğini takip edeceğiz.

3. Manen yorgun bir medeniyetin karşısındayız. Her yıkılan müessesenin enkazı altında yeni mefkûrelerin doğacağını gençlik artık daha kati bir surette bilecektir. Şarkı, garbı işgal eden vekayinin muvacehesinde ancak soğukkanlılığını ve iradî kudretini muhafaza edecek okumuş yazmış bir neslin muzaffer olacağını yeni nesle telkin etmemiz lazımdır. Yarının mekteplerinde hakim olacak terbiye düsturunu son bir sözle telhis için şunu söyleyebiliriz: Biz her şeyde kuvvetli ve azimli olacağız. Çünkü daima sıyanet edilecek haklarımız, millî, medenî, insanî mefkûrelerimiz var; zaaf bütün seyyiâtın anasıdır. Kuvvetlilik insana mesuliyeti, itimad-ı nefsi ve hakları himaye etmeği öğretir.”

“Tedrisatın Gayeleri” bölümünde Mustafa Kemal’in 1 Mart 1923’te TBMM’yi açış konuşmasına atıfta bulunarak belirtilen esasları içerdiği belirtilmiştir. Buna göre; eğitim üretime yönelik ilk öğretimden yüksek eğitime kadar tüm kademelerde aynı doğrultuda uygulanacaktır. Yüksek okullar ve Darülfünun’da gözetilecek en önemli esas mesleki eğitimin geliştirilmesidir.

Genelgede; ilk ve orta öğretimin düzene konulması amacıyla, Anadolu darülmuallimin bölgelerine ayrılarak, buralarda tam devreli birer sultani ve darülmuallimin-i iptidaî, darülmuallimat açılması isteniyordu. Ayrıca, okulların tatil olduğu zamanlarda 25-30 merkezde köy imamlarını toplayarak ve tatbikât dersi vererek, bu surette köylere kadar ilk öğretimi nüfuz ettirmeyi öngörüyordu. Genelgenin diğer kısımlarında, “*orta tahsil programı, muallimlerin terfihi, yabancı dil dersleri ile telif ve tercüme*” işlerine yer verilmiştir.

İsmail Safa Bey’den sonra Maarif Vekili olan Vasıf (Çınar) Bey dönemi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabul edildiği ve ülkedeki tüm eğitim kurumlarının Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlandığı bir dönemdir. Vasıf Bey’de tıpkı İsmail Safa Bey gibi 8 Eylül 1924’te yayınladığı genelgede eğitim sisteminin dayandığı temel ilkeleri ve uygulamaların amacını açıklamıştır.

Genelgenin⁴³ ilk maddesinde eğitim siyasetinin “milli ve medeni” esaslara dayandığı belirtilmiştir. Kuşkusuz Kurtuluş Savaşının geçmişte kalmasıyla birlikte, Türkiye geleceğini daha emin adımlarla kurmaktadır. Bu nedenle, Vasıf Bey’in genelgesinde her ne kadar İsmail Safa Bey’i takip eden ifadeler bulunsun da batı medeniyetiyle ilgili kuşkular ortadan kalkmıştır. “*Millî heyecanlar ve duygular milletin ihtiyaçları millî terbiyemizin esaslarını teşkil edeceği gibi mensup olduğumuz garp heyet-i medeniyesinin medenî şiarları ve usulleri de terbiyemizin temellerinden biri olacaktır. Çocuklar yalnız mensup olduğumuz milletin bir ferdi değil, içinde yaşadığımız geniş bir medeniyet zümresinin de uzvudurlar. Millî varlığımıza ve şuurumuza sadakatle sahip olacağız. Fakat unutmamalıyız ki garp medeniyeti bu asrın hayatına hakimdir. Mahkûm ve esir kalmamak için bu hakimiyete iştiraka mecburuz.*”

Okullar, Cumhuriyet’in temel ilkeleriyle birlikte, çağdaş yaşayış biçimlerinin öğrenildiği yerler olacaktır. Çağdaş medeniyet aleminin bir parçası haline gelmesi öngörülen Türkiye’nin yurttaşının yetişeceği okullar; “*adab-ı muâşeret, içtimâî hayat ve mesai usul ve tarzlarında temizlikte, intizamda, çocukların yekdiğerlerine karşı olan muamelelerinde, muallim ve talebe arasındaki münasebetlerde medenî bir heyet-i içtimaiyeye nümune-i imtisal olabilecek bir manzara gösterebilmelidir.*”

⁴³ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1924; ayrıca bkz. Seçil Akgün ve Murat Uluğtekin, **a.g.m.**, s. 344-346

3. ve 4. maddeler eğitimde Cumhuriyetçilik anlayışına değinir. Cumhuriyet idaresi ve gençlerin cumhuriyete bağılıklarının geliştirilmesiyle ilgilidir. Öğretmenlerin bu görevi büyük bir “itina ve ihtimam” ile yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir. Yeni nesil her şeyden önce Cumhuriyetçi olacaktır. Cumhuriyet’in, “*mesuliyetini müdrik ve faziletli vatandaşların*” faaliyetleri ile yükseleceği belirtildikten sonra yeni neslin, “vicdan ve fikir hürriyeti” ve aynı zamanda mesuliyetlerini idrak ederek yetiştirilecekleri ifade edilmiştir. Ancak öncelikle çocuklar, “*kalplerinde ve ruhlarında Cumhuriyet için fedakâr olmak mefkuresini taşımalıdır*”.

Burada da, İsmail Safa Bey’in genelgesinde de atıfta bulunulan, Mustafa Kemal’in 1 Mart 1923’te meclisi açış konuşmasında yer alan eğitimin pragmatik bir içerik taşımalıdır görüşüne yer verilmiştir. Bakanlık her okulu laboratuvar ve atölyelerle ve vesait-i tedrisiye ile donatmak kararını almıştır. Öğretmenler bunu önemini anlayarak kendi çabalarıyla da eğitimi uygulamalı hale getirmelidir. Öğretmenlerin bu yöndeki faaliyetleri bakanlık tarafından dikkatle izlenecek ve başarıları ona göre belirlenecektir. Kütüphanelerin çoğaltılması ve öğrencilere kitap okuma alışkanlığının kazandırılması genelgede değinilen bir başka konudur. Bir diğer konu, sağlıklı nesiller yetiştirilmesidir. Sağlık ve temizlik kuralları hem çocuklara hem ailelerine anlatılmalıdır. Okul bu konuda da bir rehber olacaktır.

Genelgede yer alan diğer konular; beden eğitimi derslerinin önemli ve gerekli olduğudur. Ancak bu konuda denge gözetilecek gençlerin kuvveti gereksiz spor faaliyetleriyle israf edilmeden yapılacaktır. Spor faaliyetleri, çocukların düşünsel gelişmelerine ve derslerine engel oluşturmayacaktır. 9. maddede, okul toplumun bir parçası olarak tanımlanırken özellikle aileye dikkat çekilmektedir. Okul; aile ile birlikte uyumlu bir iletişim kurarak, yetiştireceği nesillerle aile yaşamını dönüştürecek başlıca unsur olarak görülmektedir.

Son iki maddede, iktisadi gelişmenin önemi ve bunun için eğitim siyasetinde de iktisadi gayelerin gözetileceğinden bahsedilmektedir. Son olarak düzen ve disiplin konusuna değinilmiş ancak uygulanacak olan eğitimin “*hür ve makul bir inzibat*” olacağı ifade edilmiştir.

Özetle; Vasıf Bey'in ilan ettiği genelgede, Cumhuriyetçilik ve “yurttaş yetiştirme” düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Cumhuriyet'in nasıl bir yurttaş yetiştirmek istediği bir anlamda genelgede tasvir edilmektedir.

Ankara'dan gönderilen genelgeler doğrultusunda, Cumhuriyet yurttaşının özelliklerini tanımlayan ilginç bir örnek; 1924'te Balıkesir'de basılan “Hayat Rehberi” başlıklı belgedir. Hamdibey Bucağı'nda ilkokul 5. sınıf öğrencilerine öğretmen tarafından dağıtılan kitapçık, Türk çocuğunun yaşam ilkelerini 48 madde halinde sıralamaktadır. 42. maddesi; “Hak yeme, haksız olma, haksızlığa sükût etme!” Belgeye işaret eden Akyüz'e göre; *“artık susan, boyun eğen, bir şeye karışmayıp kendi huzurunu düşünen, pasif insan tipi kesinlikle reddedilmekte, onun yerine konuşan, fikrini söyleyen, haksızlığa duyarlı kalmayan ve gerekli tepkiyi gösteren, haksızlık yapmayan yeni bir ‘Cumhuriyet insan tipi’ meydana getirmek amaçlanmaktadır.”*⁴⁴

Vasıf Bey'den sonra İzmir Milletvekili Saracoğlu Şükrü Bey Maarif Vekili olmuştur. 22 Kasım 1924 ve 3 Mart 1925 tarihleri arasında Eğitim Bakanlığı yapan Şükrü Bey göreve ilk geldiği günlerde maarif müdüriyetleri ve öğretmenlere gönderdiği genelgede eğitime ilişkin görüşlerini açıklamıştır.

Genelgede⁴⁵ önceki eğitim bakanlarının ve dönemin eğitime yönelik temel yaklaşımını içeren bir tarzda eğitimin “milli ve medeni” ilkelere dayandırılması gerektiğinden söz eder. Halkın eğitime gösterdiği ilginin verdiği cesaretle daha çok çalışacağız diyen Şükrü Bey, *“çocuklarımızı daha gürbüz, daha bilgili, daha girişken ve karakter sahibi yetiştirebilirsek bizim için kazanılmış en büyük zafer olacaktır”* demektedir.

“Hakkını ve vazifesini müdrik bir nesil istiyoruz” ve *“bu nesil hür ve makul, fakat mutlaka bir inzibat altında yetiştirilmelidir”* derken aynı zamanda Cumhuriyet dönemi yurttaş kavramını tarif etmektedir. Cumhuriyetin yeni nesli öncelikle haklarını bilen ancak asla vazifelerini de ihmal etmeyen yurttaşlar olarak yetiştirilecektir. Bu arada hür-özgür bir nesil yetiştirme düşüncesinin sınırı aynı cümle içinde *“makul ve fakat mutlaka inzibat altında”* şeklinde ifade edilmektedir.

⁴⁴ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 7. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s. 287

⁴⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Kasım 1924

Eğitim siyasetinde öncelikle milletin ihtiyaçlarının gözetileceği belirtilmekle birlikte, çağın eğilimlerinin de ihmal edilmeyeceği vurgulanmaktadır. Eğitim kurumu ve bu kurumu oluşturanların görevi en başta; halka rehber olmaktır.

20 Aralık 1925'te Maarif Vekili Mustafa Necati'nin de Milli Eğitim sisteminin gelişimindeki etkisi oldukça önemlidir. 3 yıl 10 günlük bakanlık süresinde başarıları Rauf İnan tarafından üç alanda özetlenmiştir: “1. Eğitime, milli eğitime getirdiği atılım, gelişme ve hız; 2. Eğitim ailesine, eğitim örgütüne getirdiği uyum, içtenlik, erinç ve bağlılık; 3. Öğretmenliğe sağladığı büyük saygınlık, değer ve güven”⁴⁶ Eğitim sistemini düzenleme çalışmaları içinde, özellikle yayınladığı genelgeler dışında doğrudan öğretmenlerin adlarına gönderdiği özel mektuplarla etkili bir eğitim siyaseti izlemiştir.

Maarif Vekilliği'ne getirilmesinden sonra 28 Aralık 1925'te ilk genelgesinde⁴⁷ bakanlıkta uygulayacağı eğitim siyasetini özetlemiştir. Öncelikle bağlı kalacağı ilkeler “*ulusa yeni ve ışıklı ufuklar açan büyük doğru yolu gösterenlerimizin koymuş ve göstermiş oldukları kurtarıcı temeller*” olacaktır. Bir başka deyişle, Cumhuriyet idaresi ve önder kadronun temel direktifleri izleyeceği eğitim siyasetinin temelini oluşturmaktadır. Buna göre; “*yeni kuşağı bedence, ruhça olduğu kadar özyapı ve ulusal coşku bakımından yeni yaşamın ve demokrasinin gereklerine göre hazırlamak ve böylece Türklüğe, içinde bulunduğu uygarlık zümresi arasında yüksek bir yer sağlamaya çalışmak*” gerektiği ifade edilmiştir. Milli ve çağdaş bir eğitim düşüncesinin Mustafa Necati'nin eğitim uygulamalarında da temel ilkeler olacağı açıktır. Demokrasi vurgusu önemlidir.

Cumhuriyetçi düşünce ve yaşamın gelişmesi eğitimle sağlanacaktır. Mustafa Necati'nin eğitim uygulamalarının amacı da bu anlamı içermektedir. “*Cumhuriyetimizin dayandığı kutsal ilkeleri pekiştirmek ve halkın genel düzeyini yükseltmek için yasalarla saptanacak temelleri, gerek irfan kurumlarımızda, gerekse bu kurumlar dışında güçlüce uygulayacağım.*”

Mustafa Necati Bey, gönderdiği mektuplarda öğretmenlere doğrudan hitap etmektedir. Henüz mezun olmamış olanlara “Genç Aday”, göreve başlayacak olanlara “Öğretmen arkadaş”, tüm öğretmenlere özel mektubunda “Aziz Meslektaşlarım” diye

⁴⁶ M. Rauf İnan, **Mustafa Necati**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980, s. 15

⁴⁷ İnan, **a.g.e.**, s. 205-206

seslenmektedir. Öğretmenlere gönderdiği mektuplara genellikle Grigori Petrof'un "Beyaz Zambaklar Memleketinde" ya da "Mefkûreci Muallim" kitaplarını eklemiştir.

d. Heyet-i İlmîyeler

Yeni Türkiye'nin kurucuları, eğitim sisteminin temel ilkelerini belirlemekle birlikte eğitim siyasetinde izlenecek yöntemleri geliştirmek üzere uzmanların görüşlerini almaya özen göstermişlerdir. Cumhuriyet yönetiminin kuruluş aşamasında başlayan bilimsel eğitim toplantılarından, yeni devletin eğitim sistemine ilişkin öneriler sunmaları istenmiştir.

1921'de Ankara'da Maarif Kongresi bu konuda ilk toplantı olmuştu. 1923 yılında, İsmail Safa Bey'in Maarif Vekaleti döneminden itibaren, Heyet-i İlmiye toplantıları düzenlenmiştir.

I. Heyet-i İlmiye Temmuz 1923'te, ikincisi; Nisan 1924'te ve üçüncüsü; Aralık 1925-Ocak 1926'da yapılmıştır.

Heyet-i İlmiye toplantılarının önemini, ilk toplantıyı düzenleyen ve açılış konuşmasını yapan Safa Bey dile getirmiştir. Safa Bey konuşmasında, ülkenin işgalden kurtulmasından sonra en önemli meselenin eğitim sistemini yeniden düzenlemek olduğunu işaret etmiştir. Hatta gerçek kurtuluşun eğitim yoluyla olacağını ifade etmiştir. Osmanlı son döneminden beri özellikle II. Meşrutiyet döneminden itibaren eğitim alanında önemli kararlar alınmakla ve uygulamalar gerçekleştirilmekle birlikte, bunların temel ilkeler etrafında devam ettirilen bir siyasete dayanmadığı için başarısız olmuştur. Eğitimle ilgili düzenlemelerin şahıslara bağlı olmasının sakıncalarını vurgulayarak, Türkiye'nin (Cumhuriyet) yeni eğitim sisteminin oluşmasında fikir ve bilim insanlarının önemini şöyle anlatır: "*Ben değişebilirim, benden sonra gelecek de değişebilir. Fakat sizin kararınız ve sizin verdiğiniz program değişmemeli ve yeni bir kararınız olmadıkça, olduğu gibi tatbik edilmelidir. İşte bu, hepimizin sadakatle ve fedakarlıkla müdafaa edeceğimiz bu esas olsun. Yeni doğan Türkiye'ye yeni bir maarif istikameti verecek olan heyetinizden müsmir ve feyizli mesai bekler, muvaffakiyetler temenni ederim.*"⁴⁸

⁴⁸Hakimiyet-i Milliye, 16 Temmuz 1923

15 Temmuz- 15 Ağustos 1923⁴⁹ tarihleri arasında çalışmalarını sürdüren I. Heyet-i İlmiye'ye, İsmail Safa Bey'in işaret ettiği gibi; Milli Eğitim Bakanı başkanlığında, müsteşar, bakanlık genel müdürleri, ilgili bakanlıkların temsilcileri, Darülfünun müderrisleri, yüksek okul müdürleri, çeşitli eğitim kurumları temsilcileri katılmıştır.⁵⁰

Eğitimle ilgili bütün meselelere yer verilen toplantının gündemi oldukça yoğundur. Milli Eğitim Bakanlığı örgüt yapısından, eğitimin tüm kademelerine dek bütün konularda, özellikle ilk öğretimde yapılacak düzenlemelere yer verilmiştir. İzlenecek “millî” siyasetin, eğitim ve kültürel altyapısını oluşturacak, “*millî musiki, lisan ve edebiyat, millî hars, millî tarih kütüphanesi, millî hazine-i evrak, millî tarih ve coğrafya enstitüleri, etnoğrafya, mektep ve millî müzelerin*” kurulması gündem konuları içinde yer almıştır.⁵¹ Bir ay süren toplantı çalışmaları altı komisyon tarafından sürdürülmüştür. Kurulan komisyonlar: Birincisi; Millî ve İlmî, ikincisi; İstatistik Müdüriyeti Teşkilâtı, üçüncüsü; İlk Tedrisat, dördüncüsü; Darülmualiminler, izcilik, terbiyecilik, beşincisi; Orta Tedrisat ve altıncısı; Vekaletin umumi icraat programı üzerinde çalışmıştır.⁵²

Heyetin çalışmaları sırasında, Ağaoglu Ahmet Bey; eğitimin “millî ve asrî” olması ve felsefe eğitimine önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İlk öğretim konusu görüşmelerinde özellikle eğitim birliğini savunan, ülkedeki tüm eğitim kurumlarının Eğitim Bakanlığına bağlanmasına, Cemal Hüsnü Bey “*memleket tahsilinin bir dimağ ile idaresini istiyoruz*”, Hilmi Bey “*yeni yetişen nesilleri Maarif Vekaletinin tayin ettiği asrî muallimler yetiştirmelidir*” gibi görüşler ileri sürülmüştür. Aynı gün alınan kararla; darüleytamların ve askerî okulların Eğitim Bakanlığına devredilmesi ve genel ilk öğretim okullarının bakanlıkça açılıp, idare edileceği kabul edilmiştir.⁵³

Kadınlar Halk Fırkası'nın toplantıya gönderdiği mektuba cevap verilerek Heyet-i İlmiye'de görüşülen ve alınan kararlardan biri de; kadınların Heyet-i Âliye'ye

⁴⁹ Heyet-i İlmiye, Mustafa Kemal'in de katıldığı Türk Ocağında bir çay ziyafetiyle sona ermiştir. Toplantıya katılanlarla tek tek tanışarak bazı konularda görüşmeler yapan Mustafa Kemal; “*şimdiye kadar askerlik ve siyaset sahasında vücuda getirilen zaferin irfan sahasında temin edileceğini ümid ederim*” diyerek eğitimle ilgili çalışmaların önemini dile getirmiştir. **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Ağustos 1923

⁵⁰ Hasan-Âli Yücel Türkiye'de Orta Öğretim, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.20-24

⁵¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Haziran 1923

⁵² **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1923

⁵³ **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1923

katılmaları ve ilk öğretim müfettişi olmalarıdır. Bu konuda Eğitim Bakanlığı'nın dikkatinin çekileceği belirtilmiştir.⁵⁴

Eğitimi ilgilendiren tüm konularda uzun görüşmeler ve tartışmalar yapıldığı I. Heyet-i İlmiye yeni kurulan devletin yeni bir eğitim sistemi olması gerekliliğinin vurgulandığı bir ortam olmakla birlikte, İsmail Hakkı Tonguç'un işaret ettiği gibi; heyeti oluşturanlar zihniyet bakımından ikiye ayrılıyor: Mektep ve medreseliler arasında görülen fark esaslı kararların alınmasını engelliyordu.⁵⁵

II. Heyet-i İlmiye Vasıf Bey'in Eğitim Bakanlığı döneminde 23 Nisan 1924'te çalışmalarına başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanı ve özellikle Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüyle yeni bir eğitim düzeni ortaya çıkmıştır. Maarif Vekili Vasıf Bey'in belirttiği gibi; Cumhuriyet'in düzenine uygun yeni nesiller yetiştirmek, eğitim sistemine bu yönde şekil vermek amacıyla II. Heyet-i İlmiye toplanmıştır.⁵⁶

I. Heyet-i İlmiye'de olduğu gibi ikincisinde de dönemin Eğitim Bakanlığı temsilcileri, okul müdürlerinden oluşan eğitimci ve bilim adamlarının katıldığı bir toplantı olmuştur. Öğretim kademeleriyle ilgili görüşmelerin ağırlıklı yer tuttuğu toplantıda, bu konuda önemli kararlar alınmıştır. Altı yıl olan ilk öğretimin süresinin beş yıl olması kabul edilmiştir. Eğitim Bakanı Vasıf Bey, bu kararın bakanlıkça da kabul edildiğini dile getirmiştir. Orta öğretim; “kısım-ı evvel” ve “kısım-ı sâni” olarak üçer yıldan toplam altı yıl olarak kabul edilmiştir. Orta öğretimin yeni aldığı şekle göre, programları üzerinde de durularak, özellikle hayata hazırlayıcı bilgiler verilmesi gerekliliği belirtilmiştir. Öğretmen okullarının öğretim süresi beş yıla çıkartılması ve öğretim programlarının yeniden düzenlenerek, özellikle “İçtimaiyat” dersi eklenmesi kararı alınmıştır.⁵⁷

İlk öğretimle ilgili görüşmeler bu toplantıda da önemli bir yer tutmuş, özellikle ilk öğretimin aşağı tabakalara inebilmesi, yaygınlaşması için özel idareden çıkarılması ve devletleştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. İlk öğretim müfredat programı yeniden düzenlenirken, haftalık ders saati 26 olarak kabul edilmiştir. Ayrıca tüm eğitim kademeleri için kitap yazılması üzerinde durulmuştur.⁵⁸

⁵⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Ağustos 1923

⁵⁵ İsmail Hakkı Tonguç, **İlköğretim Kavramı**, Piramit Yayıncılık, Ankara, 1994, s. 230

⁵⁶ **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1924

⁵⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Nisan 1924

⁵⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Nisan 1924.

III. Heyet-i İlmiye, 26 Kânunuevvel (Aralık) 1925- 8 Kânunusani(Ocak) 1926 tarihleri arasında toplanmıştır. Mustafa Necati Bey'in Eğitim Bakanı olmasından birkaç gün sonra, önceki Heyet-i İlmiyelerde olduğu gibi Eğitim Bakanı başkanlığında, bakanlık temsilcileri, okul müdürleri, eğitimci ve bilim adamlarının katılımıyla toplanmıştır. Cumhuriyet ideolojisinin yerleşmesi sürecinde önemli siyasi gelişmelerin yaşandığı 1925 yılı bitiminde eğitimin geliştirilmesinin gerekliliği toplantıyı oldukça önemli kılmıştır. Diğer Heyet-i İlmiyelerde olduğu gibi alınan kararlar tavsiye olarak kalmayıp, Eğitim Bakanlığınca uygulamaya geçirilmiştir.

On iki oturum halinde sürdürülen çalışmalarda şu konular yer almıştır: Devlet ve vilayet bütçelerinden maarife ayrılan paraları verimli bir şekilde kullanmak; okulları, okumak isteyen bütün çocukları alabilecek şekilde genişletecek önlemleri almak; liselerin bir düzene konması ve belli merkezlerde kuvvetli liseler yapılması, yavaş yavaş çoğaltılması, öğretmen okullarının belli merkezlerde çoğaltılması, meslek okullarının çoğaltılması, yatisız orta öğretimde karma eğitimin yapılması, stajyer öğretmenlere verilecek meslek eğitimi, öğretmenlerin terfileri için yasal düzenlemelerin yapılması, eğitim ve öğretim işleriyle meşgul olmak üzere bir "Milli Talim ve Terbiye Dairesi" kurulmasıdır.⁵⁹ Nitekim III. Heyet-i İlmiye toplantısından hemen sonra 22 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilâtına Dair Kanunun kabul edilmesi, toplantıdan çıkan sonuçların uygulamaya geçirilmesi açısından son derece önemlidir.⁶⁰

2. EĞİTİMLE İLGİLİ DÜZENLEMELER

a. 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu

2 Mart günü Halk Fırkası grup toplantısında tartışılan üç yasa önerisi, 3 Mart 1924'te TBMM'de yasalaşmıştır. Ortak özellikleri devlet ve toplum düzeninde, dine dayalı yasallık ve kurumsallıkla doğrudan bağlantıları olmalarıdır. Diğer bir deyişle; Cumhuriyet'in laik esaslara göre düzenlenmesi, geçmişe dair kurumlardan buna aykırı olanların çıkarılmasıdır. Tasarılar;

⁵⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Kânunuevvel 1925

⁶⁰ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 178

1. Şer'îye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye Vekâletlerinin ilgasına dair Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ile elli refikinin teklif-i kanunisi

2- Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve rüfekasının Tevhid-i Tedrisat hakkında teklif-i kanunisi

3- Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ile elli üç refikinin hilâfetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmaniyenin Türkiye haricine çıkarılmasına dair teklif-i kanunisi⁶¹

Dini yasallığın siyasetteki en önemli görünümünü oluşturan Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılmasının gerekliliği, kanun gerekçesinde şöyle ifade edilir:

*“Din ve ordunun siyaset cereyanları ile alâkadar olması birçok mahazir-i engeller dâidir. Bu hakikat bütün medenî milletler ve hükümetler tarafından bir düstur-u esasi olarak kabul edilmiştir. Bu nokta-i nazardan yeni bir hayat varlığı temin etmek vazifesini deruhde eden Türkiye Cumhuriyeti Teşkilât-ı Esasîyesi'nde zaten muhaddes olan Şer'îye ve Evkaf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin mevcut olması muvafık olamaz. Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin İlgasına nazaran da bütün evkafın millete intikal etmesi ve ona göre de idare edilmesi tabû bir neticedir. Binaenaleyh bervechi âti mevaddın derakap bugün ve müstecelen okunarak kanuniyet kesbetmesini teklif eyeriz.”*⁶²

Egemenliğin ulusa mal edilmesi süreci, önce TBMM'nin açılması, Saltanatın kaldırılması ve nihayet Cumhuriyet'in ilanı ile tamamlanmış görünmektedir. Ancak egemenliğin oluşumunda, Hilafetin varlığı ve özellikle Osmanlıların da temsil edilmesi başlıca engel olarak görülmektedir. Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasının yanında Halifeliğinin kaldırılması bu açıdan önemlidir. Dinin Osmanlı düzeninde taşıdığı siyasi içerik bu iki düzenlemeyle sona erdirilmiş oldu.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ise, öncelikle “millî” temeller üzerinde şekillenen yeni siyasi içeriğe uygun olarak eğitim sisteminin düzenlenmesi anlamını taşır.

Kurtuluş Savaşı'nın “dini ve millî” eğitim zihniyeti, 1923 yılından itibaren yerini eğitimin öncelikle “millî” olması yönünde belirginleşmişti. Asri (çağdaş) bir eğitim zihniyeti ve düzeninin oluşturulması millî eğitimin temel gerekliliği olarak vurgulandı. Çağdaşlaşma düşüncesine koşut yenilikler büyük bir özlemle tüm toplum yaşamına nüfuz ettirilmek isteniyordu. Eğitim bunun başlıca üreticisi ve yaygınlaştırıcısı olarak görülmüyordu.

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, C.7, 3 Mart 1340 (1924), s.21-69

⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, C.7, 3 Mart 1340 (1924), s. 21

Eğitimin taşıdığı nitelik ve ülke geneline yayılmış bir nicelik, siyasal yapıdaki dönüşümü meşrulaştıracak ve kültürel yapıyla bütünleştirecektir. Eğitimin tek bir çatı altına toplanması ve aynı amaç doğrultusunda sürdürülmesi bir gereklilik olarak benimsendi. Kurtuluş Savaşı döneminden itibaren Mustafa Kemal'in eğitimle ilgili söylemlerinde öne çıkan eğitimin öncelikli olduğu vurgusudur. Eğitim, bağımsızlığı güçlendirerek gerçek kurtuluşu sağlayacaktır.⁶³ Atatürk Bursa'da öğretmenlerle konuşmasında da eğitimin öncelikli olduğunu vurgularken, çocuklara ve gençlere verilecek eğitimin içeriğini şöyle belirliyordu: *“Kat’iyen bilmeliyiz ki, iki parça halinde yaşayan, milletler zayıftır, marizdir. Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz tahsilin hududu ne olursa olsun, onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz.*

1- Milliyetine

2- Türkiye Devletine

3- Türkiye Büyük Millet Meclisine düşman olanlarla mücadele lüzumu.”⁶⁴

Görülüyor ki egemenlik TBMM’de meşrulaştırılırken, Osmanlı egemenlik anlayışı ve yapısı dışlanıyor ve nihayet eğitimin içeriği de doğrudan yeni egemenlik alanıyla bağdaştırılıyordu. Tek bir kaynaktan, milli esaslara göre düzenlenmiş eğitim sistemi, Kurtuluş Savaşı döneminden itibaren vurgulanan bir amaçtır.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e aktarılan eğitim sistemi öncelikle dağınık, farklı içerik ve zihniyette insan yetiştirmeyi amaçlayan okulları barındırıyordu. Kanun kabul edildiğinde Osmanlı’dan devralınan eğitim sisteminin ve okulların durumu şöyleydi:

1- Osmanlı Maarifi Umûmiye Nezareti, yalnızca kendi açtığı rüştiye, idadi, sultani ve yüksekokulları yönetiyordu. Bunların sayısı azdı.

2- Yabancı devletler ve kiliseler, Anadolu’ya gönderdikleri misyonerler eliyle ilk, orta ve yüksek düzeyde okullar açmışlardı. Bunların sayısı Osmanlı devletinin bütün okullarının birkaç katıydı ve bunlar çağın en ileri öğretimini uyguluyorlardı.

3- Özel vakıflar, açtıkları medrese ve sıbyan mekteplerini yönetiyorlardı.

4- Osmanlı Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’ne bağlı medreseler ve sıbyan mektepleri vardı.

⁶³ M.E.S.D., C.I., s. 5, Mustafa Kemal Atatürk’ün 1 Mart (1338) 1922’de TBMM’nin Birinci Dönem Üçüncü Toplantı yılını açış konuşması,

⁶⁴ M.E.S.D., C.I., s. 9, 27 Ekim (1338) 1922 Bursa’da Şark Tiyatrosunda, İstanbul ve Bursa Öğretmenlerine Hitabı.

5- İl özel idareleri, sıbyan, rüştiye ve sanat okulları açmışlardı, Maarifi Umumiye Nezareti'nin bunların üzerindeki denetimi yok gibiydi.

6- Kentlerdeki mahalleler ve bazı büyük köyler, sıbyan mektepleri açmışlardı; Maarifi Umumiye Nezareti'nin bunlar üzerinde de denetimi söz konusu değildi.

7- Kişilerce açılan ve 1880 yılından sonra sayıları hızla artan özel okullar üzerinde Maarifi Umumiye Nezareti'nin denetimi oldukça sınırlıydı.

8- Azınlıkların açtığı okullar, Maarifi Umumiye Nezareti'nin denetiminin dışındaydı ve bunların öğretimi, hem nicelik hem de nitelik yönünden, yabancı okullara benziyordu.⁶⁵

Osmanlı eğitim sistemi 19. yüzyılda Batı'ya giderek açılırken, içindeki muhalefeti azaltabilmek için geleneksel medrese sistemine dokunmadan, onun yanı sıra yeni bir eğitim sistemi kurma çabasını ifade etmektedir. Medreseler kendini yenilemeye gerek duymazken, devletten gelecek yenileme çabasına razı olacak bir zihniyette değildi. Medrese eğitim sistemini düzenleme çabası II. Meşrutiyet döneminde gündeme geldiyse de birkaç küçük çaba dışında derinliğe inemedi.⁶⁶

Geleneksel medrese ve Batılılaşma çabalarını yansıtan Batı tarzı okullar dışında, üçüncü bir okullaşma ve içerdiği zihniyet açısından farklılaşma alanı azınlık ve yabancılara ait okullardır. Azınlık okulları her türlü denetleme ve teftiştan uzak bir şekilde öğrenim yapmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde düzeltim çabalarında bu konuda gündeme geldiyse de kapitülasyonlara dayalı hakları, mezhep imtiyazlarını kullanarak buna asla yanaşmadılar.⁶⁷ Diğer taraftan 19. yüzyılın ikinci yarısında sayıları hızla artmakta olan bir başka okullaşma yabancı okullarıdır. Bu okulların sayıları emperyalizmin Osmanlı Devleti'yle bütünleşmesini açıkça gösterecek niteliktedir: Fransız okulları (72), İngiliz Okulları (83), Amerikan okulları (465), Avusturya okulları (7), Alman okulları (7), İtalyan okulları (24), Rus okulları (Beyrut'ta) (44), İran okulları (2), Yunan okulları (İzmir'de) (3) biçimindedir.⁶⁸

1923 yılı başında Mustafa Kemal Paşa, çıktığı yurt gezisinde Yeni Türk Devleti'nin dayanacağı esasları, açıklamıştır. 3 Şubat 1923'te İzmir'de halk ile

⁶⁵ İbrahim Ethem Başaran, "Türkiye'de Eğitim Sisteminin Evrimi", **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 97-98; Başgöz, **a.g.e.**, s. 75

⁶⁶ İlhan Tekeli- Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, TTK, Ankara, 1999, s. 93-95

⁶⁷ Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 209

⁶⁸ Tekeli- İlkin, **a.g.e.**, s. 112

yapılan görüşmelerde ise kendisine yöneltilen medreseler, evkafa ait okulların durumuyla ilgili bir soruya şöyle yanıt verir: “*Milletimizin, memleketimizin darülrifanları bir olmalıdır. Bütüün memleket evlâdı, kadın ve erkek, aynı surette oradan çıkmalıdır.*”⁶⁹

“9 Umde” de vurgulanan eğitimde birlik ve çağdaşlık, Halk Fırkası’nın gözececeği eğitim siyasetinin aynı yönde izleneceğini göstermektedir. Ancak Mustafa Kemal, burada bazı esasların örtük bir şekilde dile getirildiğini Nutuk’ta anlatmaktadır. Cumhuriyet’in ilanı, halifeliğin kaldırılması, Şer’iye ve Evkaf Vekaletinin ilgası, medreselerin, tekke ve zaviyelerin kaldırılması hep sırası geldikçe en uygun zamanda uygulanacak düzenlemeler olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰

II. Dönem TBMM’nin ikinci çalışma yılı başlarken Mustafa Kemal yapılacak düzenlemelere özellikle Tevhid-i Tedrisat’a dikkati çekmektedir. “*Milletin ârayı umumiyesinde tesbit olunan terbiye ve tedrisatın tevhidi umdesinin bilâifateian tatbiki lüzumunu müşahede ediyoruz.*”⁷¹ Önce Halk Fırkası toplantısında ertesı gün 3 Mart 1924 tarihinde meclise getirilen üç kanun önerisi içinde yer alan Tevhid-i Tedrisat Kanunu önerisini getiren Vasıf Bey ve arkadaşları gerekçeyi şöyle ifade ediyordu:

“*Bir devletin irfan ve maarif-i umumiye siyasetinde milletin fikir ve hissi itibariyle vahdetini temin etmek için tevhid-i tedrisat en doğru, en ilmî ve en asrî ve her yerde fevayih ve muhasenatı görülmüş bir umdedir. 1255 Gülhane Hattı Hümayunundan sonra açılan Tanzimat-ı Hayriye Devrinde saltanat münderise-i Osmani’ye tevhid-i tedrisata başlamak istemiş ise de buna muvaffak olamamış ve bilâkis bu hususda bir ikilik bile vücuda gelmiştir. Bu ikilik vahdet-i terbiye ve tedris nokta-i nazarından birçok muzır neticeler tevlidetti. Bir millet efradı ancak bir terbiye görebilir. İki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise vahdet-i his ve fikir ve tesaniüt gayelerini külliyyen mühildir.*

Teklif-i kanunimizin kabulü takdirinde Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde ve bilûmum irfan müessesatının merci-i yegânesi Maarif Vekaleti olacaktır. Bu suretle bilcümle mekâtipte bundan böyle Cumhuriyet’in irfan siyasetinden mesul ve

⁶⁹ A.S.D., C.II, s. 93-94

⁷⁰ Mustafa Kemal Atatürk, bunun gerekçesini şöyle açıklıyor: “*Bu konuları programa alarak, cahil ve gericilerin, bütün milleti vaktinden önce zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü bunların zamanı gelince çözüme bağlanacağından ve milletin sonuçta memnun olacağından kesinlikle emindim.*” Nutuk, s.486

⁷¹ M.E.S.D., C.I, s. 18

irfaniyatımızı vahdet-i his ve fikir dairesinde ilerletmeye memur olan Maarif Vekâleti müsbet ve müttehit bir maarif siyaseti tatbik edecektir.”⁷²

Yedi maddeden oluşan Tevhid-i Tedrisat Kanunu pek tartışma ve itiraz olmadan aynen kabul edilmiştir. Kanuna göre; Türkiye dahilindeki tüm bilim ve eğitim kurumları Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır. Şer’iye ve Evkaf Vekaleti’ne ve özel vakıflar tarafından idare edilen medrese ve okullar aynı zamanda bunlar için ayrılan bütçe Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır. Eğitim Bakanlığı, Darülfünun’da bir İlahiyat Fakültesi, ayrıca imam ve hatip yetiştirmek amacıyla ayrı okullar açacaktır. Ayrıca genel eğitim ve öğretimle ilgili Milli Müdafaa Vekaleti’ne bağlı askeri okullar, Sağlık Bakanlığı’na bağlı darüleytamlar da Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır.

3 Mart 1924 kanunlarının kabul edilmesinden sonra Mustafa Kemal, olağanüstü bir durumun söz konusu olmadığını, zaten uzun zamandır milletinde arzu ettiği hususlar olduğunu ifade ediyordu.

Kanunun kabul edildiği dönemde Başbakan olan İsmet İnönü 1925 yılında Muallimler Birliği Kongre üyeleriyle görüşmesinde Tevhid-i Tedrisat’ın önemini devrimin bir gereği olarak değerlendirmektedir: *“Tevhid-i Tedrisat’ın bazılarında suitefsir ve suite lâkki edildiğini gördük. Bu işin müteşebbislerinin, murakiplerinin elbette yeknazarda dinsizlik ithamına maruz kalacakları tabî idi. Tevhid-i tedrisatı düşündüğümüz zaman onun avamfiribane iğfalâta vesile yapılacağını tahmin etmiyor değildik. Bizim için bunların hepsi malûmdur. Kapanan bazı müesseselerin, hiç olmazsa harfleri ve hareketleri tanıtım gibi bir faydası vardı, şeklinde nazariyeler ileri sürüleceğini, tevhid-i tedrisat ile bir takım müessesatı kapatmak yerine onları ıslah etmek daha faydalıdır, gibi fikirlerin ortaya atılacağını, bu gibi itirazların ne gibi netayici olacağını hep biliyorduk. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi kararını verdi. Tedricen varılacak muazzam gayeleri tâcil etmek, inkılâp yapmaktır. Büyük Millet Meclisinin zaruri bir kanun ile tâcil ve tesbit etmesi bir inkılâp addolunabilir. Bunu yapmak için arzû amîk düşündük. Gördük ki başka hiçbir çare yoktur. Gördük ki bütün dünyanın yolu bu yoldur. İtilâya ve medeniyete eren milletler hep bu yoldan giderek bugünkü seviyelerini buldular Mugalâtlara, tezvirlere boyun eğmek itiraflı aczoludurdu. İnkılâplar kadir ve kahirdir. Biz tevhid-i tedrisat ile yapılan, daha*

⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, C.7, 3 Mart 1340 (1924), s. 26

*yapılacak olan işlerin memleketin bütün hayatında, fikrî, sınâî, fennî hayatlarda olduğu kadar, içtimai hayatta da başlıca esas olduğuna kaniiz.*⁷³

Cumhuriyet yönetiminin laikleşme yönünde köklü ve önemli bir başlangıcını oluşturan 3 Mart 1924 kanunlarının gerektirdiği düzenlemelerin uygulanabilmesi için Hükümet istifa etti. Yeni hükümeti kurma görevi yine İsmet İnönü'ye verildi. Halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili kanun görüşmelerinde yaptığı konuşmayla ünlenen Adâlet Bakanı Seyit Bey ve Eğitim Bakanı kabine dışında bırakılarak 6 Mart 1924 günü yeni hükümet kuruldu.⁷⁴

Yeni hükümetin Eğitim Bakanı Tevhid-i Tedrisat Kanunu önerisini veren Vasıf Bey'dir. Vasıf Bey, izleyeceği eğitim siyasetinin, kabul edilen kanunlarla ülkede uygar ve çağdaş bir eğitim siyasetinin temelini attığını ifade etmektedir. Kendisinin de bunu uygulamak ve tüm eğitim meselelerini, genel eğitim ve öğretim siyasetini cumhuriyete uygun bir surette geliştirmek olduğunu belirtmektedir. Vasıf Bey'e göre Tevhid-i Tedrisat'ın anlamı ise; *“Türkiye’de bundan sonra ‘bir tek terbiye, bir tek mektep, bir tek tedris’ olacaktır.*⁷⁵

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun uygulanmasıyla ilgili ilk düzenleme medreselerin kapatılmasıdır. Kanunun gereğince, bakanlık tarafından ilan edilen genelgede, tüm vilayet; merkez, kaza ve köylerdeki medreselerin kapatılacağını ilan etmektedir. Bu medreselerde mevcut bulunan öğrenciler, o mahallin iptidai mekteplerine ya da lise ve idadilerin iptidai kısımlarına aktarılacaktır. Medreselerin müderrisleri ise; arzu ettikleri takdirde okullarda din dersi öğretmenliklerine tayin olunacaktır. Eski Darülhilafe medreselerinin iptidaiye dahili ve harici kısımları kanunun 4. maddesi gereğince imam ve hatip yetiştirmek üzere Vekâlet idaresi altına alınmıştır. Bu okulların adı “İmam ve Hatip Mektebi” olacaktır.⁷⁶ Eğitim Bakanı gazetelere verdiği demeçte uygulamayı tüm kamuoyuna duyurmaktadır. *“Cihanın hiçbir yerinde iptidaiyeler başka bir kurumun elinde değildir. Maarifin yetkisinde olmayan tüm iptidaiyeleri kapattım ve buranın öğrencilerini de iptidaiyelere yazdırıyorum. Gerekirse liselerin iptidaiye kısımlarına da bu öğrencileri*

⁷³ M.E.S.D., C.I, s. 91

⁷⁴ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Turhan Kitabevi, Ankara, (Tarihsiz), s. 23

⁷⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Mart 1924

⁷⁶ Bkz. Betül Batır, **İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Kadar Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)**, İstanbul Üniversitesi A.İ.İ.T. Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s.149-150.

yazdırabilirim. İptidaiye dâhil ve hariç kısımlarını son kanunun 5. maddesine göre imam ve hatip yetiştirmek üzere mektep haline getirdik. Kanuna uygun şeklide tek bir mektep haline getirmeye çalışıyoruz.” Aynı demeçte medreselerin durumu hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre; 29 “Darülhilafe Medresesi” ve bunların 16.245 öğrencisi vardı. Ayrıca “Şer’iye ve Evkaf Vekaleti”nce verilen ruhsatla müderrisleri tarafından açılan vilayet, kaza ve köylerde 479 “medaris-i ilmiye” vardı. İlk öğretim düzeyinde eğitim veren bu medreseler hakkında doğru düzgün bilgi olmadığı gibi son derece sağlıklı koşullara sahipti.⁷⁷

Kanun, Cumhuriyet Türkiye’sinin eğitim sistemini “tek okul” anlayışında kavramlaştırırken, vurgu öncelikle ulus olma bilinci ve gereği olarak tanımlanmakta ve aynı zihniyette insanlardan oluşan bir “ulus yaratma” çabasını yansıtmaktadır. Mustafa Kemal’in kanunun kabul edilmesinden sonra ki sözleri bu yöndedir: “*Cihan ailei medeniyesinde mevkii ihtiram sahibi olmak istiyen Türk Milleti, evlâtlarına vereceği terbiyeyi mektep ve medrese namında birbirinden büsbütün başka iki nevi müesseseye teslim etmeğe hâlâ katlanabilir miydi? Terbiye ve tedrisatını tevhit etmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyete fertlerden mürekkep bir millet yapmağa imkân aramak abesle iştilgal olmaz mıydı?*”⁷⁸

Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun mecliste görüşüldüğü sırada tartışma olmamakla birlikte medreselerin kapatılması üzerine, TBMM’de Maarif Vekâleti bütçe görüşmeleri tartışmalı geçmiştir. Kanunu’nun medreselerin kapatılması anlamına gelmediğini ifade eden itirazlar karşısında Maarif Vekili uzun bir açıklama yapma ihtiyacını duymuştur. Eskiden medreselerin çok önemli işleve sahip olmakla birlikte son 150 senedir ayrı bir eğitim uygulanmaya başlandığını belirterek, medreselerde 18 bin öğrenci kayıtlı olmakla birlikte bunların sadece yaklaşık 6 bininin gerçekten öğrenci olduğunu ifade etmiştir. Özellikle ilk öğretiminde meslek eğitiminin söz konusu olmadığı ve bu yüzden sadece ilk öğretim faaliyeti sürdüren “medaris-i ilmiye”lerin kapatıldığını anlatan bakan, ilk öğretimin kesinlikle hükümetin açacağı okullarda olacağını vurgular.⁷⁹ Meclisteki görüşmeler ve bütçe

⁷⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Mart 1924

⁷⁸ İhsan Sungu, “Tevhid-i Tedrisat”, **Belleten**, Sayı: 7-8, C.II., BirinciTeşrin 1938, s. 431

⁷⁹ **M.E.S.D.**, C.I, s. 263-266

kanunun kabul edilmesi bir anlamda meclisteki uzlaşmazlığında çözümlenmesi ve medreselerin kapatılmasının resmileşmesi anlamını taşımaktadır.⁸⁰

Bakanlık tarafından ilan edilen genelgede de belirtildiği üzere, bir kısım medreseler, ilkokula dayalı, din görevlisi yetiştirmek amacıyla, İmam-Hatip Okullarına dönüştürülmüştür. İmam-Hatip Okulları medreselerden farklı olarak, Cumhuriyet'in laik okul sistemi içinde bir meslek okulu olarak görülmüştür. Dört yıllık öğrenim süreleri içinde, ortaokul dersleriyle birlikte meslek derslerinin okutulması esas alınmıştır. İlk açıldıklarında, değişik illerde sayıları 29 olan İmam-Hatip Okullarının sayısı zamanla azalmıştır. 1924-1925 arası 26, 1925-1926'da 20, 1926-1927'de ise 2'ye düşmüştür. 1931-1932 öğretim yılında tamamen kapanmıştır. Bu arada 1924'te Darülfünun'a tüzel kişilik kazandıran kanunla üniversitede yapılan düzenlemelerde, İlahiyat Fakültesine de yer verilmiştir. Öğrenim süresi üç yıl olan fakültenin, eğitim içeriğinde özellikle medrese zihniyetinden ayırmaya yönelik bir içerik uygulanmış, 1933 yılında da fakülte kapanmıştır.⁸¹

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun "tek okul- tek eğitim" anlayışıyla sloganlaşan yaklaşımı, Türkiye'deki eğitim düzeninin, Cumhuriyet'in temel ilkeleri ve değerleriyle bütünleştirme siyasetidir. Medreselerin kapatılmaları da bu yönde bir uygulamaydı. Ancak Osmanlı'dan devralınan eğitim mirasında, üçüncü bir boyutu azınlık ve yabancı okullar oluşturmaktadır. Azınlık ve yabancı okullar konusu, Türkiye'nin imzaladığı uluslar arası Lozan Antlaşmasının hükümleriyle bağlantılı bir konu olduğundan, medreselerin kapatılmasında olduğu gibi bir kere de çözümlenmeleri mümkün olmamıştır.

Lozan Konferansı'nın en çetin görüşme konuları arasında yer alan "azınlıklar" konusu, Osmanlı son dönem tarihinin önemli bir parçasıdır. Özellikle; yeni kurulan devletin tarihsel temelleri, Kurtuluş Savaşı ve "tam bağımsızlık" düşüncesiyle anlam kazanmış ve Sevr Antlaşmasına isyanı esas almıştır. Sevr Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin ve Türklerin bağımsızlık haklarını ortadan kaldırmaktadır. Kurtuluş Savaşı döneminde Eğitim Bakanı olarak Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in azınlık (gayrimüslim) okullarıyla ilgili sözleri bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir. "*Gayrimüslim mektepler, memleketimizde, çok acı ve çok kanlı vakayî ile sabit*

⁸⁰ Ergün, a.g.e., s. 52

⁸¹ Ömer Okutan, "Din Eğitimi" **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 416

*olduğu üzere, siyasî propaganda merkezi hizmetini görmekte devam edemezler. Şimdiki mektepler, umumiyeti itibariyle, doğrudan doğruya memleketin muhtelif unsurlarına mensup evlâdı arasında ihtilafatı her gün körükleyen ani'l-merkez hareketleri vücuda getiren komiteler mahiyetinde kaldıkça, bunların mevcudiyetine razı olmak, memleketin emniyetine karşı kurulan açık bir ifsat teşkilâtını serbest bırakmak demektir. Gayrimüslim mekteplerini bu faaliyetlerinden men etmek için azamî murakebe şeraitini tatbik edeceğiz.”*⁸² Lozan’a gelinen süreçte, konferansta Türk tarafının hareket noktası, eski şartların bir daha yaşanmaması yönünde tedbir alma zorunluluğu yaratmıştır. Lozan konferansı görüşmelerinin başladığı dönemde Eğitim Bakanı olan İsmail Safa Bey ise, Kurtuluş Savaşı içinde yabancı okulların olumsuz faaliyetlerine karşılık tüm bunları unutmaya hazır olduğunu ancak izlenecek siyaseti şöyle açıklamaktadır: *“Bütün dünyaya ve bilhassa bu müessesatla alâkadar olanlara kat’i suretle bildirmek istiyoruz ki artık eski oyunların tekrar edilmesi imkansızdır. Onun için memleketimizde yaşamak isteyen her ecnebi müessesesi kanunlarımıza ve mektepler hakkında koymuş olduğumuz ve koyacağımız esasata harfiyen riayet edeceklerdir.”*⁸³ Türk tarafı Lozan Konferansı’na bu duygu ve düşüncelerle katılmış ve nihayetinde azınlık konusu objektif değil, bütün bu siyasetin parçası olarak yer almıştır.⁸⁴

Lozan Antlaşması’nın, “Azınlıkların Himayesi” 37. ve 45. maddeleri arasında azınlık haklarına yer verilmiş ve ilgili bölümde -doğrudan veya dolaylı olarak- Rum, Ermeni ve Yahudilerin⁸⁵ azınlık eğitimiyle ilgili maddeleri kapsamıştır.⁸⁶ Antlaşmanın 40. ve 41. maddeleri doğrudan eğitimle ilgilidir. Azınlıkların, giderlerini kendileri ödemek kaydıyla okul ve benzeri öğretim kurumu açabileceklerini, Türk Hükümetinin bu uyruklarına kalabalık oldukları yerlerde eğitim faaliyeti sürdürebilmeleri için kolaylık sağlayacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu okullarda Türkçe zorunlu ders olarak okutulacaktır ifadesi de yer almıştır.

⁸² **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Mart 1921

⁸³ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Kasım 1922

⁸⁴ M. Cemil Bilsel, **Lozan**, C.II, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s. 271 ayrıca bkz. Çarleton Wasbürne, “Batı Tesirindeki Türkiye Maarifi”, (Çev. Müşerref Dede), Eğitim Hareketleri Dergisi, Yıl.3, Sayı: 35, s. 18; M. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1990, s. 147-149

⁸⁵ Lozan Antlaşmasının “azınlık” tanımıyla ilgili bkz. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, C.I, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 229-231

⁸⁶ Bkz. Bilsel, **a.g.e.**, s. 593-595

Yabancı okullar konusu ise, Lozan Antlaşması'na bağlı ek mektuplarda, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya ait okullar olarak yer almıştır.⁸⁷ Amerika Birleşik Devleti'yle yapılan sözleşme çerçevesinde açık kalan Amerikan okulları dışında, daha önce fermanlarla açılmış olan Avusturya, Alman, İran ve Bulgar okullarının bu yolla kazanılmış haklarına dokunulmayarak faaliyetlerine izin verilmiştir.⁸⁸

Cumhuriyet'in ilan edildiği gün Fransız Gazeteci Maurice Pernot'la görüşmesinde Mustafa Kemal, konunun Türkiye açısından önemini ve hassasiyetini şöyle ifade etmektedir: *“Biz istiyoruz ki mektepleriniz kalsın. Ancak oralarda ki dinî propagandadan şüphe edebiliriz. Fakat Türkiye’de bizim mekteplerimizin bile elde edemediği imtiyazlara, ecnebi mekteplerin malik olması kabul edilemez. Bunlar, aynı sınıfta Türk müesseselerine mevzu olan kanun ve nizamla riayet ettikçe baki kalabilirler.”*⁸⁹

Cumhuriyet yönetimi, azınlık ve yabancı okullara karşı izlenecek tutumda, Atatürk'ün sözlerinde de dile getirdiği gibi üç konuda dikkat gösterecektir. Birincisi; dini propaganda, ikincisi; imtiyaz isteğinde bulunma ve üçüncüsü; kanun ve düzenlemelere uyma konusundadır.⁹⁰

Özellikle Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra azınlık ve yabancı okulların denetimi ve uyacakları esasların belirlenmesi konusunda kesin tedbirler alınmaya başlanmıştır. Medreseler kapatılıp, okullarda laik eğitimi hassasiyetle uygulanmasına çalışan Cumhuriyet yönetimi, azınlık ve yabancı okullarda da aynen uygulanması için büyük bir titizlik göstermişlerdir.

1924 yılından itibaren yayınlanan genelgelerle, azınlık ve yabancı okullardan Türkiye'deki eğitim düzenine uymaları istenmiştir. Maarif Vekili Vasıf Bey, gazetelere yaptığı açıklamada, Cumhuriyet yönetiminin laik esaslara dayandığını vurgulayarak, kesinlikle aksi yönde bir eğitim faaliyetine izin vermeyeceklerini belirtmiştir. Yabancı okullarla ilgili konunun görüşüleceği tek merci Maarif Vekili

⁸⁷ Nevzad Ayas, **Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi (Kuruluşlar ve Tarihçeler)**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1948, s. 670

⁸⁸ Vahapoğlu, **a.g.e.**, s. 150

⁸⁹ **A.S.D.**, C.III., s. 90

⁹⁰ Vahapoğlu, **a.g.e.**, s. 149; Şevket Gedikoğlu, **Kemalist Eğitim İlkeleri Uygulamalar**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978, s. 34-35

olarak kendisinin olduğunu ifade eden Vasıf Bey, bu konunun siyasi bir sorun haline getirilmemesi gerektiğini açıklar.⁹¹

Yabancı okulların bir kısmı genelgede ilan edilen kurallara uymayı kabul edip gereklerini yerine getirirken, bazı okullarda itirazlar söz konusu olmuştur. Özellikle adını taşıdıkları ve himaye gördükleri devletlerden bu konuda yardım isteyerek, konuyu siyasi boyuta taşıyan okullarda olmuştur. Ancak Maarif Vekaleti tüm itirazlara rağmen genelgedeki esaslara uymayan okulları kapatmıştır. Örneğin, İtalyan okulları yalnız İtalyanca'yı geliştirmeye çalışacaklarını beyan etmiş⁹² olmalarına karşın genelgeye uymayan İtalyan okulları da olmuş ve bu okullar kapatılmıştır. İtalyan sefaretinin yaptığı açıklamada: “*Sed edilen İtalyan mektepleri miktar itibarıyla pek azsa da İtalya hükümeti prensip itibarıyla bu meseleden müteessir olmuştur.*” Bu konunun çözümlenmesi gerektiğini vurguladığı gibi yine de son kararın hükümete ait olduğu da belirtilmiştir.⁹³ İzmir'deki Fransız okulları genelgeye uymadıkları için kapatılırken Fransa ve Türkiye arasında ilişkiler gerginleşmiştir. Özellikle “Papaz mektepleri”nin savunmasını yapan Fransa'dan Türkiye'deki maddi ve manevi hukuki şartlara uymaları istenmiştir.⁹⁴

1925 ve 1926'da ardı ardına yayınlanan genelgelerle azınlık ve yabancı okulların düzenlenmesine çalışılmıştır. Özellikle 7 Şubat 1926 tarihinde yayınlanan genelge oldukça kapsamlıdır. Genelgeye göre azınlık ve yabancı okullarda uyulması gereken kurallar şöyle sıralanmaktadır: Yabancı okullar, sahip oldukları ruhsatnameler ile “Mekatib-i Hususiye Talimatnâmesi”nin belirlediği esaslarda çalışmalarını sürdüreceklerdir. Yabancı Okullarda, Türkçe, Türk tarihi ve coğrafyası dersleri bakanlıkça tespit edilecek ve bu öğretmenlerin Türk ve milli duygu sahibi olmalarına dikkat edilecektir. Eğitim faaliyetlerini sürdürmeleri açısından yetersiz görülen okulların eksiklerini tamamlamaları, yetersiz görülen okulların öğretime devam etmelerine izin verilmeyecektir. Okul kayıtları Türkçe tutulacaktır. Buna uymayan okullar kapatılacaktır. “Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi” hükümlerine uymak zorunda olan Yabancı okulların bu talimatnameyi bilmemeleri mazeret olarak kabul edilmeyecektir. Bütün okullarda en seçkin yere 80x66 ebadlarında bir Atatürk

⁹¹ **Vatan**, 10 Mayıs 1924

⁹² “Ecnebi Mektepleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Şubat 1924

⁹³ **Vatan**, 14 Mayıs 1924

⁹⁴ “Papaz Mektepleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Mayıs 1924

fotografı asılacaktır. Okullar tertipli ve düzenli olacaktır. Okul kiliselerine ibadet amacıyla da olsa yabancıların girmesine izin verilmeyecektir. Şimdiye kadar ilan edilen genelgelere rağmen bazı okulların ders kitapları içinde dini propaganda amacıyla resimler yer aldığı görülmektedir. Bunlar derhal çıkarılarak, kiliselerden başka yerlerde salıp takılmasına izin verilmeyecek, aksi hareket eden okul yöneticileri ve öğretmenleri görevden alınacaktır. Yabancı okulların tali kısımları genel müfettişler, Maarif müdür ve memurları tarafından teftiş edilecek, ilkokulları ise, ilköğretim müfettişleri tarafından denetlenecektir. Önceden kapatılmış olan yabancı okulların gizli olarak faaliyetine devam edenleri tespit edildiğinde o vilayetin Maarif müdür ve memurları meslekten ihraç edilecektir. Azınlık okullarındaki öğretmenlerin kimlikleri, yeterlilikleri, diploma ve diğer gerekli evraklarının inceleme yetkisi maarif idarelerine aittir. Maarif müdür ve memurları azınlık okullarını bizzat teftiş edecekler ve ilköğretim müfettişleri ile denetime tabi tutacaklardır.⁹⁵ Oldukça ayrıntılı düzenlenen genelgeyle yabancı ve azınlık okulları üzerinde Eğitim Bakanlığı sıkı bir denetim getirmiştir. Genelge, sadece sürdürdükleri eğitim faaliyetleri açısından değil, okulların koşullarına kadar düzenleme ve denetleme getirmektedir. Her türlü dini propagandanın yasaklanması ve engellenmesi çabası doğrudan Cumhuriyet eğitim düzenlemelerinin, laik eğitim ilkesiyle alakalıdır. Öte yandan tüm düzenleme çalışmalarına rağmen bu okullarda görülen bazı gelişmeler, daha sonrada konunun hassasiyetini devam ettirmiştir.

1928 yılında Bursa Amerikan Koleji'nde bazı Müslüman öğrencilerin Hıristiyan olması üzerine okul kapatılmış, sorumlu görülen öğretmenler mahkemeye verilmiş ve ceza almışlardır. Bu olay hem Türkiye- Amerika arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine hem de yabancı okullarla ilgili denetimin arttırılması ve yeni düzenlemelerin yapılmasına yol açmıştır.⁹⁶

⁹⁵ Vahapoğlu, **a.g.e.**, s. 154-155

⁹⁶ Gerçekte Türkiye'deki Amerikan okulları, resmen Amerikan hükümetine bağlı olmayıp, yani resmî nitelikleri bulunmayıp, kısaca "Amerikan Board" denen bir kuruluşa bağlıydılar. "Amerikan Board" adlı kuruluş 1 Mayıs 1925'te savaş döneminde kapatılan Amerikan okullarının tekrar açılması talebinde bulunmuştur. Bu arada Amerikan Hükümeti, konuya resmen bulaşmamaya çalışır görünmüş ve okulların yeniden açılması girişimlerine "resmî destek" vermeme politikasını benimsemiştir. Bu sebepten Amerikan okullarının açılması teşebbüsleri "gayri resmî" olarak nitelendirilmiştir. Ancak Armaoğlu'nun deyişiyle, "gayri resmîlik" "resmîliğe" rahmet okutacak kadar yoğun bir baskı halinde devam etmiştir. Tam Amerikan okullarının yeniden açılması meselesi sürerken Bursa Amerikan Kolejinde yaşanan gelişme olayın seyrini değiştirmiştir. Cumhuriyet döneminde Türkiye'deki Amerikan okullarının yeniden açılmasıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu,

1931 yılında TBMM’de Maarif Encümeninin verdiği mazbatada, ilk öğretim çağındaki çocukların yabancı okullarda eğitim görmelerinin, milli eğitim açısından sakıncalı olduğu belirtilmiştir. Buna göre; kabul edilen 1778 sayılı kanunla, Türk vatandaşı çocukların ancak Türk okullarında eğitim görmeleri kabul edilmiştir.⁹⁷

b. 1924 Anayasası

Cumhuriyet’in ilanından sonra, devletin kuruluşunu, toplum ve bireylerin konumunu ve haklarını belirleyecek, temel kuralları ayrıntılarıyla düzenleyecek, daha geniş metnin gerekliliği nedeniyle 20 Nisan 1924’te Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kabul edildi.⁹⁸

Türkiye Cumhuriyeti’nin temel esaslarını düzenleyen 1924 Anayasasında, eğitimi düzenleyen maddelerde yer almıştır.

Anayasanın “Türklerin Hukuku Ammesi” 5.Fasılda yer alan iki madde doğrudan eğitimle ilgilidir.⁹⁹

Sekseninci madde: Hükümetin nezaret ve murakabesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir.

Seksen yedinci madde: İptidaî tahsil bütün Türkler¹⁰⁰ için mecburî, Devlet mekteplerinde meccanîdir.

Sekseninci madde, ilke yönünden öğretimin serbestliğini kabul etmekle birlikte, serbestliği, “kanun dairesinde” kaydıyla tanımlamaktadır. Ayrıca “hükümetin gözetim ve denetlemesi altında” kaydıyla öğretimdeki denetleme görevi hükümete verilmiştir. Bu maddeyle aynı zamanda öğretimin sadece devlet tekeline olmadığı, serbest öğretim hakkının bulunduğu ve özel okul açılmasına imkan tanındığı da görülmektedir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, hükümetin denetimi kaydıyla. Öğretimde serbestlik esası, ailelerin çocuklarını isterlerse öğretimden

“Türkiye’deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 37, C.XIII, Mart 1997, s. 3-15

⁹⁷ Ayas, **a.g.e.**, s. 190; ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, 24 Mart 1931

⁹⁸ Mümtaz Soysal, **Anayasanın Anlamı**, Onuncu Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 32; ayrıca bkz. Bülent Tanör, **Osmanlı –Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul, 1998, s. 290

⁹⁹ **Maarifle İlgili Kanunlar**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.10-11

¹⁰⁰ Anayasada vatandaşlığı düzenleyen bir sonraki seksen sekizinci madde de ‘Türk’lük kavramını açıklamaktadır. “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) itlak olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden Türkiye’de doğup ta memleket dahilinde ikamet ve sini rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izaa edilir.*” **Maarifle İlgili Kanunlar**, s.11

alıkoyabilmeleri anlamını taşımamaktadır. Buradaki amaç; her vatandaşın kanun çerçevesinde öğretim vermekte eşit hakka sahip olması, öğretimin birtakım ayrıcalıklı bireylerin ve kurumların, hattâ Devletin elinde olmasına yol açan bir tekele bağlı olmamasıdır. Devletin serbest öğretim üzerindeki denetim ve gözetimi bir yandan çocukları koruma diğer yandan kendi eğitim yetkesini kullanabilmesi amaçlıdır.¹⁰¹

1924 Anayasası'nda devletin sosyal haklar ve üzerine aldığı sorumluluk açısından önem taşıyan seksen yedinci maddesinde, ilk öğretimin parasız olduğu kabul edilmiştir. Ancak sadece ilk öğretime hasredilmiş bu esas olarak kabul edilmiştir. Değişik platformlarda, diğer öğretim kademelerinde de parasız olması dile getirilmekle birlikte, anayasa devletin sorumluluğunu ilköğretimle sınırlandırmakta ve başka öğretim kademeleri konusunda suskun kalmıştır. Ancak diğer öğretim kademeleri için kanunlarla kurulan dizgeye göre, orta öğretim gündüz öğrencileri için parasız, yatılılar için paralıdır. Paralılarından alınan ücret de öğretim için değil, beslenme ve barınma karşılığında alınmaktadır. Bununla birlikte, orta öğretim yatılı öğrencileri için açılan sınavlarla devlet parasız yatılı öğrencilerin öğretimini de üstlenmiştir. Orta kademedeki teknik ve meslek okullarında gündüz öğrencileri parasız öğretim görmektedir. Yatılılarda sınavla parasız alınmaktadır. Yüksek öğretim kurumlarından Üniversitelerde gündüz öğrenciler bazı masraflar için harç ödemektedir. Ancak üniversiteye bağlı yurtların parasız yatılı öğrencileri diploma ve suret harcı ödemektedir. Bundan başka bazı fakülte ve yüksek okullarda devletçe burslu okutulan ve yetiştirilen öğrencilerde vardır.¹⁰²

Devletin sosyal sorumluluk alanı içinde sadece ilk öğretimin parasız olarak tanımlanması, doğal olarak ilk öğretimi herkes için zorunlu kılabilmesi anlamını taşır. Ulus-devlet olma sürecinde devlet, kendi varlığı açısından gereği ve öneminin kavranması üzerine, eğitimle ilgili doğrudan sorumluluk üstlenmeye başlamıştır. Vatandaşlık bağıyla hukuksal bir anlam kazanan devlet- birey ilişkisinde, eğitim; vatandaşlar için yaşadıkları topluma ait ortak değerleri, siyasal kültürü kazandıracak başlıca kurumdur. Çağdaş devlet kavramı içinde artık eğitim öncelikli bir yer almaya başlamıştır. Toplumların uluslaşma aşamasında eğitim, resmi ideolojinin benimsetilmesi ve kişiye vatandaşlık bilincinin kazandırılması açısından “zorunlu” hale gelmiştir. Zorunluluk, genellikle temel eğitim aşamasını oluşturan “ilk öğretim”

¹⁰¹ Ayas, **a.g.e.**, s. 103-104

¹⁰² Ayas, **a.g.e.**, s. 105

hakkı ile özdeş kullanılan bir kavram olmuştur.¹⁰³ 1924 Anayasası da ilköğretimi zorunlu kabul etmiştir. Diğer öğretim kademeleri için açık bir hüküm olmamakla birlikte, devlet bunlar içinde başlıca sorumluluk alanıdır. İlk öğretim dışında, orta, yüksek öğretimlerle her türlü kademedeki teknik ve mesleki öğretimler de kamusal eğitim hizmetleri arasında yer almıştır.

c. Maârif Teşkilâtına Dair Kanun

Kurtuluş Savaşı döneminde Ankara’da açılan TBMM, ülkenin idaresini ele alırken eğitim işlerine de bakanlık düzeyinde yer vermişti. Ancak savaş koşullarında oldukça dar olanaklarla Maarif Vekaleti, İstanbul’daki Osmanlı Maarif Vekaleti’nin taşra şubesinin merkeze dönüştürülmesi şeklinde çalışmalarını sürdürmüştür. 1923 yılında “Telif ve Tercüme” dairesinin merkez örgütüne bağlanması dışında Eğitim Bakanlığı merkez örgütünde önemli bir değişiklik yapılmamıştır.

“Maarif Teşkilatı”ndan anlaşılması gerekeni Ayas, şöyle tarif eder: *“Devlet eliyle verilen bilim, teknik ve felsefe ile bunların sağladığı kültür ve eğitimi de içine alarak vatandaş ve insan yetiştirmeye yarayan bilgileri öğretmek ve yaymak için biçimine konmuş, birbirine sınıksız bağlı ve birbirini tamamlayıcı öğelerden bileşik bir dizge haline gelmiş örgenlenimlerdir.”*¹⁰⁴

Eğitim sisteminde ve örgütünde yapılan düzenlemelerin, o devre ait eğilimlerin ve gelişmelerin bir yansıması olduğunu ifade eden H. R. Öymen, ileri sürülen görüşlerin yeni nesillerin varlığında yayılma imkanına sahip olacağını belirtir. Eğitim örgütünde, günün değişen koşullarına uygun yenilikler yapılmakla birlikte Türkiye’de olduğu gibi değişimler bazen radikal bir şekilde olabilmektedir. Milli kültürün şekillendirdiği yeni bir milli eğitim sistemi ve örgütünün kurulmasının önemine işaret eden yazısının devamında eğitim örgütünün nasıl düzenlenmesi gerektiğini şöyle ifade eder: *“... devirlerin ruhunu ve nabzını, tek başına ve başlangıçta okul değil, belki okulun ruhunu ve istikametini belli başlı devirler ve büyük hareketler yaratmaktadır. Tarihi araştırmaların ortaya koyduğu bu gerçeğin karşısında, milli topluluğun, hatta dünya milletleri topluluğunun istikbalde tutacağı istikameti okul yolu ile, yani eğitim sistemleri ile (Kant’ın işaret ettiği manada)*

¹⁰³ Niyazi Altunya, “Eğitim Hakkı”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 79

¹⁰⁴ Ayas, **a.g.e.**, s. 101

bugünden takip etmek, ona yeni bir veçhe vermek arzusu ise, maksada elverişli şekilde organize edilmiş bir eğitim teşkilâtının hedefi olmaktan asla geri kalmamıştır ve kalmamalıdır. Ancak bu hedefi de, milli inkişâfların nabzına temas etmeden ve bu inkişâflara aktif şekilde kuvvet katmadan istihsal etmek de mümkün değildir.”¹⁰⁵

Türkiye'nin geçirdiği devrimsel dönüşüm ve yeni benimsenen değerler doğrultusunda şekillenen ideolojiye uygun yurttaşlar yetiştirmek, devletin sorumluluk alanında eğitimi önemli ve öncelikli kılmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet işlerinin en ağırlıklı kesimlerden birini Milli Eğitim Bakanlığı oluşturmaktadır. Bakanlık personel sayısı ve bütçesi sözü edilen önemi sayısal biçimde kanıtlamaktadır.¹⁰⁶ “Millî” bir eğitim sistemi oluşturulması ve eğitime yüklenen yeni sorumluluklar Eğitim Bakanlığı'ndan beklentileri arttırmıştır. Özellikle Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla eğitime yeni bir yön verilirken yönetim örgütünün de yenilenmesini kaçınılmaz bir ihtiyaç haline getirmiştir.

Eğitim örgütünün yenilenmesi ve geliştirilmesi ihtiyacı Heyet-i İlmiyelerde de ele alınan konulardan biri olmuştur. Aynı zamanda 1924 yılında Türkiye'ye gelen Amerikalı eğitimci John Dewey'in Maarif Vekaleti merkez örgütünün eğitimin liderliği işlevini üstlenmesi doğrultusunda uyarıları dikkate alınarak¹⁰⁷, Mustafa Necati Bey'in Eğitim Bakanlığı zamanında merkez örgütünü yapılandıran ilk yasa kabul edilmiştir.

Mustafa Necati'nin¹⁰⁸ Eğitim Bakanı olması eğitimciler tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Bu memnuniyet Muallim dergisinde şöyle dile getirilir;

¹⁰⁵ Hıfzı Raşit Öymen, “Maarifte Sistem ve Teşkilât”, **Eğitim Hareketleri**, Sayı: 30-31, Yıl: 3, Haziran-Temmuz 1957, s. 1-2

¹⁰⁶ Gencay Şaylan, “Türkiye Cumhuriyeti'nde Devlet Yapısının Evrimi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul,1983, s. 391-392

¹⁰⁷ John Dewey, Bakanlık merkez örgütünün fikri bir merkez olarak ülkedeki tüm eğitim kurumlarına yön vermesini önermiş, merkezîyetçi ve sürekli yerel örgütlerden gelen raporların arşivlendiği bürokratik bir yapı kastedilmemiştir. Bkz. İlhan Başgöz, **Türkiye'de Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1995, s. 99

¹⁰⁸ 20 Aralık 1925 – 1 Ocak 1929 tarihleri arasında Milli Eğitim Bakanlığı yapan Mustafa Necati, Cumhuriyet dönemi eğitimin yeniden düzenlenmesi ve örgütlenmesinde önemli çalışmalarıyla başarılı bir Eğitim Bakanı olarak değerlendirilir. 1894'te İzmir'de doğan Mustafa Necati İstanbul Hukuk Mektebini bitirmiş, mezuniyetinden sonra İzmir'de hem hukukçu hem de eğitimci olarak çalışmıştır. Özellikle Mütareke döneminde işgallere karşı direniş ve örgütlenmenin öncülerinden olmuştur. Batı Anadolu'da Kuvayı Milliyenin örgütlenmesinin de öncülerinden olmuştur. Yine Cumhuriyet dönemi Eğitim Bakanlarından olan Vasıf Bey'le birlikte Milli Mücadele yönünde halkı aydınlatan ve bilgilendiren “İzmir'e Doğru” Gazetesini çıkarmıştır. İlk TBMM'de Saruhan Mebusu ve Karadeniz kıyılarındaki Rum Pontus eylemini soruşturmakla görevlendirilmiştir. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı yapan Mustafa Necati, Mecliste Müdafaa-i Hukuk Grubu Kâtibi ve 1923'te İmar ve İskân Vekilliği yapmıştır. Mustafa Necati'nin, Milli Mücadelenin örgütlenmesindeki çalışmalarıyla ilgili

“Necati'nin Eğitim Bakanlığı'na atandığını duyunca sönük ve paslı eğitim ufuklarımıza beklediğimiz günün doğduğuna inandık. Onun bakanlığa geçişi bütün emellerimizin hakikat olacağı devrin başladığını göstermektedir.”¹⁰⁹

Hukuk mektebi mezunu olmasına rağmen öğretmenlik yapan, Öğretmenler Birliği'ne bir dönem başkanlık yapmış Mustafa Necati'nin eğitimci yönü, eğitim sorunlarını ve eğitimcileri yakından tanımasını sağlamıştır. Bakanlıkta yaptığı düzenlemeler ve getirdiği çalışma disiplini Eğitim Bakanlığı'na dinamizm kazandırmıştır. Bakanlığın önemli yerlerine getirdiği genç eğitimcilerden; Rüştü Uzel, Nafi Atuf Kansu, Cevat Dursunoğlu, İsmail Hakkı Tonguç gibi Cumhuriyet dönemi eğitim çalışmalarına önemli katkılarda bulunan eğitimci bir kadro oluşturmuştur.¹¹⁰

Mustafa Necati Eğitim Bakanı olduktan sonra 9 Şubat 1926'da gazetelere verdiği demeçte, ilk iş olarak eğitimin genel durumunu incelediğini, ancak bu suretle girişilmesi gereken önlemlerin doğru bir şekilde saptanacağını ifade eder. Buna göre öncelikle yapılacak olan işler şöyledir: 1- Merkez örgütünün takviyesi, 2- Genel eğitim kurulu, 3- Dil kurulu kurulması, 4- Eldeki kurumların yoğunlaştırılması, 5- Öğretmenlerin terfihi, 6- Bakanlığın il eğitiminin geliştirilmesi, 7- Genel eğitimimize etkili olup da şimdiye dek hükümetin sağlam denetiminden uzak kalmış kurumların sağlam bir denetime bağlı tutulması, 8- Köy okulları, köy öğretmen okulları, orta ve yüksek öğretmen okulları kurulması, 9- Bölge eminliği. Aynı demecinde bakanlığın amacını şu şekilde tarif eder: *“Milli Eğitim Bakanlığı'nın ödevi yalnız okul sıralarında oturan çocukların öğretim ve eğitimiyle uğraşmak değildir. Kötü yönetimlerin savsaklığı ile aydınlanmaktan yoksun kalmış halkı, kendilerine özgü halk derslikleri, kitaplıklar açmak, konferanslar vermek, sinemalar kurmak gibi birçok önlemlerden yararlanarak uyarmak ödevimiz tümcesindedir.”¹¹¹*

Maarif Teşkilâtına dair 789 sayılı kanun, 22 Mart 1926 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir.¹¹² Kanunun TBMM'de görüşüldüğü zaman bir konuşma yapan Mustafa Necati, yapılan kanunun doğrudan doğruya eğitim örgütüne dair genel bir

bkz. Zeki Arıkan, “Milli Mücadele'nin Bir Öncüsü: Mustafa Necati” **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, C.1, Yıl: 1992, s. 51- 80; ayrıca kişiliği, ulusal eğitime bakışı, konuşma ve anılarını içeren kaynak için bkz. M. Rauf İnan, **Mustafa Necati**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980.

¹⁰⁹ **Muallim**, Sayı: 5, 1925 (1341), s. 247'den akt. Başgöz, **a.g.e.**, s. 98

¹¹⁰ Başgöz, **a.g.e.**, s. 98-99

¹¹¹ **M.E.S.D.**, C.I, s. 345-354

¹¹² Kanunun tüm maddeleri için bkz. **Maarifile İlgili Kanunlar**, s. 19-23

kanun olmadığı, bazı maddelerin düzeltilmesi için bir yasa olduğunu ifade eder. Kanunda birkaç noktaya değinildiğini belirtir. Birincisi; “dil meselesi”dir ve büyük önem taşımaktadır. Dil ve özellikle harfler konusunda gerekli incelemeler ve çalışmaların uzmanlar tarafından yapılacağını, Latin harfleriyle ilgili çalışmalar yapıldığını ancak bu konuyu etraflıca incelemeden kabul edilmesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir.¹¹³

Kanunun birinci maddesine göre, Türk dili ve bununla ilgili bütün bilimsel konularla ilgilenmek üzere Bakanlık bünyesinde görevlendirilmek üzere bir “Dil Heyeti” kurulmuştur. Heyet üyelerinin ne şekilde atanacağı ve görev sınırlarının tespit edilmesi Bakanlar Kurulunca yapılacak yönetmelikle belirleneceği kanunda belirtilmiştir. Kanunun kabul edilmesiyle Telif ve Tercüme Heyeti kaldırılmış ve yerine Dil Heyeti kurulmuş oldu. 5 Aralık 1928’de Bakanlar Kurulunca onaylanan “Dil Heyetinin Vazifeleri hakkında Talimat” başlığını taşıyan yönetmelikle heyetin görevleri tespit edildi.¹¹⁴

Kanunun ikinci maddesinde, yalnız eğitim ve öğretim işleriyle meşgul olmak üzere Maarif Vekaleti’nde bir “Talim ve Terbiye Dairesi” kurulmuştur. Bakanlığa eklenen daireler arasında John Dewey’in önerisiyle oluşturulan, Mustafa Necati’nin de en çok önem verdiği Talim ve Terbiye Dairesi olmuştur. Mustafa Necati, dairenin evrensel bir bakış açısıyla dünyadaki kitapları ve eğitim akımlarını takip edecek, sadece okul çağındaki çocukların değil tüm Türkiye’nin eğitim faaliyetlerini geliştirecek bir çalışma alanı olarak görmektedir. Öte yandan ülkedeki eğitim ve kültür kurumlarının içeriğinin belirlenmesinde Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye dairesi aracılığıyla önemli bir denetleme alanı olarak tanımlanmaktadır. *“Diğer devletlerde olduğu veçhile milletin terbiyei umumiyesine ait mesailini halletmek, mektep programlarını ve bütün dünyada olan kitapları ve her sene maarihin aldığı ceryanları tetkik etmek için ayrıca bir Talim ve Terbiye Heyetine ihtiyaç vardır. Talim ve Terbiye Heyeti yalnız bununla uğraşmaz. Millet’in ve memleketin hayatına, terbiyesine ait mesaili umumiye ile uğraşır. Meselâ sinemalar, tiyatrolar, kitaplar vardır. Bunlar memleketimize kontrolsüz girer. Bunları kontrol altına almağa ve memleketin terbiyei umumiyesiyle meşgul olmağa mecburuz. Sonra*

¹¹³ M.E.S.D., C.I, s. 355

¹¹⁴ Reşat Özalp- Aydoğan Ataüinal, **Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 44

Maarif Vekâletinin vazifesi yalnız mektep çocuklarına ait değildir. Memleket halkının terbiyesine ait mesail ile uğraşmak da Maarif Vekâletinin vazifesidir. Onun için bunlara ait tedabiri almak, programlarını ihzar etmek üzere Maarif Vekâletinin haricinde ve Maarif Vekâletine manevi bir kontrol vazifesi yapacak bir heyete ihtiyaç vardır.”¹¹⁵

28 Mart 1926 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nin kabul edip onayladığı, “Milli Talim ve Terbiye Dairesinin Teşkilat ve Vezai Hakkındaki Kararname”, Talim ve Terbiye Dairesinin görevleri, teşkilatlanması ve çalışma şekli hakkında hükümleri içeren yönetmeliktir. Birinci maddesinde ayrıntılı bir şekilde dairenin vazifelerinde; Milli eğitimle ilgili yönetmelik, tüzük ve kanun tasarıları hazırlamak. Her derecede okul programlarını düzenlemek, yüksek ve orta dereceli her çeşit okulların yeniden kurulması ve kaldırılması konusunda görüş bildirmek. Okullarda uygulanacak eğitim ve öğretim sistem ve usulleri hakkında karar almak vb. gibi okulların düzenlenmesi, okutulacak ve tavsiye edilecek kitapların seçilmesi, hazırlanması, müfredat programlarına ve eğitim esaslarına uygunluğu açısından incelenmesi yer almaktadır. Ayrıca Maarif Teşkilatı Kanununda temas edilen halk eğitimiyle ilgili, “halkın terbiye ve aydınlatılması için tedbirler düşünmek” dairenin görevleri arasındadır. Tüm bu eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bağlı olacağı temel ise; “Gençleri Cumhuriyet esasına göre hazırlayacak ve okullarda Milli Terbiyeyi kuvvetlendirecek tedbir almak” olacaktır.¹¹⁶

Yeni eğitim düzeninin cumhuriyetçi, milli ilkelerine uygun bir içerikte geliştirilmesi yönünde Talim ve Terbiye dairesinin 16 esasta ifade edilen görevlerinin çokluğuna paralel yetkileri de geniş tutulmuştur. Eğitim Bakanı Necati Bey gibi devrin liderleri de aynı yönde bu heyetin oluşturulmasını desteklemektedir. 1 Kasım 1926'da TBMM'nin ikinci dönem dördüncü toplantı yılını açarken Mustafa Kemal'de kanuna ve Talim ve Terbiye dairine temas ederek önemini vurgulamaktadır.¹¹⁷

Talim ve Terbiye Dairesi, varlığını günümüze kadar koruyan ve bakanlık merkez örgütünde her dönemde en etkili ve belirleyici birimi olmuştur. Ancak

¹¹⁵ M.E.S.D., C.I, s. 356

¹¹⁶ Talim ve Terbiye Dairesinin çalışmalarını düzenleyen yönetmelik için bkz. Aydoğan-Ataunal, a.g.e., s. 597-600

¹¹⁷ M.E.S.D., C.I, s.31

Başgöz'ün ifadesiyle; “yeni kurulan Talim ve Terbiye Dairesi kendisine bağlanan umutları hayal kırıklığına uğratmış, önderlik ödevini yapamamıştır. Okullarda karma eğitime karşı gelmiş, Latin alfabesinin kabul edilmesini önlemeye çalışmış, daha sonraları gelişen Köy Eğitimcileri ve Köy Enstitüleri hareketlerini baltalamaya gayret etmiştir. Necati zamanında gerçekleştirilen reformların ve yeni eğitim atılımlarının tümü, Talim ve Terbiye Dairesi'nin direnmesine ve karşı koymasına karşın, bakan ve onun genç kurmayları tarafından başarılmıştır. Talim ve Terbiye Dairesi, okul kitaplarının incelenmesi ve yazdırılması gibi ikinci dereceden işlerle uğraşan bir kuruluş olarak kalmıştır.”¹¹⁸

Kanunun diğer maddeleri okullarla ilgilidir. Türkiye’de her türlü okul, Milli Eğitim Bakanlığının ruhsat ve izniyle açılacaktır. Okulların derecelendirilmeleri yine bakanlık tarafından yapılacaktır. Okul türleri ve düzeyleri, ilk, orta ve yüksek öğretim kurumlarının düzenlenişi, gündüzlü ve yatılı okullar, köy ve kent okulları, öğretmen yetiştirilmesi, öğretmenlerin terfihi, zorunlu hizmet yükümlülükleri, okul yöneticiliği vb. konuları içermektedir. Kanunun on ikinci maddesinde, eğitim hizmetinin gerçekleştirilmesinde “asıl olan öğretmenliktir” yer almaktadır.

Kanunun getirdiği yeni bir düzenleme de Eğitim Bakanlığı merkez ve taşra örgütü arasında bağlantıyı daha düzenli hale getirmek amacıyla “Maarif Eminlikleri”nin kurulmasıdır. Kanunun yirminci maddesinde, Türkiye, eğitim örgütü itibarıyla bir veya birkaç ilden oluşan mıntıkalara ayrılmıştır ve her mıntıkanın başında bir “Maarif Emni” bulunacaktır. Bakanlar kurulunun 29 Ağustos 1926 tarihli kararnamesiyle yürürlüğe giren Maarif Eminlikleri’nin görev ve yetkileri düzenlenmiştir. Buna göre, Türkiye 13 eğitim bölgesine (Adana, Ankara, Antalya, Edirne, Elazığ, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Konya, Sivas, Trabzon ve Van) ayrılarak, her birinin başına “Emin” atanmıştır. Başlangıçta çok geniş yetkilerle, öğretmen atamalarını ve valilerin bir kısım yetkilerini de içerecek bir şekilde görevlendirilen maarif emniplikleri, merkeziyetçi bir yapıya doğru hızla gelişim gösteren Türkiye’de yeni idare anlayışıyla çatışmıştır. Yetkileri azaltılırken, idari ve mali yetkiler valilerin elinde bulunduğundan, buldukları bölgede eğitim

¹¹⁸ Başgöz, a.g.e., s. 100

faaliyetlerinin denetlenmesi işlevini sürdürmüşlerdir. Beş yıllık faaliyetten sonra 2 Temmuz 1931’de kaldırılmıştır.¹¹⁹

1926 düzenlemesini izleyen yıllarda Eğitim Bakanlığı örgütü, çeşitli yasal ve idari yasal düzenlemelerle geliştirilmiştir. Gelişen hizmet ve sorumluluklara paralel, bakanlığa bağlı daire, müdürlük ve personel sayısı da hızla artmıştır. Tüm bu düzenlemeler Eğitim Bakanlığı etrafında, ülkedeki tüm eğitim faaliyetlerinin merkeziyetçi bir yapıda şekillenmesine yol açmıştır. Özellikle 1924 Anayasası ve Türkiye’nin genel devlet örgütlenmesinde görülen bu durum Eğitim Bakanlığı çalışmalarında da görülmüştür. Okul yapısından, finansmanına, özlük işlerine, en ücre köydeki ilk okul işlerinden, yurtdışında okutulan öğrencilerin sorunlarına kadar eğitimle ilgili tüm konular bakanlığın en üst kademelerinin görevi haline gelmiştir.¹²⁰

3. EĞİTİM UYGULAMALARI

a. “İrfan Ordusu”: Öğretmenler

Öğretmenlik mesleği 18. yüzyıldan itibaren tüm dünyada çağdaşlaşmanın en önemli araçlarından biri olmuştur. Öğretmenler toplumun geçirdiği veya geçirilmesi istenen yeniliklerle eğitimi bütünleştiren, yeni modern devletin en önemli temsilcisidir.

Türkiye’de de temelleri Kurtuluş Savaşı’nda atılan Cumhuriyet döneminde şekillenen yeni eğitim ilkelerinin yaygınlaşmasının, toplumla bütünleşmesinin en önemli aracı öğretmenlerdir. Bu dönemde öncelikle öğretmenden beklenen özellikler ve istenenler nelerdir? sorusuna yanıt aradığımızda, Cumhuriyet’in ve yeni değerlerinin en temel uygulayıcısı ve öğreticisi olmalarıdır. Özellikle Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun milli, laik, cumhuriyetçi ve bilime ağırlık veren eğitim sisteminin temellerini atması, geleneksel medrese eğitimi ve din adamı-öğretmen yerine bağımsız bir öğretmenlik kurumunun gelişmesine zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet’in yeni okulunun öğretmeni öncelikle milli, cumhuriyetçi, laik nesiller yetiştirmekle görevlidir. Cumhuriyetin tutunup kökleşmesi öğretmenlerden bekleniyor ve isteniyordu.

¹¹⁹ Başgöz., a.g.e., s. 89

¹²⁰ Turhan Oğuzkan, “Orta Dereceli Genel Öğretim Kurumlarının Gelişmesi”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 290

Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında öğretmenlere hitabelerinde hep "irfan ordusu" ifadesi göze çarpar. 27 Ekim 1923'te Bursa'da İstanbul ve Bursa öğretmenlerine yaptığı konuşmada, yeni eğitim sistemini ve okullarda verilecek eğitimi anlattıktan sonra, "*ordularımızın ihzar ettiği zafer, sizin ve sizin ordularınızın zaferi için yalnız zemin hazırladı... Hakiki zaferi siz ihraz ve idame edeceksiniz ve behemahal muvaffak olacaksınız*" diyordu.¹²¹ 3 Nisan 1923'te Kütahya Sultanisindeki çay ziyaretinde de öğretmenlere irfan ordusu olarak hitap ediyordu: "*Memleketimizi, heyeti içtimaiyemizi hedefi hakikate, hedefi saadete îsal için iki orduya ihtiyaç vardır. Biri vatanın hayatını kurtaran asker ordusu, diğeri milletin istiklâlini yuğuran irfan ordusu.*"

Türkiye Muallimler Birliği Kongresindeki hitabesinde ise öğretmenlerden neler istediğini açıklamaktadır: "*Muallimler! Yeni nesli, Cumhuriyetin fedakâr muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz. Ve yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin maharetiniz ve fedakârlığınız derecesiyle mütenasip bulunacaktır. Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seviyeli muhafızlar ister! Yeni nesli bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir. Mümtaz vazifenin ifasına âli himmetlerle hasrı mevcudiyet edeceğinize asla şüphe etmem.*"¹²²

Cumhuriyet'in düşünsel, ilmi, bedensel olarak kuvvetli ve yüksek karakterli muhafızlarını yetiştirme vazifesi yüklenen öğretmenlere, Cumhuriyetin meşruiyeti ve gelişimine ilişkin ağır bir sorumluluk yüklenmektedir. Cumhuriyetin başarısı öğretmenlerin omuzlarına yüklenmekte ve yeni neslin arzu edilen niteliklerde olup olmaması öğretmenlerin başarısına bağlanmaktadır.

Cumhuriyet hükümetini temsilen, Başbakan İsmet Paşa, "işçiler" olarak tanımladığı öğretmenlerden beklentilerini, 5 Mayıs 1925'te Muallimler Birliğinde konuşmasında şöyle ifade ediyordu: "*Muallimlerden çok şey bekliyoruz. Bilirsiniz ki bütün dünya milletleri içinde her an ve her vesile ile bağıra bağıra söylediğimiz bir iddiamız vardır: Biz de her medeni millet gibi en yüksek medeniyet seviyesine müstehak ve müstait bir milletiz diyoruz. Bu iddianın doğruluğu, hepimiz biliyorsunuz ki, asıl fikrî sahada, asıl ilim ve fenle tahakkuk edebilir. Sizler bu milleti harsiyle, içtimai hayatıyla, bütün ilim ve fenniyle en yüksek medeniyet seviyesine çıkaracak*

¹²¹ M.E.S.D., C.I, s. 10

¹²² A.g.e., C.I, s. 19

işçilersiniz. Vazifeniz hakikaten çok şerefli, fakat çok ağırdır. Hepiniz bu müşkülâtın azametini göreceksiniz, fakat hepimiz o müşkülâtı iktihâm etmek âzmi kat'isi ile mücehhez olacaksınız. İstikbalimiz için hakikî medarî emniyet yalnız ve ancak bu azimdedir. Açık söylüyorum ve açık söylemeğe mecburum ki müşkülât hakikaten büyük, sizleri ürkütecek kadar büyüktür. Kendimizi aldatmayalım. Yüklendiğimiz vazifenin bütün ağırlığını bilelim. Çok müterakki ve medenî memleketlerde dahi muallimlere ağır vazifeler tahmil edilmiştir. Bizde ise hem daha ağır, hem bilhassa çok daha uzundur.”¹²³

İsmet Paşa, bu kadar ağır sorumluluklar yüklediği öğretmenlerin “*maddeten ve manen*” refahı esaslı gayemizdir diyor ancak devamında yine öğretmenlerin fedakarlık göstermelerini belirtiyordu. Ferit Oğuz Bayır'ın ifadesiyle, “*öğretmenlere bir parmak bal bile*” göstermiyordu.¹²⁴

Öğretmenlerde kendilerine verilen vazifeyi yerine getireceklerini çeşitli zamanlarda başta Mustafa Kemal'le görüşmelerinde dile getirmişlerdir. Mustafa Kemal, 1923 yılı Mart ayı Adana seyahatinde Adana Darülmüallimatına da uğramıştır.¹²⁵ Burada Okul Müdiresi Remziye Hanım oldukça heyecanlı ve coşkulu bir konuşma yapmış, Cumhuriyet ve devrimlere bağlılıklarını dile getirmiştir. “*İşte biz Adana'nın kadın öğretmenleri, bu yeni savaşın candan gönüllüleri, huzurunda söz veriyoruz. Kayalar ellerimizi parçalasa, fırtınalar gözlerimizi dumanla doldursa, biz yine açtığımız yolda, gösterdiğiniz hedefte koşacağız ve dönmeyeceğiz Paşam, dönmeyeceğiz.*”¹²⁶

1924 yılında Ankara'da toplanan Muallimler Birliği Kongresi'nde ise, öğretmenlere karşı gösterdiği yakın ilgi ve alakadan dolayı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya “Muallimler Hamisi” ünvanı kabul buyurması teklifine karar verilmiş ve Mustafa Kemal'e iletilmiştir. Mustafa Kemal'de “Muallimler Birliği'nin himayesinin en müsmir vazifelerimizden olduğunu beyan ederim” yanıtıyla kabul etmiştir.¹²⁷

¹²³ M.E.S.D., C.I, s. 90

¹²⁴ Ferit Oğuz Bayır, **Köyün Gücü**, Ulusal Basımevi, Ankara, 1971, s. 45

¹²⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Mart 1923

¹²⁶ Taha Toros, **Atatürk'ün Adana Seyahatleri**, Çukurova Gazeteciler Cemiyeti Yayınevi, Adana, 1981, s. 26

¹²⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1924

Dönemin önder ve yöneticilerinin “irfan ordusu”nun Cumhuriyeti savunup korurken savaşıcağı cephe ve düşman ise; “cehalet ve taassup”tur. Saracoğlu Şükrü Bey, Eğitim bakanlığı görevine başlarken yayınladığı genelgesinde; öğretmenlerin sürdürecekleri bu mücadelede hep beraber olduklarını ve “*bu yolda mesainiz Cumhuriyeti tarsin edecektir*” diyerek başarılar dilemektedir.¹²⁸

Öğretmenlerinde savaşıacakları cepheyi bilerek ve mücadeleyi göze alarak yetiştiklerini Hürrem Arman şöyle anlatır:

*“Son sınıfın son aylarında Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Edirne’ye geldi. Bizimle birkaç kere görüştü. Devrimleri anlattı. Yazı devrimi üzerinde heyecanla durdu. Bir komutan gibi sert, kesin ve güvençle konuşuyordu. Sözleri yüreklerimize ve kafalarımıza işliyordu. O, düşmana ilk silah atanlardandı. Şimdi de Mustafa Kemal’in emrinde iç savaşın enerjik, ülkücü bir komutanı idi. İzmir’de Öğretmenler Derneği’ni kurmuş, başkanı olmuştu. Bütün Türkiye’de bu derneklerin kuruluşunda öncülük etmişti. ‘Maarif ordusu’ sözünü ağzından düşürmüyordu. Şimdi sıra bu orduda idi. Yurttan düşmanı kovmak yetmezdi. İç düşmanlarda vardı. Bunlar cehalet, irtica ve bu büyük ulusun ilerlemesine engel olan her şeydi. Kesinlikle yenileceklerdi. Onları hayatımız pahasına da olsa biz yenecektik, ‘maarif ordusu’ yenecekti.”*¹²⁹

Cumhuriyet’in ilk yıllarında öğretmenlerin sayıları şöyledir: İlk öğretimde öğretmen sayısı; 1.217’si kadın, 9.021 erkek toplam 10. 238’dir. Orta öğretimde; 796’sı orta okul, 513 lise öğretmeni yine orta dereceli meslek ve teknik okullarda 583 öğretmen vardır.¹³⁰

Osmanlı’dan devralınan öğretmen okulları ve bu okulların yetiştirdiği öğretmenlerin; yeni eğitim düzenine göre hukuki statüsünün tarifi, yetiştirilmeleri, sayılarının arttırılması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi gelir.

Önce eğitimle ilgili yasal düzenlemelerde öğretmenliğin meslek olarak tanımı yapılmıştır. 13 Mart 1924 tarihli ve 439 sayılı Orta Tedrisat Muallimleri Kanununun birinci maddesinde; “muallimlik devletin umumî hizmetlerinden talim ve terbiye vazifesini üzerine alan müstakil sınıf ve derecelere ayrılan bir meslektir” denilmektedir. Cumhuriyet dönemi eğitim sistemini düzenlemek amacıyla çıkarılan

¹²⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Teşrinisani 1924

¹²⁹ Hürrem Arman, **Piramidin Tabanı**, C.I, 2. Baskı, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 46-47

¹³⁰ **Milli Eğitimde 50 Yıl**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973, s. 17, 39, 55, 71

22 Mart 1926 tarihli ve 789 sayılı Maarif Teşkilâtına Dair Kanunun on ikinci maddesinde “maarif hizmetinde asıl olan muallimlikdir” denilmektedir. Ayrıca öğretmenlerin terfihi, maaşları, idari görevleri tespit edilmiştir. (Md. 13-23) Kanunun sekizinci maddesinde; “*ilk, orta ve ana ve yüksek muallim mektepleri mezunları leylî meccanî olarak tahsil ettikleri müddetin bir buçuk misli ve Vekâletin göstereceği yerlerde hizmete mecburdurlar. Bu mecburiyeti ikmal etmeden evvel isteğiyle hizmeti terk edenlerden veya kefillerinden leylî meccani olarak tahsil ettikleri müddete ait mektep masraflarından maafiz hisselerine düşen miktar yüzde elli fazlasıyla Tahsili Emval Kanununa tevfikân tahsil olunur*” ifadesiyle öğretmen okulu mezunlarının Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı öğretmenlik mesleğini yerine getirmeleri için zorunlu bir uygulama getirilmiştir.¹³¹

Ancak Cumhuriyetin ilan edildiği yıl öğretmen okullarının sayısı; 7’si Darülmualimat (Kız Öğretmen Okulu), 13’ü Darülmualimin (Erkek Öğretmen Okulu) olmak üzere toplam 20’dir. Cumhuriyetin tüm ülke geneline yaygınlaşmış bir eğitim uygulaması için oldukça yetersizdir. Bu nedenle Akyüz’ün ifadesiyle, bu dönemde öğretmenlik kapısı açık, girişi kolay bir meslek olarak görülmektedir. 1923’te mevcut 10.238 ilk okul öğretmeninden sadece 2734’ü öğretmen okulu mezunudur. Geri kalan ve asıl çoğunluğu oluşturan kısım ise çeşitli eğitim kurumları başta medrese olmak üzere devşirilmiş, hatta sadece ilk okul görmüş olanları da mevcuttur. Orta dereceli okullarında öğretmen kaynağı yine çok çeşitlidir. Öğretmen ihtiyacı nedeniyle, meslek okulu çıkışlı olamayanlara da öğretmenlik çeşitli kanunlarla açık tutulmuştur ve bu yolla öğretmenlerin sayısı arttırılmaya çalışılmıştır.¹³²

1924’te toplanan II. Heyet-i İlmiye ve 1925/1926’da toplanan III. Heyet-i İlmiyelerde de öğretmen okullarıyla ilgili kararlar alınmıştır. II. Heyet-i İlmiye’de öğretmen okullarının süresinin dört yıldan beş yıla çıkarılması ve okul programlarına içtimaiyat dersinin eklenmesi ve III. Heyet-i İlmiye’de öğretmen okullarının muayyen merkezlerde toplanması ve takviyesi kararları alınmıştır.

Öğretmen yetiştirilmesi konusu içinde özellikle nitelikli öğretmen yetiştirilmesi üzerinde durulmuştur. Bu dönemde gerek Türkiye’deki eğitim

¹³¹ **Maarifle İlgili Kanunlar**, s. 20-22; Ayas, a.g.e., s. 330

¹³² Yahya Akyüz, **Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri**, Doğan Basımevi, Ankara, 1978, s. 227

bilimciler gerek Türkiye'ye gelen yabancı eğitim uzmanlarının inkılapların başarıya ulaşmasında vurguladıkları konu nitelikli öğretmen yetiştirilmesi olmuştur. John Dewey “Türkiye Maarifi Hakkında Rapor”da, Türkiye’de eğitim inkılabının ihtiyacı olan nitelikli ve yeterli öğretmenin yetiştirilmesi için öğretmen okullarının ıslah edilmesi gerektiğini belirtir.¹³³

1924 yılında ilk öğretmen okullarının süresinin beş yıla çıkarılması, eğitim sisteminin yenilenmesi çalışmaları ve nihayetinde eğitimcilerin önerileri doğrultusunda 1915 Darülmualimin Müfredat Programı yürürlükten kaldırılarak, yerine yeni bir program hazırlamakla çalışmalara başlanmıştır. Yeni müfredat programında “Arabî ve Fârisî” dersleri yoktur. Önceden ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfların müfredatlarında olan “Ahlâk ve Mâlûmât-ı Medeniye ve Hukukiye”nin yerine dördüncü sınıfta iki saat “Mâlûmât-ı Vatanîye” ve beşinci sınıfta iki saat “İçtimaiyat” dersi konmuştur. Mâlûmât-ı Vatanîye dersinde konular, cumhuriyet rejiminin faziletlerini telkin edecek şekilde düzenlenmiştir. 1915 programının öğrenciye ağır bir yük getiren haftada 32-33’ü bulan ders saatleri yerine genel olarak 28 saate indirilmiştir. Yeni programda önceden haftada yedi saat olan din dersleri azaltılmıştır. Derslerin içeriğinde önemli değişiklikler getirilmiştir. Özellikle tarih derslerinin içeriği önceden İslam ve Osmanlı tarihi ağırlıklı iken, yeni programda genel Türk tarihine geniş bir yer ayrılmıştır. İslam tarihi bölümünde dört halife devri “İslamda Cumhuriyet” başlığı altında verilerek yeni rejimle İslamın özü arasında bir bağ kurmaya çalışılmıştır.¹³⁴

1923-1924 öğretim yılında sayıları 20 olan ilk öğretmen okulları, 1924-1925’te sayısı 24’e çıkmış ve “Erkek ve Kız Muallim Mektepleri” adını almışlardır. Bir yıl sonra okulların sayısı 25’e ulaşmıştır. Ancak yine Cumhuriyetin hedefleri doğrultusunda her yere okulu ulaştırarak kadar yeterli sayıya ulaşamıyordu.¹³⁵ Öğretim programları yenilense de Cumhuriyetin istediği eğitim atılımını gerçekleştiremiyorlardı.

¹³³ John Dewey, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, 2. Basım, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1952, s. 16

¹³⁴ Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s. 95-96

¹³⁵ Cemil Öztürk, “Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirme”, **75 yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 288

Maarif Vekili Şükrü Bey, 28 Şubat 1925'te TBMM'de Bakanlık Bütçesi görüşmeleri sırasında bu gerçeğe işaret ediyordu:

“Muallim mekteplerimiz ihtiyaç karşısında belki gayri kâfidir; elimizdeki anasır bunların adedini ihtiyacımız nisbetinde tezyide müsait değildir. Bugün bu mektepler gerek heyeti talimiye ve gerek programları itibariyle çok iyidir. Yalnız yine vekâletteki arkadaşlarla konuştuğumuz zaman şöyle bir gayeye vasıf olduk. Beş sene zarfında mektebi ikmal ederek doğrudan doğruya muallimliğe giren efendiler, gençler, henüz kâfi derecede benliklerine malik olmadan ve kâfi derecede itimadı nefis edemediklerinden gittikleri kasaba ve köylerde alekser vardıkları muhit tarafından bel ve mas ediliyorlar. Onun için muallim mekteplerinin bilhassa son sınıflardaki dersleri alettedriç aşağı sınıflara doğru tenzil etmek ve son sınıfta birkaç dersten sonra bir sene mütemadiyen staj yaptırmak ve bulunduğu şehirlerdeki iyi muallimlere refakat ettirmek suretiyle kendilerine benlik, şahsiyet, bir varlık vermek ve badehu kasabalara, köylere îzam etmek istiyoruz. Ancak o zaman bihakkın ‘forme’ bir şekilde bulunacakları için vardıkları yerde buldukları muhite uymak değil, buldukları muhiti arkalarına takmak kudretini gösterebileceklerdir.”¹³⁶

Özellikle nitelikli öğretmen yetiştirilmesi konusunda, Mustafa Necati Bey'in Eğitim Bakanlığı döneminde üzerinde durulmaya ve çalışılmaya başlanmıştır. Mustafa Necati Bey, ülkedeki genel eğitim seferberliği içinde önceliğin öğretmenlerde olduğu gerçeğine işaret eden hem daha nitelikli öğretmen yetiştirilmesi hem de öğretmenlerin hayat koşullarının iyileştirilmesi açısından konuya eğilen bir bakandır.

Mustafa Necati Bey göreve başladıktan sonra yaptığı açıklamalarda mevcut öğretmen okullarının yetersizliğine,¹³⁷ öğretmenlerin içinde yaşadığı koşulların ve maaşlarının düzeltilmesine işaret eder.¹³⁸ Cumhuriyetin ilk yıllarında kullanılan “irfan ordusu” tabiri yerine “muallim ordusu”nu kullanarak acilen daha fazla öğretmen yetiştirilmesi gerektiğine dikkat çeker. 20 Mart 1926'da TBMM'de Bakanlık Merkez Teşkilatı Kanun Tasarısı görüşülürken, ülkedeki eğitim sorununun çözümlenmesinde öğretmen sayısının azlığı ve öğretmen okullarının yetersizliğine değinir. İdareci hususiyelere ait olan öğretmen okulları açılması uygulamasının yanlışlığına işaret

¹³⁶ M.E.S.D., C.I, s. 295

¹³⁷ A.g.e., C.I, s. 346

¹³⁸ A.g.e., C.I, s. 353

ederek, tüm eğitim sisteminde bir düzeltim için öğretmen yetiştirilmek gerektiğini vurgular. Necati Bey'e göre; öğretmen teşkilatı takviye edildikten ve öğretmen okulları sayıları artırılıp "kuvvetli öğretmenler" tarafından idare edilip "hakiki öğretmenler" yetiştirildikten sonra Türkiye'de bir eğitim hayatı başlayabilecektir.¹³⁹

Öğretmen okullarının sayılarının artırılması ve buna ait mali yükümlülüklerinin çözümlenmesi amacıyla "yüzde onlar kanunu" diye anılan "Muallim Mekteplerine Muavenet Hakkında Kanun" 22 Nisan 1926'da kabul edilmiştir. Kanuna göre; Maarif Vekaletinin saptadığı yerlerde yapılacak on muallim mektebinin inşaat ve tesisatına yardım için 5 yıl her ilin kendi bütçesinin % 10'u oranında katkısı olacaktır. Yüzde onlar kanunu ile 1926 yılından itibaren ilk öğretim kurumları ve öğretmen okullarında yeniden düzenlemeler yapılabilmiş ve daha sonra Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü tarafından kullanılacak olan bina ile Musikî Muallim Mektebi binasının yapımına başlanmıştır.¹⁴⁰ Ancak 1926'da okulların eğitim içeriklerinin düzenlenmesi, daha çok ve nitelikli öğretmen yetiştirilmesi sorunları arasında binaların yapımı bile ayrı bir konudur. İş başında bulunanların tecrübesizlikleri, ülkenin genel durumunun da bu konuların çözümlenmesi için yetersiz olması, bakanlıkların bina yapımıyla ilgili inşaat teşkilatının bulunmayışı gibi çeşitli sebepler yapılacak işleri geciktirmektedir.¹⁴¹

Sonuçta Necati Bey'in Eğitim Bakanlığı döneminde çalışmalar özellikle ilk öğretmen okullarının öğrenci kapasitelerini artırma gayretleri açısından büyük ölçüde başarılı sonuçlar vermiştir. Nitekim, göreve başladığı 1925-1926 öğretim yılında 4.133 olan bu okullardaki öğrenci sayısı, 1928-1929 öğretim yılında 5.749'a ulaşarak % 39'luk bir artış göstermiştir. Diğer yandan 1925-1926'da ilk öğretmen okullarının 403 olan mezun sayısı, 1928-1929'da 856'ya çıkmıştır.¹⁴²

b. Okullar

Türkiye'de yeni bir devletin kuruluşu ikili bir mücadeleyi içermesi (hem işgalcilere hem de Osmanlı yönetimine karşı olması) nedeniyle en başında siyasete, toplumsal ve ekonomik gelişmelere de yön veren, bu mücadele anlayışı olmuştur.

¹³⁹ M.E.S.D., C.I, s. 357

¹⁴⁰ Öztürk, a.g.e., s. 74-76

¹⁴¹ İsmail Hakkı Tonguç, **Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy**, Üçüncü Bası, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 357

¹⁴² Öztürk, a.g.e., s. 77

Henüz bağımsızlık mücadelesinin sürdürüldüğü 1920'lerin başlarından itibaren eğitime yön veren temel yaklaşımda da mücadele düşüncesi olmuştur. 1923'te Hasan Âli (Yücel) Ankara'da toplanan Heyet-i İlmiye'nin toplanması ve çalışmalarını, Kurtuluş Savaşı mücadelesine benzetmektedir. Ülkemizde cehalet zalim bir düşmandır, eğitim kurumlarının başında milli iradeyi temsil eden "Maarif Vekaleti, bu düşmanla mücadele halinde ve mecburiyetindedir" dedikten sonra Heyet-i İlmiye'nin de "Erkan-ı Harbiye Heyeti" olarak eğitim mücadelesinin baş kumandanı Maarif Vekili'ne planı sunduklarını belirtir. Kumandan bu planı uygulayacak ve yeni bir eğitim siyaseti oluşturulacaktır. Buna göre; *"maarif ıslahatı (Vekalet); türlü müessesatı toprağa gömüp yeni ve canlı müessesat ibda etmek suretiyle büyük bir inkılab-ı irfan yapıyor."*¹⁴³

Kurtuluş Savaşından sonra da öncelikle cumhuriyetçi bir düşünceyi benimseyen ve cumhuriyet karşıtlarına (Osmanlı monarşik ve teokratik düzenini savunanlara) karşı yeni ve güçlü bir nesil yetiştirilecektir. Yeni bir nesil yetiştirilmesinde okulların yenilenmesi, Cumhuriyet'in ana ödevi durumuna gelmiştir. Çünkü yeni rejimin siyasal ve toplumsal yapısıyla zıt bir görünüm ve içerikte bir okulla karşılaşılıyordu. Her kademede "okul" eski olanı içinde barındırıyordu. Nihayetinde de yeni bir okul yeni siyasal eksenin değerlerine göre düzenlenmeliydi.

Cumhuriyet yönetimi için bilmezlikle mücadele, tüm ülke geneline yayılmış bir eğitim kurumu, cumhuriyetin yeni siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmesinin başlıca aracı olacaktır. Okul cumhuriyetin tüm ülkede somut bir biçimde görünümüdür. Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden Muallim Ahmed Halid tarafından eğitim bakanlığına sunulan layihada açıkça dile getirilmiştir. *"Biz medeniyetin yüksek mertebesine çıkmış bir millet değiliz. İlmen ve irfanen çok terakkiye muhtacız. Milletimizin yüzde sekseni cahildir. Milli hakimiyet, milli varlığın ne demek olduğunu ancak mektepler öğretecektir."*¹⁴⁴

Okul, eski rejim ve yeni rejim ayrımında olduğu gibi eski okul ve yeni okul olarak tabir edilmekte ve nihayetinde 1923'ten itibaren Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanına paralel Cumhuriyetçi yeni okulun inşasına başlanmıştır. Dönemin önder

¹⁴³ Hasan Âli (Yücel), "Maarifde Bir İnkılâb" **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Ağustos 1923

¹⁴⁴ Muallim Ahmed Halid, "İbtidai Mekteplerimizin İslahı ve Tali Mektepler", **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Mayıs 1923

kadrosu, eğitimle ilgili yeni yasal düzenlemeler ve eğitim bakanlarının ilan ettiği genelgeler yeni okulun nasıl olacağını tasvir etmektedir.

Yeni okul öncelikle pragmatik felsefenin tesirinde anlam kazanır. Mustafa Kemal'in 1 Mart 1923'te TBMM'nin dördüncü toplantısını açarken eğitimde izlenecek yeni siyasete ilişkin sözler, okullarda uygulanacak eğitimin ana hatlarını oluşturur: *“Terbiye ve tedriste tatbik edilecek usul, malûmatı insan için fazla bir süs, bir vasıtai tahakküm yahut medeni bir zevkten ziyade maddi hayatta muvaffak olmayı temin eden amelî ve kabili istimal bir cihaz haline getirmektir.”*¹⁴⁵ Mustafa Kemal'in sözleri eğitimle ilgili hükümet programları ve eğitim bakanlarının genelgelerine yansımıştır.

1923'te Mustafa Rahmi tarafından Hakimiyet-i Milliye'de “Asri Terbiye ve Maarif” başlıklı bir yazı dizisinde yeni eğitim siyaseti ve yeni okul anlayışı Mustafa Kemal'in sözlerini referans alarak açıklanmaktadır. Özellikle Halk Fırkasının kuruluşunu ifade eden “9 Umde”nin ilan edilmesinden sonra yeni eğitim siyasetinin tanımlanması açısından oldukça önemlidir. Mustafa Rahmi'ye göre yeni bir eğitim siyaseti oluşturmak zorunludur: *“Maddi ve manevi bütün kuvvetlerimizin ahenktâr ve dolgun inkişafını isteyen hayatta, dünün maarifinin paslı zihin kandili ile etrafımızı ve ileriye görebilmek, şahsi ve milli hayatımızı yükseltebilmek, mümkün değildir. Binaenaleyh, Gazi Paşa Hazretlerinin hayata hazırlamak gayesiyle tesbit ettiği maarif umdesinden ve maarif misakından sonra, diünkü programla artık alakamızı kesmeli ve onu terbiye ve maarif tarihimizin bir köşesinde ve maarif müzemizde hıfz etmeliyiz.”*¹⁴⁶

Mustafa Rahmi “Maarifde Gaye” başlıklı yazısında yeni eğitimin ve eski eğitimin amaçları şöyle tarif edilir:

“Bugünkü terbiye ve maarifin gayesi şudur: ‘Ferdin malumatını, itiyatlarını, mefkurelerini ve kûvasını hayatta yeri olacak surette tekamül ettirmek. O tarzda ki fert bunları gerek kendisinin gerek heyet-i içtimaiyenin daha yüksek ve asil gayelere itilâsı uğrunda istimal edebilsin.’ Daha kısa tabir ile, ferdi gerek şahsi gerek içtimai hayata hazırlamaktır.

Yeni terbiyenin eskisinden ayrıldığı en mühim nokta fertleri hayata hazırlamak cihetidir.

¹⁴⁵ M.E.S.D., C.I, s. 13

¹⁴⁶ Mustafa Rahmi, “Asri Terbiye ve Maarif: Programlar”, **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Mayıs 1923

Eski maarif: 'İlimde gaye ilimdir' umdesini takip ederek çocukların dimağına bütün bilgileri tıka basa tepmek istiyordu. Öğretilen şeyleri hayatta yeri olsun olmasın, hayata hazırlasın hazırlamasın, buralarını hemen hiç düşünmüyordu. İlim, hayattan büsbütün ari idi. İlim ve marifet, hayatta işe yarayacak bir vasıta değil, bir süs terakki ediliyordu.

Bugünkü maarif ise: Programları ve usulleri ile fertleri hayata hazırlamayı gaye edinmektedir."¹⁴⁷

1923'te Türkiye'de esas alınan eğitim felsefesinin Dewey'in eğitim sistemi açıklamalarına uygun olduğunu ifade eden Mustafa Rahmi, Dewey ve pragmatizmi anlatan bir yazıya da yer vermiştir. Buna göre Türkiye'deki yeni okul şöyle olmalıdır:

"Fert, cemiyetin bir uzvu olmakla mensup olduğu heyeti içtimaiyeye faydalı olması lazımdır. Çocuğu, mektep sıralarından itibaren içtimai hayata hazırlamak mecburiyetindeyiz. Mektep, her türlü teşkilâtı ve faaliyetiyle içtimai hayatın küçük bir modeli olmalıdır. Bu esasa istinaden bugün Amerika'da ve diğer bazı memleketlerde mektep cumhurinleri, iyilik dernekleri, sıhhat dernekleri, teavün sandıkları, ilh teşkil edilmiştir.

Biz, bugün ferdi saltanatı atarak halk hükümeti ve saltanatı kurmuş bir milletiz. Müstakbel nesle, mektep sıralarından itibaren, halk hükümeti esaslarını tatbik ettirmeli ve bunu küçüklüklerinden itibaren onların kalp ve dimağlarına hakk ettirmeliyiz."¹⁴⁸

Cumhuriyetin yeni eğitim sisteminin kurulmasında yabancı uzmanlardan da yararlanılmıştır. Bu konuda Türkiye'ye davet edilen en önemli isim John Dewey olmuştur. 1924'te Türkiye'ye gelerek bir iki ay kadar tetkikatta bulunan Kolombiya Üniversitesi profesörlerinden Dewey, Eğitim Bakanlığına inceleme ve değerlendirmelerinin sonucunu içeren iki rapor vermiştir. Bunlardan biri, bir rapor olmaktan çok bütçeye acele konulması gereken bazı ödenekleri ve bunların nerelere sarf olunacağını gösteren bir muhtıra niteliğindedir ve profesör Dewey bunu daha Türkiye'deyken vermiştir. Diğer rapor, Amerika'ya döndükten sonra yazıp gönderdiği Türkiye eğitimi hakkında rapordur.

¹⁴⁷ Mustafa Rahmi, "Asri Terbiye ve Maarif: Maarifte Gaye-1", **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Mayıs 1923

¹⁴⁸ Mustafa Rahmi, "Asri Terbiye ve Maarif: Asri Maarif Müessislerinden Dewey ve Terbiyesi", **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Mayıs 1923

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan raporda Dewey, okullarla ilgili yaklaşımını ve önerilerini şöyle ifade eder:

*“Mektebin gayesi iki cephelidir. Bir taraftan millî fayda temin eden malûmatın toplanması ve neşri vazifesini göreceğ bir merkez ve vasıta olmak (bu suretle mektepleri cemaat ve milletin hayatıyla raptetmek), diğer taraftan talebeyi memlekete faydalı olacak fikrî itiyatlarla teşhiz etmek ve alacakları malûmatı nazarî ve lüzumsuz olmaktan kurtarmaktır.”*¹⁴⁹

Öte yandan “yeni okul” halkçılık, çağdaşlık esasının bir gereği olarak tüm toplumu içine alan bir uygulama geliştirmelidir. Tüm ülke genelinde yaygınlaşmış ve nihayetinde kadın ve erkek için eşit fırsatlar yaratacak bir anlam taşımalıdır. Bir başka deyişle Cumhuriyet’in yeni okulu karma eğitim uygulamasıyla kız ve erkek çocukların birlikte eğitim görmeleri esasına dayanır.

I. Heyet-i İlmiye çalışmalarında Kadınlar Halk Fırkası’nın bu konuda uyarıları dikkate alınarak, kadınların Heyet-i Âliye’ye girebilmeleri ve tedrisat-ı iptidaiye müfettişi olarak tayin edilebilmelerinin Maarif Vekaleti’ne bildirilmesine karar verilmiştir.¹⁵⁰ 14 Ağustos’ta Fethi (Okyar) Bey’in hükümet programında da bu esas yer almıştır.

Eğitim düzeni içinde kadınların yer alması ve kız çocuklarının tüm eğitim kademelerine gidebilmeleri konusunda destek başta yönetici kadrodan, özellikle Mustafa Kemal Paşa’dan gelmektedir. 1923 yılında İzmir’de halka hitabesinde açıkça ifade etmiştir:

*“Bir toplumun yaşamda çalışması ve başarılı olması için, çalışmanın ve başarılı olmanın bağlı olduğu bütün nedenleri ve koşulları kabul etmesi gerekir. Buna göre bizim toplumumuz için bilim ve teknik gerekse, aynı ölçüde hem erkek, hem de kadınlarımızın kazanması gerekir. Bundan ötürü kadınlarımızda bilgin ve teknik insan olacaklar ve erkeklerin geçtiği bütün öğretim basamaklarından geçeceklerdir. Sonra kadınlar toplum yaşamında erkekle beraber yürüyerek birbirinin yardımcısı ve arkadaşı olacaklardır.”*¹⁵¹

Osmanlı Devleti’nden alınan eğitim yapısına bakıldığında, Tanzimat’la başlayan yenileşme çalışmaları ve yeni açılan okullarda, kızlarında eğitim görmeleri

¹⁴⁹ Dewey, a.g.e., s. 9-10

¹⁵⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Ağustos 1923

¹⁵¹ **A.S.D.**, C.II, s.89.

söz konusu olmuştur. Ancak bu uygulama karma eğitim şeklinde değil kızlar için ayrı okullar açılmak suretiyle gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminde de karma eğitime direniş olmuş ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, yönetici kadronun bu konudaki tavrı karma eğitime geçilmesi konusunda etkili olmuştur.

Cumhuriyet'in yeni eğitim düzeninin şekillenmesinde etkili olan İsmail Safa Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın söylediklerine paralel yeni eğitim sisteminin kızlar ve erkekler için ayrı olmayacağını açıkça ifade etmektedir: "*Türkiye Cumhuriyeti Maarif için kız ve erkek ayrılamazdı. Kız ve erkek tahsili iptidai için aynı esasat dahilinde aynı yolda gitmeğe mecburdurlar.*"¹⁵²

Hükümet 1924 yılı Ağustos ayında, ilkokullardaki eğitimin karma olması kararını almıştır. Orta öğretimde karma eğitim konusu bu karardan yaklaşık bir ay önce gündeme gelmiştir. Tekirdağ'da kızlar için ayrı orta öğrenim kurumu olmadığından kızların erkek orta okuluna başvurmaları üzerine, okul müdürü konuyu Eğitim Bakanlığına aksettirmiştir. Bakanlık konuyu değerlendirmeye almıştır.¹⁵³

III. Heyet-i İlmiye'de de gündeme gelen konu hakkında orta öğrenimde karma eğitim yapılması kabul edilmiştir. Bu tarihten itibaren önce bazı illerde başlayan kısmi uygulamalar yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle 17 Şubat 1926'da Medeni Kanun'un kabul edilmesi ve gerçekleştirilen diğer devrimlerle çağdaş bir hukuk düzeni ve toplum yaşamı oluşturulmaya çalışılırken, kadın erkek eşitliği konusunda atılan önemli adımlar karma eğitim uygulamasına da hız kazandırmıştır. Özellikle Mustafa Necati Bey'in Eğitim Bakanlığı döneminde, Orta Öğretim Dairesi 1927 yılında karma eğitime geçilmesi konusunda bir tasarı hazırlanmıştır. Eleştiriler karşısında önce deneme niteliğinde başlayan uygulama, daha sonra yaygınlaşmıştır. 1927-1928 öğretim yılı başında 23 karma eğitim uygulanan orta okul mevcuttur.¹⁵⁴

Eğitim kademeleri içerisinde en fazla önem atfedilen ise ilk öğretimdir. 1923'te Maarif yarasının tedavisine iptidailerden başlamak lazımdır diyen Muallim Ahmed Halid, ülkenin on binlerce iptidaiye ihtiyacı olduğunu ve buna herkesin katıldığını ifade eder. Ancak hâlâ Tuba Ağacı nazariyesinin yaşadığını ve her yerde sultani açma çabasının olmasını eleştirmektedir. Ahmed Halid Bey, yedi sekiz yaşında binlerce çocuk köy sokaklarında harap olup giderken on, on beş öğrencisi

¹⁵² M.E.S.D., C.I, s. 277

¹⁵³ Hakimiyet-i Milliye, 1 Temmuz 1924

¹⁵⁴ Cevat Dursunoğlu, "Türkiye'de Karma Eğitim", İncece, Sayı:2, C.I, Nisan 1961, s.22

bulunan sultanilerin bir anlam ifade etmediğini anlamamanın mümkün olmadığını savunur.¹⁵⁵

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla milli ve laik eğitim ilkelerine dayalı "tek okul" sisteminin kurulması, 1924 Anayasası ve ilk öğretimi zorunlu ve parasız kabul edilmesi, 1926'da Maarif Teşkilatı Kanunu ile eğitim bakanlığı teşkilatının ve tüm öğretim kademelerinin düzenlenmesi çalışmaları ilk öğretimi Cumhuriyet yönetiminin eğitim politikaları içinde önemli ve öncelikli bir yere oturtmuştur. Heyet-i İlmiye toplantılarında da ilk öğretim yeni eğitim sistemi düzenlemeleri içinde öncelikle ele alınan bir konu olmuş ve bu konuda öneriler getirilerek uygulamaya geçirilmiştir.

İlk öğretimi yaygınlaştırmak amacıyla 1924'te II. Heyet-i İlmiye'nin öneresi doğrultusunda ilk okullarda öğrenim süresi 6 yıldan 5 yıla indirilmiştir. Daha sonra 1926'da Maarif Teşkilatını düzenleme kanunuyla köy okullarının süresi en az üç yıl kabul edilmiştir.

1925 yılında meslek okullarıyla ilgili Türkiye'ye davet edilen, Prof. Dr. Alfred Kühne¹⁵⁶, İstanbul, Ankara, Eskişehir ve İzmir'de yaptığı incelemeler sonrası hükümete verdiği raporda ilk öğretime ilişkin önerilerde de bulunmuştur. Önerilerinde meslek öğretiminin yapımı için temel öğretimin önemine değinmiş kendisine verilen rakamlara göre, Türkiye'nin mecburi okul çağındaki çocukların dörtte birinin okula gidebildiğini bunu arttırmanın ve öğretmen yetiştirmenin önemine işaret etmiştir.¹⁵⁷

İlk öğretimle ilgili karşılaşılan güçlüklerin başında öğretmen azlığı, okul binası ve öğretim araçları gibi kaynakların sağlanması ve ödenek yetersizliği olmuştur. Özellikle ilkokul öğretmenlerinin İl Genel Kurulu'na bağlı olmasına dayandırılmaktadır. Cumhuriyetin yeni bir eğitim sistemi kurma çabaları içinde eşrafın eğitimi desteklememek dışında karşı geldiğine değinen Başgöz, eğitimin mali kaynaklarının İl Genel Kurulu'na bırakılmasının sakıncalarını ifade etmektedir. İl Genel Kurulları, Türkiye idari yapısında, valilerin başkanlık ettiği kurullar olarak, illerde devletin yürütme gücünü temsil ettikleri gibi aynı zamanda tek partinin gücünü ifade etmektedir. Kurulları oluşturanlar çoğunlukla Cumhuriyet Halk Fırkası

¹⁵⁵ Muallim Ahmed Halid, **a.g.m.**, s. 4

¹⁵⁶ "Meslek mektepleri mütehasısı geldi", **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Ekim 1925

¹⁵⁷ Tonguç, **a.g.e.**, s. 240-241

üyeleridir. Onlar hem yürütmede söz sahibi oluyorlar, hem de Partinin çizeceği programın hazırlanmasına katılıyorlardı. Böylece hem ilk öğretimin illerde düzenlenmesinde hem de denetlenmesinde karışıyorlardı. Okul açıp kapamak, ilk öğretimde çalışan öğretmenlerin maaşlarını azaltıp, çoğaltmak, okulları denetlemek, ilin eğitim bütçesini hazırlamak, halktan toplanacak eğitim vergisini herkesin ne ölçüde ödeneceğini saptamak İl Genel Kurullarına ait yetkilerdi. Öğretmenler Cumhuriyet'in ilk yıllarında İl Genel Kurullarından şikayet etmişlerdir. Eğitim vergisi toplanırken kurulun tarafsız davranmadığından, öğretmenlere maaşların zamanında ödenmediğinden, tanıdıkların kayırıldığından sık sık şikayet konusu olmuştur.¹⁵⁸

İl Genel Kurullarındaki keyfi uygulamalara karşı 8 Nisan 1923'te çıkarılan bir kanunla ilkokul öğretmenlerinin maaşları için alt sınır tayin edilerek öğretmenlere daha aşağıda maaş verilmesinin önüne geçilmiştir. Öğretmen okullarının harcamaları bakanlık bütçesine alınmıştır.¹⁵⁹

Bu durum merkeziyet, adem-i merkeziyet tartışması haline gelerek ele alındığı¹⁶⁰ gibi Eğitim Bakanlarının en çok şikayet ettikleri konu haline gelmiştir. “Türkiye’de ilk tedrisat yoktur. Halbuki Türkiye istikbalinin en kuvvetli mesnedi ilk tedrisattır” diyen Vasıf Bey’e göre, Türkiye halkı cahildir ve ancak halk eğitildikten sonra eğitim halka bırakılmalıdır. Eğitimde merkezileşmenin zorunlu olduğunu savunan Vasıf Bey, ilk öğretimi genel idare içine almanın kendisi için bir “iman” olduğunu bu sorun çözümlenemezse istifa edeceğini açıklamıştır.¹⁶¹

Uzun yıllar çözümlenemeyecek olan bu sorunu Mustafa Necati şu sözlerle dile getirir: *“Tahsil çağında bulunup da okutamadığımız ve kendilerini okutturmak için her gün yakamıza asılan çocukların adedi okutabildiğimiz miktardan çok fazladır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti her köyde bir muallim bulunduruncaya kadar bu hedefi uzak tanıyacak ve mutlak bu hedefe vasıl olmak için çalışacaktır. Birgün Büyük Millet Meclisi karşısında herhangi bir Maarif Vekili mecburi tahsil çağında bulunan çocuklarımızın hepsini okutmakta olduğunu ve her köyde mektep ve muallim bulunduğunu söylemek bahtiyarlığına kavuşursa o zaman cumhuriyet, ilk tahsilde çizmiş olduğu hedefe varmış olacaktır.”*¹⁶²

¹⁵⁸ Başgöz, a.g.e., s. 85-86

¹⁵⁹ Ayas, a.g.e., s. 404

¹⁶⁰ Ahmed Emin, “Muallimler ve İdare-i Hususiye”, **Vatan**, 21 Temmuz 1924

¹⁶¹ Ergün, a.g.e., s. 69-70

¹⁶² M.E.S.D., C.I, s. 408

İlk öğretimle ilgili gösterilen hassasiyet ve alınan önlemlerle ilk öğretimde okul, öğretmen ve öğrenci sayılarında artış olmuşsa da gerçek amacı eğitimi tüm ülkeye yaygınlaştırma hedefine ulaşmamıştır.¹⁶³ Tablo'da görüldüğü üzere Cumhuriyet'in ilan edildiği yıl 1923-1924 öğretim yılında okul sayısı 4.894'tür. Bir sonraki öğretim yılında görülen artış diğer yıllarda sürdürülememiştir. Okul ve öğretmen sayısında artış çok fazla olmamakla birlikte, öğrenci sayısı sürekli artmıştır.

TABLO 1: 1923-1927 YILLARINDA İLK ÖĞRETİME AİT RAKAMLAR

“Resmi ve özel ilkokullarda okul, öğretmen ve öğrenci sayıları”

Öğretim Yılları	Okul	Öğretmen			Öğrenci		
		Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1923- 24	4.894	9.021	1.217	10.238	273.107	62.954	341.941
1924-25	5.987	10.480	3.342	13.822	301.381	88.987	390.368
1925-26	5.975	10.445	3.864	14.309	313.893	92.895	406.788
1926-27	5.995	10.864	3.367	14.231	348.978	86.585	435.563

Not: 1923-24 öğretim yılında erkek kadın ayrımı yapılamayan 5880 öğrenci toplama ilave edilmiştir.

Kaynak: Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, 1973, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, s. 17

İlköğretimle ilgili çalışmaların bir diğer boyutu verilen eğitimin içeriğine yönelik düzenlemeler oluşturur. 1924 yılında II. Heyet-i İlmiye'nin ilkokulları 6 yıldan 5 yıla indirmesiyle İlköğretim Dairesi tarafından “İlk Mektep Müfredat Programı” hazırlanmıştır. Program 1914 tarihli “Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı”ndan pek farkı olmamakla birlikte içerdiği yeniliklerde önemlidir. Haftalık ders saatinin azaltıldığı programda, özellikle yazma dışında okumaya da önem verilmiştir. Türkçe grubu içine giren okuma, inşat, imla, dilbilgisi, tahrir, yazı derslerinde, anlamlı okumaya, açık okumaya, okunanı anlattırmaya, her derste 3-4 sözcüğün anlamını kavratırmaya ve cümle içinde kullandırmaya önem verilmiştir.

¹⁶³ Türkiye’de ilk öğretim konusu, 1923-1950 yılları arasında, eğitim sorunları içinde önemli bir yer tuttuğu gibi günümüzde de durum çok farklı değildir. Cumhuriyet’in 75. yılında ilk öğretimi değerlendiren Adil Yıldız, (“75. Yılında Cumhuriyet’in İlk öğretim Birikimi” **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 125-144) “Geleceğe Bakış” başlığı altında şu değerlendirmede bulunur: “Cumhuriyet kurulmadan önce Ankara Hükümetinin programında ve ilk maarif kongresinin gündeminde, ilköğretim nasıl önemli bir sorun olarak ele alınmışsa, bugün de eğitim gündeminin en önemli konularının başında ilköğretim gelmektedir.”

Ayrıca okuma parçalarının ulusal tarih ve özellikle Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet ilkeleriyle ilgili olması istenmiştir.¹⁶⁴

1926 yılında kurulan Talim ve Terbiye Dairesinin altı aylık çalışması sonucunda yeni ilkokul programının; Cumhuriyet prensiplerine göre, yeni öğretim metotlarına dayanarak, Fransız, Rus, İtalyan, Yunan, Bulgar, Alman ilköğretim programlarından da yararlanılarak hazırlandığı belirtilmiştir.¹⁶⁵

1926 İlk Mektep Müfredat Programı girişinde ilkokulun amacına da yer verilmiştir. Buna göre; *“İlkmektebin başlıca maksadı, genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmektir.”*¹⁶⁶

1926 tarihli İlk Mektep Müfredat Programı, ilke, yöntem, ders ve konular bakımından, hem biçim, hem de içerik yönünden eğitim bilim (pedagoji) açısından bir devrim olarak değerlendirilmektedir.¹⁶⁷ Yeni program Dewey’in “hayat bilgisi, toplu öğretim ve iş okulu” esasından etkilenmektedir. Daha önceki programlarda, birbirinden ayrı ve bağımsız olarak ele alınan dersler, “hayat” ve “toplum” ekseninde toplanmış ve “toplular tedris” ilkesini getirmiştir. Bu yöntem özellikle “Hayat Bilgisi” dersi etrafında uygulanacaktır.¹⁶⁸

1926 müfredat programıyla birlikte uygulanmaya başlanan “toplular tedris” yöntemini geliştirmek üzere, Viyana’ya dört öğretmen gönderilmiştir. Fuat Baymur, Rauf İnan, Muvaffak Uyanık ve Fevzi Selen yaptıkları incelemeler sonucunda bu yöntemin yaygınlaştırılması için çaba sarf etmişlerdir.¹⁶⁹

Eğitim programı, öğrenci ve öğretmene dayalı eğitimin temel öğeleri arasında ayrılmaz bir bütünü oluşturmaktadır. Bu üç öğe birbirini doğrudan etkilemektedir.¹⁷⁰ Eğitim Bakanlığı öğretmenleri yeni programdaki eğitim uygulamasına hazırlamak için bazı kurslar açmış, yayınladığı dergilerde toplu öğretim sistemi anlatılmaya çalışılmıştır. Öte yandan okullarında yeni öğretim yöntemine göre geliştirilmesi, geniş bahçeler, oyun alanları ve laboratuvarlar gibi dersleri uygulayabilecek araçlara

¹⁶⁴ Cavit Binbaşıoğlu, “Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 147

¹⁶⁵ Ali Haydar, “İlk mekteplerin yeni ders programı” **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Ekim 1926

¹⁶⁶ **İlk Mekteplerin Müfredat Programı**, Milli Matbaa, İstanbul, 1926, s.2

¹⁶⁷ Binbaşıoğlu, **a.g.m.**, s. 152

¹⁶⁸ Akyüz,(1999), **a.g.e.**, s. 300

¹⁶⁹ H. Hüsnü Cırılı, “İlköğretim”,**Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 272

¹⁷⁰ Çavuş Şahin, “Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programlarında Esnek Program ve Uygulaması” **Milli Eğitim**, Sayı: 171, Yaz/ 2006, s. 167

ve alanlara sahip olması gerekiyordu. Okullarda bu yönde bir gelişim mümkün olmamıştır. Bu nedenle, haftalık ders cetvellerinin ve saatlerinin eskisi gibi uygulanması, öğretmenlerin “toplu tedris” yöntemini anlamamaları, bu yöntemden umulan yararları çok da karşılamamıştır.¹⁷¹

Orta öğretimle ilgili durumda ilköğretimden farklı değildir. Öncelikle 1923-1924 öğretim yılı başlarken sadece 72 ortaokulda 796 öğretmen ve 5.905 öğrenci vardır. Aynı yıl sadece 23 lisede 513 öğretmen ve 1241 öğrenci vardır.¹⁷² 1923 yılında Türkiye’de ortaöğretimde ülke geneline yayılmış bir eğitim söz konusu olmadığı gibi böyle bir durumda fırsat eşitliğinden söz etmek mümkün değildir. Var olan ortaöğretim kurumları belli merkezlerde açılmış ve nihayetinde bu okullardan yararlananlar da okulların bulunduğu merkezlerde oturanlardır. Ortaöğretim kurumlarının dengesiz dağılımı yüzünden her ilde lise bulunmadığı gibi ortaokul bile bulunmayan iller mevcuttur. Öte yandan okulların bulunduğu yerlerde de halk arasında yaygın bilgisizlik, çocuk yaşta hayata atılmayı gerektiren sebepler, eğitime özellikle kız çocuklarının eğitimine önem verilmemesi gibi nedenler var olan okullardan da yeterli oranda yararlanmayı engelleyen bir sonuç yaratıyordu. Cumhuriyet’in Osmanlı Devleti’nden devraldığı ortaöğretim mirası genel hatlarıyla bu özellikleri içeriyordu.¹⁷³

Cumhuriyet döneminde genel eğitim ilkelerinin temeli olan ülke geneline yayılmış bir okullaşmanın gerçekleştirilmesi ideali ortaöğretim içinde geçerlidir. Yaygın bir ortaöğretim ile öncelikle halkın genel eğitim düzeyini yükseltme, ülkenin yetişmiş insan gücünü arttırmak ve fırsat eşitliği sağlamak gibi hedefleri içermektedir. Ancak Cumhuriyet’in ilk yılları için bu ideal öncelikle eldeki mevcut okulların iyi işlemesi ve eğitim içeriğinin geliştirilmesi şeklinde uygulanmıştır.

1922 yılında TBMM’nin üçüncü toplantı yılını açarken Mustafa Kemal Paşa, eğitimden bahsederken ortaöğretimin amaçlarını da belirlemiştir. Buna göre; “... *iptidai ve intihai iki tahsil kademesi arasında, orta tahsilin de vücubu tabiidir. Orta tahsilin gayesi memleketin muhtaç olduğu muhtelif hizmet ve sanat erbabını yetiştirmek ve tahsili âliye namzet hazırlamaktır. Orta tahsilde dahi terbiye ve talim*

¹⁷¹ Başgöz, a.g.e., s. 108; Akyüz, (1999), a.g.e., s. 301

¹⁷² Bkz. Tablo 1

¹⁷³ Turhan Oğuzkan, “Orta Dereceli Genel Öğretim Kurumlarının Gelişmesi” **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 307

usulünün amelî ve tatbikî olması esasına riayet şarttır. Kadınlarımızın da aynı derecei tahsilden geçerek, yetişmelerinde atfı ehemmiyet olunacaktır.”¹⁷⁴

Osmanlı’dan devralınan eğitim yapısının yetersizliği dışında bir başka özelliği ilköğretimden yüksek öğretime kadar eğitim programlarının sürelerinde ve işleyişlerinde birlik olmamasıdır. İlköğretimde bile program süreleri birbirinden farklı uygulanabilmektedir. Meslek eğitimi Eğitim Bakanlığı’na bağlı değildir. Sistemde büyük bir dağınıklık ve eğitim kademeleri arasında işlevsel bir bütünlük mevcut değildir. Cumhuriyet döneminde başta tüm eğitim kademelerinde ve ortaöğretimde de bu düzensizliği ortadan kaldırma ve birlik oluşturma çabası söz konusudur. Örneğin Osmanlı devrinde halk çocuklarının gittiği ilkokullar ayrı, liselere bağlı olan ilkokullar ayrı bir örgüte bağlı iken Cumhuriyet döneminde liselere bağlı ilkokullar kaldırılmıştır.¹⁷⁵

Ortaöğretim kurumlarının düzenlenmesiyle ilgili ilk çalışmalar 1924 yılında yapılmıştır. II. Heyet-i İlmiye’nin ele aldığı konular arasında yer alan ortaöğretimle ilgili önemli düzenlemeler yapılmıştır. İlköğretimde 5 yıllık uygulamaya geçilmesiyle, ortaöğretimde; 3 yıllık ortaokul ve 3 yıllık lise uygulamasına geçilmiştir.

1924 yılında ortaöğretim kurumlarının yeniden düzenlenmesine paralel uygulanan müfredat programları da yeniden belirlenmiştir. İlk olarak tıpkı ilköğretimde ki düzenlemelerde olduğu gibi derslerden ve kitaplardan Osmanlı tarihinin ve düşüncesinin çıkarılması olmuştur. Özellikle tarih dersi Kurtuluş Savaşı devrimlere ağırlık verilerek işlenecektir. Ortaokul programına “Malumat-ı Vataniye”, lise programına “İçtimaiyat” dersi konulmuştur. Öte yandan programlarda yer alan iktisat, hukuk, fen tarihi gibi soyut içerikli dersler kaldırılmıştır. Bunların yerine, eğitimin pratik amaçlarına hizmet edecek işe yararlı bilgi ve beceri kazandırılmasını amaçlayan somut, uygulamaya yönelik ve üretime dönük ev idaresi, atölye, laboratuvar uygulamasını içeren dersler ve kız öğrenciler için çocuk bakımı gibi yeni dersler konulmuştur.¹⁷⁶ Ayrıca Eğitim Bakanlığı liselerdeki yabancı dil öğretimini geliştirmek üzere Fransa, Amerika ve İsviçre’den öğretmen getirmek amacıyla dış temsilcilikler nezdinde girişimlerde de bulunmuştur.¹⁷⁷ Böylece; Cumhuriyet’in

¹⁷⁴ M.E.S.D., C. I, s. 6

¹⁷⁵ On Beşinci Yıl Kitabı, CHP, s. 175

¹⁷⁶ Hıfzı Doğan, “Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarının Şekillenmesinde Etkili Olan Görüşler”, 75 Yılda Eğitim, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 198; Oğuzkan, a.g.m., s. 301

¹⁷⁷ Hakimiyet-i Milliye, 22 Mayıs 1925

toplum yapısı ve toplumsal ihtiyaçlarının şekillendirdiği bir eğitim uygulaması ortaöğretimde hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Ortaöğretimde öğrencilerle ilgili idare ve “akçalı işler” konusunda da düzenlemeler yapılmıştır. Talimatnamelerle öğrencilerin kayıt, kabul ve nakil işlemleri daha düzenli hale getirilmiştir. 1926-1927 öğretim yılından itibaren ortaokul ve liselerden gündüzlü öğrenci ücreti kaldırılmıştır. Yatılı öğrenciler paralı ve parasız yatılı olarak kanuni hükümlere bağlanarak karışıklık ve düzensizlik ortadan kaldırılmıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁸ Ayas, **a.g.e.**, s. 221

II- 1927 KURULTAYI, CHP VE EĞİTİMDE YENİ YÖNELİMLER

A. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN GELİŞİMİ

1. BÜYÜK KONGRE (1927)

1927 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi'nde kurultay yapılmamıştır. Ancak 1927'deki kurultayın açılış konuşmasında Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nin ilk kurultay olduğunu belirtmiştir.¹ Bu nedenle CHP tarihi içinde kurultayların sıralaması da buna göre yapılmıştır.

1923 yılında partinin kuruluşuyla birlikte kabul edilen tüzükte, Büyük Kongre'nin her yıl toplanacağı ifade ediliyordu. Ancak yine tüzükte olağanüstü bir sebebin ortaya çıkması halinde Büyük Kongrenin bir yıl ertelenebileceği de belirtiyordu. Fakat 1923 ve 1927 yılları arasında yani partinin kuruluşundan sonraki 4 yıl Büyük Kongre toplanmamıştır. Bunun sebepleri parti ideolojisinin ve prensiplerinin gerçekleşen yeniliklere ve ülkenin koşullarına göre şekillenmesidir. Savaştan sonra yapılan yenilikler parti politikası olarak ele alınmadan gerçekleştirilmiştir. 1923-1927 yılları arası, Osmanlı geçmiyle siyasal, toplumsal, hukuksal, kültürel bağları koparacak yeniliklere ait yasal düzenlemelerin gerçekleştirildiği bir dönem olmuştur. Devrimler önce, parti siyaseti haline gelmeden gerçekleştirilmiş, 1927'de de parti prensipleri haline getirilmesi için kurultay toplanmıştır. Ülkü dergisinde yer alan partinin tarihsel gelişimiyle ilgili bir yazıda 1927'de Kurultayın toplanmasının nedeni şöyle belirtilir: *“Büyük Önderin ruhunda doğmuş olan devrim güneşinin ışığıyla biribiri ardından gelen şimşekler halinde Türkiye ufuklarını yeritme ile aydınlatılması ve prensiplerin ondan sonra kaleme alınması gerekti. Bu devrede kurultay ödevini Kamutay Parti grubu yapıyordu.”*²

¹ 15-23 Ekim 1927 tarihleri arasında gerçekleşen C.H.P. Büyük Kongresini açarken M. Kemal Atatürk, yaptığı konuşmasına şu cümlelerle başlamıştır: “Efendiler, Cumhuriyet Halk Fırkasının büyük kongresinin açıyorum. Fırkamız, geçen ıstırap seneleri içinde milletimizin hayatı ve şerefi için gösterdiği yüksek azim ve iradenin mümessili olarak bundan dokuz sene evvel meydana çıkmıştı. Bütün Anadolu ve Rumeli'ye şâmil olmak üzere ilk umumi kongremiz Sivas'ta akdedilmişti.” Bkz., **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, (ASD), C.2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 369-370

² “Cumhuriyet Halk Partisinin Doğuşu ve Gelişisi”, **Ülkü**, Sayı: 28, C.5, Haziran 1935, s. 264

Bahsi geçen dönem, Türk siyasal yaşamının önemli gelişmelerinin olduğu bir dönemdir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın kurulması, rejime karşıt bir isyanın ortaya çıkması ve ülke genelinde devrimi ve düzenlemelerini koruyacak olağanüstü bir kanunun "Tahrir-i Sükun Kanunu"nun kabul edilmesi gibi son derece önemli gelişmeler yaşanmıştır. Öte yandan 3 Mart 1924'te kabul edilen üç önemli kanun; Halifeliğin, Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi gibi laik bir düzenin temellerini atan düzenlemeler yapılmıştır. Toplumsal yaşamı düzenleyen, yeni bir "Hukuk Düzeni" getiren yenilikler, "9 Umde"de ekonomik yaşamı düzenlemekle ilgili söz edilen demiryolu yapımı, Aşar Vergisi'nin kaldırılması, ulusal bankacılığın geliştirilmesi gibi önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Partinin prensiplerinin ortaya çıkışı da tüm bu düzenlemeler ışığında şekilleniyordu. Yukarıda da belirtildiği gibi ilkeler önce tatbik ediliyor ardından tanımlanıyordu. Nitekim 1927 Kurultayı, Sivas Kongresi'nden itibaren devrimin geçirdiği tüm safhaları, devlet ve parti yaşamında gerçekleştirilen tüm düzenlemeler ve devrimlerin parti tarafından benimsenmesi olarak tanımlanmaktadır.³

Bundan sonra, devrimlerle gerçekleştirilen düzenlemelerle şekillenen ideolojinin tanımlanmasında, Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayları önemli bir yer tutacaktır. Partinin yapısını belirleyen esaslar ve parti ideolojisi kurultaylarda geliştirilecektir. 1927'den sonra toplanan kurultaylarda, partiyle ilgili alınan kararlar ve benimsenen ilkeler, ülkenin geleceğini biçimlendirecek bir anlam da taşıyacaktır. Kurultayların önemini Nusret Köymen bir yazısında şöyle ifade eder: "*Parti Kurultayları işliyen bütün kafaları memleketin en mühim muayyen meseleleri üzerinde hep birden harekete geçirdiği ve bu meseleler üzerinde birçok şeyler söylendiği, münakaşa edildiği ve yazıldığı için büyük bir kültür hareketi ve bu harekete gelmeyi takib edecek büyük bir kültür inkişafı devresinin başlangıcını teşkil etmektedir.*"⁴

26 Haziran 1927'de dört yıldır çalışmakta olan ikinci dönem TBMM'nin yenilenmesi kararı üzerine, seçimler yapılmıştır. Seçime giren tek partinin CHF

³ On Beşinci Yıl Kitabı (Cumhuriyet Halk Partisi), s. 6

⁴ Nusret Köymen, "Büyük Kurultaydan Dilekler ve Kanada da Köycülük", *Ülkü*, Sayı: 27, C.5, Mayıs 1935, s.225

olması nedeniyle yeni meclis de CHF'den oluşmuştur. Meclisin yeni dönem çalışmalarına 1 Kasım 1927'de başlaması kararlaştırılmıştır. Bu arada yeni seçilen milletvekillerinin de katılımıyla Parti Kongresi'nin toplanması uygun görülmüştü.

Büyük Kongre çalışmaları, 15 Ekim 1927'de TBMM binası salonlarında başlamıştır. Kongrenin toplanma amacı ve içeriğini belirten açış konuşmasını Mustafa Kemal yapmıştır. Daha önce belirtildiği gibi, konuşmasında, kongrenin partinin ikinci kongresi olduğu ve Sivas Kongresi'nden beri aynı amaç; *“bütün milletin hakikî hissiyat ve temayülâtına tercüman olmak”* görev ve sorumluluğunu taşıdıklarını ifade etmiştir. Devamında; *“fırkamızın müstakbel harekâtı ve icraatına müteallik tedabiri burada hep beraber müzakere edeceğiz. Âti için en musip ve memleketin ihtiyacatına en muvafık kararlara vâsıl olmaya çalışacağız. Gelecek senelerdeki icraatımızın cumhuriyet ve halkçılık idaresi altında memlekete yeni saadetler, yeni şerefler kazandıracağına itimadım vardır. Efendiler, istikbale ait tedabir hakkında müdavele-i efkâr etmeden evvel maziye ait vakayı ve hâdisat hakkında maruzatta bulunmak ve senelerden beri devam eden ef'al ve icraatımızın milletimize hesabını vermek vazifem olduğu kanaatindeyim.”*⁵ Sözlerine devamında uzun bir konuşma yapacağını ve önce bazı maddelerin karara bağlanması gerektiğini dile getirmiştir. Görüşmelerin ardından dokuz yıllık olaylarla dolu tarihi süreç, O'nun tarafından aktarılmıştır.

Kongrede CHP lideri olarak, Mustafa Kemal'in, “millete hesap vermek” olarak nitelendirdiği “Büyük Nutuk”⁶ altı gün boyunca 36 saat ve 33 dakikada kendisi tarafından okunmuştur. Nutuk, Mustafa Kemal'in deyimiyile 9 yıllık bir dönemin tarihçesidir. Tütengil'in ifadesiyle Nutuk; *“Yeni Türkiye'nin kuruluşunu anlatan tarihsel bir belge olmanın ötesinde, Ulusal Kurtuluş Savaşı çıktırımın ve yeni bir ulus yaratmanın öğretisini de içermektedir.”*⁷ Kongrede, Erzurum Milletvekili

⁵ A.S.D., C.2, s.370

⁶ Nutuk, ilk defa 1927 yılında, biri asıl metin, diğeri belgeler olmak üzere Arap harfleriyle iki cilt olarak yayınlanmıştır. (Gerçi baskı tarihi için, okunduğu tarih esas alındıysa da ilk baskısı Temmuz 1928'dir.) Yazı devriminden sonra yeniden basılan Nutuk, günümüze dek pek çok baskısı yapılmıştır. Bu çalışmada yararlanılan baskısı; Kemal Atatürk, Nutuk, (Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz,) 2000, Atatürk Araştırma Merkezi. Ayrıca Nutuk'la ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Seyfettin Turan- Güney Haştemoğlu, **Atatürk- Nutuk Olaylar Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986; Halil Ersoylu, **Nutuk Üzerine İncelemeler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 719, Ankara, 1999; **Türk Dili, Okunuşunun 50. Yılında Söylev Özel Sayısı**, Kasım 1977, Sayı: 314

⁷ Cavit Orhan Tütengil, “Söylev'in Öğretisi” Türk Dili, **Okunuşunun 50. Yılında Söylev Özel Sayısı**, Kasım 1977, Sayı: 314, s. 367-368

Necip Asım'ın teklifi üzerine bir takrir verilmiştir. “*Tarihî beyanattan dolayı Gazi Hazretlerine beyanı teşekkür edilmesi ve bu beyanatın kongrece aynen mazharı tasvip olduğunun takdirat ile tesbit ve ilân*”. Bu takrir bir deftere yazılarak üyeler tarafından imzalanmış ve takirde belirtildiği gibi “aynen mazharı tasvip” olunmuştur.⁸ Böylece, “*Nutuk, parti kongresi tarafından benimsenmekle, siyasal niteliğini pekiştirmiştir.*”⁹

Tunaya'ya göre; “*tarihsel, siyasal bir belge niteliğini taşıyan Nutuk'ta, Atatürkçü düşüncenin, devrimci karakteri, önemli bazı ilkeleri ve geleceğe öğütlediği devrimci yöntemi, yer almakla birlikte bir doktrin kitabı değildir.*”¹⁰ Ancak, Hasan-Âli Yücel 1936'da, “*her içtimai inanma sisteminin bir kitabı vardır. Bu kitap, ona inananlarca kutsal tanılır. Kemalizmin kitabı (Nutuk)tur; onu biz Türkler mukaddes tanırız*” demektedir. Yücel'e göre Nutuk'un bir doktrin kitabı olmasının sebepleri; Kemalizm, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik cumhuriyetçilik sistemidir. Yeni Türk toplumunun her türlü toplumsal gelişimi, bu prensiplere dayanmaktadır. Nihayetinde bu prensiplerin nasıl ortaya çıktığını Nutuk öğretmektedir.¹¹

Nutuk'un okunmasından sonra, kurultayda 123 maddelik yeni bir tüzük kabul edilmiştir. Aslında ilk tüzüğün genel prensipleri esas tutulmakla birlikte 1923 tarihli tüzüğün geliştirilmiş ve daha sistemleştirilmiş halidir. Kurultayda ayrı bir program belirlenmemiş ve tüzük ile program aynı belge içinde yer almıştır.

1927 tarihli tüzük “Umumî Esaslar” ve altı kısımdan oluşmaktadır. Partinin ideolojisine ilişkin özellikler içeren umumi esaslar kısmında ilk kez ilkelere yer verilmiştir. Yedi maddeden oluşan “Umumî Esaslar” şöyledir¹²:

“*Madde 1. Cümhuriyet Halk Fırkası; cemiyetler kanununa tevfikân teşekkül etmiş Cümhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi, Siyasî bir cemiyettir ve merkezi Ankara'dadır.*

“*Madde 2. Fırka; Türk milletini mevki itibar ve refaha mütemadiyen yükseltmekte olan ve her türlü istibdat ve tegallüp idaresi imkânını kaptıyan yegâne*

⁸ Afetinan, “Büyük ‘Nutuk’ta Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi, **Belleten**, Sayı: 120, C. XXX, Ekim 1966, s. 517-518

⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 132

¹⁰ Tunaya, **a.g.e.**, s. 133

¹¹ Hasan-Âli Yücel, “Kitabımız”, **Pazartesi Konuşmaları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 1

¹² **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi**, 15 Teşrinievel 1927'de İnikat Eden Cümhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresinin 22 Teşrinievel 1927 Tarihli İçtimanda Müzakere ve Kabul Edilmiştir. 1927, s. 3-5

şekli idarei devletin, hakimiyetmilliyenin aksayı tekamülü olan (Cümhuriyet) olduğunu ve cümhuriyetin hâlen ve atiyen her türlü tehlike ve taarruzlardan masun bulundurulmasının en âli bir vazifeimilliyeye ve vataniye bulunduğunu en esaslı bir kanaat ve gayei siyasiye olarak kabul ve ilan eder.

Madde 3. Fırka; itikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilâtatından kurtararak milletin, siyasî, içtimaî, iktisadî bilcümle kavanin, teşkilât ve ihtiyacatını müspet ve tecrübevî ilim ve fenlerin muasırı medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkâle tevfikân tahakkuk ettirmeği, yani devlet ve millet işlerinde din ve dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslardan addeyler.

Madde 4. Fırka; millî hakimiyet ve idarenin taallûk ettiği bütün şubatu faaliyette halk tarafından ve halk için faydasını hâkim kılmayı gaye edinmiştir. Kanun nazarında mutlak bir mûsavatı kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eyler.

Madde 5. Fırka; vatandaşlar arasında en kavi rabitanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak türk dilini ve türk kültürünü bihakkın tamim ve inkişaf ettirmeği ve bütün şubatu faaliyette bu esası mevki itibar ve mahiyette bulundurmayı ve vazedilecek kanunların vilâyeti ammesini ve her ferde seyanen tatbikini umdei esasiye olarak tkrir eder.

Madde 6. Cümhuriyet Halk Fırkasının umumîreisi; Fırkanın banisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir.

Madde7. İşbu umumî esaslar, hiçbir veçhile tebdil edilemez.”

Yeni tüzük, 1923 tüzüğü esas tutularak hazırlanmakla birlikte, partiye ilişkin önemli esaslar ve yeni düzenlemeler içermektedir. Öncelikle burada yer alan ilkeler “cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ve laiklik” daha sonraki kurultaylarda “devletçilik ve devrimcilik” ile birlikte altıya tamamlanacak ve daha ayrıntılı tarif edilecektir.

Yer alan ilkelerin tanımlarının da yapıldığı umumi esaslar bölümünde, 2. madde de Cumhuriyetçilik, cumhuriyet yönetiminin, her türlü “istibadat ve tegallüp idaresi”ne karşı ulus egemenliğine dayanan yegane şekli olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Cumhuriyet rejiminin her türlü tehlike ve saldırıdan korunması başlıca vazife ilan edilmektedir.

İlk madde de sıralanan ilkeler içinde yer alan halkçılık, 4. maddede tanımlanırken, ulus egemenliğini meşrulaştıran siyasi anlamı dışında, toplumsal boyutu kanunlar önünde eşitlik olarak tanımlanmaktadır.

5. madde de yer alan milliyetçilik, kültürel bir anlam taşımaktadır. Dil, his ve fikir birliğine dayanan Türk kültürünün geliştirilmesi başlıca amaçtır.

Laiklik 1. madde de yer almamakla birlikte 3. maddede tanımı yapılan bir ilkedir. Çağdaş bir düzenin oluşturulmasında, milletin siyasi, toplumsal ve iktisadi kurallar ve yapısı, din ve dine dayalı siyasetten kurtarılacaktır. İncanın kesin olarak siyasetten, devlet ve millet işlerinde dünyevi yaşam ile dinin tamamen birbirinde ayrılması esasına dayandırılmaktadır.

Son maddede de belirtildiği üzere bu esaslar artık değiştirilemeyerek partinin ideolojisini oluşturacaktır. Diğer taraftan partinin kurucusu olan Mustafa Kemal'in partinin başkanı olduğu da değişmez maddeler arasında yer almıştır.

Partiye üyelikle ilgili kriterlerde de yeni tüzük daha ayrıntılı esaslar getirmiştir. Buna göre; 18 yaşını doldurmuş, kötü bir şöhretle tanınmamış, adi bir suç işlememiş, milli mücadeleye aleyhtar olmamış ve olumsuz bir tavır takınmamış olanlardan Türk kültürünü ve fırkanın bütün umdelerini eksiksiz kabul edenler firkaya üye olabilecektir.¹³

Partinin kendi içindeki işleyişiyle ilgili getirilen yeni düzenlemelerde karar mekanizmasında yer alanları daha dar bir grup içinde toplayan düzenlemeler içerir. Tüzükte parti merkez ve vilayet teşkilâtı olarak ikiye ayrılmıştır. Merkez teşkilâtında; genel başkan ile onun belirleyeceği genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşan, bir Umumî Riyaset Divanı ihdas etmiştir. Divan TBMM seçimlerini idare etme ve partinin milletvekili adaylarını belirleme yetkisine sahiptir. Ancak adaylar, genel başkan tarafından ilan olunacaktır. Ayrıca yeni düzenlemelerden bir diğeri de kurultayların toplanma süreye ilgilidir. Buna göre; parti kongreleri dört yılda bir yapılacaktır.¹⁴

Kurultayın sonunda, parti hükümetlerinin çalışmalarına yol gösterecek esasları içeren parti genel başkanlığının beyannamesi kabul edilmiştir. Beyannamenin başında; *“Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyetçi, Halkçı, Laik ve Milliyetçidir. Ve milletin iktisadi menfaatlerini sağlamayı birinci derecede önemli*

¹³ *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, s.6-7.

¹⁴ *A.g.y.*, s.7-20

addeder (sayar). Bu esaslar Fırkamız için bütün siyasetinde ve bütün kanunların yapılması ve tatbik edilmesinde hakimdir” denilmektedir. İzlenecek siyasete ilişkin 5 bölümden oluşan beyannamede, 1- Dahili, adlî ve harici siyaset, 2-Maarif siyaseti, 3- İçtimai ve sıhhi siyaset, 4- Mali siyaset, 5- İktisadiyat yer almıştır.

“İkinci büyük kurultayın kabul ettiği yeni esaslar devlet işlerinin ve ulusal devrimin gelişip ilerlemesi için memleketin genel gidişine yeni bir yöney veriyordu. Yeni esaslar anasal kanundan devlet hayatındaki din korkusunu çıkarmak, yeni harfleri kabul etmek gibi sonuçları doğurdu. Bu güzeyde yeniden ulusal ülkü bakımından çok büyük işler başarıldı.”¹⁵

2. 1927 KURULTAYI VE EĞİTİM

Mustafa Kemal Atatürk tarafından okunan “Büyük Nutuk” 20 Ekim’de tamamlanmıştır. Kongar’a göre, dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, Mustafa Kemal’in Söylev’i (Nutuk) Büyük Millet Meclisinde değil, Halk Fırkası Kurultayında okumasıdır. *“Bunun anlamı, (Halk Fırkasını bir ideolojik eğitim aracı olarak kurmuş olduğuna göre) konunun bir yasa sorunu olarak değil, ideolojik bir sorun olarak ele alınmış olmasıdır. Bir başka deyişle, Mustafa Kemal, ‘hesaplaşmanın’ ve ‘hesap vermenin’ de ötesinde, yeni toplumu biçimlendirmekte araç olarak kurmuş olduğu Partisine, bundan sonra izleyeceği yol için ışık tutuyordu.”¹⁶*

Gerçekten de Kongar’ın vurguladığı gibi Nutuk geleceğe yön verme anlamını da taşıyordu. Nitekim Nutuk, “Gençliğe Hitabe” bölümüyle son bulmaktadır. Mustafa Kemal’in Nutuk üzerinde çalışırken bu bölümle ilgili çok heyecanlandığı Afetinan tarafından aktarılmaktadır.

“Yaz aylarının sıcak bir gününün gecesi, Atatürk’ün etrafında daha kalabalık bir aydınlar topluluğu vardı. O, arkadaşlarına âdeta bir sürpriz hazırlamanın sevinci içinde ‘Oturunuz ve dinleyiniz’ dedi. Nutuk’un sonuna koyacağı satırları yüksek sesle okumaya başladı. Dinleyicilerin nefes dahi almadıklarını sanıyorum. Çünkü, ben kendimi öyle hissediyordum ve millî bir heyecanın tesiri içinde yaşıyordum. Bütün Millî Mücadelenin tarihi olan Nutuk bu satırlarla son bulacaktı. Atatürk bu metni okuyup

¹⁵ “Cumhuriyet Halk Partisinin Doğuşu ve Gelişisi”, **Ülkü**, Sayı: 28, C.5, Haziran 1935, s.266

¹⁶ Emre Kongar, “Söylev Hangi Koşullar Altında Söylendi?”, **Türk Dili, Okunuşunun 50. Yılında Söylev Özel Sayısı**, Sayı: 314, Kasım 1977, s. 379

bitirdiği zaman, derin bir nefes almış, fakat iki damla gözyaşını da bizlerden saklamamıştı.

Bu “Gençliğe Hitabe” okunduğu akşam artık tarih olmuş olaylar konuşma mevzuu değildi. Atatürk coşmuş konuşuyor ve başkalarına diğer akşamlar olduğu gibi konuşma fırsatı vermiyordu. O, Türkiye Cumhuriyeti’nin istikbali üzerinde duruyordu: ‘Tarihi yaşadığımız gibi yazdık, fakat geleceği Cumhuriyete inananlarla onu koruyanlara ve yaşatacaklara emanet etmek lâzımdır.’ diyordu.

“Gençliğe Hitabe” yazısını ilk dinliyenlere methetmek fırsatını dahi verdiğini hatırlıyorum. Sadece onun sözleri hâlâ bugün dahi kulaklarımda akisler yapmaktadır:

“Gençliği yetiştiriniz. Onlara ilim ve irfanın müspet fikirlerini veriniz. İstikbalin aydınlığına onlarla kavuşacaksınız. Hür fikirler tatbik mevkiine geçtiği vakit ‘Türk Milleti yükselecektir.’ diye telkinlerde bulundu. O, Türk Gençliğinin sağ duyusuna, milliyetçiliğine vatan muhabbetine inandığını ve onlara güvendiğini söylüyordu.”¹⁷

Nutuk’un ve özellikle “Gençliğe Hitabe” bölümü dönemin gençleri tarafından da ilgiyle karşılanmıştır. 21 Ekim 1927’de Ankara Hukuk Mektebi öğrencileri toplanarak gençliğe hitabeyi okumuşlar ve basına bir anlamda yanıt niteliğinde Cumhuriyet’i koruyacaklarına dair, bildiri vermişlerdir. Ertesi gün İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde düzenlenen bir toplantıda öğrencilerin heyecanlı konuşmaları yer almıştır. Ayrıca toplantıda Gençliğe Hitabenin levha haline getirilerek sınıflara asılmasına karar verilmiştir. 23 Ekim’de toplantıyı Talebe Cemiyeti Başkanı Tahsin Bekir (Balta) açmış ve yine gençlerin heyecanlı konuşmaları ve Profesör Muslihiddin Âdil ve Zühtü Beyler’in konuşmalarının ardından Mustafa Kemal’e bir telgraf çekmişlerdir.¹⁸

Atatürkçü düşüncüyü oluşturan ilkelerin “Devletçilik ve Devrimcilik” dışında dört ilkesi benimsenmiştir. Bu ilkeler, kurultayda ittifakla kabul edilen Genel Başkan Mustafa Kemal’in Program Beyannamesine de yansımıştır. Beynamede, eğitime ilişkin bölüm şöyledir:

“Maarifin millî, lâyük ve tek mektep esasına müstenit olması umdemizdir. Terbiyede hedefimiz millî cemiyetin medenî ve içtimaî kıymetini yükseltecek ve

¹⁷ Afetinan, **a.g.m.**, s. 515-516

¹⁸ **A.g.m.**, s. 517-523

iktisadî kuvvetini artıracak vatandaşlar yetiştirmektir. İlk tahsilin meccanî ve mecburî olması esasının en kısa müddet zarfında bilfiil tahakkuk ettirilmesini birinci derecede ehemmiyet ile takip ediyoruz. İlk tahsili bitiren vatan çocuklarının muhtelif istidatları inkişaf edebilmeli ve onların maddî ve manevî sahada müstahsil olabilmeleri temin edilmelidir. Onun için terbiye-i umumiye müesseseleri yanında meslek mekteplerini inkişaf ettirmek maarif siyasetimizin ana hatlarındandır. İlk tahsili alamamış gençlere her vatandaş için lâzım olan malûmatı boş zamanlarında halk dersanelerinde vermeğe çalışmak muhtelif iktisadî işler gören vatandaşların istihsal kudretini artıracak mesleki kurslar açmak maarif programımıza dahildir.

Darülfünunumuzu ve âlî müesseselerimizi memleketin ilim ve yüksek teknik adamlarına olan şedit ihtiyacı temin eyliyecek veçhile tensik etmek ve ilim adamlarımıza lâyük oldukları istikbali ve mevkii hazırlamak esaslı umdelerimizdendir.

Sanayi-i nefise müesseselerinin inkişafına çalışacak ve yüksek sanatkâr yetişebilmesi için lâzımgelen muhit hazırlanacaktır. Türk dilinin kavait ve lûgati mazbut bir lisan halinde tekâmül edebilmesini ve her nevi fikir ve hisleri ifade edebilecek bir hale gelmesini teshil eyleyecek tedbirler ittihazı mültezemdir. Çok mühim ve nazik olan harf meselesini düşünüyoruz.”¹⁹

3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığına bağlanan tüm okullarda eğitim, milli ve laik bir hale getirilmişti. Kurultayda laiklik ilkesi benimsenir ve ön plana çıkarken, eğitim siyasetinin de belirleyici özelliği haline gelmiştir.

İlköğretimin anayasada da yer alan zorunlu ve parasız olması esası ve tüm ülkede okuma- yazma seferberliğinin sürdürülmesi, ilköğretimin yaygınlaştırılması eğitim alanında öncelikli amacı ifade eder. Gerçekten 1923- 1950 arası dönemde eğitime ilişkin çok önemli düzenlemeler yapılmış, kanunlar çıkarılmış sözler söylenmiş ancak en çok okuma-yazma ve ilk öğretim üzerinde durulmuştur.

Üretimin artırılması, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi de eğitimden beklenen bir gelişmedir. İzmir İktisat Kongresi'nden itibaren tekrarlanan bu esas, CHP'nin eğitim siyasetinde de gözetilen önemli bir yer almıştır. Özellikle bu amaç doğrultusunda meslek eğitiminin geliştirilmesi ve meslek okullarının açılmasının gerekliliği dile getirilmiştir. Sadece okul çağındaki çocukların değil çeşitli vesilelerle

¹⁹ Mete Tunçay, **T. C.'nde Tek-Parti Yönetimin Kurulması (1923-1931)**, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.396

ilk öğrenim görmemiş gençlerin ve tüm vatandaşların yararlanabileceği kurslar açılması bu sayede üretimin artırılması eğitim siyasetine dahil edilmiştir.

Darülfünun ve Yüksek okulların ülkenin ihtiyaç duyduğu bilimsel faaliyetleri gerçekleştirmeleri ve bilim adamları yetiştirmeleri için düzenlenmesi yüksek öğretimde izlenecek siyasettir.

Çağdaş Türkiye'nin eğitim esaslarında ve özellikle parti programlarında da tekrarlanacak olan Güzel Sanatların gelişimine destek verileceği ifade edilmiştir.

Umumi esaslar bölümünde milliyetçilik anlayışını tanımlayan dil birliği ve Türkçe'nin geliştirilmesi eğitim çalışmalarında da gözetilen bir amaçtır. Türkçe'nin gelişmesi ve bir sözlüğünün oluşturulması için gerekli tedbirler alınacaktır. Aynı zamanda bu konuya bağlı uzun zamandır tartışılmakta olan harf meselesinin oldukça önemli olduğu vurgulanmakla birlikte "nazik" bir konu olduğu son cümlede yer almıştır.

B. 1927-1931 DÖNEMİNDE EĞİTİM

1. EĞİTİME YÖN VEREN KARARLAR

a. Hükümet Programları

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ikinci büyük kurultayı olarak adlandırılan, 15- 23 Ekim 1927 tarihleri arasında gerçekleşen kurultay çalışmalarından sonra yenilenen meclis, 1 Kasım 1927'de çalışmalarına başlamıştır.

Doğu'daki isyan bastırılmış, bu çalkantılar içinde Cumhuriyet'in ilk çok partili yaşama geçiş denemesi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, tek başına TBMM'de yer almaktadır. 1924'ten itibaren partinin ülke genelinde örgüt yapısının geliştirilmesi çalışmalarıyla birlikte, CHP'nin yapısı ve işleyişi kurultayda kabul edilen tüzükle geliştirilmiştir. Parti, 1923-1927 döneminde olduğu gibi meclisin gerisinde durmayarak, ön plana çıkmaktadır. Partinin aldığı kararlar siyaseti yönlendiren bir üstünlük elde etmiş görünmektedir. Nitekim 3 Mart 1924 kanunlarıyla Laiklik yönünde son derece önemli kararlar almakla birlikte 1924 Anayasası, "devletin dini İslam dinidir" ibaresini içermektedir. Kurultayda kabul edilen tüzük ve ardından ilan edilen Genel Başkanlık Beyannamesinde, CHP'nin laik esaslara bağlılığı yer almıştır. Buradaki laiklik vurgusu, Anayasa

düzenlemelerinin de habercisidir. Nitekim 10 Nisan 1928 tarihinde, 1924 Anayasası'nın üç önemli maddesi, 2, 16 ve 38. maddeleri değiştirilir. Anayasanın 2. maddesinden “devletin dini İslam dinidir” maddesi çıkarılmıştır. Ayrıca, Cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin göreve başlama andlarından dini ifadeler çıkarılır ve 1924 Anayasası laik hale getirilir. Yine 1928 yılında Kurultayda işaret edilen yeni Türk harfleri 1 Kasım 1928’de kabul edilmiştir.

1927 Kurultayı’ndan sonra 1931 Kurultayına kadar geçen dört yıllık süre içinde kurulan hükümetlerde genel olarak dahili siyasette “vatandaşları, hür rahat ve endişesiz, kendi işlerine bütün tasavvurlarını ve gayretlerini hasretmeğe müsait, bir emniyet ve huzur” takip edileceği belirtilir.²⁰

Eğitim siyaseti ise genel olarak 1923’ten itibaren şekillenen yeni Türk eğitim sistemini geliştirmek ve özellikle 1927 Kurultayı’nın belirlemiş olduğu hedefler etrafında şekillenir.

Yeni Türk harflerinin kabulünden sonra 8 Kasım 1928’de İsmet Paşa’nın açıklamasında eğitime yer verilirken öncelikle yeni Türk harflerinin öğrenilmesinin önemine işaret eder.

“Türk harflerinin bütün vatandaşlara kapılarının önünde, ve işlerinin başında öğretilmesi için daha bu sene içinde millet mektepleri teşkilâtı yapacağız” diyen Baş vekil, Millet Mektepleri’nin kentler, köyler ve tüm ülke genelini kaplayacağını, vatandaşların en uygun olduğu zamanda öğrenebilmesi için olanaklar yaratılacağını ifade eder.

Beyanatında eğitimle ilgili ilk öğretime temas eden İsmet Paşa, hükümetin, ilk öğretimin yaygınlaştırılması konusunu “enine boyuna ve çok özen ile tetkik” ettiğini ve ilk öğretimde “hedeflere varılmış gibidir” demektedir. İlk öğretimin il idareleri yerine tek bir elde, Maarif Vekaletine bağlanması ve tüm ülkede bir plan dahilinde uygulanarak ilk öğretimin yaygınlaşmasının bu sayede mümkün olacağını belirtir.²¹

3 Haziran 1929’da güven oyu alan kabinesi adına konuşma yapan, İsmet Paşa nutkunda, Lozan’dan kalan sorunların çözümlenmesinden dolayı önce dış meselelere değinir, eğitimle ilgili kurduğu kısacık cümleyi bu konuyla bağlantılıdır. *“Hallolunan meselelerle hiç ilişkisi olmaksızın size gelecek beynelmilel meseleler ve ihtilaflar*

²⁰ 1. 11. 1927 tarihli Başvekil İsmet Paşa’nın Beyanatu, bkz. **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, (Hazırlayan: Kazım Öztürk), Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 91

²¹ **A.g.e.**, s. 99-100

hakkında düşündüğümüzü söyleyeceğim. Kendimizi haksız olmaktan sakınmak, icabında hakemden adâlet istemek, haksızlığı baskı ile yüklemek istiyecek olan red için yürekli ve güçlü olmak, işte bizim zihniyetimiz ve millî terbiyede istikametimiz budur.”²²

9 Kasım 1929’da yeniden güven oyu alan hükümet adına konuşan İsmet Paşa’nın nutkunda doğrudan eğitime ilişkin ifadeler yer almasa da, yapılan açıklamalar izlenen eğitim siyasetine de ışık tutar.

“Memleketin umumî havası; vatandaşın çalışmak, işlemek, kazanmak arzusuyla dolgunudur. Cumhuriyetin kanunlarına ve kuvvetlerine yürekte güvenmek ve dayanmak, açık ve serin bir düşünce ile yurdu ve ülkeyi mamur etmeğe çalışmak; işte bu gün vatandaşların tek olarak, cemiyet olarak yaşayışlarına yön veren fikir budur.”

İktisadi konular içinde köyün ve köylünün geliştirilmesine temas edilmesi bu dönemde eğitimde de köye yönelik bir siyaseti beraberinde getirir.

“Bu memleketin her türlü inkişafı ziraattan çıkan servete istinat eder. Türk köylüsünü zengin etmeğe çalışmak siyasetimizin ana hatlarından.”²³

27 Eylül 1930’da yine İsmet Paşa’nın Baş vekil ve Esat (Sagay) Bey’in Maarif Vekili olduğu kabinenin programında, hükümetin senelerden beri takip ettiği genel siyasetin ana hatlarıyla aynı olacağı vurgulanmıştır.

Hükümetlerin eğitimle ilgili siyasetinde en önemli sorun kaynak yetersizliğidir. Bu sorun programda da eğitim siyasetinde de öne çıkan konulardan biri olmuştur. *“Maarif siyasetimizde meslekî tahsil ve ihtisas, az masrafla çok netice arayan amelî bir mahiyet”* ifadesinde eğitim sistemi içinde mesleki eğitimi geliştirmeye yönelik ve uygulamayı esas alan bir yaklaşım söz konudur.

Öte yandan, okullardaki eğitimin ahlaki yönüne işaret edilmektedir: *“... mekteplerimizi her türlü menfi tesirattan münezze, ahlâk ve intizam cephelerini bilhassa ehemmiyetli tutan bir zihniyet ve yeni bir kuvvetle devam edeceğiz.”²⁴*

b. Eğitim Bakanları

²² T.C. Hükümetleri ve Programları, s. 111

²³ A.g.e., 119-122

²⁴ A.g.e., s. 141-142

Mustafa Necati Bey, 20 Aralık 1925'te başladığı Eğitim Bakanlığı görevini 1929 yılının ilk gününe kadar sürdürmüştür. Cumhuriyet'in yeni okulunun inşasında hem fikir hem de uygulama olarak çok önemli katkıları olmuştur.

Mayıs 1927 tarihli genelgesinde, öğrencilere ülke gerçeklerine ve milli konulara ilişkin öğretim yapılmasına ağırlık verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Eğitimin “milli ve cumhuriyetçi” bir içerikte uygulanmasını savunan bir düşünceyle, öğrencilerin başka ülkelerin tarih, coğrafya ve yaşayışlarını daha iyi bildiklerini, öteki derslerde de gereksiz pek çok ayrıntıya yer verildiğini belirttikten sonra, öğretimin bu şekilde sürdürülmesinin hoşgörüsü ile karşılanmayacağını söylemektedir: “Müdür ve muallimler gençlerin memleketimiz ve milli cemiyetimiz için hazırlanmaları lâzım geldiğini daima hatırlamak, eğitim ve öğretim faaliyetlerine Türkiye’yi ve Türklüğü merkez almak mecburiyetindedirler... Her fırsatta Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu anlatmak ve Cumhuriyeti sevdirecek her fırsattan yararlanmak bütün mektep müdür ve muallimlerinin ortak görevleridir. Bu nedenle milli bayramlardan en geniş ölçüde yararlanmak lâzımdır. Ayrıca dersler sadece kitaptan değil, hayat içinde öğretilmelidir.”²⁵

1 Ocak 1929’da Mustafa Necati Bey’in ölümü üzerine Baş vekil İsmet Paşa önce vekaleten olmak üzere bir süre Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Daha çok Harf Devrimi ve Millet Mektepleri’nin uygulanmasıyla ilgili çalışmalarda bulunmuştur. İsmet Paşa; 27 Şubat 1929’da Eğitim Bakanlığı görevini “Maarif Vekâletinin pek dökümlü işlerinin müstakil bir vekil tarafından görülmesine imkan bırakmak üzere bu vekâletten affını” isteyerek, yerini ikinci kez Eğitim Bakanı olan Vasıf Bey’e bırakmıştır. Vasıf Bey, ikinci kez görevine başlarken yayınladığı genelgede, tüm halkın bilim ve bilgiye ulaştırılması gereğinden hareketle görevini yapacağını ifade etmektedir: “Reisicumhurumuz Hazretlerinin inkılâbımız için işaret ettikleri müspet hedeflere doğru kudretli hamlelerle ilerleyen şuurlu ve necip halkımızı fennin ve bilginin bütün feyizlerinden müstefit etmek gibi kutsal bir gayeye varmak vazifesi ile mükellefiz. Bu büyük işi başarmak için meslekdaşlarımın, devlet memurlarının ve münevverlerimizin yardımlarına güveniyorum”²⁶

Mustafa Necati Bey’in ölümünden sonra Eğitim Bakanlarının görev süreleri çok uzun olmamış ve sıkça değişmiştir. Vasıf bey’in bakanlığı yaklaşık bir ay kadar

²⁵ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 7. Baskı, Alfa Yayın, İstanbul, 1999, s. 287

²⁶ **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1929

sürmüştür. Bu dönemde Recep (Peker) Bey ve Dr. Refik (Saydam) Bey'in vekaleten görevi üstlenmeleri dışında en uzun süre görev yapanlar, önce Cemal Hüsnü (Taray) Bey, Esat (Sagay) Bey olmuştur.

10 Nisan 1929- 15 Eylül 1930 tarihleri arasında görev yapan Cemal Hüsnü Bey eğitimle ilgili düşüncelerini göreve başlarken valilere ve maarif eminlerine yayınladığı genelgede ifade etmiştir. Öncelikle yeni harflerle okuma yazmanın tüm ülke genelinde yaygınlaşmasına değinilen genelgede, eğitim ilkeleri olarak “milli, cumhuriyetçi, demokrat ve laiklik” üzerinde durulmuştur.

“Büyük Gazimizin işaretleriyle belirilmiş olan ilk hedefimiz memlekette Türk harfleri ile okumamış vatandaşlar görmemektir. Türk Cumhuriyeti maarifinin milli tahsil ve terbiyedeki gayesi, yetiştireceği şuurlu, Cumhuriyetçi, demokrat ve şuurlu layik vatandaşların aziz memleketinde kudretli medeniyet ve refah amilleri olmasını temindir. Milli Mücadele zaferi ile fiilen ve Lozan muahedesiyle hukuken teessüs eden Türk devletinin medeniyet ve hars sahasındaki kat'î ve sarsılmaz zaferi ile Türk harfleri ile kazanılmıştır.”²⁷

Cemal Hüsnü Bey öğretmenlere genelgesinde; “sizler Türk azim ve enerjisinin altı yüz sene gerçek doğrultusunu niçin ve nasıl kaybettiğini çocuklara anlatırken daima bu asil Cumhuriyet neslinin yaratacağı dünyayı düşüneceksiniz” diyerek öğretmenler yeni neslin göstereceği başarıdan doğrudan sorumlu tutulmaktadır.²⁸

2. EĞİTİMLE İLGİLİ DÜZENLEMELER VE UYGULAMALAR

a. Köyde Eğitim

1923 yılından itibaren, Cumhuriyet'in yeni ilkeleri ve değerleri doğrultusunda sürdürülen çalışmaların, eğitimde de doğrudan karşılığı olması ve hatta eğitim aracılığıyla tüm ülkeye yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Eğitim bir üst yapı kurumu olmakla birlikte Türkiye'de çağdaş bir düzenin yaratılması için temel bir öneme sahip olmuştur. Eğitim kurumundan beklenenler bilgi düzeyinin artırılmasının çok üstünde anlamlar taşır. Ülkenin çağdaşlaşmasında bu yönde bir toplumsallaşmanın sağlanması, Cumhuriyetçi yurttaşlar yetiştirilmesi başta olmak üzere, ekonomik gelişmenin

²⁷ Cumhuriyet, 12 Nisan 1929

²⁸ Akyüz, a.g.e., s. 287

temellerini oluşturma işlevi de eğitime ait olarak tanımlanmıştır. Nihayetinde nüfusunun çoğunluğu köylü ve ekonomisinin temeli tarım olan bir ülke olarak Türkiye’de, böyle bir değişimin temeli elbette köylerden başlarsa başarıya ulaşacaktır. Konunun önemi Kurtuluş Savaşı döneminden beri dile getirilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa 1922, TBMM açış konuşmasında yeni Türkiye’nin eğitim siyasetini ifade ederken köylünün eğitimden yararlanmasını ilk hedef olarak tayin eder:

“Asırlardan beri milletimizi idare eden Hükümetler tamimi maarif arzusunu izah edegelmişlerdir. Ancak bu arzularına vusul için şarkı ve garbı taklitten kurtulamadıklarından, netice milletin cehilden kurtulamamasına müncer olmuştur. Bu hazin hakikat karşısında bizim takibe mecbur olduğumuz maarif siyasetimizin hututu esasiyesi şöyle olmalıdır: demiştim ki bu memleketin sahibi ve heyeti içtimaiyemizin unsuru esasisi köylüdür. İşte bu köylüdür ki bugüne kadar nuru maariften mahrum bırakılmıştır. Binaenaleyh; bizim takibedeceğimiz maarif siyasetinin temeli, evvelâ mevcut cehli izale etmektir. Teferruata girmekten içtinaben bu fikrimi birkaç kelime ile tavzih için diyebilirim ki alehlîlak umum köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafi, tarihî, dinî ve ahlâki malûmat vermek ve âmeli erbaayı öğretmek maarif programımızın ilk hedefidir.”²⁹

1923 yılı İzmir İktisat Kongresi’nde kabul edilen kararlarda, üretimin geliştirilmesi ve köylerde eğitimin nasıl yapılması gerektiğini tarif etmesi açısından önemlidir.

“1. Köylülere çiftçilere ziraatin muhtelif şubelerini amelî olarak öğretecek surette yazılmış kitab ve mecmualar bastırılarak bedava dağıtılması.

2. Umum iptidaî ve talî mekteplerde müterakkî memleketlerde olduğu gibi sanayi ve ziraatin de amelî olarak gösterilmesi.

3. Her Livada birbirine yakın olan köyler için kâfi arazisi olan leylî birer iptidaî mektebi açılması ve bu mekteplerde iptidaî derslerle beraber amelî ve nazari basit bir ziraat dersleri gösterilmesi.

²⁹ **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve M. Eğ. Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri**, (M.E.S.D.), C.I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946, s. 5-6

4. Her Liva'nın büyüklüğüne göre birden ikiye kadar nazarî olmak ziyade amelî ziraat tedrisatında bulunulmak üzere münasip nahiyelerde nümune çiftliği mahiyetinde talî mektepler yapılması.

5. Âli tahsil için bir ziraat mektebi kâfi görülerek bu mektebin Anadolu'da tesis ve mektebin teessüsünden ve Halkalı'nın bilimum levazımı tedrisiye ve demirbaş eşya ve sairinin naklinden sonra Halkalı Ziraat Mektebinin yeni mektebe nakli ve yeni tesis edilecek mektebin mevkiinin tayin edilmesi hususunun hükümete bırakılması.

6. Köylerdeki iptidâî mekteplerinin mutlaka beş dönümlük bir bahçesi ve iki ineklik fennî bir ahır ve kümesi yeni usul bir arılığı ve muallimler için iki odalı bir evi olması ve arazinin bir kısmı sebze ve bir kısmı çiçek bir kısmı da fidancılığa tahsis edilerek muallimlerin nezareti altında bizzat talebe tarafından idare edilerek masraf ve hasulâtının köy muallimlerine ait olması ve bu suretle çocuklara amelî olarak çiftçiliğin öğretilmesi ve münevver zevatın da köylerde yerleşmelerinin teşviki.

7. Türkiye ve Ecnebi Darülfünûn, Âli ve Talî mektepler mezunları ve mezunelerinin ve medreseleri ikmâl ederek icazetname alanların en az bir sene müddetle altıncı maddeyi tatbik eden köy muallimliklerinde istihdamı.

8. Kışla ve Askerî talimgahlarda amelî ziraat tedrisatı yapılması.

9. Ahlâka mugayir olanları men'edilmek şartıyla ziraî, Sinaî, Coğrafi, iktisadî ve sıhhî sinema filmleriyle köylülere lâzım gelen faydalı malûmatı vermek ve köylerin istatistikî malumatlarını zaptetmek ve amelî konferanslar vermek üzere şimdilik her liva'da birer seyyar Ziraat Mektebi açılması”³⁰

Köyde eğitim ve köylünün eğitimi konusu aslında Osmanlı son döneminde de giderek artan bir öneme sahip nitelik kazanmaya başlamıştı. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde Türkçülük ve halkçılık düşüncesinin gelişimi ve Ziya Gökalp'in formüle ettiği “Halka Doğru” hareketi Cumhuriyet dönemi aydınlarını ve siyasi kadrolarını etkilemiştir. Gökalp'te seçkinlerin halka doğru gitmelerinin iki temel amacı vardır: 1. Halktan milli kültür terbiyesi almak için, 2. Halka medeniyet götürmek için.³¹

İttihat ve Terakki Partisi'nin çalışmaları arasında köylüye ulaşma amacıyla 21 Nisan 1914'te “Köylü Bilgi Cemiyeti” ve 1917'de “Halka Doğru Cemiyeti” kurulmuştur. 1918 yılında Halka Doğru Dergisi çıkarılmaya başlanmıştır. 1919'da

³⁰ A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 21-22

³¹ Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 76-77

kurulan “Köycüler Cemiyeti”nin en aktif üyesi ve Cumhuriyet dönemi eğitim bakanlarından olan Reşit Galip, köylü üzerinde baskılar yaratan feodal düzeni eleştiriyordu.³²

Osmanlı Devleti’nin sona ermesi ve yerine yeni bir devletin kurulmasıyla geçmiş birikimler ulus-devlet formülasyonu içinde yeniden tanımlandı. Kurtuluş Savaşı’nın “halk iradesi ve idaresi” olarak tanımlanan halkçılığı, Halk Fırkası’nın kuruluşuyla toplumsal içeriği de tarif edildi. En başta Mustafa Kemal’in partinin kuruluş sürecinde yaptığı yurt gezisi açıklamaları ve 1923’te kabul edilen tüzükte halkçılık tarif edilmiştir. Kurulan parti, Halk Fırkası adını alması itibariyle “halkçılık” tüm halkı içine alan, siyasal alanda egemenliğin halka ait olduğunu belirten ve sınıfsal farklılaşmayı reddeden bir yaklaşımla tanımlandı.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında 13 milyon civarında tahmin edilen nüfusun yüzde 80’i köyde yaşamakta ve ülkenin gelir kaynakları tarımsal üretime dayanmaktaydı. Ancak, Türkiye’nin toplumsal yapısı içinde en önemli kısmı oluşturan köylüler, birbirleriyle iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel bağları bir hayli zayıf ve on binlerce küçük köye dağılmış bir yaşantı içinde siyasal işlerlik ve etkinlikten de oldukça uzaktı. Halk Fırkası içinde yer alan, aynı zamanda ülkeyi yöneten siyasi kadroların başlıca amacı, geniş köylü yığınlarının siyasal olarak seferber edilmesine dayanan bir köylü hareketi yaratmaya yöneldi.³³

1924 yılında çıkarılan ve köylere tüzel kişilik kazandıran “Köy Kanunu” köydeki üretimin arttırılması için bir dizi yeni düzenlemeler yapılmıştır. Öte yandan kurulan köy bürolarıyla köy kalkınmasının sağlanması amacıyla çalışmalarda sürdürülmüştür.³⁴ Kanun ve uygulamaları eğitimin köylere kadar geliştirilmesi amacını da taşımaktadır.

1924 yılında Türkiye’ye gelen John Dewey’de köylerde eğitimin farklı bir içerikte ve nitelikte uygulanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Dewey’e göre; köy okullarında özellikle çiftçilerin ihtiyaçlarına karşılık verecek nitelikte öğretmen yetiştirilmeli ve bu amaçla farklı tipte öğretmen okulları açılmalıdır. Köylerdeki okullarda köylülerin, çiftçilerin ilgi ve ihtiyacına önem verilmeden eğitimin zorunlu

³² Türkan Çetin, “Cumhuriyet Döneminde Köycülük Politikaları: Köye Doğru Hareketi” **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 213

³³ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 138

³⁴ Çetin, **a.g.m.**, s. 215-219

olması toplumsal zararlara dahi yol açabilecektir. Bu tarzda bir eğitim nihayetinde nazari ve skolastik olacaktır. Türkiye’de ekonomik refahın sağlanması tarımsal üretimi arttırmaya bağlı olduğu için, öncelikle köydeki yaşantıya uygun, üretimi arttırıcı nitelikte yeni okullar açılması önerilmektedir.³⁵

Konunun mecliste ele alınması yine 1925 yılında ve bu dönemde Eğitim Bakanı olan Şükrü (Saracoğlu) Bey tarafından olmuştur. Türkiye’deki köylerin dağınık yapısına işaret eden Şükrü Bey, İsveç ve Norveç’ten örnek vererek buralardaki gibi gezici öğretmenlerle köylerdeki eğitim sorununun çözülebileceğini önermektedir. Bu yolla öğretmen yetiştirmek üzere kaynak gösterdiği alan yetim okulları ve İmam Hatip okullarıdır.³⁶

Eğitimin köylerde de geliştirilmesi konusu köye göre yeni tipte bir okul anlayışı, 1925 yılında Müfettişler Kongresi kararlarında yer almıştır. Bu kararlarda; köy okullarına öğretmen yetiştirmek üzere ayrı bir tarzda örgütlenmeye ihtiyaç olduğu belirtilir. Köy hayatında etkili olacak bu eğitim örgütü; “mütevazi bilgi ile iktifa” etmeli, köy hayatını düzenleyecek nitelikte ve uygulamalı, mesleki bir eğitimi içermelidir deniliyordu. Bu konunun çözümü içinde İmam ve Hatip okullarının Köy muallim mekteplerine dönüştürülmesi öneriliyordu. Ayrıca bu okulların programında Vatandaşlık Bilgisi’ne özel bir yer ayrılması, mezun olup köylere gidecek öğretmenlerin medeni ve hukuki ihtiyaçlar bakımından köylüye rehberlik etmeleri önerilmiştir.³⁷

Müfettişler kongresi kararlarında da yer alan ve İmam Hatip okullarından yararlanılması önerisi gerçekçi bir nitelikten uzak olduğu gibi bir öneri olması ötesine gidememiştir.

Öğretmenlerde, meslektaşlarına seslendikleri yazılarında Anadolu’nun içlerine kadar yayılmış bir eğitimin gerekliliğine dikkati çekmektedirler. M.A.Tevfik 1924’te Muallimler Birliği dergisindeki yazısında “medeniyet misyonerliği” tanımıyla bu göreve arkadaşlarını çağırır. 1925 yılında öğretmen Uluğ İğdemir’de, İstanbul’da kalmak isteyen öğretmenleri eleştirerek, Anadolu’ya niçin gelmediklerini sormaktadır.

³⁵ John Dewey, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, 2. Basım, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1952, s. 19-20

³⁶ **M.E.S.D.**, C.I, s. 291

³⁷ Ferit Oğuz Bayır, **Köyün Gücü**, Ulusal Basımevi, Ankara, 1971, s. 48-49

Ona göre; öğretmenlik gibi yüksek bir ideal ordusuna katılma arzusu gösterenler her şeyden önce fedakar olmalıdır.³⁸

Mustafa Necati Bey'in eğitim bakanlığı döneminde özellikle Maarif Teşkilatı yasanının kabul edilmesiyle köy eğitimi eğitim sistemi içinde ayrı bir alan olarak tanımlanmıştır. Yasanın beşinci maddesinde ilkokullar; 1. Şehir ve kasaba gündüz, 2. Şehir ve kasaba yatı, 3. Köy gündüz, 4. Köy yatı mektepleri olarak belirtilmiştir. Köy yatı okulları, okul olmayan köylerin çocukları içindir. Bu okulların ihtiyaçları genel ve özel bütçelerle idare olunacaktır. Köy okullarında uygulanacak eğitim ve öğretimin özelliği ise; çocukları köy hayatından ayırmıyacak bir tarzda olacaktır. Köy okullarında uygulanacak eğitim en az üç yıl olarak saptanmıştır. Yedinci maddede orta eğitim kurumları arasında öğretmen okulları da "Köy Muallim Mektepleri" olarak ayrı bir kategoriye alınmıştır.³⁹

"Köy Yatı Okulları"nın sadece okulu olmayan köylerin çocukları için açılmalarına rağmen buralara şehirli çocuklarında alınmasından Eğitim Bakanı'da şikayetçidir. 1927 yılı Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde bu konu, Necati Bey tarafından dile getirilmiştir. Aynı konuşmasında ilk öğretimin tüm ülke geneline şehirlere ve köylere her yere ulaştırılması için bakanlığın çalışmalar sürdüreceğini belirtmektedir. Necati Bey ayrıca, Türkiye'deki gelişmenin en önemlisi "demokratik cumhuriyetin" ilkesi olarak bu yönde bir eğitimin köylere de ulaştırılmasının başlıca yükümlülükleri olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰

Köy okullarının ayrı bir şekilde ele alınması ve sürelerinin üç yıl olarak belirlenmesi üzerine ayrı bir müfredat programı hazırlanması söz konusu olmuştur. 1927 yılında kabul edilen "Köy Mektepleri" öğretim programında; ilköğretimin temel ilkelerinin aynı şekilde köylerde de uygulanacağına dikkat çekildikten sonra, köy okullarında köy çocukları için ihtiyaç ve ilgileriyle bağlantılı ayrı bir program uygulanacağı ifade edilmiştir. Programda, köy çocuklarının içinde yaşadıkları koşullarda yetiştirmelerinin amaçlandığı belirtilir. Özellikle vurgulanan bir diğer esas; köy çocuklarını cumhuriyetle bütünleştirmektir. "*Köy çocukları da Türk Cumhuriyetinin küçük vatandaşlarıdır. Muallimle mektebin idaresinde, çocuklarla*

³⁸ Yahya Akyüz, **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri**, Doğan Basımevi, Ankara, 1978, s. 269-270

³⁹ Bkz. **Maarifle İlgili Kanunlar**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 11

⁴⁰ **M.E.S.D.**, C.I, s. 390, 401

münasebetinde daima bu noktayı göz önünde tutmalı ve her vesileden istifade ederek kendilerine büyük Türk İnkılabının mefkurelerini telkin eylemelidir.” Bu yeni müfredatta Türkçe, Hayat Bilgisi, Hesab-Hendese dersleri yer almaktadır. Ancak resim ve eliş dersleri köy hayatına uygun bir hale getirilmiş ve özellikle kızlar için “Ev işleri” dersi eklenmiştir. Üçüncü sınıflarda da şehir okullarının ikinci kısmı (4. ve 5. sınıfları) olmadığı için, özellikle tarih, coğrafya, vatandaşlık bilgilerini içeren “Yurt Bilgisi” dersi konulmuştur.⁴¹

Köylerdeki eğitim daha çok Cumhuriyet’in ilkeleri ve yeni eğitim anlayışının köy çocuklarına da ulaştırılması özelliği göstermektedir. Ancak zaten yeter sayıda olmayan öğretmenlerin şehirlere ayrılmak istememeleri ve köydeki eğitimin oradaki yaşantıya göre düzenlenmesi ilkesi “köy öğretmeni” yetiştirilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Köye göre öğretmen yetiştirilmesi ve en önemlisi ülkedeki sosyal ve ekonomik kalkınmanın bir parçası olarak köylerin geliştirilmesi üzerine söylenen sözler, yazılan yazılar artmaktadır. Yunus Nadi “Her Köyde Mektep” yazısında bunun gerekliliğine ve zorluğuna dikkat çekmektedir. Köylerdeki üretimin artması ve yaşantının değişmesi için okulun önemini belirttikten sonra öğretmeninde ayrı bir şekilde yetiştirilmesinin gerektiğini vurgular.⁴²

Bu konuda ilk uygulama ise 19 Teşrinievvel 1926’da kabul edilen “Köy Muallim Mektebi Talimatnamesi”ne göre, 1927-1928 öğretim yılında Kayseri civarında Zencidere Köyü’nde ve 1928-1929 öğretim yılında Denizli’de açılmıştır. Talimatnameye göre, köy öğretmen okullarına, köy ilkokullarına model oluşturacak şekilde kurulacak bir “tatbikat mektebi” bulunacaktı. Ayrıca her köy öğretmen okulunda öğrencilerin öğretim için gerekli basit alet ve cihazları yapabilecekleri “iş dershanesi” bulunacak, tarım üretimi için “numune bahçesi”, “fidanlık” ve “sebze bahçesi” bulunacaktır. Okulda öğrenim gören öğrenci Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenecek köylerde en az altı yıl öğretmenlik yapmakla yükümlüydü. Ancak bu uygulamadan beklenen sonuçların alınamaması üzerine Kayseri’de olanı 1932’de, Denizli’deki 1933 yılında kapatılmıştır.⁴³ Yaklaşık altı yılda 700 köy öğretmeni yetiştiren bu okullarda köy gerçeğinden uzaklık, çok masraflı oluşu ve tecrübesizlik

⁴¹ **Köy İlkemektepler Müfredat Programı**, 1930, Devlet Matbaası, İstanbul, s. 1-3

⁴² Yunus Nadi, “Her Köyde Mektep”, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1927

⁴³ Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s. 149-152

gibi etkenlerden dolayı başarısız olunmuştur. Yine de tüm kusurlarına karşın Türkiye eğitim tarihinde öncü projeler olarak değerlendirilmektedir.⁴⁴

b. Harf Devrimi

Türkçe'nin Arap harfleriyle yazımındaki güçlükler Cumhuriyet döneminden çok önce dile getirilmiştir. Ancak konunun Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam eden tartışmaları içinde Türkçe'nin başka harflerle daha doğru ve işlevsel yazılıp yazılmaması meselesi değil, ideolojik bir anlam taşır. İslam dinini referans alan Osmanlı düzeni ve kültürü ile çağdaşlaşma arasında bir tercih meselesidir. Cumhuriyet Döneminde gerçekleştirilmiş olması, tüm devrim düzenlemelerinde izlenen radikal bir tutum alıştır.

Latin harflerinin alınması, halkın kolayca öğrenebileceği bir harf sistemi ve kendi dilini yansıtacak bir Türkçe'nin gelişimde ve eğitiminde "altyapı" kurulmasıdır. Diğer yeniliklerde olduğu gibi çağdaşlaşmanın bir zorunluluğu olan ve tarihin gidişine ayak uydurmada Türk toplumu için harf devriminin anlamı çağdaş bir düzenin kuruluşu ve gelişimini hızlandırmaktır.⁴⁵

Harf devrimi çağdaşlaşmanın bir gereği hatta zorunluluğu olarak belirlediği kadar, Türk Devriminin çağdaşlaşma içeriğine uygun bir şekilde "uluslaşma" düşüncesinden kaynaklanır. Cumhuriyet'in kültürel dinamiklerini şekillendiren bu iki eksen "çağdaşlaşma ve uluslaşma" harf devrimine de kaynaklık etmiştir.⁴⁶ Çağdaş uygarlığa dair değerlerin Türk kültürüne özgü bir şekilde ifade edilmesinin araçlarından biri, İslam kültüründen kopma ve onun tipik göstergelerinden biri olan Arap harflerinin terk edilmesi olmuştur. Falih Rıfkı Atay'ın deyişiyle ise, harf devrimi; "*Türk kafasını, köklerine kadar, Arap kaynaklarından sökecek ve milli kılacak*" bir anlam taşır.⁴⁷

Arap harflerine, Kur'an'ın yazıldığı harfler olması itibarıyla kutsallık atfedilmiştir. Türkler, İslamiyeti benimsedikleri dönemden itibaren kültürel olarak da Arap-İslam kültüründen yoğun bir şekilde etkilenmişlerdir. 14. yüzyıl sonlarında İran üzerinden Türkiye'ye geçen Bektaşî dervişleri tarikatınca benimsenen bir doktrine

⁴⁴ Fay Kirby, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, İmece Yayınları, Ankara, 1962, s. 60-62

⁴⁵ Macit Gökberk, "Yazı Devrimi'nin Anlamı", **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1978

⁴⁶ Emin Özdemir, "Yazı Devrimi ve Düşünsel Yapı", **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1978

⁴⁷ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Kırıl Matbaası, İstanbul, 1984, s. 439

göre; insanın yüzü, Allah'ın yansımasıdır. İnsanın en önemli özelliği dildir, dil; Allah'ın, insanın ve ebediyetin bütün sınırlarını içine alan Arap yazısının 28 harfiyle ifade edilir. Bu öğretiyi izleyenlere “Hurufiye” adı verilmiştir. Tüm Osmanlı ideolojisini ve kültürünü yansıtan bir öğreti olmamakla birlikte, Osmanlı'da Arap harflerine, Kur'an'ın dili ve harfleri olduğu için “kutsallık ve mübareklik” atfedilmiştir.⁴⁸

Türkçe'nin Arap harfleriyle yazımındaki güçlüklerle değinilmesi ve bu konuda ıslah çalışmalarında bulunulması veya doğrudan Latin harflerinin alınmasıyla ilgili fikirlerin geçmişi, Tanzimat Dönemine dayanmaktadır. Batılılaşma çabaları içinde devlet eğitim konusunda daha fazla sorumluluk üstelenmeye başlamıştır. Yazı tartışmalarının itici gücü de, eğitimin yaygınlaştırılması isteğine dayanmaktadır.⁴⁹ Son dönem Osmanlı Maarif Nazırlarından olan Münif Paşa, 1862'de Latin harfleriyle okuyup-yazmanın kolaylıklarından bahseder. Osmanlı'da eğitimin yaygınlaşması ve okuma-yazmanın kolaylaştırılması için harflerin ıslah edilmesi gerektiğini ifade eder.⁵⁰

Tanzimat Dönemi'nde başlayan tartışmalar ve girişimler, İkinci Meşrutiyet'ten sonra da devam etmiştir. Dr. Milaslı İsmail Hakkı, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Ispartalı Hakkı gibi yazar ve eğitimciler harflerin düzeltilmesi için çalışırken, son dönem Osmanlı yönetim erkinde belirleyici bir isim olan Enver Paşa'da bizzat harflerin düzeltim çalışmasıyla ilgilenmiştir. “Enveriye” veya “Enverpaşa Yazısı” diye adlandırılan yazı reformu girişiminde, birleşik yazılan Arap harfleri, munfasıl (ayrışık) ve sesli harflerle, Latin harflerine benzer bir biçimde yazılıyordu. Ancak uygulanması da pek mümkün görünmeyen bu girişim başarısız olmuştur. Öte yandan, Meşrutiyet döneminde doğrudan Latin harflerinin alınması yönünde görüşler daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid (Yalçın), İçtihad Dergisi sahibi Dr. Abdullah Cevdet, gazeteci, yazar Celâl Nuri (İleri), ve İttikadât-ı Batılıya İlân-ı Harb adlı eserin yazarı

⁴⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 420

⁴⁹ Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 87

⁵⁰ M. Şakir Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, TDK Yayınları, Ankara, 1973, s. 17-22; Sami N. Özerdim, **Yazı Devriminin Öyküsü**, Düzeltilmiş 2. Basım, TDK Yayınları, Ankara, 1978, s. 12-13

Kılıçzâde Hakkı Bey gibi yazarlar bu konuda oldukça önemli yazılar kaleme almışlardır.⁵¹

Latin Harflerinin kesinlikle alınması gerektiğini kanıt ve gerekçeleriyle açıklayan kapsamlı bir yazı dizisi Kılıçzâde Hakkı Bey ve arkadaşlarının çıkardığı “Hürriyet-i Fikriyye” Dergisinde, ismi belirtilmeyen bir yazar tarafından kaleme alınmıştır. Arıkan’a⁵² göre; “yazar, on üç, on dört yıl sonrasını büyük bir sezgiyle görürcesine Latin harflerinin er geç kabul edileceğini savunmaktadır.”

Türkiye’de harf meselesini etkileyen bir gelişme de, 22 Temmuz 1922’de Azerbaycan Hükümeti’nin Latin esaslı harfleri kabul etmesidir. Haziran 1922’de Mustafa Kemal, Halide Edip (Adivar)’le görüşmesinde, batılılaşmaktan, Latin harflerinin kabul etme imkanlarından söz etmiştir.⁵³ 1924’te İstanbul gazetecileri Hüseyin Cahid (Yalçın), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ahmet Emin (Yalman) ve Ebüzziya Velid’in İzmir’de Mustafa Kemal’le görüşmeleri sırasında Latin harfleri de konu olmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa, henüz araştırılmadan bu konu hakkında bir söz söylemeyi uygun bulmamıştır.⁵⁴

Yine Lozan görüşmeleri ve İzmir İktisat Kongresi sürecinde zaman zaman gündeme gelen konu hakkında Mustafa Kemal resmen karışmamaya özen göstermiştir.⁵⁵ Nedenini Ahmet Cevat Emre, Mustafa Kemal’in şu sözleriyle açıklar:

“Eğer ben size bu meseleyi ancak son senelerde düşündüm, dersem sakın inanmayınız. Ben tâ çocukluğumdan beri bu dâvayı düşünmüş bir adamım. O toplantıda vermiş olduğum gayri kat’î cevabımı anlamak isteyenlere şu izahı vermek isterim:

- Ben basit bir adamım, yani ben düşündüklerimi önce milletimin arzusunda, ihtiyaç ve idaresinde görmeyi şart sayan ve bunu gördükten sonra ancak tatbiki ile kendimi mükellef bilen bir adamım.

⁵¹ Ülkütaşır, a.g.e., s. 22-23; Özerdim, a.g.e., s. 13

⁵² Zeki Arıkan’ın “Latin Harfleri” **Atatürk Yolu**, Sayı: 5, C.2, Mayıs 1990, s. 1-19, makalesinde Hürriyet-i Fikriyye’de çıkan bu yazı dizisinin tam bir çeviri yazısı mevcuttur.

⁵³ Halide Edip Adivar, Türkün Ateşle İmtihanında bu konudan bahsetmiştir. Öte yandan henüz 1919’da Mustafa Kemal, zaferden sonra hükümet şeklinin Cumhuriyet olacağını ve yapılacak inkılaplar içinde Latin harflerinin kabul edileceğini Mazhar Müfit (Kansu) Bey’e not ettirmiştir. Mahzar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber I**, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 131

⁵⁴ Ahmet Cevdet Emre, **İki Neslin Tarihi (Mustafa Kemal Neler Yaptı)**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960, s. 315-316

⁵⁵ Orhan Koloğlu, **Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılı (1923- 1938)**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s. 272

Her insanın, mensup olduğu içtimaî heyet (toplum) için düşündüğü bir fikir olabilir. Fakat sağını solunu dinlemeden söylenmiş sözler, benim telâkkime göre, uzun uzun ve derin denemelerle incelenmedikçe fiil sahasına çıkamazlar. Her içtimaî işte şahsî düşüncesinin umumî ihtiyaç ve iradeye mutabık olduğunu hissetmemiş olanlar, behemehal başarısızlığa mahkûmdurlar.”⁵⁶

Lozan görüşmelerine ara verildiği dönemde İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’ne Kazım (Karabekir) Paşa başkanlık etmiştir. Savaşın sonra başta Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal meselelerinin görüşüldüğü kongrede, kongrenin işçi delegelerinden İzmirli Nazmi iki arkadaşıyla birlikte Latin harflerinin kabul edilmesiyle ilgili bir önerge vermiştir. Başta Kâzım (Karabekir) Paşa’nın şiddetli itirazlarıyla kongrede okunmadan reddedilmiştir. Kâzım Paşa bu konudaki tutumunu gazetelere verdiği demecinde açıklamıştır.

Azerbaycan’da ve Arnavutluk’ta Latin harflerinin kabul edilmesinin büyük bir hata olduğunu ifade eden Kâzım Paşa, Latin harflerinin Türkçe’ye uygun olmadığını dile getirmektedir. Ancak üzerinde ısrarla durduğu konu ise, Latin harflerinin Batı’ya ve özellikle Hıristiyanlığa ait olduğudur.⁵⁷ Kâzım Karabekir Paşa’nın harflerin alınmasıyla Hıristiyanlaşmayı eş tutması gibi konuyu daraltan yorumu dışında böyle bir değişimin zorluklarına ilişkin çok önemli saptaması söz konusudur: Geçmişle bağlantının kopması. Bu konu harf devrimine karşı sıkça dile getirilen bir gerekçe olmuştur.

Osmanlı Devleti’ne resmen matbaanın gelmesi ve yaygınlaşması oldukça geç bir tarihte 1727 yılındadır. 1928 yılına kadar 200 senelik bir birikim söz konusudur. Öte yandan arşivleri oluşturan kaynaklar ve el yazması eserlerde göz önüne alındığında harf devrimi bu önemli konuda bir dönüm noktası oluşturur. Bir anlamda 1928 yılı ve harf devrimi, (tarihin yazıyla başladığı gibi) Türkler için tarihin yeniden başlamasıdır.

Kâzım Karabekir’in demecinden sonra harf meselesi basının önemli bir süre gündemini oluşturmuştur. Kâzım Paşa’nın açıklamalarından cesaretle, Latin harflerine karşı çıkanlar olduğu gibi, savunular da çıkmıştır. Özellikle İçtihat dergisinde Kılıçzade Hakkı Bey, üç makaleyle Paşa’ya cevap vermiş ve Latin harflerinin alınmasının ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Konunun hassasiyet

⁵⁶ Emre, **a.g.e.**, s. 316

⁵⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1923

içeren bir diğer bölümüne Kur'anın Latin harfleriyle yazılıp yazılmamasına değinen yazar, görüşünü şöyle savunur: “*Lâkin şurasını kafaya yerleştirmek şecaatini edinebilmelidir: Arabi harflerden gayri harflerle Kur'an yazmak küfür değildir. Ve böyle yapan küfür ve utâba lâyük olmaz. İşte meselenin ruhu buradadır.*”⁵⁸

Cumhuriyet yönetiminin siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşama ilişkin düzenlemeleri harf konusunun da gündemde kalmasına neden olmuştur. 3 Mart 1924 Kanunları, Medeni Kanun'un kabul edilmesi, şapka kanunu, tekke ve zaviyelerin kapatılması, hicri takvim yerine miladi takvimin kullanılmaya başlanması gibi yeniliklerin ardı ardına gerçekleştirilmesi, çağdaşlaşmaya ait düzenlemelerle Osmanlı geçmişiyle bağlantılı tüm köprülerin atılmasına neden olmuştur. Eğitimle ilgili gelişmelere paralel, kültürel konular ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Harflerle ilgili tartışma 1924 yılında TBMM gündemine de girmiş oldukça önemli tartışmalara yol açmıştır. 1924 Bütçe Kanunu Tasarısı görüşmeleri sırasında 25 Şubat 1924'te söz alan İzmir Milletvekili Şükrü (Saraçoğlu) Bey eğitimdeki yetersizliğin temel nedeni olarak Arap harflerine işaret ediyordu:

“... bu memleket halkı hâlâ okuma yazma öğrenmedi ise bunu yalnız usulde aramak, yalnız maarifçilerin tarzı tedrisi ve idareyi bilmediğini iddia etmek doğru olmaz. Benim kanaatimce bu büyük derdin vahim noktası harflerdir. Eğer ben Arap harfi diyecek olursam burada da acaba benim fikrime tuğyan ve isyan edecek var mı?

Efendiler; bunun yegâne kabahati harflerdir. Arap hurufatı, Türk lisanını yazmaya müsait değildir...”⁵⁹

Şükrü Bey'in meclisteki konuşması tartışmalara yol açmıştır, Maarif Vekili Vasıf Bey konuyu yatıştırmış ancak açıklamada bulunmamıştır. Mayıs ayında bir açıklama yapan Vasıf Bey, kullanılmakta olan harflerin eğitimde güçlükler yarattığını ve harflerin ıslaha muhtaç olduğunu belirtir. Ancak eğitimin yaygınlaşmamasının tek nedeninin harfler olmadığını, bunun ıslah ve değişmesinin kuru bir kararla da olmayacağını bildiriyordu. Konunun uzmanlar ve bilim adamları tarafından inceleme ve tartışma içinde olduğunu, ancak Bakanlığın son kararını vereceğini açıklamıştır.⁶⁰ Vasıf Bey'in ölümü üzerine Şükrü Bey, Maarif Vekili olmuştur. 1925 yılı, TBMM'de

⁵⁸ Kılıçzâde Hakkı, “İzmir İktisat Kongresinde Harfler Meselesi”, **İctihad**, No: 155, 1 Temmuz 1923, s. 3197-3199; akt: Ülkütaşır, **a.g.e.**, s. 44-45

⁵⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. VI. 25 Şubat (1340) 1924

⁶⁰ **Vatan**, 10 Mayıs 1924

Bakanlık bütçesi görüşmelerinde, Karesi Mebusu Ali Şuuri Bey'in sorusu mecliste de konunun merakla izlendiğini göstermektedir.

“Ali Şuuri Bey - Efendim/ Maarif Bütçesi münasebetiyle müzakere ceryan ederken, bendeniz birçok defa daldım ve kendimi tuğba ağacından yemiş toplamakla meşgul gördüm. Bana kalırsa bir milletin irfanı meselesi o milletin elifbası meselesidir. Vekâleti celilenin elifba hakkındaki malûmat ve tasavvurâtı ne merkezdedir? Vekâletteki arkadaşlarla her şey görüşülürken buna ait hiç bahis geçmiş midir, geçmemiş midir? Bendeniz Vekil Beyefendiden soruyorum.

Maarif Vekili Şükriü Bey – Efendim/ Henüz ham bir fikrimiz mevcuttur. Yalnız elifba değil, hattâ mekatibi iptidaiyenin tekmil kitaplarını Japonların yaptığı gibi devlet inhisarı şekline koymak istiyoruz. Fakat bu fikir arzettiğim gibi kâfi derecede kemale gelmiş bir fikir olmadığı için sözlerimin arasında bu kısma yer ayırmadım.”⁶¹

Devlet yönetim kademelerinden, özellikle Milli Eğitim Bakanlığı'ndan, bu konuda net bir açıklama henüz yapılmamakla birlikte, dönemin basını 1924- 1928 yılları arasında harfler konusunu yoğun bir şekilde işlemiştir. Özellikle 1926 yılında Akşam gazetesinin Latin harfleri üzerine bir anket düzenlemesi üzerine, dönemin yazar ve bilim adamlarının görüşleri dile getirilmiştir. Cevap verenler arasında Ali Canib, Ali Ekrem, Muallim Cevdet, İbrahim Alâeddin, Necib Asım, Avram Galanti, Hüseyin Suad, Halil Nimetullah, Veled Çelebi, İbrahim Nemci, Halid Ziya, Gombotes Zoltan (Macar profesörü) Latin harflerine karşı çıkarak Arap harflerini savunmaktadırlar. Latin harflerini isteyenler; Refet Avni, Abdullah Cevdet, Mustafa Hamit'tir. Mustafa Şekib kesin bir yargı belirtmemektedir.⁶²

Aynı yıl, Köprülüzade Mehmed Fuad “Milli Mecmua” ve tarihçi Ahmet Zeki Velidi Togan “Türk Yurdu” dergisinde, Latin harflerine karşı çıkmışlardır. Çeşitli gazete ve dergilerde; tarihçi- lugatçı Ali Seydi, yazar şair Cenap Şehabeddin, Darülfunun müderrislerinden Avram Galanti (Bodrumlu), yazar Abdullah Battal (Taymas), bilgin-yazar Halil Halid Arap harflerinin kalmasını savunanlar arasındadır.

Harf devrimi kuşkusuz Türkiye'de yaşayan herkesi, hatta gelecek kuşakları etkileyecek radikal bir değişimdir. Ancak uygulandığında bunun yükümlülüğünü en fazla üstlenecek olanlar; öğretmenler ve başbakan, başlangıçta belki de bu yüzden

⁶¹ M.E.S.D., C.I, s. 303

⁶² Agâh Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, İkinci Basım, TTK Basımevi, Ankara, 1960, s. 396

karşıdır. Ancak tıpkı öğretmenler gibi İsmet Paşa'da harf devrimini sonradan en fazla benimseyen ve çalışanlar arasındadır.

Harf devrimine girilmeden öğretmenlerin genellikle böyle bir değişikliğe karşı oldukları görülmektedir. 1925 yılında "Muallimler Birliği" dergisinde, Çanakkale öğretmenlerinin çıkardığı dergide alelacele yapılacak bir değişikliğin sakıncaları dile getirilir. Yine 1925-1926 yıllarında Türkiye Muallimler Birliği'nin yaptığı anketlerde öğretmenlerin büyük bir kısmının Latin harflerine karşı olduğu görülmektedir. Daha çok Arap harflerinin ıslahı ve imlânın kolaylaştırılmasını savunmaktadırlar.⁶³

Başbakan İsmet Bey'de harf değişikliğine taraftar değildir. Tüm devrim ve yenileşme çalışmalarını doğrudan destekleyen İsmet İnönü, harf devrimini mutlaka gerekliliğine inanmamaktadır. O'na göre böyle bir değişiklik bütün "devlet hayatını felce uğratacak" bir anlam taşımaktadır. Nihayetinde İsmet Paşa'nın kaygıları öncelikle, Ahmet Cevat Emre'nin şu saptamalarına dayanmaktadır: "*Yazı değiştirilecek olursa hükûmet, bütün askerî ve mülkî daireleriyle, darülfünun(o zaman ki üniversite) bütün fakülteleriyle, maarif bütün mektepleri, öğretim müesseseleriyle, matbuat(= basın, yayın) bütün gazete... dergi.. kitap neşri mekanizmasıyla, yerinden oynatılamaz bir dağ gibi, başvekilin karşısına dikilmiş duruyordu! Devletin mülkî ve askerî hayatı, memleketin ilim... maarif hayatı, iç ve dış münasebetler hayatı.. birden durmak tahdidi altında idi. Yeni bir yazı ile bu binbir çarhlı devlet makinasının nasıl işletilebileceği akıllara sığmıyordu.*"⁶⁴

Latin harflerini savunanlar ise, Meşrutiyet döneminden beri aynı görüşü sürdüren, Celâl Nuri (İleri), İctihad dergisi sahibi Abdullah Cevdet'tir. Latin harflerinin kabul edilmesi konusu üzerinde en çok duran Tanin gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) yer almaktadır. Ayrıca Cumhuriyet gazetesi sahip ve başyazarı Yunus Nadi (Abaloğlu), Milliyet ve Hakimiyet-i Milliye başyazarı Falih Rıfkı (Atay), Ahmet Cevat Emre'nin Vakıf gazetesinde çıkan yazılarında ve İbrahim Necmi (Dilmen)'in Milliyet gazetesinde çıkan yazılarında Arap harflerine doğrudan karşı çıkılarak Latin harfleri savunulmaktadır.⁶⁵

⁶³ Akyüz (1978), a.g.e., s. 255-256

⁶⁴ Emre, a.g.e., s. 317

⁶⁵ Ülkütaşır, a.g.e., s. 55-56, Levend, a.g.e., s. 399

1926 yılında harf değişikliğiyle ilgili tartışmaların yoğun olduğu bu dönemde Milli Eğitim Bakanlığında da harf değişikliğine yönelik çalışmalar başlamaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı çalışmaları içinde, 1926'da kabul edilen "Maarif teşkilatına dair kanun" un birinci maddesine göre, "Türk dili ve buna müteallik bilcümle ilmî meselelerle iştigal etmek üzere Maarif Vekâletinde bir Dil Heyeti teşkil" edilmiştir. Heyetin oluşturulmasından sonra Latin harflerinin kabulü için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır.⁶⁶ Aynı yıl posta pullarına Latin harfleriyle "Türk Postaları" yazıldığı gibi yine harf devriminden önce 1927 yılında, bir denizaltının ismi "Birindji- İn-Uni (Birinci İnönü)" olarak yazılmıştır.⁶⁷

1926'dan sonra Eğitim Bakanlığı ve Mustafa Kemal'in kararını vermesinde Başgöz'e göre, Türkiye'ye gelen yabancı uzmanlardan Dr. Kühne'nin önerileri de etkili olmuştur. Kühne'nin önerisinden kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Macar alfabesini incelemeye başlamıştır.⁶⁸

1926 yılında başlayan çalışmalar artık gelişmektedir. 1927 CHP Kurultayında da vurgulanan harfler konusu, 1928 yılında hızla hayata geçirilecek çalışmalarla sürmüştür.

8 Ocak 1928'de Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Türk Ocakları Merkez ve Hars Heyetlerinde verdiği bir şölenle Latin harfleri konusundan söz etmiştir. 8 Mart'ta yine Türk Ocağı Hars Heyeti'nde İsmet (İnönü) Paşa, Latin harfleriyle ilgili bir danışma toplantısı yapmıştır.⁶⁹

1928 yılının Mayıs ayında TBMM'de görüşülen Latin esaslı rakamların alınması kanun teklifi harf devrimini de hızlandıran bir gelişme olmuştur. CHP Genel Sekreteri ve Erzincan mebusu Saffet (Arıkan) ile İzmit mebusu Reşit Saffet, Çorum mebusu Mustafa ve Balıkesir mebusu Sadık Beyler ortaklaşa verdikleri kanun teklifinin gerekçesi şöyledir:

"Uygarlık dünyası ile sosyal ve ekonomik ilişkileri ayırlamaz bir duruma gelmiş olan Türkiyemizde, uluslar arası sayı şekillerinin kabulü ve kullanılması artık

⁶⁶ Ayas, **a.g.e.**, s. 137

⁶⁷ Koloğlu, **a.g.e.**, s. 272

⁶⁸ İlhan Başgöz, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1995, s. 119

⁶⁹ Özerdim, **a.g.e.**, s. 21

*bir zorunluluk olmuş ve aslında bu sayılar bugün okullarımızda öğretilip uygulanmakta bulunmuş olduğundan kanun teklifinin kabulünü arz ve teklif ederiz.*⁷⁰

Maliye ve Eğitim Komisyonlarınca kabul edilmiş olan kanun teklifi 20 Mayıs 1928’de mecliste görüşülmesi sırasında konu harflere de gelmiştir.

Kastamonu Mebusu Hasan Fehmi Bey, bir süre önce uluslar arası miladi takvime geçildiği, şimdide uluslar arası rakamların kabul edilmekte olduğunu belirterek “Hükümetimiz, uluslar arası yazı şekillerinin kabulünde ne sakınca görüyor,” diyerek açıklama istemektedir. Bitlis Mebusu Muhiddin Nami Bey, rakamların değişmesinin konunun küçük bir bölümünü oluşturduğunu, asıl konunun tümünü, ekonomi, bilim, fen ve uygarlık alanlarındaki gelişmeyi oluşturacak olan yazı değişikliğinin oluşturduğu ve gelecek toplantı döneminde çözümlenebileceğini ifade etmiştir. Maliye Bakanı Şükrü (Saraçoğlu) ve Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey’ler harf konusunun incelenmekte olduğunu, hükümetin gerekli çalışmalara başladığı açıklamasını yapmıştır.⁷¹

TBMM’de 1288 sayılı “Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun” kabul edilerek, ilan edilmiş ve 1 Haziran 1928’den itibaren Türkiye’de yeni rakamlar resmen uygulanmaya başlamıştır.⁷² Bu arada Eğitim Bakanlığı harflerle ilgili çalışmalara başlamış bulunuyordu. Milli Eğitim Bakanlığı’nın Başbakanlığa sunduğu, Latin harflerinin uygulanması olanaklarını inceleyecek bir kurul oluşturulmasına ilişkin önerge 23 Mayıs’ta Bakanlar Kurulu tarafından kabul edildi.⁷³ Üyelerinin görevlendirilmesi üzerine milletvekilleri, eğitimci ve uzmanlardan oluşan 9 kişilik komisyon⁷⁴ 26 Haziran 1928’de çalışmalarına başlamıştır. Komisyon daha sonra genişletilerek “Dil Encümeni” adını almıştır.⁷⁵

Mustafa Kemal dışında Başbakan İsmet (İnönü)’de komisyon çalışmalarına büyük ilgi göstermektedir. Yeni kabul edilen harfleri “Türk Alfabesi” olarak

⁷⁰ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Turhan Kitabevi, Ankara, Tarihsiz, s.249.

⁷¹ Goloğlu, a.g.e., s.250.

⁷² Bkz. **Maarifle İlgili Kanunlar**, s. 16

⁷³ Ahmet Bekir Palazoğlu, **Başöğretmen Atatürk**, C.I, MEB Yayınları, Ankara, 1991, s. 276

⁷⁴ Milletvekilleri: Falih Rıfkı (Atay), Ruşen Eşref (Ünaydın), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)
Eğitimciler: Mehmet Emin (Erişirgil)(Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı), Mehmet İhsan (Sungu),
(Talim ve Terbiye Dairesi üyesi) Uzmanlar: Ragıp Hulusi (Özdem) (Darülfunun Müderris muavini),
Fazıl Ahmet (Darülfunun muallimi), Ahmet Cevat (Emre) (Sabık Darülfunun muallimi) , İbrahim
Grantay (Hariciye memuru) Bkz. Emre, **a.g.e.**, s.327.

⁷⁵ Sonradan katılanlar; Celâl Sahir, İbrahim Necmi, Ahmet Rasim’den başka daha sonra, Avni
(Başman) , Reşat Nuri, Fazıl Ahmet, Besim Atalay, Veled Çelebi, Ziraatçı Yaşar, Hamit Zübeyr, ve
Prof. Meysaroş’tur. Bkz., Emre, **a.g.e.**, s. 328

adlandıran İsmet İnönü olmuştur.⁷⁶ Ankara’da çalışmalarını sürdüren komisyon daha sonra Mustafa Kemal tarafından İstanbul’a davet edilmiştir. Harf çalışmaları, Mustafa Kemal yönetiminde⁷⁷ Dolmabahçe Sarayında sürdürülmüştür.

Komisyon, Latin harflerinin Türkçe’ye uygulanmasının temel ilkelerini saptayan ve Latin harflerinin hangilerinin alınacağına ilişkin hazırladığı “Elifba Raporu”nu⁷⁸ 1 Ağustos’ta Mustafa Kemal’e sunmuştur. 2 Ağustos’ta Falih Rıfki; Türkçe’nin yeni harflerle yazımında kimsenin itirazının kalmadığını ifade ederken, konunun iki esasta sürdüğüne işaret eder. Birincisi; hangi harflerin kabul edileceği, ikincisi; nasıl uygulanacağıdır. Konunun en basit kısmının harflerin belirlenmesi ve komisyonun bu konuda aldığı kararlar olduğunu belirtir.⁷⁹ 6 Ağustos’ta Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati ile komisyon üyelerinin yaptığı toplantıda yeni alfabe belirlenmiştir.

1928 Ağustos ayı harf seferberliğinin başladığı dönemdir. Gazeteler yeni harfleri tanıtan yazılar yayınlamakta, Latin harfleriyle önce küçük bölümlerde yer verilen yazılar Ağustos başından sonuna doğru iyice artmaktadır.⁸⁰ Harf devrimiyle ilgili İsmet İnönü’ye ait sözler, Falih Rıfki’nın anlatımıyla başlık Arap harfleri, metin Latin harfleriyle verilmiştir.⁸¹

⁷⁶ Özerdim, a.g.e., s. 22

⁷⁷ Komisyon üyelerinden Ahmet Cevat Emre, (a.g.e., s. 325-326) Mustafa Kemal’in çalışmalara katılımını şöyle anlatıyor: “Mütevazi bir düşünüş işçisi gibi, vestonsuz, krem rengi gömleğinin açık ve devrik yakasından uzanan eşsiz baş, dikkatin en olağan üstü ifadesiyle bizi dinliyor. Süaller soruyor, mütehassıs raporlarının en özel noktalarına temas eden yerlerini kendi bulup bize okuyor, fikirlerimizi topluyor, bulduğumuz formülleri kelime inceliyor; daha açık, halkın diline daha yakın formüller istiyor, bizzat arıyor ve buluyordu. Halkın kulağına daha munis gelecek kelimeleri kolaylıkla bulup kullanıyordu; fakat yine heyetin çalışmalarına teşekkür ediyor ve naçiz broşürümden (Muhtaç olduğumuz lisan İnkılâbı) ‘pek çok istifade ettiğini’ söylemek büyüklüğünde bulunuyordu. Belli idi ki, yıllardan beri buna dair yazılan her şeyi, son zamanlarda aldığı raporları, -mektepe gramerlerine kadar- dile ait bütün yazıları okumuştur. Meselenin bütün inceliklerini kavramıştı. İmkânların hepsini ölçmüş, tartmıştı ve şüphesiz en mümkün olanı yüksek bir sezikle keşfetmişti.”

⁷⁸ M. Şakir Ülkütaşır, Türk Dil Kurumu Başuzmanı Agop Dilâçar’dan alıntı yaparak “Elifba Raporu”nu kitabına almıştır. Bkz. Ülkütaşır, a.g.e., s. 60-62

⁷⁹ Falih Rıfki (Atay) “Türk Harfleri”, **Milliyet**, 2 Ağustos 1928

⁸⁰ Örneğin Milliyet Gazetesinde 3 Ağustos 1928’den itibaren Latin harfleriyle küçük yazılar yayımlanmıştır. Arap harfleriyle verilen başlık altında metin Latin harfleriyledir. Altına yine Arap harfleriyle düşülen notta, bu yazının Arap harfleriyle verilmeyeceğini okuyucuların gazetede yer alan yeni harfleri öğrenerek kendilerinin okumaları istenmektedir. Bugün ise bizim için zor olan eski harflerle yazılmış olan kısmıdır. Doğrusu araştırmanın bu kısmında Latin harflerine geçilmiş olması hatta bu küçük yazılar bile işimi kolaylaştırmıştır.

⁸¹ “bir gün İsmet Paşa bana dedi ki:

- ittihatcıların inkhilabçılığı ile bizim inkhilabçılığımız arasında-ki farkı şu iki misâl ne eyi gösterir: onların aklından da şapka fikri geçdi; kabalak diye garib bir şey icâd ettiler ve yavaş yavaş, fakat elli senede bunun şapkaya istihâlâ edeceğini zan ettiler. hurufâtı ise bir günde değışdirmeğe teşebbüs ettiler, biz şapkayı bir günde kabûl ettik, yeni hurufât için ise intikal devresi kabûl ediyor-uz.

Mustafa Kemal'in konuyla ilgili ünlü "Sarayburnu Söylevi" yeni harflerin kabul edileceğinin halka duyurulmasıdır. 9/ 10 Ağustos gecesi Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından hazırlanan bir eğlenceye katılan Mustafa Kemal konuşmasını burada yapmıştır. Mustafa Kemal, konuşmasında Türkçe'nin yeni harflerle daha zengin bir dil haline geleceğini, "asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran" şeklinde ifade ettiği Arap harflerinden kurtulmanın gerekliliğinin anlaşılmasının zorunlu olduğunu ifade eder. En kısa zamanda yeni harflerin tüm millet tarafından öğrenilmesinin önemini vurgular.⁸²

Reşid Galip, harf devriminin önemini doğrudan çağdaşlaşma düşüncesiyle bağlantılı olarak açıklar. Reşid Galib'e göre; Cumhuriyet'in ilanı ve ardından gerçekleştirilen devrimler en az Kurtuluş Savaşı kadar önemlidir. Yeni Türk harflerinin kabulü ile çağdaş bir yaşantıya kavuşmak ve aşmak için yeni bir mücadele safhasına girilmektedir. İleri gitmek isteyen Türk milletinin ayağına takılan bir çengel olarak değerlendirdiği eski harfleri savunanları oldukça sert bir tarzda eleştirir: "*Eski harflerde dinî bir kıymet ve mahiyet görmek isteyenler acınacak cahiller değil iseler, mutlaka azılı mürtecilerdir.*"⁸³

Ağustos ayı sonlarında camilerde duvarları süsleyen Arapça yazılarla ilgili İç İşleri Bakanlığı'na verilen dilekçeye İsmet Paşa sert bir tepki göstermiş, bakan, "*Türkiye'de dil ve yazı Türkçedir*" açıklamasında bulunmuştur.⁸⁴

Mustafa Kemal'in Sarayburnu Söylevinden sonra, Dolmabahçe Sarayı'nda dersler düzenlenmiştir.⁸⁵ Yeni yazı derslerinde harflerle ilgili komisyon çalışmaları hakkında bilgi verilmiş ve yine uzlaşılmayan bazı konularda⁸⁶ yeni öneriler getirilmiş ve yeni Türk harfleri son şeklini almıştır.⁸⁷

1928 yılı yaz döneminde gerçekleştirilen harf devrimi, TBMM'nin Üçüncü Dönem İkinci Toplantı yılının açılmasıyla yasalaşmıştır. 31 Ekim 1928 günü toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu, Yeni Türk Harfleri Kanunu'nun ertesi gün

baş vekilin sözü mânalıdır: bu fark cesâret-le cesâretsizliğin, ilim-le cehâletin farkıdır." (metin üzerinde değiştirme yapılmadan aynen aktarılmıştır) **Milliyet**, 5 Ağustos 1928. Falih Rıfki (Atay), "İsmet Paşa'nın Bir Sözü"

⁸² Gazeteler söyleve manşetlerinde yer vermiştir. **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Ağustos 1928; **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1928; **Milliyet**, 11 Ağustos 1928

⁸³ Reşid Galib, "Türk Harfleri", **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1928

⁸⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Ağustos 1928

⁸⁵ Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen dersler, 11, 25 ve 29 Ağustos 1928 tarihlerindedir.

⁸⁶ Bu konuda tartışmalar için bkz. Emre, **a.g.e.**, s. 326-327

⁸⁷ Bkz. **Milliyet** 30 Ağustos 1928; **Cumhuriyet** 30 Ağustos 1928

görüülmesini kabul etti. 1 Kasım 1928'de TBMM'yi açış konuşmasında Mustafa Kemal, eğitimle ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunduğu konuşmasında yeni Türk harfleri kanununun kabulüne de yer vermiştir.

“Her şeyden evvel her inkişafın ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıttan evvel büyük Türk Milletine, onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lâzımdır. Büyük Türk Milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asıl diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabılır. Bu okuma yazma anahtarı ancak Lâtin esasından alınan Türk alfabesidir. Basit bir tecrübe, Lâtin esasından Türk harflerinin Türk diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde ve köyde, yaşı ilerlemiş Türk evlâtlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır. Büyük Millet Meclisinin kararıyla, Türk harflerinin kat'iyet ve kanuniyet kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlıbaşına bir geçit olacaktır. Milletler ailesine, münevver, yetişmiş büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçeye bu yeni canlılığı kazandıracak olan Üçüncü Büyük Millet Meclisi, yalnız ebedi Türk tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde mümtaz bir sima kalacaktır.”⁸⁸

Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra oluşturulan komisyon, harflerle ilgili kanun tasarısını meclise sunmuştur. Yeni harfler kanun tasarısının meclise sunulmasıyla ilgili İsmet Paşa'da bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal'in söylediği “Türk harfleriyle Büyük Türk Milleti yeni bir nûr alemine girecektir” cümlesiyle başlayan İsmet Paşa, girişimin öncelikle milleti cehaletten kurtarmak amacını taşıdığını ifade etmiştir. Yapılan denemelerle büyük başarının elde edildiği, bu nedenle kanunun uygulanacağından herkesin emin olduğunu belirtir.⁸⁹

TBMM, 1 Kasım 1928'de, bir önergeyle verilmiş kanun tasarısını oybirliğiyle kabul etmiş ve “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” 3 Kasım'da ilan edilmiştir. Kanuna göre; şimdiye kadar Türkçe'yi yazmakta kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan (merbut cetvelde şekilleri yer almaktadır) harfler “Türk harfleri” kabul edilmiştir. Tüm devlet dairelerinde Türk harflerinin uygulanmaya başlaması 1 Ocak 1929 tarihini geçemez. Belirtilen bazı durumlarda en geç Haziran 1929'a kadar eski harflerle yazılmasına izin verilmiştir. Yine halk tarafından yapılan müracaatlarda Arap harfleriyle yazılı olanların Haziran 1929'a kadar kabul edileceği

⁸⁸ M.E.S.D., C.I, s. 34

⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.3, C.5, 1 Kasım 1928, s.9

yer alır. Ancak her türlü özel veya resmi, levha, tabela, ilan, reklam, sinema, vb. yazılarıyla gazete ve dergiler Aralık 1928'den itibaren yeni harfleri kullanmaya başlayacaklardır. Kitaplar Ocak 1929'dan itibaren yeni harflerle basılacaktır. Ayrıca resmi ve özel kayıt tutulması, ekonomik yaşamla ilgili tüm alanlarda kanunun uygulanmasıyla ilgili tarihler ayrı ayrı verilmiştir.⁹⁰

Harf devrimine ilişkin çalışmaların yoğunluk kazandığı Ağustos ayından itibaren, kabul edilecek yeni harflerle okuyup yazma öğrenmenin nasıl olacağı da, üzerinde düşünölmeye başlanan bir konu olmuştur.

Harf değışikliği çalışmalarıyla görevlendirilen komisyon çalışmalarını, Ağustos ayı başında İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal'e Falih Rıfkı (Atay) sunmuştur. Komisyonun çalışmaları hakkında bilgi alan Mustafa Kemal, Falih Rıfkı'ya, yeni yazıyı uygulamak için ne düşündüklerini de sorar. Falih Rıfkı; biri on beş yıllık uzun, diğeri beş yıllık kısa iki önerilerinin bulunduğunu iletir. İki yazının bir arada bir süre kullanılması gerektiğini, yavaş yavaş alıştırma devresinden sonra uygulanabileceği belirtir.⁹¹ Konuşmanın bu bölümünde, Mustafa Kemal, *"Bu ya üç ayda olur, ya hiç olmaz"* karşılığını verir. Yavaş bir geçiş sürecinin olumsuzluklarını şöyle ifade eder: *"Çocuğum, gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır. Arada bir iç harb bir iç buhran, bir terslik oldu mu, bizim yazı da Enver'in yazısına döner. Hemen terkolunuverir."*⁹²

Mustafa Kemal'in "Sarayburnu Söylevi"nden sonra tüm ölkede, yeni harflerle okuyup yazma seferberliği başlamıştır.

"Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır. Artık benim için hepiniz için çok söz söylemeğe ihtiyaç kalmadı kanaatindeyim. Bundan sonra bizim için faaliyet, hareket ve yürümek lâzımdır. Çok işler yapılmıştır, amma bugün yapmağa mecbur olduğumuz son değil, lâkin çok lüzumlu, bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Her vatandağa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu

⁹⁰ **Maarifle İlgili Kanunlar**, s. 17-18

⁹¹ Falih Rıfkı (Atay)'nın 2 Ağustos 1928, **Milliyet** gazetesinde yazdığı "Türk harfleri" başlıklı yazıda uygulamaya ilişkin safhaları ve süreyi şöyle açıklar: *"1- İlk mektep çocuklarını hazırlamak, 2- Maarif müesseselerinde tedrisatı tedricen yeni Türk harfleriyle yapmak, 3- Yeni Türk harflerini Umumi müesseselerde tatbik etmek. Maarif Vekâletinin en geniş düşünönen mütehassısları, kanun kabul edildikten sonra, evvelemirde yeni Türk harflerini bir taraftan hemen Darülmüalliminlere almak, diğer taraftan ilk mektep müallimlerine yeni tarz tedrisi öğretmek mütâlaasındadırlar. Hocalar hazırlandıktan sonra, teknil mekteplerde yeni Türk harfleriyle tedrisatta bulunmak için azami beş sene geçecektir."*

⁹² Atay, **Çankaya**, s. 440

vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki bir milletin, bir heyeti içtimaiyenin yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse, bu ayıptır. Bundan insan olanlar utanmak lazımdır.

Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir; Türk'ün seciyesini anlamıyarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz. Bu hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün âlemi medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir.”⁹³

Mustafa Kemal'in yeni harfleri öğrenmekle ilgili direktifiyle, tüm ülke bir okul, başta kendisi “Başöğretmen” ve tüm devlet erkânı “öğretmen” olarak, halkın okuma yazma öğrenmesi seferberliğine başlanmıştır. Halk ise öğretmenlerin karşısında öğrenciler olarak “vatanperverlik ve milliyetperverlik” görevini yerine getirecektir.

Dolmabahçe Sarayı ilk yazı derslerinin başladığı yer, bir başka deyişle, yeni harflerin öğrenilmesi için ilk “okul”dur. 11 Ağustos 1928'de düzenlenen ve komisyon üyesi İbrahim Necmi tarafından verilen ilk uygulama dersi ile yeni harfler devletin ileri gelenlerine anlatılmıştır. 25 Ağustos'ta, yine “Gazi”nin huzurunda düzenlenen ikinci derse, Baş vekil İsmet Paşa, TBMM Reisi Kâzım Paşa, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Maliye Vekili Şükrü Bey ve 150 kadar milletvekili katılmışlardır. İbrahim Necmi'nin iki defa yeni alfabenin esaslarını anlattığı toplantıda, öneriler üzerinde görüşülmüştür. Ayrıca bazı milletvekillerine yazı tahtası başında yeni harflerle yazılar yazdırıldı. Bir anlamda sınavdan geçirilen milletvekillerinin henüz tam öğrenemediklerinin görülmesine üzerine uyarılmıştır. 27 Ağustos'ta üçüncüsü düzenlenen derse, Baş vekil, TBMM reisi, seksen kadar milletvekili, pek çok şair ve yazar katılmıştır. Herkesin önerilerini rahatça söyleyebileceği ifade edilen toplantıda, bazı konuların aydınlatılması istenmişti. Baş vekil İsmet Paşa'nın yaptığı konuşmada,

⁹³ **Hakimiyet-i Milliye, Cumhuriyet, Milliyet** 11 Ağustos 1928 tarihli sayılarında yer vermiştir. Ayrıca bkz. **M.E.S.D.**, C.I, s. 32-33

Arap harfleri yerine Latin harflerinin kabul edileceğini, komisyonun tespit ettiği harflerin uygulanacağını ifade etmiştir.⁹⁴

Gazeteler, hemen bu görevi üstlenmişler ve Ağustos ayından itibaren Latin harflerine yer verdikleri bölümler dışında, yeni yazı dersleri bölümleri oluşturarak, yeni harfleri tanıtmaya girişmişlerdir. Matbuat Cemiyeti de çalışmalara hızla başlamış ve gereken önlemleri almaya çalıştığını açıklamıştır. Yeni Türk harflerinin herkesten önce matbuat işleriyle uğraşanların öğrenmesi gerekliliğini dikkate alarak bir kurs açtıklarını ve üye olan olmayan tüm matbuatla uğraşanların katılabileceği ilan edilmiştir. İlk ders cemiyet başkanı Hakkı Tarık (Us) tarafından verilecektir.⁹⁵

Mustafa Kemal, “Başöğretmen” olarak çıktığı yurt gezilerinde kara tahtanın başında yeni harflerin tüm yurttan öğrenilmesinin biran önce gerçekleştirilmesi uyarısında bulunacaktır. Mustafa Kemal’in önce Tekirdağ’da başlayan yurt gezileri, Bursa, Çanakkale, Maydos ve Gelibolu’ya kadar devam etti. Ardından Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri gezilerinden sonra Ankara’ya dönerek tüm ülke genelinde yeni harflerle eğitim seferberliği başlamış oluyordu.⁹⁶ Her gittiği yerde önce hükümet konaklarında başta valiler olmak üzere il yönetimleri kara tahta başında sınavdan geçiriliyordu. Ardından belediyeler ve halktan kimselerle yapılan dersler ve sınavlarla 23 Ağustos’ta Tekirdağ’da başlayan çalışmalardan Mustafa Kemal oldukça memnundur. İstanbul’a döndüğünde yaptığı açıklamada memnuniyetini şöyle ifade eder:

“Memûrlarin kaffesini bizzat imtihan ettim. Sokaklarda ve dükkanlarda halk ile temrinler yaptık. Arap harfleriyle hiç yazmak, okumak bilmeyenlerin Türk harfleriyle derhal üsniyet etmiş oldûklarını gördüm. Henüz ortada selâhiyetdar mekâmâtin tasdîkinden geçmiş bir Rehber olmadan, henüz millet muallimleri delalet fa’âliyetine geçmeden koca Türk Milletinin hayırlı olduğuna kana’at getirdiği bu yazı meselesinde bu kadar yüksek şuur ve intikal ve bilhassâ istîcal göstermekte olduğunu görmek benim için cidden büyük, amma çok büyük saadettir. Bu husus elbette ağyar için mucib-i hayret olacaktır.”⁹⁷

⁹⁴ Bkz. **Cumhuriyet** 12, 26, 30 Ağustos 1928; **Milliyet**, 12, 26, 30 Ağustos 1928

⁹⁵ **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1928

⁹⁶ Mustafa Kemal’in yeni harflerle ilgili yurt gezileri dönemin başında yer aldığı gibi, Sinop gezisine katılan M. Şakir Ülkütaşır’ın kitabından da bilgi alınabilir. Bkz. Ülkütaşır, **a.g.e.**, s. 85-113

⁹⁷ **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1928 tarihinde “Gazi hazretlerinin ihtisasları” başlığıyla Latin harfleriyle verilmiştir. Henüz harflerle ilgili çalışmalar sürdürüldüğünden sonra değişikliğe uğrayacak yazım

27 Ağustos'ta gittiği Bursa'da da Mustafa Kemal Vilayet meclisi salonunda başta Vali Fatin Bey'den başlayarak, bütün memurları yeni harflerden sınav yapmıştır. Çoğunlukla Dolmabahçe Sarayında yeni harflerle ilgili çalışmalar sürdüren Mustafa Kemal, yeni harflerle ilgili İstanbul'dan kısa süreli gezilerinin sonuçlarından memnundur. 15 Eylül 1928'de Sinop'ta başlayan Karadeniz, ardından İç Anadolu ve 21 Eylül'de Ankara'ya dönüşüne kadar gittiği her yerde büyük ilgiyle karşılanmıştır. Herkes Başöğretmenin karşısında (belki biraz da sınav korkusundan) yeni harfleri öğrenmiş hazırlıklı beklemektedir.⁹⁸ Mustafa Kemal'in yurt gezisinde yeni harflerin halka anlatılması dışında doğrudan temaslarla tepkilerinin ölçülmesi ve hatta bu konuda fikirlerine baş vurulması anlamı da taşır. Nitekim “Yeni Harflerin Kabulü Dolayısıyla Gemlikten Bir Kısım Esnafın Mektuplarına Verilen Cevap” başlığıyla gönderdiği telgrafta ifade edilmektedir:

“Gemlikte: gazozcu Haydar, tuhafiyeci Yahya, zahireci İsmail, Bekir Ali, Adil ve Hüseyin zürradan Ethem, zeytinci Mustafa, Sait, bakkal Osman ve Halit Efendiler.

C: Okuma yazmayı bir haftada öğrenmek çabasını gösterdiğinizden hoşnut oldum, kutlarım. Arapça ve Farsça kelimelerde (k) ve (g) nin önlerine (h) gelmesi sorunu ile zihninizi yormayın. Düzenlenmekte olan sözlük, bunu isteğinize uygun olarak çözecektir.”⁹⁹

İsmet Paşa'da, yeni harflerle ilgili düzenlemeye başından beri komisyon çalışmalarına da bizzat katılarak büyük ilgi göstermiştir. Yeni harflerle ilgili düzenleme de en önemli sorumluluk mevkiinde bulunmaktadır. Başbakan olarak devletçe alınması gerekli tedbirleri belirten bir program hazırlamıştır. Başbakanın, Eğitim Bakanlığı'na verilmek üzere hazırladığı direktifler, yeni harflerin biran önce uygulamaya geçirilmesiyle ilgili bir programdır.¹⁰⁰ Programın başında “Umumi idare Maariftendir. Her teşkilât maarife muavindir” ifadesiyle yeni harflerin uygulanmasında doğrudan Eğitim Bakanlığı sorumlu hale getirilmektedir. Aynı zamanda tüm faaliyetlerin bir merkezden ve özellikle Eğitim Bakanlığında yürütülmesine önem vermiştir. İsmet Paşa, programın uygulanmasında önemli

biçimlerinde değişiklik yapılmıştır. Örneğin metinde “kâffesini” kelimesi “khaffesini” şeklinde yazılıdır.

⁹⁸ Ülkütaşır, **a.g.e.**, s. 96-113

⁹⁹ **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991, s.591-592.

¹⁰⁰ İsmet İnönü'nün kendi el yazısı ve yeni harflerle ilgili program için bkz. İhsan Sungu, “Harf İnkılâbı ve Milli Şef İsmet İnönü”, **Tarih Vesikaları**, Sayı: 1, C. 1, Haziran 1941, s. 10- 19

gördüğü bölümleri başlıklar halinde ilk sayfaya yazmıştır. Bu maddeler: 1- Devlet memurları, 2- Ordu (Jandarma), 3- Okullar, 4- Posta, telgraf, telefon, 5- Matbuat, 6- Mahkemeler, 7- Halk, 8- Zabıt, stenografi, 9- Fırka, şirketler, cemiyetler, 10- Kanunlar, nizamnameler, talimatnameler, resmî cetveller, kayıtlar, defterler, tapu, siciller, nüfus, 11- Okul kitapları, 12- Halk neşriyatı, okul neşriyatı, 13- Milli kütüphane, 14- Devlet matbaası ve dökümhaneden ibarettir. Uygulamanın ayrıntılarına da yer verilen programda devlet memurlarının Eğitim Bakanlığı'ndan tayin edilecek öğretmenlerle ders ve konferans görmeleri ve bunun için ayrıca bir talimatname yapılması gerektiği belirtiliyor. Her vilayet ve kaza merkezinde açılacak öğretmenlerin dersleriyle bütün memurların yeni harflerle okuyup yazmayı öğrenmeleri, öğretmenlerin bu konuda raporlar göndermesi ve valinin tarafından takip edilmesi bildirilir. Ordu da öğretmenlik subaylar tarafından yapılacaktır. Ancak bunun için subay-öğretmenler Eğitim Bakanlığı tarafından yetiştirilecektir. Bütün okullarda öğretim yılının başından itibaren yeni harflerle eğitim yapılacaktır. Diğer kurumlarda da Posta ve telgraf idaresi, mahkemeler ve bankalar gibi halk ile teması olan kurumlarda yeni harflerin uygulanması diğer kurumlarda olduğu gibi uygulanacaktır. Programda özellikle halkın yeni harflerle okuma yazma alışkanlığı kazanmasında önemli bir yer tutan matbuat işlerine de yer verilerek, kanunun ilanından en fazla iki ay sonra yeni harflerle yayın yapılması yer alır. Hakimiyet-i Milliye'nin de bir an önce yeni harflerle çıkarılması gerektiğini vurgular. Halkın bir an önce yeni harfleri öğrenmesi için, Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk Ocakları ve bütün özel teşekküllerin yardımda bulunması, resmi halk dershanelerinin açılması, bir dergi çıkarılması ve sinemalarda yeni harflerin kullanılmaya başlanmasını bildiriyor.

CHP'de derhal yeni harflerin uygulanması çalışmalarına dahil olmuştur. Önce milletvekilleri Dolmabahçe Sarayı'nda açılan kurslarda kendileri yeni harfleri öğrenmişlerdir. Bundan sonra ise doğrudan, seçtikleri yerlerde halka yeni harfleri öğretmekle görevlidirler. Tüm Halk Fırkası Ocaklarında halka yönelik kurslarda yeni harfler öğretilmeye başlanmış, parti de harf seferberliğine katılmıştır.

Parti Genel Sekreterliğinin bir tamimiyle partiye mensup tüm milletvekillerinin meclis çalışmaya başlamadan önce seçim bölgelerine giderek yeni harflerin uygulanmasıyla meşgul olmaları bildirilmiştir.¹⁰¹ Tamimin İstanbul'da ve

¹⁰¹ **Milliyet**, 6 Eylül 1928

diğer yerlerde bulunan milletvekillerine bildirilmesinden sonra milletvekilleri seçim bölgelerine gitmeye başlamışlardır. Milletvekilleri yeni harfler hakkında halkı “tenvir”^{*} edecek ve uygulamaları denetleyeceklerdir. Seçildikleri ilin, tümünü kaza ve köylerine kadar dolaşan milletvekilleri/öğretmenler halkın gösterdiği ilgiden memnuniyetlerini dile getirirler.¹⁰²

Başbakan İsmet Paşa, seçim bölgesi olan Malatya’ya gitmiştir. Yola çıkmadan önce görüştüğü Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa’ya, “harf seferberliğine muallim olarak Malatya’ya gidiyorum” açıklamasında bulunmuştur.¹⁰³ Malatya’ya gelen İsmet Paşa, burada yaptığı konuşmada yeni harflerle okuma yazma öğrenmenin önemini Cumhuriyet’in hayata geçirilmesi ve uygulanması için esas almaktadır. Okuyup yazma öğrenmenin eğitimindeki ve uygarlıkta gelişmenin bir göstergesi olmaya yetmeyeceğini ancak ilk başlangıcını oluşturması açısından önemini vurgular. Konuşmasının devamında cehalete karşı mücadele olarak tanımladığı programı şöyle ifade eder:

“Cehalete karşı mücadele ve Türk Milletini okuyup yazma bilmemek seviyesinden çıkarıp yükseltmek kararı bugün artık emrivaki olan bir programdır. Bu program hükümet programının başında, Cumhuriyet Halk Fırkasının programının başında, bu memleket münevverlerinin ve vatanperverlerinin ideallerinin başındadır. Kuvvetli bir cemiyet her şeyden evvel efradının kâmilin okuyup yazma bilmiş olmasıyle ilk canlı alâmeti gösterebilir. Türk Milletinin kendi diline ve konuşmasına asla uymıyan eski harflerle, seneler ve seneler süren emeklerle okumayı ve yazmayı öğrenmeğe hevesi bize anlatmıyor mu ki kendi öz dilinin kolay ve basit harfleriyle çalıştığı zaman birkaç sene içinde bir tek evlâdı okuyup yazma bilmez kalmayacaktır.

Bugün memleket baştan başa bir dersbane halindedir. Bu dershanenin başmuallimi, bu milletin başlıca hazinesi olan büyük evlâdı Gazi’dir. Türk Milleti bu dershaneden muvaffak çıkıncaya kadar çalışacak ve az zamanda tam muvaffakiyetle çıkacaktır. İstikbale bakarken hiç bu anda olduğu kadar itimatlı ve refah bulunmadım.

^{*} Tenvir: Işıklandırma, aydınlatma Bkz., Ferit Develioğlu, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 13. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 1996.

¹⁰² Samsun mebusu Adil Bey, Samsun dönüşü gazetelere verdiği beyanatta, başından geçen bir olayı anlatır. Çarşamba kazasında, kaymakamın kursa giderken yanında bulunan jandarma erinin kaymakamın kursa gidiş gelişleri sırasında biraz da kendi çalışarak yeni harfleri öğrendiğini ve kendilerinin yaptığı sınavda ne söyledilerse yanlışsız yazarak hayrete düşürdüğünü ifade eder. **Milliyet**, 8 Ekim 1928

¹⁰³ **Milliyet**, 11 Eylül 1928

Gelecek nesiller babalarının bütün azim ve muvaffakiyetlerinin sırrını onların sadık ve samimî Cumhuriyetçi olmalarında ve bhusus cumhuriyetin müessisi bulunan, cumhuriyetin bu memleketin her evlâdında aziz bir mefkûre olarak yerleşmesi için bütün hayatını vakfetmiş olan büyük Reiscumhuru itimatla ve muhabbetle takip etmesinde arasınlar.”

Kendisine önemli sorumluluk düşen Maarif Vekili Mustafa Necati, genel eğitim sorunlarının çözümlenmesi dışında, harflerle ilgili çalışmaları yakından takip etmektedir. Yeni harflerle eğitime başlamak için yapılması gerekenler ve önce öğretmenlerin bu konuda yetiştirilmesine çaba sarf etmektedir. Anadolu’da iki ay boyunca inceleme ve teftiş gezisinde bulunan Maarif Vekili, 14 ağustos’ta yaptığı açıklamada, yeni harflerle okuyup yazma öğretmeyi “vatanî bir borç” olarak ifade eder.¹⁰⁴ Muallimler Birliği Kongresinde bu vatani borcu yerine getirecek öğretmenlere hitab eden Mustafa Necati, öğretmenlere hem coşkulu bir şekilde seslenir hem de konuşmasında önemli bir uyarı yer alır:

“Bütün memlekette sarî olan bu heyecandan doğan şedit faaliyet az zaman içinde beklenen neticeyi verecektir. Fakat bu neticeyi daha evvel almak için bilhassa muallim arkadaşlarımızın gösterdiği heyecan çok şayanı şükrandır. Muallim böyle zamanlarda bir ordu zâbiti gibi vazifedar olan bir unsurdur. Her biriniz ihtiyat zâbitliği yaptınız. Muvaffak olmak için, memleketin hayatını kurtarmak için bin bir mania ile, bin bir müşkülâtla çarpıştınız. O maniaları nasıl iktıham ettiniz, o müşkülâtı nasıl izale ettinizse bu yeni inkılabın zaferini temin için de aynı âzim, aynı şiddet ve aynı hummalı faaliyetle çalışmağa mecbursunuz. Çünkü bu hareket yürümüştür. Bu hareketle birlikte yürümeyen, hattâ onun önünde koşmıyan muallim âtil kalmış, vatanî ve meslekî vazifesini yapmamış demektir.”¹⁰⁵

Muallimler Birliği Kongresinde öğretmenler de yeni harfleri tüm milliete öğreteceklerine dair and içerek, Maarif Vekili’ne bildirmişlerdir. Öğretmenler için açılan kurslara katılan öğretmenler yeni harfleri kısa sürede öğrenmişlerdir. Talim ve Terbiye Dairesinin kararıyla ilk okullarda yeni öğretim yılında eğitim, yeni harflerle başlayacaktır. Talim ve Terbiye Dairesinin açıklamasına göre; halkın ve aydınların yeni harflere gösterdiği ilgiye karşılık derhal yeni harflerle kitap yayınlama faaliyetine başlanmıştır. ilk etepta tercümesi Reşad Nuri Bey tarafından yapılan Emile

¹⁰⁴ M.E.S.D.,C.I, s. 127; ayrıca bkz. *Milliyet* 15 Ağustos 1928; İnan, a.g.e., s. 187-189

¹⁰⁵ M.E.S.D., C.I, s. 428-429, ayrıca; bkz, *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1928; İnan, a.g.e., s. 191-195

Zola'nın "Hakikat" romanı ve "Gök Bayrak" tercümesinin yayınlanacağını ve yeni harflerle kitap ve dergilerin basılması çalışmalarının devam ettiği ifade edilir.¹⁰⁶

Yeni harflerin kısa sürede öğrenilmesi dışında yeni harflerle okur yazar olanlar için kitap basılması önemli bir konudur. Henüz kanun mecliste kanun kabul edilmeden önce bu konuda gösterilen çaba sonucunda 1928 yılı son aylarında 100'e yakın yeni Türk harfleriyle kitap basılmış bulunuyordu. 1 Ekim 1928 gününden itibaren de "Türkçe Gazete" adıyla, haftada iki kez çıkmak üzere bir gazete yayınlanmaya başlanmıştır.¹⁰⁷

Darülfünun'da yeni harf seferberliğine katılmıştır. 21 Ağustos'ta Darülfünun müderrislerinden Şekip Bey'in verdiği konferans hakkında büyük ilgi gösterdiği bir katılımla gerçekleşmiştir. Yeni harflerin Türkçe'ye hayat vereceğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun öldüğü gibi dilinin de öldüğünü ifade eden, Şekib Bey, şöyle devam eder: "*Harf inkılâbının zaruretinde tereddüt edenler hâlâ varsa onlar değil yalnız bu inkılâpdan, tarihin kayd ettiği en büyük inkılâplar arasında parlayan büyük Türk inkılâbından da hiö bir şey anlamıyorlar.*"¹⁰⁸ Darülfünun Emimi Neşet Ömer Bey'de yaptığı açıklamada, Darülfünun'da eğitimin yeni harflerle olacağını ve harf devriminin Türkiye'de tüm bilimlerin gelişiminde önemli bir anlam taşıdığını belirtir.¹⁰⁹

Köylerde de yeni harflerle okuma yazmanın geliştirilmesi amacıyla köye yönelik yayınlarda yapılmaya başlanmıştır. Ankara'da Şubat 1929'dan itibaren yayımlanmaya başlanan "Köylünün Gazetesi" (Köylümüzün Yükselmesi İçin On Beş Günde Bir Çıkar ve Siyasetten Başka Her Şeyden Bahseder) köylüye parasız olarak dağıtılmaktadır. Cumhuriyet'in ilanının onuncu yılından itibaren yine köylülere parasız dağıtılan "Yurt Gazetesi" yayımlanmıştır.¹¹⁰

c. Halk Eğitimi ve Millet Mektepleri

¹⁰⁶ **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1928

¹⁰⁷ Eski Bir Kütüphaneci, "Yeni Yazıdan Önce ve Sonra Kitaplıklarımız", **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1978

¹⁰⁸ **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1928

¹⁰⁹ **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1928

¹¹⁰ Türkan Çetin, "Cumhuriyet Döneminde Köycülük Politikaları: Köye Doğru Hareketi", **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 216

Halk eğitimi, sanayileşme ve sosyal-kültürel devrimlerin gelişimine paralel halkın ulusa ait değerlerle bütünleşmesi, gelişmekte olan ekonomik ve sanayileşme üretim ilişkilerine nitelikli insan yetiştirilmesi amacıyla giderek devletin sorumluluk alanı içine dahil olmuştur. Sadece çocukların, gençlerin değil; özellikle toplumların üretken potansiyel gücü olan bireylerin de genel, mesleki ve teknik bilgi ve beceri düzeylerini yükseltmedikçe, deneyimlerini yaşam boyu zenginleştirmedikçe, üretimi nitelik ve nicelik açısından arttırmanın mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Böylelikle, halkın tamamına yönelik eğitim hizmeti, yurttaşların, yaşam düzeylerini yükseltmek amacıyla yeni yön, yöntem ve düzenlemelerle ele alınmıştır. 19. yüzyıl eğitim dizgesi içinde çağdaş veya çağdaşlaşma çabasında olan toplumlarda yaygın olarak halk eğitim çalışmaları yer almıştır.¹¹¹

Eğitimin, okul çağındaki çocuklar ve gençler dışında da bir zorunluluk haline gelmesi, okul süreci dışında ve okul çağını geçmiş kimselere, planlı ve amaçlı olarak düzenlenmeye başladığında “halk eğitimi”, “yaygın eğitim” veya “yetişkin eğitimi” şeklinde bir ayrımla tanımlanmıştır.¹¹²

Türkiye’de, Cumhuriyet Döneminde 1923’ten itibaren, eğitim sisteminin yeniden örgütlenmesi ve Cumhuriyetçi ilkelere göre okulların yeniden düzenlenmesi çalışmaları, başta yeni yasalarla sürdürülmektedir. Ancak çağdaş bir devlet düzeni ve toplum yaşamı oluşturma hedefi yeni ilkelerin toplumun okul çağı dışında kalan yetişkinlere yönelik bir eğitim süreci oluşturma ihtiyacı yaratmıştır. Egemenliğin ulusa ait olarak tanımlanması ve ulusu oluşturan toplumun ortak değerler etrafında toplanması ideali bu ihtiyacı bir zorunluluğa dönüştürmüştür. Türkiye’de Cumhuriyet’in ilan edilmesi ve ardı ardına gerçekleştirilen yeniliklerin uygulamaya dönüşmesi halkın benimsemesiyle mümkün olacaktır. Bu nedenle halkın yeniliklere katılması ve yaşamının bir parçası haline getirmesi işlevi daha çok eğitime yüklenmiş bir sorumluluk olarak tanımlanmıştır.

Osmanlı düzeninin dinle oluşturulmuş toplumsal ve kültürel kurumlarının ard arda yapılan yeniliklerle kısa bir süre içinde değiştirilerek yaşama geçirilmesi amacıyla Türkiye’de devlet, okulda ve okul dışında tüm halkın eğitim

¹¹¹ Şevket Gedikoğlu, **Türkiye’de Yaygın Eğitimden Çağdaş Halk Eğitime**, Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1991, s. 23

¹¹² Rifat Okçabol, “Cumhuriyet Döneminde Yetişkin Eğitimi”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 249

yükümlülüğünü üstlenmiş, ulusal, çağdaş bir eğitim dizgesinin kurulup uygulaması için çalışmalar sürdürülmüştür.

Kurtuluş Savaşı sonrası, Halk Fırkası'nın kuruluş döneminde, halka izlenecek yeni siyaseti anlatmak üzere yola çıkan Mustafa Kemal, halkçılığı tarif ettiği gibi eğitimde halkçılığa da yönelik açıklamalarda bulunmuştur. İzmit'te yaptığı açıklamada önce çok çalışılması gerektiğini, sonra izlenecek eğitim sisteminin iktisadiyata dayanması ve güzel çiftçi, kunduracı, fabrikacı, vb. meslek sahibi insanlar yetiştiren bir programa dayanacağını açıklar. Belirtilen hedeflere ulaşmak için de yalnızca çocukların eğitilmesinin yeterli olmadığını, anne ve babalarının eğitiminin de toplumda bir bütün olarak gelişmenin hiç olmazsa çocuklarının eğitimi için gerekli olduğunu vurgular.¹¹³

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte "Halk Eğitimi" öncelikle ümmiliğin ortadan kaldırılması, en azından okur yazar bir toplum yaratılması amacını taşır. Hayata dair pratik bilgi ve beceri kazandırılması, üretime destek olacak yetişmiş insan gücü oluşturmak amacıyla meslekî kursların açılması gibi faaliyetleri de içerir. Öte yandan asıl anlamı ise; tüm topluma "*inkılâp esaslarını hazmettirmek*"¹¹⁴ şeklinde anlam kazanır.

Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde Eğitim Bakanlığı görevini sürdüren İsmail Safa Bey, konunun önemine dikkat çekerek çalışmalar başlatan kişidir. İsmail Safa Bey'in Eğitim Bakanı olduğu, 14 Ağustos 1923'te Fethi Bey'in başvekaletinde oluşan hükümetin ayrıntılı bir eğitim programı ilan edilmiştir. Eğitimle ilgili izlenecek siyaset ve programda halk eğitimine de dikkat çekilmiş, ülkenin her yanında yaygın bir halk eğitimi uygulaması için yapılması gerekenler yer almıştır.

İsmail Safa Bey'in 25 Kasım 1923'te valilere gönderdiği tamimde, milli eğitim görevlileriyle birlikte, halk eğitimi çalışmalarını başlatmaları istenmiştir. Genelgede, Milli Eğitimin her yaşta ve her sınıftaki halkın ihtiyacı haline sokmak gerektiği, halkın cehalet ve irfansızlığın acısı altında muzdarip yaşantısının sona erdirilmesi için, halk ile okullar, öğretmenler arasında yakın ilişki kurulması ifade edilir. Ayrıca, öğretmenler, halktan kişilerin toplumsal, ulusal ve ekonomik

¹¹³ Arı İnan, 1982, s. 90-124

¹¹⁴ **Cumhuriyet Halk Partisi, 15. Yıl Kitabı**, s. 174

kalkınmanın gerçekleştirilmesi için ortak kurullar oluşturmaları, çalışmaların sık sık valilikçe denetlenmesi ve Bakanlığa bildirilmesi isteniyordu.¹¹⁵

1926'da Eğitim örgütünü düzenleme çalışmaları içinde halk eğitimi ele alınan konulardan biri olmuştur. Kabul edilen Maarif Teşkilatına dair kanunun 6. maddesinde “ilköğretim çağını geçirmiş ve hiç öğrenim görmemiş çocukları kabul eden kurumların, bunlara ilköğretim vermeye zorunludurlar” ifadesi yer almıştır. Buna göre 1924 Anayasasının herkes için zorunlu olan ilk öğretimi yaygınlaştırmak ve okullar dışında da uygulanmasını sağlamak ihtiyacını yansıtır.¹¹⁶

İcra Vekilleri Heyeti tarafından 28 Mart 1926'da kabul edilen kararnameyle kurulan Talim ve Terbiye Dairesi vazifeleri arasında halk eğitimine yer verilmiştir. Dairenin görevleri arasında; halkın terbiye ve aydınlatılması için tedbirler düşünmekte yer almıştır. Talim ve Terbiye Dairesine bağlı olarak, İlköğretim genel müdürlüğünde “Halk Eğitim Şubesi” kurulmuştur. Ancak bu ek kuruluş kısa zamanda kaldırılmıştır. Bu arada Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü kurulması için tasarı hazırlanmış ancak yasalaşamamıştır.¹¹⁷

Öğretmenler halk eğitimi çalışmaları içinde önemli görevler üstlenmişlerdir. 1925-1928 yılları arasında kent ve kasaba öğretmenleri “İrşat Heyeti” adı verilen gruplar halinde köylere giderek, köylülere okuma yazma öğretmeye çalışmışlar ve özellikle devrimlerin anlatılması, siyasi bir eğitim verilmesi faaliyetini sürdürmüşlerdir. Öğretmenler, Muallimler Birliği dergisinde çıkan yazılarda, “Türklük mefkûresini ve ruhunu yükseltmek” için Türk Ocağıyla birlikte sürdürdükleri çalışmaları içinde köylere giderek, “Cumhuriyet prensiplerini, Cumhuriyet kanunlarını, teceddüt hareketini köylüye telkin” edeceklerini anlatmaktadır.¹¹⁸

Eğitim bilimciler de halk eğitimi üzerine önemli fikirler ileri sürdürmüşlerdir. İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), 1927'de hazırladığı “Halk terbiyesi hakkında layiha”da, halk eğitiminin amacını, Türk ulusunun kültür, uygarlık, mesleki düzeyini yükseltmek olarak tanımlamaktadır. Eğitimi birincisi, okul çağını geçirmiş olan gençler için yetiştirici öğretim, ikincisi okul çağında olan çocuklar için doğal öğrenim, üçüncüsü

¹¹⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Kasım 1922

¹¹⁶ **Maarifle İlgili Kanunlar**, s. 19

¹¹⁷ Gedikoğlu, **a.g.e.**, s. 127

¹¹⁸ Akyüz, **a.g.e.** (1978), s. 272

okul çağını ve yaşını geçirmiş yaşlılar için yardımcı eğitim olarak ayırmakta ve üçünün de birbirinden ayrı bir örgütlenmeyle düşünülmesi ve uygulanmasını önermektedir.¹¹⁹

1927'de Milli Eğitim Bakanlığı Halk Terbiyesi şubesi tarafından halk derslikleri ve halk konferansları için çıkarılan yönetmelik, çeşitli nedenlerle hiç okuyamamış veya istediği öğrenim derecesine erişememiş olanları, bir cumhuriyet yurttaşının bilmesi gereken temel yurttaşlık bilgileriyle donatmak, ulusal kültür ve ülküyü güçlendirmek amacıyla açılmasını öngörüyordu.¹²⁰ Bakanlık 1928 yılında yeni bir "Halk Mektepleri Talimatnamesi" hazırladı. Harf devrimi çalışmalarlarıyla bütünleşen halk eğitimi çalışmaları 1928 yılı Eylül ayında Cumhuriyet Halk Fırkasında görüşüldü. Sayıları 3.304 olan bu dershanelerde 64.302 kişiye eğitim veriliyor.¹²¹

Mustafa Kemal'in "Sarayburnu Söyleviyle" Ağustos 1928'de başlayan yeni harfleri öğrenme seferberliği önce çeşitli kursların açılmaya başlamıştır. Ağustos ayından itibaren her yerde kurslar açılıyor, yeni Türk harfleriyle okuyup yazma heyecanı sürüyor gibi görünse de sınırlı bir uygulama niteliği taşıyor ve ancak kentlerde –o da İstanbul, Ankara gibi- mümkün oluyordu. Öte yandan tüm ülke genelinde uygulamanın gerçekleştirilmesi için çareler de düşünülüyordu.

Baş vekil İsmet Paşa 1 Kasım'da Yeni Türk harfleri kanun görüşmeleri sırasında Türkiye'deki cehaletin ortadan kaldırılması için Millet Mekteplerinin açılacağı haberini vermektedir. *"Bu kolaylıktan (yeni harflerin getirdiği) hakkıyla istifade etmek ve bu neticeleri birkaç sene içinde göze görünür bir hale getirmek için hükümet ciddî mesai sarfedecektir. Hükümet bütün memlekette millet mektepleri halinde, işinde, tarlasında, fabrikasında çalışan vatandaşlara ayaklarının ucuna getirilen, kolaylıkla öğretecek muallimlerle, kolay tedarik olunacak vesaitle bu yeni alfabeden tamamiyle istifade etmeleri için, bütün mesaisini sarf edecektir."* Devamında bu vazifenin sadece öğretmelerin değil tüm devlet memurlarının ve aydınlarında olduğu belirtilmiştir.¹²² 8 Kasım'da Millet Mektepleri düzenlemesinin

¹¹⁹ Gedikoğlu, a.g.e., s. 118

¹²⁰ Eşref Kılıç, **Halk Eğitiminde Kuram ve Uygulama**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1981, s. 114

¹²¹ Ergün, a.g.e., s. 101

¹²² M.E.S.D., s. 98

nasıl olacağını açıklayan Baş vekil, Cumhurbaşkanı'nın Millet Mektepleri teşkilâtının umumî reisliğini ve baş muallimliğini kabul ettiğini ifade eder.¹²³

Yeni Türk harflerinin kabul edilmesi, Millet Mektepleri teşkilâtının kuruluşunun açıklanması önemli bir maliyeti de beraberinde getirmektedir. Bu amaçla Eğitim Bakanlığı bütçesine ek bir ödenek konmuştur.¹²⁴

Millet Mektepleri, yeni Türk harflerinin tüm ülkede öğrenilerek, okur yazarlığın artırılması seferberliğinin önemli bir aşamasıdır. Öte yandan Kurtuluş Savaşı döneminden itibaren eğitim konusu içinde üzerinde durulan “Halk Eğitimi” çalışmalarının bir parçasıdır. Üstelik daha sistemli hale getirilmiş ve ülke geneline yaygınlaştırılmaya çalışılan bir bölümdür. Cumhuriyet'in yurttaşlık değerlerinin gelişiminde öncelikle ümmiliğin giderilmesi, cehaletin ortadan kaldırılmasının bir devamı niteliğindedir. 11 Kasım 1928'de kabul edilen ve 24 Kasım'da yürürlüğe giren “Millet Mektepleri Teşkilâtı Talimatnamesi”ne göre çalışmalar sürdürülecektir.

Talimatnamede¹²⁵, 52 madde halinde Millet Mekteplerinin, amacı, çalışmalarının nasıl sürdürüleceği, okullarda görev alan öğretmen ve müfettişlerin görevleri, halkın devam katılım ve devam koşulları düzenlenmiştir.

Talimatnamenin birinci maddesinde Millet Mekteplerinin amacı şöyle belirtilmiştir: *“Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türk dilinin ferdî ve umumî, hususî ve resmî bilcümle muharreratta Türk harflerile tesbiti kanunen kabul edilmiş olmasından bu kanuna müsteniden tatbikatta vuzuh ve veçhe irâesi için yani Türk harflerinin kısa bir zamanda ve kolay surette her ferde okuyup yazabilmek imkânına bahşeden mahiyetinden Türk Milleti'ni azamî surette istifade ettirmek ve büyük halk kütlelerini süratle okur yazar bir hale getirmek maksadile millet mektebi teşkilâtı yapılmıştır.”*

Teşkilâtın umumi reisi ve millet mekteplerinin “başöğretmeni” Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Hazretleri kabul edilmiştir.(Md. 4) Ayrıca, Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başbakan, Bakanlar, Genel Kurmay Başkanı ve CHP Genel Sekreteri bu örgütün başkanlarıdır. (Md. 5)

A ve B kursları olarak düzenlenen Millet Mekteplerinde eğitim, hiç okuma yazma bilmeyenler için dört ay süreli A kurslarında, eski harflerle okuma yazma

¹²³ A.g.e., s. 100

¹²⁴ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre. 3, C.5, 1 Kasım 1928, s. 27-29

¹²⁵ Resmî Gazete, 24 Kasım 1928

bilenler için iki ay süreli B kurslarında sürdürülecektir. Millet Mektepleri, genellikle okulu, toplantı yeri, kahvehanesi, cami odası, vb. yerlerin bulunduğu yerlerde sabit; Milli Eğitim resmi örgütünün bulunmadığı yerlerde seyyar ve özel veya devlet kuruluşlarının personeline yönelik özel millet mektepleri şeklinde örgütlenecektir. Okullar İlk öğretim Genel Müdürlüğü'nün Halk Terbiyesi Şubesine bağlı olacak, ancak okulların nerelerde kurulacaklarına Maarif Mıntıkları belirleyecektir. İl, ilçe, nahiye ve köylerde çalışmaların daha iyi işlemesi için öğretmenlerin ve aydınların okullarda nasıl çalışacakları, okulların hangi binalarda kurulacakları ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.(Md. 19-25)

Okul çağı dışında 16-40 yaşları arasındaki tüm vatandaşlar okullara devam etmeye veya dışardan sınava girerek belge almaya mecburdur. (Md. 42-43)

Millet Mektepleri her yıl 1 Kasım'da açılacaktır. Ayrıca Millet Mektepleri İdare Heyetlerince her fırsatta ve her vasıta ile halkın yeni yazıya ilgisini çekebilmek ve devamını sağlamak için propaganda heyetleri oluşturulacaktır.(Md. 44)

Talimatname hükümlerinin uygulanmasından İcra Vekilleri Heyeti görevlidir. Böylece Millet Mektepleri ile başlayan yeni harflerle okuma yazma seferberliğinin sürdürülmesinde sadece Eğitim Bakanlığı değil tüm hükümet sorumlu tutulmuştur.

Bu okullara katılan ve başarılı olanlara, "Millet Mektepleri Dershanesi Mezuniyet Vesikası" iyi derece ile bitirenlere Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa) ile, Gazi'nin Gençliğe Hitabesi hediye edilecektir.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan talimatname vilayetlere tebliğ edilerek okulların 1 Ocak'ta açılacağı bildirilmiştir. Okulların açılacağı, vilayetlerde de tüm mahalle ve evlere yapılan resmi tebliğlerle herkese duyurulmaya çalışılmıştır. Eski harflerle basılan tebliğleri, "kimse görmedim, okumadım, haber almadım, duymadım!" diyemeyecektir. Hükümet her türlü vasıta ile halka Millet Mekteplerinin açılacağını duyurmuştur.¹²⁶

Eğitim Bakanı Mustafa Necati, yeni harflerin öncelikle yeni eğitim öğretim döneminde okullarda uygulanması için yoğun bir çaba sarf edildiğini belirttiği 20 Kanunuevvel (Aralık) 1928'deki açıklamasında; Türk halkının ümmilikten kurtarılması, okur yazar hale getirilmesi ve bu sayede halkın seviyesini yükseltmeyi amaçladıklarını da ifade eder. Eylül ayından itibaren öğretmenlerin idare ettiği halk

¹²⁶ Cumhuriyet, 5 Aralık 1928

kurslarının sayısının 5.500 kursa katılanların 220.000'e ulaştığını belirtir. Eğitim Bakanlığı'nın halkı okutma faaliyetinin kanunusaniden (Ocak) ayından itibaren "Millet Mektepleri Teşkilâtı" ile düzenleneceği ve yürütüleceği ilan edilmiştir. Sayısı on üç bini aşan ilk okul öğretmenlerinin millet mektebinin bir dershanesini idare ederek, bu sene içinde 400.000 vatandaşı ümmilikten kurtarma hedefi olduğunu dile getirir. Mustafa Necati Millet Mekteplerinde, vatandaşlara öncelikle yeni harflerle okuma yazma öğretileneği diğer taraftan ilk öğretimin hedeflerini içeren esaslarda bilgiler verileceğini ve devamında çalışmaların halk kütüphanesi ve halk okuma salonu hizmeti gibi çok yönlü sürdürüleceğini açıklamaktadır.¹²⁷ Ancak son kısımda belirtilen amaç Millet Mekteplerinin bir yıllık uygulamasından sonra ikinci bir talimatnameyle mümkün olmuştur.

Millet Mektepleri'nin açıldığı 1 Ocak 1929, "Maarif Bayramı"¹²⁸ ilan edilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın genelgesiyle, bir gün önce okullarda dersler yapılmamış hazırlıklar yapılmıştır. Her okulda birbiriyle yarışırcaına süslemeler ve müsamereler hazırlanmıştır. Bir çok okulda elektrik tesisatı binaların dış cephelerine kadar uzatılmış ve binalar baştan aşağı aydınlatılmıştır.¹²⁹

Necati Bey'in ölüm haberini İzmir'de alan Başbakan İsmet Paşa, Maarif Vekilliği'ni üstlenmiştir.¹³⁰ İsmet Paşa, öğretmenlere, 30 Ocak 1929'da Millet Mektepleriyle ilgili bir mektup ve kitapçık göndermiştir. Mektup ve kitapçıkla konuya pedagojik bir yaklaşımla uygulanacak öğretim yöntemleriyle ilgili öneriler içerir. Örneğin öğretmenlere; "şuna dikkat etmelisin ki, Millet Mekteplerine devam eden öğrencin, diğer sınıf öğrencileriyle karşılaştırılmaz. Hayatta yaşamış, deneyim sahibi olmuş, beyni ona göre oluşmuş, olgun insanlardır. Bu nedenle, bunlara karşı yapacağın davranışları, yumuşaklıkla yapmalı ve derslerini, onların ilgilerini her an arttıracak şekilde ilginç yapmalısın" deniliyordu. Yine mektupta sürdürülen eğitim seferberliğinin sadece harf öğretmekten ibaret olmadığı, yurttaşlara okuma yazma öğrenmenin önemini ve gerekliliğini kavratmak olduğu ifade edilir. Hatta

¹²⁷ **Milliyet**, 21 Aralık 1928

¹²⁸ Gerçekten bir bayram havasında başlaması ve sürdürülmesine çaba sarf edilen Millet Mekteplerinin açıldığı gün Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin genç yaşta (36 yaşında) ölümü büyük bir üzüntü yaratmıştır. Gazi'nin ilk defa hıçkırıklarla ağladığını o gün gördüm diyen Falih Rıfkı Atay, Mustafa Kemal'in üzüntüsünü "*ne evladdı o!*" diye hayıflandığını anlatır. Atay, **a.g.e.**, s. 443-444

¹²⁹ **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1929

¹³⁰ **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1929

derslerdeki coşkunun ve katılımın artırılması için öğretmenlere “elinden geleni yapmalısın, sınıftaki bir öğrencinin eksilmesi senin için bir onur sorunu olmalıdır” denilerek ağır bir sorumluluk yüklenmiş oluyordu.¹³¹

Tam harf seferberliği ve Millet Mekteplerinin açıldığı yıl öğretmenliğe başlayan Hürrem Arman, tayini Aydın’a çıkmıştır. Çine ilçesinde göreve başlayan genç öğretmen, hem okulda hem de genel eğitim seferberliği içinde heyecanını, yaşadıklarını şöyle anlatır: “Çine halkı daha o günlerde, her yeniliğin yanında, düşmandan kurtuluşun heyecanı içinde, bütün Aydın’lılar gibi cana yakın, anlayışlı insanlardı. Çocuklarda öyle idi. Öğretmenlerine çok bağlı idiler. İlçenin bütün memurlarına ilk ‘Millet Mektebi’ açmak görevi bana verildi. Belli bir sürede yeni harfleri öğrenmeyen memurların ya işlerine son verilecek veya emekliye ayrılacaklardı. İlçenin yaşlı başlı memurları, gün görmüş yargıçları, savcısı karşısında ilk derslerde bir hayli terledim. Yeni yazı kurallarını öğrenmek için çok didiniyorlardı. Yüksek dereceli memurların çoğu harfleri Fransızcadan zaten biliyorlardı. Kurs, zamanından önce başarı ile bitti. Eski yazıyı bile doğru dürüst bilmeyen bir kişi dışında diğerleri sınavı vererek belgelerini aldılar. Bir taraftan da bir kahvede ders vermeye başlamıştım. Bir çoğu jandarma zoruyla gelen işçilerdi. Sarhoş gelenleri de vardı.

-Hocam, rakı nasıl yazılır, ‘Avrat’ın ‘a’sı üzerine uzatma işareti koyacak mıyız, diye işi hafife alanlarda oluyordu. Bu soruları biraz sinirlenerek, fakat ciddiyetle karşılıyordum ve hemen işi sohbeta ve fıkralar anlatmaya döküyordum.”¹³²

Millet Mektepleri uygulamasında daha ilk aylarda olumlu sonuçlar alındığı görülmüyordu. Özellikle, İstanbul yeni harflerle okuma yazma öğrenme faaliyetlerine önce başlamakla birlikte bu okullarla daha hızlı bir gelişme göstermektedir. Milli Eğitim Bakanlığı’na gönderilen rapora göre; İstanbul genelinde 2655 dersane açılmış, dershanelere devam edenlerin sayısı 104.458 kişi olup, 55.106’sı kadın, 48.352’si erkektir. Sonraki devrelere kalacak olan okumaya mecbur halkın 82.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir.¹³³

¹³¹ Cavit Binbaşoğlu, “Türkiye’de ‘Millet Mektepleri’ Uygulamasının Tarihsel Gelişimi”, **abece**, Sayı. 67, Şubat 1992, s. 12-13

¹³² Hürrem Arman, **Piramidin Tabanı**, C.1, 2. Baskı, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 50-51

¹³³ **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1929. Şunu da belirtmek gerekir; İstanbul’la ilgili rakamların Türkiye geneline orantılanması mümkün değildir. Doğrudan kurslara katılan kadın ve erkek sayısı bile Türkiye geneliyle aynı doğrultuda olmadığını gösterir.

Millet Mektepleri Talimatnamesi'nin bir yıllık denemeden sonra değiştirilerek yeni bir talimatnamenin kabul edilmiştir. Yeni talimatnameyle Millet Mektepleri, halk eğitimi çalışmalarının amaçları doğrultusunda içeriği ve işlevi genişletilmiştir. 22 Eylül 1929'da kabul edilen yeni talimatnameyle A ve B dersaneleri yeniden düzenlenmiştir. Buna göre; A dersanelerinin görevi, hiç okuma yazma bilmeyen veya Arap harflerini öğrenmiş olan vatandaşları okur yazar bir hale getirmektir. B dersanelerinin amacı, A dersanelerini bitirmiş ve okuyup yazmayı öğrenmiş olan vatandaşları “hayat ve maiyetlerinin ve vatandaşlık sıfatlarının istilzam ettiği ana bilgilerle” donatmaktır.¹³⁴

Millet Mekteplerine devamı özendirici tedbirler getirildiği gibi zorlayıcı ve cezalandırıcı tedbirlerde getirilmiştir. Örneğin, köy ve mahalle ihtiyar heyetlerine üye olabilmek, resmi ve özel kurumlarda, fabrikalarda işe girebilmek için, 1931 Mayıs ayından sonra dersanelere devamını engelleyen bir sağlık sorunu olmayanların, Millet Mekteplerini bitirme belgesi getirmek zorunlu tutulmuştur. Ayrıca yerel yönetimler tarafından çeşitli para cezaları uygulanmıştır.¹³⁵

Tüm ülke genelinde yaygın bir eğitim uygulamasına dönüşen Millet Mekteplerinin önemli bir maliyeti söz konusuydu. “Millet Mektepleri dersaneleri için sarfedilecek paranın sureti temini” başlığıyla talimatnamede düzenlenmiştir. Buna göre; il ve ilçelerdeki idare heyetleri tarafından düzenlenen bütçe, Milli Eğitim Bakanlığı'na sunularak onaylanırdı. Okulların gelir kaynakları ise şöyledir: Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi, il özel idare bütçesi, tarım ve ticaret odalarının, Türk Ocaklarının, Öğretmen Birliklerinin, belediyelerin, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yardımlarından ve Millet Mektepleri'ne devam etmeyenlerin ödedikleri cezalardan oluşmaktadır. (Md. 33-34)

d. Okullar

1927- 1931 yıllarında uygulanan eğitim politikaları öncelikle geçmişteki uygulamaların bir devamıdır. Yeni Türk Harflerinin kabul edilmesi ve uygulanması eğitim faaliyetleri içinde öne çıkmakla birlikte, okullardaki eğitimi geliştirme

¹³⁴ Ayas, **a.g.e.**, s. 418; Ergin, **a.g.e.**, C.5, s. 2142

¹³⁵ Gedikoğlu, **a.g.e.**, s. 156; Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı genelgede, ilkokullara devam etmeyen çocukların velileriyle ulus okullarına devam etmeyenlere verilecek cezaların toplanmasının ilgili talimatnameler göre yapılmalıdır uyarısında bulunmaktadır. Bkz. A. Bedri Edis, **Milli Eğitim Düsturu**, C.6, Birinci Kitap, Güven Basımevi, İstanbul, 1948, s. 181-182

yönünde de çalışmalar sürdürülmüştür. Öte yandan 1927 Kurultayında benimsenen ilkeler eğitim düşüncesinde de yerini almış, laiklik Cumhuriyetin yeni okulunun tarifinde öne çıkmaya başlayan bir kavram olmuştur.

Mustafa Necati Bey'in, TBMM'de 1927 yılı Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde yaptığı konuşma, bu yıla kadar eğitimdeki gelişmeleri yansıtır. Bahsedilen verilerin ışığında “yeni okul” ve “eski okul” arasındaki farkları belirttiği bölüm, yeni eğitim ilkelerini vurgulaması açısından da önemlidir:

“İlk ve orta tahsil itibariyle, bugünkü mekteplerin seviyesi vaktiyle mevcut mekteplerle kabili kıyas bile değildir. Bir kere eski mektepler sadece okuma ve yazdırma mektepleriydi. Terbiyei umumiye, iyi vatandaş yetiştirmek fikri o zamanki Maarif Nezaretine hâkim prensiplerden değildi. Halbuki efendiler, herkesin malûmudur ki bugün yalnız süs gibi okuma, yazma öğreten, ve tabî istidat, ve millî cemiyetin nef'i için lâzımgelen melekeleri öldüren müesseselere mektep denemez. Eski mektepler işte böyledir. Bunlar birçok istidat ve melekeleri imha pahasına okuma ve yazma öğreten yerlerdi. Diğer cihetten bugünkü mekteplerin verdiği umumî malûmatı viis'atı, keyfiyeti bilhassa hayat itibariyle kıymeti eski mekteplerin öğrettiği şeylerle mukayese olunamaz. Bugün dokuz, on yaşında bulunan bir mektep çocuğunun hayata lâzım olan malûmatı o kadar geniştir ki bundan on beş sene evvelki aynı yaşta çocukta bu derece bilgi bulmağa ihtimal tasavvur edilmezdi.

...Efendiler, bu fark, maarif gayemizin tebeddülünden ileri gelmiştir. Dünkü maarif dünyevi değildi. Milli değildi, bittabi demokratik de değildi. Bugünkü maarif dünyevidir. Yani tefekkürü daraltan ve vicdan hürriyetini kıran her türlü tesirlerden uzaktır. Bugünkü maarif moderndir. Yani terbiyenin esaslarında ve usul ve tarzlarında tamamen ilmi esaslar hakimdir. Bugünkü maarif, millîdir, yani gençleri bütün yaşayan müesseselere, emel ve mefkûrelere, velhasıl Türk cemiyetine intibak ettirmek ve onlara âzami içtimai kabiliyet vermek hedefini takibeder.”¹³⁶

Hem 1927 Kurultayı Genel Başkanlık beyannamesinde, hem de 8 Kasım 1928'de kurulan İsmet Paşa kabinesi hükümet programında dile getirilen ilk öğretimin yaygınlaştırılması konusu ilk öğretim faaliyetlerinin önemli kısmını oluşturur. İlköğretimin köylere kadar yaygınlaştırılması, bu konuda çalışmalar içinde, önemli bir yer almaya başlamıştır.

¹³⁶ M.E.S.D., C.I, s. 402-403

Bu dönemde ilköğretimle ilgili 1926'da kabul edilen İlk Mektep Müfredat programının içeriğini tamamlayan bir talimatname yayınlanmıştır. 1929'da İlk Mektepler Talimatnamesine göre ilköğretimin amaçları, eğitim ve öğretim esasları saptanmıştır. İlköğretimin amaçları talimatnameye göre;

A- İlköğretim çağında bulunan çocukların, bedence ve ruhça en sağlıklı alışkanlıklara sahip olmalarını sağlayacak bir ortam içinde, en gerekli bilgi ve becerileri kazandırmak.

B- Genç kuşağa, okula ilk girdiği günden başlayarak toplumsal güç ve yetenek bakımından, ulusal toplum ve Türkiye Cumhuriyeti'ne, ruh ve bedence en yararlı bir biçimde uyum sağlamaya yönelik yeterlilik kazandırmak.¹³⁷

İlk öğretim çağındaki çocukların ulusal aidiyet duygusu ve Cumhuriyet değerleriyle toplumsallaşması açısından belirlenen amacı, eğitim ve öğretim esaslarında daha açıklayıcı bir şekilde ifade edilmiştir. Buna göre; ilkokullarda eğitimin ilk ve son amacı çocukların “milli hayata” en iyi şekilde uyum sağlamaları ve bunun için okullarla, “milli cemiyet” arasında sıkı bir birlik ve bağın kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca yine bu doğrultuda, öğrencilerin okulda, sosyal hizmet ruhu ile dolu olmaları gerektiği belirtilerek, Cumhuriyet'in yurttaşlık bilincinin öncelikle sorumluluk ekseninde vurgulanması söz konusudur. Eğitimde gözetilecek diğer bir esas, “Türklük” ve “Türk inkılâbına” bağlılık olarak yer almıştır. Özellikle devrimin önemi, bu uğurda yapılan savaşların öğrencilere kavratılması ilk öğretimde gözetilen amaçlar arasında yer almıştır. Türklük kavramı ve duygusunun öğrencilere benimsetilmesinde öne çıkan diğer unsurlar; vatan ve milleti simgeleyen bayrak sevgisi olarak tanımlanır. Bunun için ilkokullarda haftanın ilk günü sabahleyin ve son günü öğleden sonra bayrak töreni yapılması gerektiği ifade edilmiştir.¹³⁸

Bu dönemde, ilköğretimle ilgili uygulamalar arasında, programlardan din derslerinin çıkarılması söz konusudur. Din derslerinin, 1924 İlkokul programından itibaren önce ders sayısı azaltılmış, 1930'ların başında şehirlerdeki ilkokullardan, daha sonra köy ilkokullarından kaldırılmıştır. 1924 ilkokul programında Kur'an-ı Kerim ve Din Dersleri olarak yer alan din dersi, birinci sınıf hariç diğer sınıflarda

¹³⁷ Cavit Binbaşıoğlu, “Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 148; Mustafa Özodaşık, **Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları**, Çizgi Kitabevi, Konya, 1999, s. 211-212

¹³⁸ Özodaşık, **a.g.e.**, s. 212-214

haftada ikişer saat yer almaktadır. 1926 programında, din dersi adıyla yer alan derste öğrencilere, İslam dininin esaslarının öğretilmesiyle birlikte, Cumhuriyet'in laiklik ilkesi doğrultusunda bir içerik kazandırılmıştır. Ayrıca din dersleri, üçüncü sınıftan başlamakta ve haftada bir saate indirilmiştir. Aynı programın 1930 yılındaki basımında, din derslerinin yalnızca beşinci sınıf öğrencilerine, velileri isterse, haftada yarım saat konferans şeklinde bir ders olarak yer almıştır. Köy ilkokullarında da Perşembe günü, 3. sınıfta yarım saat okutulacaktır.¹³⁹Böylece din dersleri zorunlu bir ders olarak uygulamadan çıkarılmıştır.

1927-1928 öğretim yılından, 1930-1931 yılı öğretim yılına kadar, okul ve öğretmen sayılarında bir artış gözlemlense de öğrenci sayısı da hızla artmaktadır. Bu durum okul ve öğretmen ihtiyacını, ilk öğretimin içeriğinin düzenlenmesi kadar önemli hale getirmektedir.

Ortaöğretimle ilgili gelişmeler arasında, 1927 yılında kabul edilen “Lise ve Orta Mektep Talimatnamesi”yle orta öğretimin amacı ve işlevi belirlenmiştir. Talimatnameye göre; Liseler, öğrencisini yüksek öğretime hazırlayan okullardır. Orta okullar ise, öğrencisini liseye ve meslek okullarına hazırlayan veya ilkokul üstünde genel eğitimle birlikte meslek eğitimi veren okullar olarak tanımlanmaktadır. Orta öğrenimde öğrencilerin bir meslek insanı ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak yetiştirilmeleri temel alınmıştır.¹⁴⁰ Aynı esaslarda düzenlenen 1930 tarihli “Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi”nde, öğretmenlerden, Cumhuriyet ilkeleri doğrultusunda bir eğitim vermek için programları ve programlar dışında her fırsatı değerlendirmelerini içerir.¹⁴¹

Ortaöğretim kurumlarının ders programlarıyla ilgili 1927 yılına dek önemli bir değişiklik ve yenilik yapılmamıştır. 1924 programında orta okullarda yer alan din dersleri bu dönemde kaldırılmıştır. Harf devriminden sonra, liselerdeki Arabî ve Farişî dersleri de 1929-1930 öğretim yılında kaldırılmıştır. Bu derslerin yerine, erkekler için askerlik, kızlar için ev yönetimi ve çocuk bakımı dersleri konularak, işlik dersleri arttırılmıştır. Ayrıca öğrencilere, serbest zaman saati konmuş ancak verimli bir uygulamaya dönüşmemiştir.¹⁴²

¹³⁹Akyüz, **a.g.e.**, (1999), s. 302-303

¹⁴⁰ Özodaşık, **a.g.e.**, s. 224

¹⁴¹ Akyüz, **a.g.e.**, (1999), s.306

¹⁴² Şevket Gedikoğlu, **Kemalist Eğitim İlkeleri Uygulamalar**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978, s. 60

Orta öğretim alanında bu dönemde en önemli gelişme meslek eğitimi alanında olmuştur. 1925 yılında A. Künhe ve 1927’de Omar Buyse, teknik öğrenim üzerinde inceleme ve önerilerde bulunmak üzere Türkiye’ye davet edilmiştir.¹⁴³ 1927’de meslek okulları da Maarif Vekaletine bağlanmış, Kız Sanat Okulları, Kız Enstitülerine dönüştürülmüştür. Süreleri illere göre değişen meslek okullarına bir standart getirilerek, ilkokula dayalı beş yıl olarak belirlenmiştir.¹⁴⁴

¹⁴³ Başgöz, **a.g.e**, s. 139-141

¹⁴⁴ Hıfzı Doğan, “Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarının Şekillenmesinde Etkili Olan Görüşler”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 197

III- 1931-1939 ARASI DÖNEMDE CHP’NİN EĞİTİM VE KÜLTÜR ÇALIŞMALARI

A. 1931 VE 1935 KURULTAYLARI VE CHP’DEKİ GELİŞMELER

1. 1931 KURULTAYI

1927 Kurultayı’ndan sonra benimsenen siyaset doğrultusunda yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. “Harf Devrimi” ve “Millet Mektepleri”yle başlayan okuma yazma seferberliği, Anayasa’dan devletin dini İslam’dır maddesinin çıkarılarak, Anayasa’nın laik hale getirilmesi gibi. Ülke içinde yenileşme çabaları devam ederken dünyadaki gelişmelerde Türkiye’yi oldukça etkilemiştir. Özellikle 1929 dünya ekonomik bunalımı Türkiye ekonomisinde sarsıcı sonuçlar yaratmış ve nihayetinde ekonomide temel dönüşümler bu sonuçlar üzerinden şekillenmiştir.¹

Tüm bu değişiklik ve gelişmeler içinde Türkiye siyasetinde de önemli bir yenilik dikkati çeker. 1924’te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi deneyimi üzerinden zaman geçmiştir. 1930’da yeni bir partinin kurulması girişimi, CHP’nin ekonomide kendine yeni bir yön tayin etmesi açısından önemlidir. Çünkü özellikle ekonomik siyasette muhalefet yapması amacıyla yeni bir partinin kuruluşu teşvik edilmiştir.

12 Ağustos 1930’da “Serbest Cumhuriyet Fırkası”nın kurulması, bizzat Mustafa Kemal tarafından CHP’ye karşı bir muhalefet yaratma düşüncesini ifade eder. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın yarattığı deneyimle yeni parti Fethi (Okyar) Bey tarafından kurulmuş ve özellikle “Laiklik”, “Cumhuriyetçilik” ilkelerine bağlı kalınması esas alınmıştır. Ancak yeni parti 17 Kasım 1930’da yani kuruluşundan çok kısa bir süre sonra kapanmıştır. Kapanmasında Mustafa Kemal’in tavrını CHP’den yana koyması etkili olmuştur.² Çok partili yaşama geçiş denemesi, oldukça kısa bir ömre sahip olsa da, CHP’ye muhalefet açısından yarattığı sonuçlar itibarıyla önemli bir etkide bulunmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi’nin örgüt

¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Beşinci Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995, s.48

² Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s.122

yapısında ve toplumla bütünleşme sürecinde yeni düzenlemeler yapılmasına neden olmuştur.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından ve Kubilay Olayı'ndan sonra Mustafa Kemal, kamuoyunun tepkilerini saptamak ve yaşanan ekonomik bunalıma karşı alınacak önlemleri belirlemek amacıyla üç ay süren bir yurt gezisine çıkmıştır. Ahmet Hamdi Başar, kendisinin de katıldığı gezinin amacını şöyle açıklar:

“Atatürk'ün geniş ölçüde yapacağı bu seyahatin hususî bir hedefi vardı: Serbest Fırka hâdisesi memlekette idareden memnun olmayanların çokluğunu ortaya koymuştu. Her taraftan şikayetler yükselmekteydi. Bunların hepsini hocalar, mürteciler ve saire yapıyor denemezdi. Çünkü her şikâyet madde gösterilerek yapılıyordu. Vergilerin ağırlığı, tahsil edenlerin yaptığı suiistimallerden şikâyet umumî idi. Devlet otoritesini temsil eden memurların yaptıkları haksızlıklar ve kanunsuzluklardan her tarafta, geniş ölçüde misaller getirilerek, bahis olunuyordu. İnkılâbın ve inkılâpçı elemanın merkezi olması lâzım gelen Halk Fırkası, bir çok yerde menfaatçıların elinde ve emrinde çalışıyordu. Her devirde Fırkaların başına geçerek ve arasına karışarak nüfuz kazanan ve onunla geçinen profesyonel eleman, mütegalibe ve saire fırka teşkilâtını da idare etmekteydi. Belediyelere, Ticaret Odalarına, serbest meslek teşekküllerine, hayır cemiyetlerine, şirketlere, hulâsa her nerede bir topluluk varsa oraya fırka namına bu adamlar burunlarını sokuyorlar; istediklerini 'fırka emridir' diye seçtiriyorlar; iş başlarına getiriyorlardı. Bu yolla yapılan istismar ve zulüm gün geçtikçe şiddetleniyor, dolambaçlı şekillerden sıyrılarak apaçık gözüküyordu.

Köy gittikçe fakirleşiyor, yaşanamıyacak hale geliyordu. Hele son dünya buhranı ile beraber mahsul ve bilhassa buğday fiyatlarının düşmesi büyük bir panik husule getirmişti. Köylü mahsulünü satarak, tohum masraflarını bile karşılayamıyor; öbür taraftan vergileri ve banka faiz ve resümlerini, piyasa borçlarını ödemek için tazyik ediliyordu.

Kıyası şikâyetlerin köyden ve şehirden bir anda toplanarak Türkiye'nin sekiz senelik sükûnet havasında fırtınalar yaratması için Serbest Fırkanın doğması kâfi gelmişti. İşte Atatürk bu fırkayı feshettikten sonra şikâyetleri en mütehassıs bir

*heyetle yerlerinde tetkik etmek, ve yapılması lâzım gelen işleri tesbit eylemek üzere seyahate çıkmış bulunuyordu.”*³

Mustafa Kemal’in Ankara’ya dönüşünde, ekonomik önemler alınması kararları dışında, ikinci dönemin süresi dolmak üzere olan TBMM’nin yenilenmesi konusu üzerinde durulmuştu. Mustafa Kemal’in güven yenilemek için seçimlere gidilmesini öneren kararı, CHF Grubunda görüşülerek uygun bulunmuştu. CHF yeni seçimlere giderken meclis içinde denetim yaratma çabası bu kez farklı bir şekilde ortaya konuyordu. Seçim bölgelerinin 22’sinde toplam 30 milletvekilliği için, CHF tarafından aday gösterilmemiştir. Mustafa Kemal, 20 Nisan’da partisinin uygulayacağı esasları ayrıntılı bir şekilde açıklayan bildiride; ekonomik sorunlara ve sanayileşmeye ağırlık verileceği ifade edilmiştir. CHF’nin izleyeceği temel ilkeler, daha önce benimsenen ilkelere “Devletçilik ve Devrimcilik”in de eklenmesiyle altıya çıkarılmıştır.⁴

İki aşamalı yapılan seçimler 24 Nisan’da tamamlanmıştır. Seçim sonucunda CHF’nin aday göstermediği bölgelerden 20 bağımsız milletvekili seçilmiştir. 1931 seçimlerinde uygulanan bu yöntem bir sonraki 1935 seçim döneminde de uygulanmıştır.

4 Mayıs 1931’de toplanan TBMM’de Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçilmiş, Başbakanlık görevini de İsmet (İnönü) Paşa’ya vermiş ve o da altıncı kabinesini oluşturmuştu.⁵

CHP’nin Üçüncü Büyük Kongresi 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanmıştır. Açılış konuşması Mustafa Kemal tarafından yapılmıştır. Mustafa Kemal; özellikle Sivas Kongresi’ne atıfta bulunduğu konuşmada izlenecek siyasette başarılı olmanın şartının halkın sevgisi ve güvenini kazanmak olduğunu belirtmiştir. Kongrede özellikle serbest bir tartışma ortamının olması ve bunun faydasına değinerek şöyle ifade etmiştir: *“Arkadaşlar; Her biriniz vatanın bir bucağından, halkın içinden geliyorsunuz, memleketin ihtiyaçlarına, halkın dertlerine yakından vâkıf bulunuyorsunuz. Fırkamızın prensiplerini tatbik eden İcra Vekilleri arkadaşlarımız da içinizdedir. Müzakere ve münakaşalarımız birlikte olacaktır. Bu*

³ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s. 24-25

⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.35-37

⁵ Turan, *a.g.e.*, s.38-39

*müzakere ve münakaşaların feyizli neticeler verebilmesi için arkadaşların kayıtsız ve şartsız serbest konuşmaları, tenkidi icabeden noktalar görüldükçe müsamahalı davranmamaları lüzumu tabîdir... Biribirimizi irşat ve halkı tenvir etmekte yalnız fayda vardır. Bundan asla zarar gelmez, fakat aksinden çok zarar görüleceği tecrübelerle sabittir.”*⁶

Genel Başkan Vekili İsmet Paşa'nın okuduğu genel başkanlık bildirisinde, iki kongre arasında icraata yer verilmekle birlikte, özellikle, iç siyaset, dış siyaset, eğitim, içtimai ve sıhhi siyaset, iktisat ve imar gibi alt başlıklar yer almıştır.⁷

Kurultayda Umumi İdare Heyeti'nin hazırlayıp Büyük Kongre'ye sunduğu tüzük ve program projeleri, komisyonlara havale edilerek düzenlenmiş ve büyük oranda aynen kabul edilmiştir.

Yeni tüzük; esaslar, 9 kısım ve geçici hükümlerden oluşmaktadır. 1927 tüzüğünün umumi esaslar kısmı büyük oranda değiştirilmiştir. Daha önce ayrı bir program olmadığından tüzükte belirtilen maddeler programa aktarılmıştır. Yeni tüzükte partinin örgüt yapısında yeniden düzenlemeleri içeren ve özellikle üyelerin toplumla bütünleşmeye ilişkin sorumlulukları yer almıştır.

Büyük Kongrenin 17 Mayıs 1931 tarihli toplantısında kabul edilen tüzükte; Esaslar bölümünün 3. maddesinde; fırkaya mensup vatandaşların birbirine bağlı bir kütle oldukları ve fırkanın programını ve prensiplerini bilip savunacakları belirtilirken, 4. madde; fırka prensiplerinin vatandaşlara anlatılması fırka teşkilât ve mensuplarının önemli vazifelerinden birisi olarak kabul edilmiştir. 6. maddede ise; henüz siyasi meşguliyet çağına gelmemiş olan bütün Türk gençleri fırkanın tabii namzedi sayılmıştır.⁸

Tüzüğün 5. maddesinde “Fırka, memlekette muhtelif maksatlarla vücutlanmış olan hayırlı ve faydalı teşebbüslerin ve teşekküllerin hayırhahıdır” denilmektedir. Tunaya'ya göre; *“tek parti kaldığı müddet de dahil olmak üzere, bilhassa 1945 senesine kadar parti âmme menfaatine hâdim kurumlarla, hayır kurumları ve mahallî spor kulüpleriyle daima meşgul olmuştur”* Bunlar arasında ilk olarak; partiye bağlılığı onaylanan tüzel kişilikler vardır; Zonguldak Maden Mühendisleri Kurumu, Türkiye Tiftik Cemiyeti, Ordu Malûller Birliği. İkinci olarak; parti, Türk Hava

⁶ **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1931; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, (ASD), C.I, s., 386-387

⁷ **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1931

⁸ **C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, 1931**, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1931, s.1

Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay gibi müesseselerle yakından ilgilenmiş, bu kurumları kendi binalarında barındırdığı gibi, yönetim kurullarını kendi elemanlarından teşkil etmeye önem vermiştir. Üçüncü olarak; parti, gençlik ve öğrenci işleriyle de meşgul olmuş; özellikle yüksek öğrenim öğrencilerine burs imkanı ve yurtlar açmıştır.⁹ Bir başka yazara göre de; “*Tek-parti yönetimi sırasında zaten, kimi zaman parti yönetiminin isteğiyle, bazen de Fırka adına hareket ettiğini söyleyenlerce, CHF, ülkedeki tüm kuruluşların yönetiminde etkin duruma getirilmiştir.*”¹⁰

Cumhuriyet Halk Partisi’ne bağlı toplumsal-kültürel kurumlar içinde kuşkusuz en önemlisi Halkevleridir. Halkevlerinin kurulma kararı Parti’nin Üçüncü Kurultayı’nda benimsenmiştir.

Bunun ilk aşamasını önce Türk Ocakları’nın kapatılması ve tüm mal varlıklarının CHF’ye devrine karar verilmesi oluşturur. Türk Ocağı Merkez Kurulu, Ocak Kurultayı’nı 10 Nisan 1931’de toplantıya çağırarak, toplantıda Türk Ocakları Cemiyeti’nin feshine ve sahip olduğu hakların CHF’ye devrine karar verilmiştir.¹¹

CHF’nin 1931 Tüzüğü’nün tamamının oylanıp kabul edilmesinden sonra Türk Ocakları’nın feshi ile bütün hakları ve vecibelerinin partiye devrine ilişkin encümen teklifi oybirliği ile genel kurul tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca tüzüğe, parti idare heyetlerinin “Halkevleri” açmasına izin veren madde de bu fesih nedeniyle konulmuştur.¹²

1931 Kurultayında ilk kez tüzükten ayrı olarak –o dönem ki ifadeyle- “*parti, devlet ve durum hayatımız için temel olan bütün ana fikirleri*”¹³ programda bir araya toplamıştır. CHF’nin 1931 Kurultayına kadar ayrı bir programı olmamıştır.

Kabul edilen program methal ve sekiz kısımdan oluşmuştur. Recep Peker, programla ilgili konferansında içeriğini şöyle ifade ediyor: “*Yeni programımız bir taraftan millî mevcudiyetimize temel olan yüksek inkılâp mefhumlarını tesbit ediyor;*

⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul, 1952, s. 578

¹⁰ Mehmet Kabasakal, **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 160-161

¹¹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM IV. Dönem 1931-1935)**, C.I, TBMM Vakfı Yayınları, No:11, Ankara, 1996, s.374-375

¹² Dursun, **a.g.e.**, s.44

¹³ “Cumhuriyet Halk Partisinin Doğuşu ve Gelişisi”, **Ülkü**, Sayı: 28, C.5, Haziran 1935, s.26

diğer taraftan da Devletin kudretini ve milletin saadetini temin için bugün ve yarın takip olunacak esas yolları prensipler halinde ihtiva ediyor.”¹⁴

Methal bölümünde Fırka'nın programına esas olan ana fikirlerin, inkılâbın başlangıcından bugüne kadarki uygulamalarda görüldüğü belirtilmiştir. Hem bu bölümde hem de Peker'in konferansında dile getirilen ifade, programda yer alan esasların kökeni geçmişe dayandırmaktadır. *“Cümhuriyet Halk Fırkasının bünyesi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyetinin asalet ve kahramanlık mayası ile yoğrulmuştur. O zamanki Müdafaa Hukuk cemiyetinin esasları ile bu günkü Halk Fırkasının prensipleri yan yana mütalaa edilir ve geçen on iki sene içinde tatbikat ile memzuç olarak program ve prensiplerde yapılan tekâmül kademe kademe gözden geçirilirse bu günkü programımızın zamanın ve şeraitin icaplarına uygun mantıkî bir teselsülden doğduğu anlaşılır... Bu gün bana izah mevzuu olan Cümhuriyet Halk Fırkası programı her hangi bir gün oturulup yazılmış bir eser değildir. O, Fırkanın bütün ömrü boyunca yapılmış ana işlerin ve söylenmiş ana prensiplerin teşkil ettiği kaideler üzerine bina edilmiştir.”¹⁵*

Programın birinci kısmı Esaslardan oluşmakta alt başlıklarında ise; 1) Vatan, 2) Millet, 3) Devletin esas teşkilâtı ve 4) Amme hukuku yer almaktadır. Özellikle tek dereceli seçimlerin yapılması, kadınların seçme ve seçilme haklarına sahip olması gibi vaatler yer almaktadır.¹⁶

Nitekim Mustafa Kemal, 24 Mart 1930'da CHF teşkilâtına yaptığı bir tamimle kadınlarında partiye üye olabilecekleri bildirilmiş, Afet (İnan) Hanım partinin ilk kadın üyesi olmuştur.¹⁷ Aynı yıl yerel seçimlere katılmaya başlayan Türk kadınının genel seçimlerde yer alması, 1934 yılında yasal olarak düzenlenmiş ve 1935 seçimlerine kadınlarda katılmıştır.

CHF'nin ana vasıflarının yer aldığı ikinci kısmın birinci maddesinde “Altı İlke (Altı Ok)” sıralanmıştır: Cumhuriyet Halk Fırkası; A-Cumhuriyetçi, B-Milliyetçi, C-Halkçı, Ç-Devletçi, D-Lâik, E-İnkılâpçıdır.

¹⁴ Recep Peker'in CHP Programındaki ana ilkeleri açıklayan konferansı için bkz. Çoker, **a.g.e.**, s.29-30.

¹⁵ Çoker, **a.g.e.**, s.30.

¹⁶ **C.HF Programı, 1931**, s. 3-4.

¹⁷ Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.264

A) Parti, Cumhuriyetin, ulusal egemenlik idealini en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Parti, bu sarsılmaz kanaatle Cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder.

B) Parti, gelişme yolunda ve uluslararası ilişkilerde bütün çağdaş uluslara eşdeğer ve uyumlu yürümekle beraber Türk toplumun özel karakterini ve başlı başına kendi kimliğini esas sayar.

C) Egemenliğin kaynağı ulustur. Bu egemenliğin, devletin vatandaş ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkıyla düzenlenmesi yolunda kullanılması partice büyük esastır. Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.

Ç) Özel girişimi esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde ulusal refaha ve memleketi bayındırlığa erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde –bilhassa iktisadî sahada- Devleti fiilen alâkadar etmek önemli esaslarımızdandır.

D) Parti, Devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usuller, çağdaş uygarlığın belirlediği şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve uygulanmasını prensip kabul etmiştir. Din düşüncesi vicdanî olduğundan, parti, din fikirlerini Devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin çağdaşlaşma gelişiminde başlıca başarı unsuru olarak görür.

E) Parti, milletimizin bir çok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve gelişen prensiplere sadık kalmayı ve onları savunmayı esas tutar.¹⁸

Parti'nin temel ideolojisini belirleyen ilkelerin kabul edilmesi, özü oluşturan tanımlarının yapılmış olması ve partinin örgüt yapısında yapılan yeni düzenlemelerle 1931 Kurultayı CHP açısından olduğu kadar Türk siyasal yaşamı içinde önemlidir. Öncelikle, partinin 'doktrin' oluşturma çabasını ifade eden, kurultay olmuştur. Kurultay görüşmeleri sırasındaki eleştirilerde de kendini gösteren bu arayış gerçekte, partinin örgütsel taban arama çabalarıyla birlikte yürümüştür. Tek parti yönetimi 3. Kurultay'da pekiyor ve ulus-devletin yaratılmasıyla önemli bir kavşak daha dönülmüş oluyor.¹⁹ Parti örgütü dışında toplumla bütünleşmenin değişik vasıtaları yaratılmaya çalışılmıştır. Nitekim, daha kurultaydan bir ay önce Türk Tarihi Tetkik

¹⁸ C.H.F. Programı, 1931, s.4-5.

¹⁹ Hikmet Bilâ, CHP, 1919-1999, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s. 67.

Heyeti ve Dil Kurumu ile kurultaydan yaklaşık bir yıl sonra 19 Şubat 1932'de kurulan halkevleri, bu ideoloji ve örgütlenme girişimlerinin yan kuruluşlarıdır. 1934 yılı başında, üniversite ve yüksek okullarda Türk inkılap tarihi derslerinin konulması da bu doktrin çalışmalarının bir yansımasıdır.

Partinin kuruluşu ve gelişiminin, Kurtuluş Savaşı dönemi tarihsel kökenine vurgu yapan düşüncesi, “İnkılâpçılık” prensibi ile Cumhuriyet dönemi yeniliklerini kapsayan bir anlam kazanıyordu. Böylece, parti en başından tarihsel kökeni, ideolojik temeli itibarıyla “Türk Devrimi”ni ifade eden bir anlam kazanıyordu. Kurultayın, partinin daha sonraki ideolojik gelişmelerin zeminini belirlemesi açısından önemi; parti doktrinin ilkelerinin tartışılması ve program dahilinde tanımlarının da yapılmış olmasıdır. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik İnkılâpçılık 1923'ten beri savunulduğu şekilde Osmanlı Devleti'nin dini-geleneksel siyasal, toplumsal ve kültürel yaşamının Türk ulusçuluğunun gelişmesi için köklü bir şekilde terk edilmesi anlamını ifade eder. Devletçilik ekonomik yaşama yeni bir anlayış getirir ve uygulanırken elbette halkçılık düşüncesini de etkilemiştir. Biri eski diğeri yeni, iki ilke bundan sonra siyasetin oluşturacağı birliktelik veya ayrımları ortaya çıkaracaktır.²⁰

2. 1935 KURULTAYI

Kurultaylar, partinin ilkelerle ifade edilen ideolojisinin belirlenmesi kadar örgüt yapısının gelişimine de yön vermektedir. 1931-1935 yılları arasında, önceki kurultayda beliren yeni ilkeler doğrultusunda çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

1931 Kurultay'ından yaklaşık bir yıl sonra parti merkez yönetiminde yeniden bir düzenleme yapılmıştır. “Umumi İdare Heyeti” bünyesinde dört ana grup içinde 13 ayrı büro kurulmuştur.²¹ Bu örgütlenme, partinin uzmanlaşmaya yönelik bir girişimi

²⁰ Ayşe Güneş Ayata, **CHP (Örgüt ve İdeoloji)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 68-69

²¹ 1931 yaz sonunda, Umumi İdare Heyeti içinde dört gruba ayrılan 13 büro şunlardır: A Grubu: 1. Büro- Teşkilât, intihaplar, fırka kongreleri. 2. Büro- Alelumum dilekler ve müracaatlar. 3. Büro- CHF'den başka cemiyet ve fırkaların vazifelerini tetkik ve takip. 4. Büro- Fırka teşkilâtının teftişi, B Grubu: 5. Büro- Millî kültür, ilmî hareketler ve bu mevzuda neşriyat. 6. Büro- Spor ve gençlik. 7. Büro- Halk dershaneleri, okuma-yazma, halk hatipleri. 8. Büro- Matbuat, fırka neşriyatı, fırka programının teşrihi, propaganda C Grubu: 9. Büro- İş, işçiler, esnaf teşkilâtları ve serbest meslekler. 10. Büro- İktisadî vaziyetin tetkik ve mütalâası D Grubu: 11. Büro- İctimaî muavenet teşkilâtı. 12. Büro- Fırka faaliyetlerinin hukuk esaslarıyla telifi. 13. Büro- Merkez ve taşrada bütçe, aidat, teberrüat, varidat ve hesap işlerinin usulünde tanzim ve takibi. Fırka emlak ve eşyasının muamele ve kayıtlarının

olduğu kadar toplumsal-siyasal-kültürel hayatı izlemek, yönlendirmek ve denetlemek amacını yansıtmaktadır. Özellikle “Halk Hatipleri Teşkilâtı” CHP’nin prensiplerini, ideallerini, fikir ve maksatlarını halka anlatmak amacıyla kurulmuştur.²² Halk Fırkası’nın kuruluş döneminde kurulacak partinin “siyasal bir okul” olacağı değerlendirilmesini yapan Mustafa Kemal’in, bu fikri doğrultusunda bir işlev CHP’ye kazandırılmış oluyordu.

Özellikle temeli 1931 Kurultayı’nda atılan Halkevleri 19 Şubat 1932’de açılarak 1935 yılında sayıları 103’ü bulmuştur. Türk Ocakları’nın kapatılmasıyla tarih ve dil çalışmalarını sürdürmek üzere 12 Nisan 1931’de “Türk Tarih Tetkik Cemiyeti”, 11 Temmuz 1932’de “Türk Dili Tetkik Cemiyeti” kurulmuştur. İlkelerde beliren ideoloji bu kurumlar tarafından da desteklenmektedir. “1933 Darülfünun Reformu” ve 1934 yılından itibaren CHP önder kadrosu içinde yer alanlar -başta Recep Peker olmak üzere- üniversite ve yüksek okullarda “Türk İnkılâp Tarihi” derslerini vermeye başlamıştır. Partiye bağlı ancak parti dışındaki

İktisadî politikalarla 1929 bunalımı aşılmaya çalışılırken daha çok “korumacı” tedbirler olarak beliren “devletçilik” 1931 Kurultayı’nda CHP ideolojisine eklenirken, 1932’den sonra geliştirilmiştir. Boratav’a göre; dönemin iktisat politikalarının gelişiminde başlıca uğraklar: Salt korumacı önlemlerle yetinilen 1930 ve 1931 yılları, devletçi uygulamalara ani (ve iş çevrelerine göre “aşırı”) bir geçişi temsil eden 1932 yılı ve devletçiliğin rayına oturduğu 1933-1939 yılları olarak saptanabilir.²³ 1935 Kurultay’ı “devletçilikle ilgili tartışmaların daha da yoğunlaştığı ve edinilen deneyimlerle içeriğinin daha net tanımlanmaya çalışıldığı bir toplantı olmuştur.

1933 yılında Cumhuriyet’in 10. yılının ülke genelinde görkemli törenlerle kutlanması için CHP tarafından kapsamlı çalışmalar yapılmış, 11 Haziran 1933’te özel bir yasa çıkartılmıştır. Bugün hâlâ çalınan ve Cumhuriyet’le özdeşleşen “10. Yıl Marşı”, Faruk Nafiz Çamlıbel ile Behçet Kemal Çağlar tarafından yazılmış ve Cemal Reşit Rey tarafından bestelenmiştir. Atatürk’ün Ankara Hipodromundaki törende

tanzim ve takibi. Kaynak; Tunçay, **a.g.e.**, s.319-320; Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 116-117

²² Öz, **a.g.e.**, s. 116-117

²³ Boratav, **a.g.e.**, s.51

yaptığı “az zamanda çok ve büyük işler” yapıldığını anlatan konuşma “*Ne mutlu Türküm diyene*” sözleriyle sona ermiştir.²⁴

5 Aralık 1934’te yapılan Anayasa değişikliği ile seçme ve seçilme hakkına sahip olan kadınlarında katıldığı genel seçimler 8 Şubat 1935’te yapılmıştır. 18’i kadın milletvekili olmak üzere toplam 399 milletvekili 5. dönem TBMM’yi oluşturmuştur. Yapılan seçimler sonucu 5. dönem TBMM 1 Mart 1935 günü açılmıştır. Toplantıda bulunan 386 milletvekilinin oybirliği ile M. Kemal Atatürk dördüncü kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu kez Kurultay seçimlerden birkaç ay sonra toplanmıştır.²⁵

9-16 Mayıs 1935 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı’nda açılış konuşmasını yapan M. Kemal Atatürk, önceki kurultaylara da atıfta bulunarak içinde bulunulan koşulları ve kurultayın önemini vurgulamıştır: “*Partimizin her kurultayı, denilebilir ki, bir dönüm başında toplanmıştır. 1927 kurultayı, doğuda kopan azıyı yenerek cumhuriyetin sarsılmaz temelinde olduğunun anlaşılmasına; 1931 kurultayı güvenlik ve sükûnun kesin olarak kurulmasına rasgelir. Bu kurultayımız ise, geniş ölçüde gelişim devri içinde bulunduğumuz günlerde toplanmış oluyor. Kurultayın yeniden alacağı ilerleme ve yükselme tedbirleriyle vatanın yüksek yönetimini erdemli ellerinde tutan Partimizin, şerefli tarihini zenginleştireceğine şüphe yoktur.*”²⁶

Kurultayın toplanmasından bir gün önce Falih Rıfkı Atay’ın Kurultay’la ilgili düşünceleri şöyledir:

“*Üçüncü kurultaydan dördüncü kurultaya kadar Türkiye, yeniden ve büyük adımlarla ilerlemiştir. Büyük adımlarla diyoruz: çünkü, ağır ve çetin deneçler içinde yuğrulup erginleşen Parti erkesi, içerde ve dışarıda, sıyasada, ekonomide ve kültürde ne yapacağını biliyor. Artık zaman, hız ve kuvvet kaybetmiyoruz. Bu dört kelimelik cümlelerin ne demek olduğunu iyi düşünmeliyiz. Bütün dünyayı alt üst eden buhran kargaşası içinde, temelinden bir memleket kuruyoruz; ekonomisini ilk çivisinden kültürünü harf ve kelimesinden başlıyarak yeniden yaratıyoruz. Kimseye hiçbir şey borçlu değiliz: bütün kapital, maddîğ ve fikriğ kapital, ve bütün eser, başından sonuna*

²⁴ Işıl Çakan, **Konuşunuz, Konuşturunuz (Tek Parti Döneminde Propagandanın Etkin Silahı:Söz)**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 131-169

²⁵ Yılmaz Gülcan, **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 178-181

²⁶ “Kamâl Atatürk’ün Söylevi” C.H.P. Dördüncü Kurultayında, **Ülkü**, Sayı:28, C.5, Haziran 1935; **ASD**, C.I, s. 398

kadar, hep bizimdir. Değişmiyen, olduğu yerde duran şey, kanmazlığımız ve şevkimiz'dır: Çünkü henüz hedefimiz, engin uzaların ötesinde, bizden başkalarının gözünü ve dizini kesecek kadar ırkıktır. Ne kadar çalışsak çocuklarımız için de yürünecek yol kalacaktır...

*Dördüncü Kurultay iyi günlerde geliyor: beşinci kurultay daha iyi günlerde gelecektir.*²⁷

1935 Kurultay'ı "Cumhuriyet Halk Fırkası" adının "Cumhuriyet Halk Partisi"ne dönüştüğü, Atatürk Dönemi'nin son kurultayı olması dışında, tek-parti ideolojisinin ve parti-devlet bütünleşmesinin ortaya çıktığı bir kurultay olmuştur.

Serbest Cumhuriyet Fırka deneyiminden sonra 1931'de beliren temel görüş CHP'nin halkla tam olarak bütünleşmesidir. Tek parti düzeninin temellerinin atıldığı 1930'lu yılların başları 1935 Kurultayı ile daha belirginlik kazanmıştır. "Dolayısıyla bütün toplum CHP ile bütünleştiği gibi, CHP'de kurduğu devletle özdeşleşir."²⁸ Partiye yüklenen anlam; CHP'nin artık devletten ayrı düşünülemeyeceğidir. Ankara Halkevi'nin çıkardığı "Ülkü" dergisinde bu düşünceyi savunan yazılar Nusret Köymen tarafından yazılmaktadır. Köymen'e göre;²⁹ "Dördüncü Kurultay Türk rejiminin, Kamâlizmin, hakikî demokrasi yolundaki sarsılmaz gelişimine yeni bir belge oldu. Türkiyeyi idare eden tek parti bütün milleti kucaklayan bir inkişaf buldu; öyle ki, bugün 'Parti mensubu' demek 'memleket işlerinde düşündüğünü söylemek isteyen kimse' demektir."

Kurultayda yeni bir tüzük ve program kabul edilmiştir. Tüzük, esaslar ve 11 kısımdan oluşmaktadır. Esaslar bölümü 1931 tüzüğü ile hemen hemen aynı olmakla birlikte parti mensuplarının birbirine bağlı bir kütle olduğunu belirten 3. maddeye ekleme yapılmıştır. "Partililer programda ve esaslarda sağa, sola çekilemeyecek bir açıklıkla inceden inceye çizilmiş olan yolda birlik ve beraberlikle yürürler" ifadesi eklenmiştir. Kısımlarda yapılan değişikliklerle parti üyeliği ve örgüte ilişkin yeni

²⁷ Falih Rıfkı Atay, "Kurultay", **Ulus**, 8 Mayıs 1935

²⁸ Orhan Koloğlu, "Kemalizmden Atatürkçülüğe, Ortanın Solu'ndan, Demokratik Sol'a Cumhuriyet Halk Partisi", **Tarih ve Toplum, CHP Özel Sayı**, Sayı: 141, Eylül 1995

²⁹ Nusret Köymen, "Parti Programında Köycülük", **Ülkü**, Sayı: 29, C.5, Temmuz 1935, s.395; yazarın 1936'daki düzenlemelerden sonra aynı doğrultuda bir diğer yazısı bkz. Nusret Köymen, "Kemalizm ve Politika Bilgisi", **Ülkü**, Sayı: 41, C.7, Temmuz 1936

düzenlemeler getirilmiştir. Parti yönetim kurullarının hiyerarşik olarak birbirine bağılılığı açıkça belirtilmiştir.³⁰

Halkevlerinin açılması ve çalışma yöntemlerini belirlemek, spor, gençlik, radyo, sinema ve devrim müzeleri işleriyle uğraşmak, halk hatipleri teşkilatı kurmak ve halk kürsüleri açmak görevleri de Genel İdare Kuruluna verilmiştir. Ayrıca yeni tüzükle parti teşkilatları yanında halkevleri ve partiye bağılı diğer tüzel kişiliklerin Genel İdare Kurulu, milletvekilleri veya partili üyeler tarafından denetletilebileceğı kabul edilmiştir.³¹

1935 Tüzüğü parti-(hükümet)devlet bütünleşmesinin düzenlenmesi açısından da önemlidir. Tüzüğün 64. maddesiyle; bucak, ilçe ve il kongrelerine yörenin en büyük mülki amirinin davet edilebileceğı ve bu kimselerin konuşmalardan sonra, gerekirse açıklamalarda bulunacağı kabul edilmektedir. 95. maddeye göre; Parti'nin bağıından doğan hükümet teşkilatı ile, parti teşkilatını, birbirini tamamlayan bir birlik tanır. 96. maddeyle de; parti-hükümet temasının merkezde, genel sekreter aracılığıyla, illerde ise il başkanları ve valilerce sağlanacağı kabul edilmiştir.³²

Partinin devletle bütünleşmesi aslında baştan beri vardır. Kurultay ve sonrasında hukukileşmiştir. Recep Peker'in programı açıklayan konuşmasında da açıkça ifade edilmiştir: *“Yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiyede zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cümhuriyet Halk partisinin varlığı, ile birbirlerine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır. Esasta partinin vasıfları olan cümhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devrimcilik, devletçilik ve laiklik yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkiye Devletinin de vasıfları halini alıyor.”*³³

Yeni Tüzük, Genel Başkanın önceki tüzükte yer alan yetkilerini korumuştur. Genel Başkan ile Genel Başkanlık Vekili ve Genel Başkanlık Divanı, yine, partiyi ilgilendiren bütün işlerde karar alma, seçimleri yönetme ve milletvekilli adaylarını belirleme yetkisine sahiptir.³⁴ Ayrıca Genel Başkanlık Divanı'na yeni yetkiler verilmiştir. Grupça yapılan seçimlerde gizli oylamayla yapılacaktır ancak Genel

³⁰ Dursun, **a.g.e.**, s. 59-64

³¹ Dursun, **a.g.e.**, s. 61

³² Bilâ, **a.g.e.**, s. 70; Kabasakal, **a.g.e.**, s. 131; Dursun, **a.g.e.**, s. 63-64

³³ **Aym Tarihi**, No: 18, Haziran, 1935, s.46.

³⁴ Bilâ, **a.g.e.**, s.70-71

Başkanlık Divanınca aday gösterilen seçimlerde açık oy kullanılır. Parti grubunun görüşlerini dışarıda açıklama yetkisi Genel Başkana aittir.³⁵

Partiye bağlı gazeteciler ve dergi yazarlarının görüş ve düşünceleri, partinin prensipleri doğrultusunda olacaktır. Tüzükte yer alan 144. madde partili gazetecilerle ilgilidir. Buna göre; “Sahibi partili olan gazete ve dergilerin yazıları ile parti üyelerinin yazdıkları ve çıkardıkları eserler parti prensipleri bakımından göz önünde tutulur. İsteyen partili gazeteciler, dergiciler ve yazarlarla bu yolda görüş birliğine yarayacak deget ve toplantılar yapılır. Partililer kapitali ile ilişkili ve yönetiminde etger buldukları gazete, dergi ve basmalarda parti program ve tüzüğüne aykırı yazı çıkartamazlar” denilmektedir. Partili gazetecilerle ilgili madde taslağı Hakkı Tarık Us’un teklifiyle partili gazeteciler dışında, diğer yayın sahiplerini de maddeyle ilişkilendirmiş ve genel kurul da taslakla bu teklifi dikkate alan yeni bir düzenleme yapılarak maddeye bu yönde bir değişiklik yapılmıştır.³⁶

1931’de olduğu gibi Tunaya’ya göre 1935 programında da “*pragmatizmi tekrar ortaya koymaktadır.*”³⁷ Peker programın ana hatlarını anlattığı konuşmasında; “*partimizin doğuşu ve ilerleyişi, yurdun kurtuluşuna ve yeni Türkiye devletinin kuruluş ve ilerleyişine bitişik, onun içinde ve onunla beraber, yüce ve bütün yer yüzü için enteresan bir hayat hadisedir. Bunu gibi ve bundan dolayı parti, bütün doktrin ve prensiplerinde, baştan bu güne kadar kurduğu, ve kovaladığı yolları her hangi bir nazariyecilikten değil, hayattan hayatın kendisinden ve bizi etraflayıp kuşatan, kaplıyan, özel ve genel şartların heyeti umumiyesinden alıp tespit etmiştir. Şimdi konuşulmak için yüce katınıza sunulan parti programı taslağı, geçirdiğimiz dört yılın görgülerinden ve tecrübelerinden faydalanarak, günümüze ve ilerimize uygun bütün imkân ve şartlar göz önünde tutularak, hazırlanmış ve yüce kurultay tarafından konuşulabilecek değerde olduğuna inanla, konuşmamıza, incelememize, çalışmamıza verilmiştir.*”³⁸

Parti genel merkezince Büyük Kurultaya sunulan program taslağı öncelikle öz Türkçe’ye çevrilmiştir. Encümen tarafından onaylanan program taslağı bazı

³⁵ Dursun, a.g.e., s. 64

³⁶ Dursun, a.g.e., s.65, 66

³⁷ Tunaya, a.g.e., s. 571

³⁸ **Ayn Tarihi**, No: 18, Haziran, 1935, s. 45-46

kelime değişiklikleri dışında aynen kabul edilmiştir. Program “Giriş” ve “8 Kısım” dan oluşmuştur.

Giriş bölümü, önceki programla hemen aynıdır. Ancak önemli bir ekleme yapılmıştır. Bölümün sonunda yer alan; partinin güttüğü bütün esaslar “Kamâlizm prensipleridir” şeklinde ifade edilmiştir.³⁹ Turan’ın ifadesiyle;⁴⁰ “böylece Atatürk’ün öncülük ettiği devrim ve onun ilkeleri için o henüz hayatta iken kullanılan ad *Kemalizm*” olarak kabul edilmiştir.

Eski programda partinin ana vasıfları olarak kabul edilen “altı ok”, yeni programda aynı zamanda devletinde esasları olarak kabul edilmiştir. Altı ilkenin bazılarının tanımlarına yeni ilaveler olmuştur. 1931’den beri devletçilik tartışmaları devam etmiştir ve 1935 Kurultay’ında da önemli bir yer tutmuştur. Programda “devletçilik” tanımının içeriği genişletilmiştir.⁴¹ Bilâ’nın ifadesiyle;⁴² “*daha katı bir nitelik taşımaktadır. Devletin fiili olarak hangi ekonomik işleri yapacağını belirlenmesi, ulusun genel ve yüksek çıkarlarına bağlıdır... 4. Kurultay’ın benimsediği bu maddeden de anlaşılıyor ki, 1935 yılında, devletçiliğe, özel girişimi kontrol etme anlamı da verilmektedir.*”

Ekonomik faaliyetlerde devletin konumu her şeyden önce “umumi menfaat” bakımından önemli ve öncelikli tutulmuştur. Programda kabul edilen; ziraatçıya kredi verilmesi, yurttaşu yuva sahibi yapmak, çiftçiyi topraklandırmak, hususi istimlaklere yer verilecek olması gibi esaslar nedeniyle Tunaya’nın ifadesiyle;⁴³ “*doktrinde sosyalizasyon bir temayül görünmektedir.*”

Devletçilik fikri ve uygulamaları Parti’nin sahip olduğu ideolojiyi belirginleştiren bir içerik kazanmıştır. Parti doktrin ve programının sağ ve sol cereyanlara göre yerini tayin eder. Recep Peker’in sözleriyle;⁴⁴ “*Feodal devlet battı, onun yerine gelen liberal devlet de kendi içinden tefessüh neticesinde dünyanın her yerinde çöküyor. Yerine çeşit çeşit devlet tipleri kuruluyor. Feodal devletten sonra gelen liberal devletin yıkılışı ulusal devletin doğuşu devrini getirmiştir. Ulusal devlet keyfi bir idare demek değildir. Bizim anladığımız ulusal devlet, nizamlı bir idarede*

³⁹ **C.H.P. Programı, 1935**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.3.

⁴⁰ Turan, **a.g.e.**, s.23

⁴¹ Dursun, **a.g.e.**, s. 68

⁴² Bilâ, **a.g.e.**, s. 69-70

⁴³ Tunaya, **a.g.e.**, s. 571

⁴⁴ **Ayn Tarihi**, No: 18, Haziran 1935, s. 50

herkesin özel teşebbüsü demektir. Bir takım insanlar 'liberal devlet çöküyor, onun yerine sınıf devleti geliyor' diyorlar: biz 'hayır' diyoruz. Liberal devlet yerine kurulacak olan sınıf devletinin, er geç mutlaka doğru yolu bulacağına ve muvaffakiyeti ancak ulusal devlet yoluna girmekle bulacaklarına kani bulunuyoruz.”

Kurultayın taslağa yaptığı en önemli eklemeleri köy ve köylülerle ilgili olmuştur. “Yeni Türkiye'nin hayatında köyü her bakımdan önemli sayarız. Köylünün sıhhati, güler yüzlülüğü, kültür ve inkılâp anlayışında değerli ve ekonomik alanda varlıklı olması, bütün çalışma kollarımız için önemli bir iş olarak göz önünde tutulacaktır”. (Md. 71) Taslak köy ve köylü için yeni maddeler eklediği gibi eski programın birçok yerlerini işlemiş ve geliştirmiştir. Özellikle köy için ayrı bir eğitim esasını benimsemiştir.⁴⁵

Kurultayın kapanış konuşmasını İsmet İnönü yapmıştır. Konuşmasından Parti'nin bütün ulusu kucaklaşması ve devletle bütünleşmesinin önemini şöyle ifade etmiştir:⁴⁶”*Gelecek yıllar için büyük kurultayın verdiği yönergeler çok değerlidir. Her şeyden önce, partinin programına koyduğunuz hükümler ulus ve ülke için yapıcı ve ilerletici etkelerini geniş ölçüde gösterecektir. İçerde ve dışarıda bir daha ve eyice anlaşılacaktır ki C.H. Partisi eyice kavranmış hareketli bir programı dölenle gütmektedir. Gerek devrim prensiplerinde, gerek devlet idaresinde bütün ulusu kucaklayan bir partinin temel programının egemen olması, işlerin hem sağlamlılığı, hem de bir ana yolda şaşmadan ve şahıslarla ilgili olmayarak ve durmayarak yürümesi için esas şarttır. Büyük kurultay, programı ile; yurdun gelecek dört yıl içinde hangi ana yollarda yürüyeceğini göstermiştir. Bununla, parti hükümetleriniz için bir program bildiriğinin aynı zamanda verilmiş olduğunu söylemek isterim”.*

Böylece Kurultay kararları ülke siyasetine temel yön veren bir anlam kazanmıştır. İnönü'nün konuşmasında da belirttiği gibi hükümetlerin programları ve uygulamaları içinde;asıl temel, “ana yol” parti programıdır.

Kurultay'ın belirlediği esaslar doğrultusunda, parti ile devletin bütünleştirilmesi girişimleri, kurultaydan sonra iki yıl içinde tamamlanmıştır. Tüzükte belirtilen parti ile hükümetin birleştirilmesi kararı, Genel Başkan İsmet İnönü'nün 18 Haziran 1936 tarihli genelgesiyle daha da güçlendirilmiştir.

⁴⁵ Nusret Köymen, “Parti Programında Köycülük” *Ülkü*, C.5, Temmuz 1935, Sayı: 29, s.115

⁴⁶ *Ayn Tarihi*, No: 18, Haziran, 1935, s. 84

“Cumhuriyet Halk Partisi’nin, memleketin siyasal ve sosyal hayatında güttüğü yüksek amaçların gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak ve partinin gelişmesini artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyetiyle hükûmet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik sağlanmasına genel kurulca karar verilmiştir. Bu amaçla:

1-İçişleri bakanı, yönetim kurulu üyeliğine alınmış ve kendisine partinin genel sekreterlik görevi verilmiştir.

2-Bütün illerde, il parti başkanlığına ilin valisi memur kılınmıştır.

3-Genel müfettişler, bölgeleri dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti faaliyet ve örgütünü de yüksek murakıp ve müfettişidirler.

4-İllerde ilyönkurulunca seçilmiş bulunan başkanlar, üye durumunu almış ya atanmış ya da mahallince seçilmiş milletvekili başkanların başkanlık görevleri sona ermiştir.

5-Bu beyannamenin gereklerini parti genel sekreteri olmuş bulunan İçişleri bakanı izleyecek ve düzenleyecektir.

6-Yukarıdaki maddeler bütün parti örgütüne, illere ve genel müfettişliklere tebliği olunmuştur.”

Parti ile devletin birbirlerine daha sıkı bir surette yaklaştırılmasının mimarlarından olan Recep Peker bu durumu şu sözleriyle özetlemiştir: “Türkiye Cumhuriyeti bir parti devletidir. Parti devletle çalışır.”⁴⁷ Ancak yeni düzenlemelerle Recep Peker yerine Genel Sekreterlik görevini üstlenen İç işleri Bakanı Şükrü Kaya olmuştur. Yukarıda belirtilen genelge dışında yeni düzenlemeler ve parti il kongrelerinin işleyişi ile ilgili uygulamalar parti ve devlet bütünleşmesini geliştirmeye yönelik olmuştur. Kongrelerin büyük bir kısmı, o ildeki halkevlerinde yapılmış ve halkevleri çalışmalarına da oldukça ayrıntılı bir yer verilmiştir.

5 Şubat 1937 tarihinde “6 Ok” olarak simgeleşen ve “Kemalizm’in Prensipleri” olarak kabul edilen ilkeler Anayasaya yerleştirilmiştir. Böylece 1924 Anayasası’nın 2. maddesinin ilk bendi; “Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, Ulusçu, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimcidir” biçiminde düzenlenmiştir. Böylece tüm konu yazarlarının ifadesiyle parti-devlet bütünleşmesi sağlanmıştır.⁴⁸

⁴⁷ Ayın Tarihi, No:18, Haziran 1935, s.85

⁴⁸ Tunaya, a.g.e., s.572; Bilâ, a.g.e., s.72; Kabasakal, a.g.e., s.135; Ayata, a.g.e., s.74

B. 1931-1939 YILLARI ARASINDA EĞİTİM

1. EĞİTİME YÖN VEREN KARARLAR

a. Parti Programları

Cumhuriyet Halk Fırkası ideolojisinin ve örgüt yapısının yeniden düzenlendiği 1931 kurultayında kabul edilen program, partinin ilk programıdır. Programda eğitim⁴⁹; partinin ideolojisiyle doğrudan bütünleştirilecek bir anlamda oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Milli Eğitim ve öğretimde esas düsturumuz bölümü, Milli Eğitim düşüncesinde temel olarak izlenen siyaseti, partinin ideolojisiyle bütünleştirerek tanımlamıştır. Buna göre; “*kuvvetli cümhuriyetçi, milliyetçi ve lâyük vatandaş yetiştirmek*” eğitimin her derecesi için zorunlu bir önem konusudur. Ayrıca, “*Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Türkiye Devletine hürmet etmek ve ettirmek*” eğitim siyasetinin temeli olarak ilan edilir. Böylece, belirlenen esaslarda değerlere sahip ve öncelikle millete ve devlete hürmet etmekle yükümlü bir nesil yetiştirmek amaçlanmıştır. Belirlenen ideallerin tüm ülkeye yaygınlaşması da daha fazla çocuk ve vatandaşın okutulması ve yetiştirilmesiyle mümkün olacaktır.

Eğitim siyasetinde izlenecek diğer esaslar, şimdiye kadar gerçekleştirilen düzenlemelere uygun bir şekilde ele alınmıştır. Eğitimde pragmatik yönelim bu programda da aynen benimsenmiş “*terbiye ve tedriste takip edilen usul, bilgiyi vatandaş için maddi hayatta muvaffak olmayı temin eden bir cihaz haline getirmektir*” şeklinde ifade edilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin prensipleriyle bütünleşen eğitim siyaseti içinde özellikle vurgulanan “milliyetçilik” olmuştur. Bu nedenle, eğitim; “*her türlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, millî ve vatanperver olmalıdır*” denilmektedir. Ayrıca milliyetçilik, doğrudan parti siyasetinin belirlediği bir içerikte eğitimde de anlam bulmaktadır. Tarih araştırmaları Türklerin derin tarihi araştırmak yönünde devam ederken, partinin bu konuya önem verdiği belirtilerek, tarih bilgisinin, “*Türkün kabiliyet ve kudretini, nefesine itimat hislerini ve millî varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir*

⁴⁹ Bkz. Ek 1.

cevherdir” şeklinde açıklanmıştır. Amaç, bir yandan vatanına ve milletine bağlı vatandaşlar yetiştirmek, diğer yandan bu bağlılığı kuvvetlendirecek bir eğitim siyasetiyle milli varlığa yabancı fikri akımlarından gençleri korumak olarak şekillenmiştir.⁵⁰

Programda yer alan eğitimin “her türlü hurafelerden uzak” tutulması esası laiklik ilkesini vurgulamak açısından önem taşır. Bir araştırmacıya göre, burada dine dayalı bir kutsallık reddedilmektedir. Ancak program özü itibarıyla, yeni bir kutsallık “milliyetçilik” etrafında eğitim düşüncesini ortaya konmaktadır.⁵¹

Programın, eğitimin ahlakî yönünü belirleyen kısmında, öncelikle öğrencilerin girişimlerini teşvik etmeye yönelik olduğu belirtiliyor ancak, hayatta (kusurlu olmaktan) başarılı olmaları için, düzen ve disiplinin gerekliliği vurgulanıyor.

Okullarla ilgili bölümde her türlü eğitim kademesi ve kültürel faaliyetlerin esasları tespit edilmiştir. Buna göre; şehirlerde, köylerde okullar arttırılacaktır. Köy okulları buradaki yaşamın gereklerine uygun tarım ve zanaat eğitimini içeren bir şekilde düzenlenecektir. Orta öğretim ve meslek okullarının arttırılmasına çalışılacaktır. Yüksek öğrenime devam etmek için temel olan liselerde buna uygun bir eğitimin geliştirilmesine önem verilecektir.

Darülfünun hakkında belirtilen, “ıslah ve tensik” edilmesi gerektiği üniversite inkılabına işaret eder. Nitekim bu konu kurultaydan kısa bir süre sonra Darülfünunun kapatılması ve İstanbul Üniversitesi’nin açılması şeklinde çözümlenmiştir. Ayrıca programda, tüm yüksek okullarda, kendilerinden beklenen sonuçları vermeleri için çalışmalar sürdürüleceği ifade edilir.

Programda, güzel sanatlara, özellikle müzik konusuna devrimin çağdaşlaşma düşüncesi içeriğine uygun olarak önem verildiği belirtilmiştir. Ayrıca; müzeler, dil çalışmaları, kitap, yayın ve kütüphane işlerinin Parti için önemli olduğu yer almıştır.

Programın eğitim ilkeleri ve okullarla ilgili kısmı Kurultayda çok fazla eleştirilmeden aynen kabul edilmiş, eleştiriler birkaç küçük ifade konusunda olmuştur. Ancak programın okullarla ilgili, yedinci maddesi Yusuf Akçura tarafından

⁵⁰ Recep Peker Parti Programındaki Ana İlkeleri açıklayan konferansında, Milliyetçilik ilkesinin önemini şöyle belirtir: “ *Cumhuriyet Halk Fırkası Türkiye’nin yaşamayı, ilerlemesi ve bekası için milliyet vasfında en büyük kuvveti görmektedir.*” Ayrıca, milliyetçilik fikrinin açıklanması için programın eğitim bölümünde belirtilen “milli tarih” düşüncesinin, gerekli açıklamayı içerdiğini belirtir. Bkz. Çoker, **a.g.e.**, s.30

⁵¹ İsmail Kaplan, **Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 174

eleştirilmiş ve değiştirilmesi önerilmiştir. Yedinci madde de; partinin, spor kuruluşlarını, “ *milletin kuvvetli ve iradeli tutulması noktasından*” önemli kabul ederek, bu kuruluşları desteklemeyi ve himaye etmeyi görev kabul ettiği yer almıştır. Kurultayda Yusuf Akçura; parti “*niçin yalnız bacağı bazusu kuvvetli olanlara yardım etsin de fikri kuvvetlere yardım etmesin*” şeklinde eleştirisi, yedinci maddede yeni düzenleme yapılması için öneri olarak sunulmuştur. Ancak Yusuf Akçura ile 12 kişinin verdiği önerinin encümene havalesi, kabul edilmemiştir. Kabul edilmemesinin nedenini oturum başkanı İsmet Paşa, şöyle açıklamıştır: “*programın heyeti umumiyesinin ruhunda ilim ve fikir hareketlerine kâfi derecede istinat gösterilmiş olduğundan takririn havalesi kabul edilmemiştir.*”⁵² Yusuf Akçura'nın eleştirisi burada spor kuruluşları gibi bilimsel ve kültürel kurumlarında parti tarafından desteklendiğinin vurgulanmasıdır. Ancak yapılan açıklamada da belirtildiği gibi 1931 Kurultayı'yla CHP, ülkedeki tüm toplumsal ve kültürel kurumların hamisi işlevini üstlenmiştir.

1935 Programı⁵³, temel olarak 1931 Programından çok farklı değildir. Ancak yeni programda, 1931-1935 yılları arasında eğitim ve kültür alanında gerçekleştirilen düzenlemeler doğrultusunda yeni açıklamalar getirilmiştir. Partinin biraz daha güçlenen tek parti düşüncesi programa da yansımıştır.

Dil devrimi ve yabancı kelimelerin yerine Türkçe karşılıklar bulma çabasının devamında program Öztürkçe olarak kaleme alınmıştır. Ayrıca tüm programda olduğu gibi “Ulusal Eğitim” bölümünde yer alan maddelerin -1931 programında olduğu gibi- yanına ara başlıklar konulmuştur.

Eğitime 12 madde halinde yer verilmiş, 41. madde “ulusal eğitimde esas düsturlarımız şunlardır” başlığı altında sekiz esasta ifade edilmiştir. Bu düsturlar 1931 programıyla temel olarak aynı olmakla birlikte, bu kez partinin tüm vasıfları sıralanmıştır. Buna göre; “*kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, lâıyk ve devrimci yurddaş yetiştirmek*” bütün öğrenim derecelerinde yüküm ve özen noktası olarak belirtilmiştir. Daha önceki programda da yer verilen tarih ve dil konusu bu programda da vurgulanmıştır.

⁵² C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 83-86

⁵³ Bkz. Ek-II.

Okullarla ilgili 42. maddede, ilk, orta, lise ve yüksek öğretim önceki programa ve yeni düzenlemelere, üniversite reformu gibi, göre düzenlenmiştir. Programda bu kez köy okullarına ayrı bir esasta yer verilmiş, önemine işaret edilmiştir. Nitekim Türkiye’de köy eğitimiyle ilgili çalışmaların tarihsel temelleri Cumhuriyet ve hatta öncesine dayansa da, 1935 programından sonra gerçekleşme yolunda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Programın 43. maddesinde de köylerdeki eğitim sorununu çözmek amacıyla “yatı evleri” kurdurulup, korunacağı belirtilmiştir.

Güzel sanatlar, müze, eski eserler, kitap, yayın ve kütüphaneler konuları bu kez ayrı maddeler olarak ele alınmıştır. Ancak içerik bir önceki programın aynıdır. 1932 yılında CHP’nin en önemli kültür kurumları olarak kurulan Halkevlerine programda yer verilmiş ve şöyle belirtilmiştir: *“Klâsik okul yetiştirmesi dışında, yığına, devamlı ve Türkiye’nin ilerleyiş yollarına uygun bir halk eğitimi vermeği önemli görürüz. Bu hizmet için çalışan Halkevlerini devlet, imkân elverdiği kadar koruyacaktır.”*

1931 Kurultayından sonra ivme kazanan devrimci kuşaklar yetiştirme düşüncesi, çeşitli kurumlarla işlenmeye ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Programda bu yönde, halka devrim fikir ve duygularını aşılama için devrim müzesinin kurulmasından söz edilmektedir. Ancak böyle bir girişim söz konusu olmamıştır.

1931 programında da yer alan, spor ve beden eğitimine çok daha geniş bir yer verilmiştir. Öncelikle amaç şöyle ifade edilir: *“Türk gençliği, onu temiz bir ahlâk, yüksek bir yurd ve devrim aşkı içinde toplayacak ulusal bir örgüte bağlanacaktır.”* Ülkede her okul, kurum ve hatta fabrikalarda beden eğitimine önem verilerek, spor ve beden eğitimi için gerekli alt yapının kurulmasına çalışılacağı belirtilir.

Radyo ve sinema artık eğitim için gerekli araçlar olarak değerlendirilmektedir. Özellikle radyo, ideolojik propaganda aracı olarak görülmektedir. Buna göre radyo; *“ulusun kültür ve siyasal eğitimi için en değerli araçlardan”* sayılmakta ve ülke içinde yaygınlaşması için önlemler alınacağı vaad edilmektedir. Sinema da bir sanat unsuru olarak görülüyor, radyo gibi ideolojik bir işlevsellikle, ulusal faydası esasında ele alınmaktadır. Yine opera ve tiyatro “ulusal” bir çizgide ele alınarak tanımlanmıştır.

b. Hükümet Programları

Seçimlerin yapılması ve meclisin yenilenmesinden sonra, 4 Mayıs 1931’de toplanan TBMM’de, hükümeti kurma görevi yine İsmet Paşa’ya verilmiş, o da altıncı kabinesini kurmuştur. 1 Mart 1935 tarihine kadar çalışmalarını sürdüren hükümetin eğitim bakanları dört kez değişmiştir. İsmet Paşa’nın bir önceki kabinesinde Esat Bey başlangıçta bu görevine devam etmiş ancak, 10 Kasım 1932’de bu görevi Reşit Galip Bey üstlenmiştir. Rahatsızlığı nedeniyle görevinden ayrılan ve bir süre sonra hayatını kaybeden Reşit Galip Bey yerine, önce 27 Ekim 1933’te Yusuf Hikmet Bey, ardından 9 Ekim 1934’te Abidin Bey Eğitim Bakanlığı görevini sürdürmüştür.

İsmet Paşa, uzun süredir başbakanlık görevini sürdürmektedir. Bu nedenle, hükümet programının başında, “tasavvurlarını bildiğiniz ve icraatını tecrübe ettiğiniz hükümetin” sözleriyle önceden izlenen siyasetin sürdürüleceğini ifade etmiştir. Eğitime ayrılan kısım programda kısa bir cümle şeklinde yer almıştır. Eğitimde amacın az masrafla çok sayıda insanın okutulabilmesi esasları üzerinde durulduğu belirtilmiştir.⁵⁴

İsmet Paşa’nın kurduğu bir sonraki hükümet seçimlerin yapılması ve meclisin yenilenerek, V. Dönem TBMM’nin çalışmalarına başlamasından sonra kurulmuştur. 1 Mart 1935- 1 Kasım 1937 tarihine kadar çalışmalarını sürdüren hükümetin, Eğitim Bakanı başlangıçta Abidin Özmen ve 16 Haziran 1935’ten sonra Saffet Arıkan’dır.

İsmet İnönü, 7 Mart 1935’te hükümet programının amacını; devrimlerin şekillendirdiği Türk toplumunun, içerden ve dışardan huzur ve barış içinde çalışıp ilerlemesi olduğunu belirtmiştir. Dış politika ve sanayileşme konularına yer verilen programda eğitim konusu yer almamıştır.⁵⁵

1 Kasım 1937’de Celal Bayar’ın başbakanlığında kurulan hükümet, Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümüne kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Bu hükümette de Saffet Arıkan, Eğitim Bakanlığı görevini sürdürmüştür.

Celal Bayar, 8 Kasım’da onaylanan hükümet programında öncelikle, CHP parti programına bağlılığı dile getirmiştir. Hatta, tek parti yönetimi düşüncesini meşrulaştıran bir yaklaşımla, “*bizim gibi parti hükümetlerinin kendilerine mahsus*

⁵⁴ **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, (Haz. Kazım Öztürk), Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 151-152

⁵⁵ **T.C. Hükümetleri ve Programları**, s. 159-161

programı yoktur” şeklinde ifade etmiştir. Takip edilecek programın, CHP'nin “realist ve dinamik” programına dayandığını açıklamıştır. Hükümet programında, uzun zamandır İktisat Vekili olan Celal Bayar, ağırlıklı olarak ekonomik gelişmelere ve devletçilik uygulamalarına yönelik açıklamalarda bulunmuştur.

Programın eğitim bölümü de yine diğer politikalara yer verildiği gibi ayrıntılı bir yer ayrılmıştır. Bu bölümde de öncelikle; parti programının “milli kültür” ekseninde şekillendiği vurgulanmıştır. Milli kültür konusunda büyük önem taşıyan tarih ve dil çalışmalarına ve bunlarla ilgili çalışmalara özellikle özen gösterileceği belirtilir.

“Milli kültür” ile ilk temasın olduğu ilk öğretimin, hükümetin en çok önem verdiği konu olarak açıklanmıştır. Buna göre; ilk öğretim, çocuklara, “en iyiyi ve en güzeli öğretecek” şekilde düzenlenecektir, çünkü bu aşamada oluşacak kötü intibaların daha sonradan düzeltilmesinin mümkün olmadığı ifade edilir. İyi ve güzel olarak öğretilecek değerler ise; vatandaşların konuştuğu dilin kaidelerini ve mensup oldukları milletin tarih ve rejiminin öğretilmesidir.

Eğitim bölümünde üzerinde durulan diğer bir alan, devletçilik ve sanayileşme politikaları doğrultusunda, “*tesis ve kuvvetlendirmek istediğimiz yeni ve ileri Türkiye hayatını en zaruri elemanlardan mahrum bırakmamak*” amacıyla meslek eğitimidir. Bu nedenle ilk öğretimi bitirenlerin hepsinin üniversiteye yönlendirilmesinin doğru olmadığı ifade edilmiştir. Bu amaçla, “*bütün hayat ve faaliyet sahaları için bol, ayrı ayrı, mesleki tedrisat, maarifimizin belkemiği*” haline getirilecektir.

Eğitim politikaları içinde üniversite eğitiminin ihmal edilmeyeceği belirtilerek, bu kurumlarda, “hakiki” bilim adamı yetiştirmek amacı vurgulanmıştır. Ancak üniversiteye, en yetenekli öğrenciler girebilecektir ve buradaki eğitim, belirtilen amaca ulaşmak için, “çetin ve fevkalade disiplinli” bir şekilde uygulanacaktır. Ayrıca programda, Ankara’da bir üniversitenin kurulacağı ve Atatürk’ün işaret ettiği gibi doğuda bir üniversite kurma çalışmalarının başlayacağı yer alır.

Programda ayrıca, iyi ve daha çok öğretmen yetiştirilmesinin önemi, ülkedeki bilimsel faaliyetlerin gelişimi için, Avrupa’ya öğrenci gönderileceği, bunun dışında yabancı uzmanların Türkiye’ye getirtileceğine değinilmiştir. Güzel sanatlar ve beden

eğitimi çalışmalarının önemine de değinilen programda, bu konulara parti programının belirttiği şekilde yer verilmiştir.⁵⁶

Öte yandan bu programda dikkati çeken bir nokta, 1935 Kurultayından sonra hız kazanmış olan, hem Atatürk'ün hem Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın eğitim işlerinde üzerinde yoğun olarak durduğu köy eğitimi konusuna hiç değinilmemiş olmasıdır. Bir açıdan, ilerleyen siyasal gelişmeler sürecinde köy eğitiminin, Köy Enstitüleri girişimi içinde ortaya çıkması ve Celal Bayar'ın en başından bu oluşuma karşı çıkışı, siyasetin 1930'lar ve 1940'lardaki kadroları içinde ayrımı ortaya koymaktadır.

2. YENİ YÖNELİMLER VE KURUMLAR

a. Tarih, Dil alışmaları Ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesinin Kuruluşu

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 ve 1935 Kurultaylarında “Kemalizm prensipleri” ideolojik olarak ele alınıp benimsenmiştir. Bu prensiplerin kavramsal çerçevesini oluşturan en önemli çalışmalar tarih ve dil alanında yeni yönelimlerle şekillenmiştir. Bu nedenle 1930'larda, tarih ve dil tezleri, iktidardaki ideolojinin önemli bir parçası olarak, günün parti politikasına yön veren siyasal költürün ortaya çıkmasına da yardımcı olmaktadır.⁵⁷

Afetinan'ın belirttiği üzere; Atatürk, tarih konusuna her zaman çok önem vermiş, tarih çalışmalarıyla bizzat meşgul olmuştur. Afetinan'ın 1928 yılında İstanbul'da Fransız (N.D.D.) mektebinde okurken, coğrafya kitaplarından birinde Türklerin sarı ırka mensup olduğu ve “secondaire” ikinci derecede addedildiği yazısına rastlar. Atatürk'e bu durumu aktardığında “Hayır böyle olamaz.” “Bunların üzerinde meşgul olalım” diyerek, derhal yeni kitaplar getirterek çalışmaya ve çalıştırmaya başlamıştır. Esas konu “Türklerin cihan tarihinde hakikî yeri ve medeniyet âlemindeki rolleri ne olmuştur?” meselesidir. Bu çalışmaların başlaması 1929 yılıdır. Ancak asıl 1930 yılında, yeni kitapların getirtilmesiyle ve etrafındaki

⁵⁶ **T.C. Hükümetleri ve Programları**, s. 206-209

⁵⁷ Büşra Ersanlı Behar, **İktidar ve Tarih** (Türkiye'de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu 1929-1937), Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s.90

devlet ve ilim adamlarının da Türk tarihi üzerine ilgisini çekmek suretiyle geniş bir tarih araştırmaları devri açılmıştır.⁵⁸

Tarih çalışmalarının kurumsallaştırılması önce Türk Ocakları içinde ortaya çıkmıştır. 23 Nisan 1930'da Ankara'da Türk Ocakları Merkez Heyeti'nin düzenlediği VI. Türk Ocakları Kurultayında, Atatürk'ün direktifiyle, Musiki Muallim mektebi tarih ğretmeni Afet Hanım tarafından 28 Nisan 1930 tarihinde bir önerge verilmiştir. Yasa encümeninde görüşülerek önerge kabul edilmiş ve Türk Ocakları yasasının 84. maddesi olarak eklenmiştir. Buna göre; "*Merkez Heyeti, Türk tarih ve medeniyetini ilmi bir surette tetkik ve tetebb eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere bir Türk Tarih Heyeti teşkil eder.*" Türk Tarih Heyeti ilk toplantısını 4 Haziran 1930 tarihinde yapmıştır. Türk Ocakları Merkez Heyeti Başkanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) başkanlığında, yapılan toplantıda 16 üyeden oluşan heyetin yönetim kurulu oluşturulmuştur. Heyetin başkanlığına; Cumhuriyet Reisi Cumhur Reisliği Umumî Kâtibi Tevfik Bey (Bıyıklıoğlu), Akçura oğlu Yusuf ve Samih Rifat beyler ikinci reisliklere, Dr. Reşit Galip bey umumî ktipliğe seçilmişlerdir. Türk Ocaklarının Cumhuriyet Halk Fırkasına katılması kararı üzerine, heyetin yeni bir isimle ayrı bir dernek olarak kurulmasına karar verilmiştir. Bu amaçla, 1931 yılında, Türk Ocaklarının kapatılma kararını veren VII. Kurultay'dan sonra, Atatürk'ün direktifi zerine, 15 Nisan 1931'de, "Türk Tarih Tetkik Cemiyeti" adı ile ayrı bir kurum halinde, resmen kurulmuştur.⁵⁹ Dernek, Türk Tarih Tetkik Heyetinde yer alan aynı üyelerle ve aynı çalışma planı dahilinde faaliyetlerine devam etmiştir.⁶⁰ Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin adı 1935'te kurucusu Atatürk'ün önerisiyle Türk Tarih Kurumu'na çevrilmiştir.

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal himayesi altında kurulmuştur. Tarih çalışmalarının yeleri de aynı zamanda dönemin siyasetileridir. Hem o dönemde çok sayıda tarihçi olmamasından hem de tarihin yazılması siyasal bir görev olarak kabul edildiğinden, aktif siyaset adamları, tarihçiler olarak Mustafa Kemal tarafından görevlendirilmişlerdir. Büşra Ersanlı Behar'ın "siyasetçi-tarihçiler"

⁵⁸ Afetinan, **Atatürk Hakkında Htralar ve Belgeler**, İkinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1968, s.191

⁵⁹ Afetinan, **a.g.e.**, s. 191-203; Uluğ İğdemir, "Türk Tarih Kurumu'nun Kısa Tarihi", **lk**, Yeni Seri, C.7, Sayı: 75, II. Teşrin 1944, s. 20-21; Fahri oker, **Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve alışmaları**, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s.3-6

⁶⁰ Afetinan, **a.g.e.**, s. 201

olarak nitelendirdiği bu grup, ulusçu hareketi başlatan aydınlar olarak şimdi de tarih yazımı misyonunu üstlenmiştir.⁶¹

Uluğ İğdemir, Cumhuriyet döneminin en güzel eserlerinden ve Türk kültür hayatında büyük bir aşama olarak nitelendirdiği Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş amacını şöyle belirtir:

“Türk milletini ileri ve üstün bir millet haline getirmek isteyen Atatürk, son asırların aşağılık duyguları içinde kendine olan özgüven ve inanını kaybetmiş bir milleti, büyük bir dinamizma ile ilerletmek ve milletlerarası yerini en kısa zamanda işgal etmek istiyordu. Tarih, bu büyük hamle için en güzel enerji kaynağı olabilirdi. Fakat çocuklarımızın eline verdiğimiz tarih kitapları bu ülküyü gerçekleştirmekten uzaktı. Çünkü bu kitapların kaynakları umumi olarak garpte yazılmış tarihler teşkil ediyordu. Bu tarihler ise türlü sebepler yüzünden tarafsız görüşle yazılmış eserler değildi. ... Bu sebeple kendi tarihimizi kendimizin yazmamız ve ilk önce de orta öğretim gençliğinin eline kendi görüşümüze göre yazılmış millî bir tarih vermemiz gerekiyordu. İşte Tarih Kurumu bu ihtiyaçtan doğdu.”⁶²

Tarih derslerinin içeriğinin yeniden düzenlenmesi, öncelikle Osmanlı düşüncesinin ortadan kaldırılması ve Cumhuriyet rejimine uygun hale getirilmesi doğrultusunda, Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra ele alınmıştır. 26 Aralık 1923'te Maarif Vekaletinden, Cumhurbaşkanlığına gönderilen yazıda, tarih, hukuk ve kavanin öğretiminin Cumhuriyet esaslarına göre yürütüleceği bildirilmiş ve genelge olarak ilan edilmiştir. Genelgenin tarih eğitimiyle ilgili bölümü şöyledir:

“Tarih tedrisatı bilhassa mühimdir. Tarihi vukuat ve tarihi muhaberattan başka bir şey olamayan bu günkü Tarih derslerimizin yerine medeniyet ve millet tarihini esas ittihaz eden tedrisata ihtiyaç vardır. Milletlerin içtimai hayatları ve bu hayatın safahatı anlaşılmayınca Tarih kitaplarında göze çarpan hâdisatı ve bu hâdisatın irtibat ve teselsülünü idrak müşküldür. Bilhassa Türk tarihini sultanlara atfetmek ve bütün hâdisatı tarihiyeyi sultanlar etrafında toplamak, tarihi vücude getiren milletin mutlak ve canlı teşkilatlarına ve yaşayışlarına hiç kıymet vermemek

⁶¹ Behar, a.g.e., s. 93

⁶² İğdemir, a.g.m., s. 19

demektir. Tarihi vücade getiren sivrilmiş hâdiseleri ve hars ve medeniyet eserlerini milletin içtimaî ve iktisadî hayatıyla izah eden tarih tedrisatına ihtiyaç vardır.”⁶³

Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra dile getirilen, bu amaç doğrultusunda, tarih eğitimini gerçekleştirmek için, yeterli kaynak ve yazılmış kitap yoktur. Bu eksiklik, 1928’den sonra başlayan “Türk Tarihi” araştırmaları sürecinde giderilmeye çalışılmıştır. Yeni tarih çalışmalarına verilen önem, CHP’nin 1931 Programının eğitim bölümünde de yer almış, partinin vatandaşların “Türk’ün derin tarihinin bilmesine” büyük önem verildiği belirtilmiştir.⁶⁴ Bu nedenle tarih çalışmalarının başladığı ilk dönemde tarih ders kitabı yazımına da başlanmıştır.

1930 yılı sonlarında henüz Türk Ocağı içinde çalışmalarını sürdüren heyet, çok kısa bir sürede “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı 606 sayfalık bir eser hazırlamıştır. Kitabın başlığının hemen altında “Türk Tarih Heyeti” üyeleri tarafından “iktifat, tercüme ve telif” yollarıyla hazırlanan bir girişim olduğu, heyetin diğer üyeleri ve ilgili kişilerin eleştirisi ve değerlendirmelerine sunulmak üzere yalnız yüz nüsha basıldığı belirtilmiştir. Kitabın “Giriş” kısmında da yazılış amacı belirtilmiştir. Buna göre; kitap belli bir amaç gözetilerek yazılmıştır. Özellikle Türkiye’deki tarih kitaplarının yetersizliği, yanlışlığı belirtilerek, bilimsel çalışmaların esas alındığı vurgulanmıştır. “Türklerin insanlık tarihindeki yeri” esas alınarak yazılan kitabın halk ve özellikle gençler için yazıldığı ifade edilmiştir.⁶⁵

Türk Tarih Tezi⁶⁶ olarak nitelendirilen bu çalışma, öncelikle ulusal bilincin pekiştirilmesi, Türk’ün o ana değin bilmediği geçmişini öğrenebilmesi için bir araç

⁶³ Ahmet Bekir Palazoğlu, **Başöğretmen Atatürk (1919-1928)**, C.I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1991, s. 147-149

⁶⁴ **CHP Programı, 1931**, s.9

⁶⁵ “Türk Tarihinin Ana Hatları” 1930 yılında İstanbul, Devlet Matbaasında basılmıştır. Bizim elimizdeki baskısı, “Kemalist yönetimin resmî tarih tezi” alt başlığıyla Kaynak yayınlarından çıkmış tıpkı basımdır. **Türk Tarihinin Ana Hatları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996

⁶⁶ Türk Tarih Tezinin değerlendirilmesi ve eleştirisi bu çalışmanın konusu dışındadır. Ancak hemen şunu da belirtmek gerekir ki Türk Tarih Tezi ekseninde başlayan çalışmaları İlber Ortaylı şöyle özetler: “Kemalist dönem herşeyden önce ilmî tarihçilik yapılması için Türk düşünce ve bilim hayatına gerekli teknik bilgi ve donatımı sağlamış, devlet bütçesinden bu işe pay ayrılmasını gelenek haline getirmiş ve tarih tezleri konusunda sonraki dönemlerde görülmeyen serbest bir tartışma ortamı açmıştır. Nihayet Türk Tarih kurumu’nun özerk bir statü ve bağımsız malî kaynaklarla kurulması, tarih biliminin özgürce gelişmesine imkân veren bir olaydır.” İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 2. baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, s. 114

olarak değerlendirilmektedir. Yöntem olarak da, tarihi kanıtlarla bir amaca ulaşmak yerine, önceden belirlenmiş bir amacı ortaya koyma çabasıdır.⁶⁷

1931 yılı başlarında Türk Tarihinin Ana Hatları- Methal Kısmı başlığıyla Devlet Matbaasında 87 sayfalık bir kitap basılmıştır. Bu kitap, Talim ve Terbiye Dairesinin 15. 01. 1931 tarih ve 80 sayılı emriyle 30.000 nüsha basılarak ve 15 kuruşa satışa çıkarılmıştır. Asıl metni 74 sayfa tutan kitabın sonuna Fransız tarihçi, Léon Cahun'dan “Fransa’da Arî dillere takaddüm etmiş olan lehçenin Turanî menşei” yazısı Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey’in çevirisiyle eklenmiştir. Bütün okullarda satılan ve her yaşta öğrencinin okuması istenen bu kitap, “Türk Tarihinin Ana Hatları”nın bazı bölümlerinden parçalar alınarak ve yeni bir düzene göre sıralanmasıyla meydana getirilmiştir. Türk tarihi araştırmalarının bir tezle ortaya konarak, sadece ilgili kişilerce incelenmesi amacıyla önce az sayıda basılması, ancak hemen ardından okul kitabına dönüştürülmesini Semavi Eyice, şöyle değerlendiriyor: *“Pek az sayıda basılarak ancak o yılların ilgililerine verilen eserin henüz yetersiz olduğu düşünülerek geniş ölçüde yayılması istenmiyor, fakat içindeki hakim fikrin ise vakit kaybedilmeden tanınması doğru bulunuyordu.”*⁶⁸

Mustafa Kemal, siyasetin Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesiyle çalkantılı ve yoğun olduğu günlerde de ara vermeden çalışmaları yakından takip ederek, yönlendirmede bulunmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın etkisini değerlendirmek ve CHP’ye güç sağlamak üzere çıktığı yurt gezisinin başlıca uğraşı tarih çalışmaları olmuştur. Gittiği yerlerde, uğradığı okullarda özellikle tarih derslerini takip etmiş hem öğrencilerin durumunu hem de öğretmenlerin ilgisini ölçmüştür.⁶⁹

1931 yılı sonlarında ise sürdürülen çalışmalar neticesinde, Türk Tarihinin Ana Hatları ekseninde, yeni “Tarih” kitapları 4 cilt halinde basılmıştır. Eğitim Bakanlığı, 1931-1932 ders yılından itibaren, lise ve ortaokullarda bu kitapların okutulmasını kabul etmiştir. Basılan ve okullarda okutulmasına karar verilen yeni “Tarih” kitaplarında, “Türk Tarihinin Ana Hatları”nın şeması daha da genişletilerek

⁶⁷ Yücel Kabapınar, “Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C.1, Sayı: 2, Yıl: 1992, s. 149

⁶⁸ Semavi Eyice, “Türk Tarihinin Ana Hatları”, **Bellekten**, C: XXXII, Sayı: 128, Ekim 1968, s. 510-511

⁶⁹ 22 Kasım 1930’da Amasya’ya gelen Mustafa Kemal Paşa, ortaokulu da ziyaret ederek tarih dersine katılmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1930. 26 Kasım’da Samsun’a gelen Mustafa Kemal Paşa, Samsun Lisesi ziyaretinde, Tarih, Coğrafya, Fransızca ve Felsefe derslerine girerek öğrencilere sorular sormuştur. Bkz. **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1930

kullanılmış ve oradaki ana fikir esas alınmıştır.⁷⁰ 1930-1939 yılları arasında okullarda okutulan bu “Tarih” kitaplarıyla, Türk gençliğinin yetişmesinde, siyasal ideolojinin şekillendirdiği bakış açısı temel alınıyordu.⁷¹

Yeni “Tarih” kitapları doğrultusunda, tarih öğretiminde takip edilecek yolun öğretmenlere izah edilmesi amacıyla bir kongrenin toplanmasına karar verilmiştir. Kongre çalışmaları hem Türk Tarih Kurumu hem de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirildi. Toplanış amacına yönelik olarak, önce “Tarih Öğretmenleri Kursu” olarak düzenlenmesi düşünülen kongrenin başlığına, daha sonradan “Birinci Türk Tarih Kongresi” denmesine karar verilmiştir. 2 Temmuz 1932’de Ankara Halkevi binasından toplanan kongreye, İstanbul Darülfünun tarih profesörleri, lise, ortaokul ve öğretmen okullarının tarih öğretmenleri katılmıştır. Kongrede kurum üyeleri, tarih tezini açıklayan konferanslar vermişlerdir.⁷²

Eylül 1937’de İstanbul Dolmabahçe Sarayında toplanan “İkinci Türk Tarih Kongresi”ne Türk ve yabancı bilim adamları dışında, tarih öğretmenleri de katılmıştır. Kongreye katılan öğretmenlere, Atatürk’ün bakanlık tarafından basılan üç ciltlik “Nutuk”u, TTK Belletenleri ve yayınladığı yüzden fazla eser armağan edilmiştir. Ayrıca, kongrede sarayın büyük merasim salonunda, “Tarih sergisi” açılmıştır. Sergide, Türk tarihinin bütün safhaları canlandırılmaya çalışılarak, yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen eserlerde sergilenmiştir. Özellikle Cumhuriyet tarihi gelişimine yer verilen bölümde devletin çeşitli yönetim kademelerinde elde edilen sonuçlar canlı bir şekilde sunulmuştur. Sergi; öğretmenlerin, öğrencilerin ve halkın bilgilenmesi için bir yılı aşkın bir süre açık tutulmuştur. Öte yandan TTK, öğretmenleri kurumun yardımcı üyeliğine seçerek, kurum adına yapılan kazılarda yardım etmelerini bildirmiştir.⁷³

Tarih araştırmaları, değişik boyutlarıyla sürdürülürken, dil konusu da gündeme gelmiştir.⁷⁴ Gerçi, Türkçe’yle ilgili çalışmalar önceden başlamıştır. 1923-1928 yılları arasında dil konusunda, en çok alfabe sorunu üzerinde durulmuştur. Bu amaçla 1 Kasım 1928’de Türk ses yapısına uygun olarak hazırlanan Latin harfleri kabul edilmiştir. Türk dilinin yapısına göre meydana getirilen alfabe, Arapça ve

⁷⁰ İğdemir, **a.g.m.**, s. 21-22; Eyice; **a.g.m.**, s. 513

⁷¹ Ergün Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000, s. 18

⁷² İğdemir, **a.g.m.**, s. 23

⁷³ **On Beşinci Yıl Kitabı, Cumhuriyet Halk Partisi**, s. 163-164

⁷⁴ Vecihe Hatipoğlu, **Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi**, TDK Yayınları, Ankara, 1973, s. 30

Farsça kelimelerin Türkçeye olan yabancılığını büsbütün ortaya çıkarmıştır. Maarif Vekâletince “Harf Devrimi” için oluşturulan “Dil Encümeni” Latin harflerinin kabul edilmesinden sonra da çalışmalarını devam ettirmiştir. Ancak dil konusundaki çalışmalar devam ettikçe, işin büyüklüğü ve genişliği daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁷⁵

1932 yılında, Türk Tarih Kongresi kapandıktan sonra, Atatürk, “dil işlerini düşünmek zamanı gelmiştir” diyerek çalışmaların başlamasını bildirmiştir. 12 Temmuz 1932 tarihinde “Türk Dili Tetkik Cemiyeti” kurulmuştur. Derneğin başkanı Çanakkale milletvekili Samih Rifat, genel sekreteri, Afyonkarahisar milletvekili Ruşen Eşref (Ünaydın), üyeleri, Zonguldak milletvekili Celâl Sahir (Erozan) ve Manisa milletvekili Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) olmuştur.⁷⁶ Dernek 1935 yılında “Türk Dil Kurumu” adını almıştır.

Türk Dil Kurumu’nun üyeleri de tıpkı, TTK üyeleri gibi aynı zamanda siyasetçidir. Başlayan dil çalışmalarının yönü, tarih çalışmalarında ortaya çıkan bir içerikte şekillenmiştir. Çalışmaları Atatürk yakından takip ettiği ve yönlendirdiği gibi, Başbakan ve Milli Eğitim Bakanını da çalışmalardan sorumlu tutmuştur.⁷⁷

26 Eylül 1932’de İstanbul’da toplanan Birinci Türk Dil Kurultayı, Türk Dil Kurumu’nun amacını şöyle belirlemiştir: Türk dilinin öz güzelliğini meydana çıkarmak, onu dünya dilleri arasında değerine yarasır yüksekliğe erdirmektir. Kurultayda görüşülen konuların ağırlık merkezi ise; Türk dilinin eskiliği, Hint-Avrupa dilleri ile öteki Asya ve Avrupa dilleriyle ilişkileri, Türk dilinin kendi koşulları içinde gelişmesi, Türkçenin bugünkü durumu ve çağdaş gereksinimleri ile gelecekteki gelişimi üzerine okunan tezler oluşturmuştur.⁷⁸

Kurultayda alınan kararlar doğrultusunda belirlenen programın uygulanması çalışmaları sürdürülmüştür. Bir yandan Türkçenin eski ve yeni dillerle karşılaştırılması çalışmaları devam ederken, diğer yandan Türkçenin söz varlığını ortaya koymak amacıyla, derleme, tarama ve anket çalışmaları sürdürülmüştür. Tüm ülke genelinde bu çalışmaların yapılması için Maarif Vekilliği’nin teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyeti’nin onayladığı talimatnameyle, illerde valiler ve kazalarda

⁷⁵ Agâh Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1960, s. 406-408; Kamile İmer, **Türk Dil Devrimi**, TDK Yayınları, Ankara, 1976, s. 85

⁷⁶ Ömer Asım Aksoy, **Atatürk ve Dil Devrimi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1963, s.27

⁷⁷ Tuğrul Şavkay, **Dil Devrimi**, Gelenek Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 55-56

⁷⁸ Levend, **a.g.e.**, s. 408; İmer, **a.g.e.**, s. 86

kaymakamların başkanlığı altında, belediye başkanları, komutanlar, maarif, sıhhiye ve okul müdürleriyle, öğretmenlerden oluşan birer derleme heyeti kurulmuş ve her okul bir derleme ocağı sayılarak, dernekçe hazırlanan kılavuz gereğince derleme işine girişilmiştir. Yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulma amacıyla, dernekçe hazırlanan programa göre başlayan çalışmalarda, Başbakanlık, CHP, Halkevleri, ajans, radyo ve bütün gazeteler işbirliğine çağrılmıştır.⁷⁹ Tüm ülke genelinde sürdürülen dil seferberliğiyle Arapça, Farsça pek çok kelimeye Türkçe karşılıklar bulunmuş, bunlardan bazıları yerleşmiş ve günümüzde kullanılmaya devam etmektedir. Ancak bazıları o dönem içinde yalnızca resmi yazışmalarda kalarak yaygın bir kullanıma dönüşmemiştir.⁸⁰

1934 yılında İkinci Türk Dil Kurultayında, Türk dilinin dünya dilleri arasındaki tarihsel akışı ve filolojisi ile dil devriminin anlamı, amacını açıklamaya yönelik çalışmaları ifade eder. Bundan sonra devam eden çalışmalarda tarih tezine uygun bir içerikte, ortaya çıkan “Güneş-Dil Teorisi”, Türkçenin eskiliği ve diğer dillere kaynaklık ettiği düşüncesine dayanmaktadır.⁸¹

Tarih ve dil çalışmaları ayrı örgütlenmiş kurumlarda sürdürülürken, tarih ve dil tezleriyle ortaya konan amacı güçlendirmek, akademik bir çerçevede ele almak düşüncesiyle, 1935 yılında Ankara’da “Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi”nin kurulmasına karar verilmiştir. Fakültenin açılışıyla ilgili kanun tasarısı TBMM’de görüşülürken, dönemin Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, fakültenin kuruluş amacını şu sözlerle ifade etmiştir: “Atatürk’ün yüksek dehasından doğan ve kendi kutlu elile yaratılan tarih ve dil hareketi; bunlara bağlı olan arkeoloji ve coğrafya bilgileri için; Ankara’da bir fakülte açılacaktır. Bu fakülte bu ilimleri öğretecek, üretecek ve mümkün olan kısa bir zaman zarfında ilim dünyasının göz önünde bu gerçek hakikatleri sermeğe çalışacaktır.”⁸²

⁷⁹ Falih Rıfki Atay’ın ifadesiyle; “Atatürk, dilde Türkçeçiliği devlete mâletmiştir. Üniversiteye mâletmiştir. Mekteplere mâletmiştir.” Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Kırıl Matbaası, İstanbul, 1984, s. 479; Levend, **a.g.e.**, s. 416-417

⁸⁰ Bu çalışmayı hazırlarken iki sözlük kullandım. Birincisi Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, ikincisi Mahir Ünlü, **Öz Türkçe Sözlük**, Genişletilmiş 2. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1989

⁸¹ Türk Tarih tezinin gerekçesinde olduğu gibi “Güneş-Dil Teorisi”nin de ortaya çıkış amacını, Agah Sırrı Levend; “şimdiye kadar Türk diline karşı reva görülen haksızlığın ve yapılan ihmalin bir nevi tepkisi” olarak değerlendirmektedir. Bkz. Levend, **a.g.e.**, s. 428

⁸² **M.E.S.D.**, C.II, s. 201

Gerçekten de fakültenin adı, tarih ve dil tezlerinin ana unsurlarına bir araya getirilerek, bunlarla ilgili bir içerikte bölümlere yer veriliyordu. Tarih; Orta Asya'dan gelen Türklerin tarihi zamanlar içinde uzun varlığını ve diğer uygarlıklara katkılarını incelemek, dil; yaşayan bazı diller, Yunanca, Farsça, Arapça, Rusça ve Macarca dışında, Türk tarihi ve dilinin karanlık dönemlerini aydınlatacağı ileri sürülen Sümer, Akad, Sankrit, Çin ve Hitit dillerinin yani Türkçeye akraba olarak görülen dillerin karşılıklı incelenmesi, coğrafya; uygarlıkların beşiği olarak görülen ve Türklerin derin izlerini taşıdığı iddiasıyla Anadolu toprakları üzerinde çalışmalar yapılması ve bunların belgelenmesi amaçlarını taşıyordu. Bir fakülte içinde çalışmaların başlatılması bu konularda öğrencilerin yetiştirilmesi amacını da taşıyordu.⁸³

b. Halkevleri

1923 yılında kurulan CHP'ye siyasal bir parti işlevi dışında pek çok anlam yüklenmiştir. Çok partili döneme kadar değişmeyen bu anlayış, sadece partinin tarihsel süreçte gelişimi ve örgütlenmesiyle nitelik değiştirmiştir. Zamanla örgüt yapısı gelişirken halka bütünleşme araçları da buna paralel olarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle 1920'lerin son dönemi ve 1930'lu yılların başlarında siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler önemli bir itici güç oluşturur. 1932'de Halkevleri'nin açılması, en başında partiye yüklenen, halkın yeni ideolojiyle bütünleştirilmesi görevini, işlevsel olarak üstlenmek üzere ortaya çıkmıştır.

1931 Kurultayında kabul edilen tüzükte parti, ülkedeki çeşitli amaçlarla kurulmuş olan "hayırlı ve faydalı kuruluşların koruyucusudur" denilmiştir. Buna göre, değişik amaç ve işleyişe ait kuruluşlar ya partililerin görev yaptığı ya da kuruluşların kendilerinin parti adına hizmet ettiği açıklamalarıyla CHP'ye bağlanmıştır veya geçmişteki kuruluşlar tümünden kapatılarak yerine yenisi açılmıştır. Türk Ocakları'nın kapatılması ve Halkevleri'nin açılması bu örneği ifade eder.

Osmanlı son dönemi kültür kurumları arasında önemli bir yere sahip olan "Türk Ocakları"nın kuruluşu "Türkçülük" düşünce akımının gelişimiyle bağlantılıdır. Genç aydınların içinde yaşadıkları devletin dağılıyor olması karşısında çabaları fiilen

⁸³ Maarif Vekili Saffet Arıkan 9 Ocak 1936'da Ankara Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesinin Halkevinde yapılan açılış konuşmasında fakültenin kuruluş amacı ve yapılacak çalışmaları açıklamıştır. Bkz. **Ulus**, 10 Ocak 1936; ayrıca, değerlendirme için bkz. Behar, **a.g.e.**, s. 169-170; Hatiboğlu, **a.g.e.**, s. 48-49

Türk Ocakları'nın kuruluşuna doğru ilk adımların 1911'de atılmasına neden olmuş ve çalışmalar sonucunda 12 Mart 1912'de resmen kurulmuştur. Türk Ocakları'nın amaçları; Türklerin sosyal, kültürel, bilimsel, eğitimsel ve iktisadi seviyelerini yükseltmek ve Türk ırk ve dilinin geliştirilmesine çalışmak olarak belirlenmiştir.⁸⁴

Türk milliyetçiliği fikrini geliştirmek amacıyla ortaya çıkan Türk Ocakları, hem Meşrutiyet döneminin hem de daha sonra Cumhuriyet döneminin önemli aydınlarını bünyesinde toplamıştır. Ziya Gökalp, Mehmet Emin, Yusuf Akçura, Halide Edip, Ahmed Ağaoğlu, vd gibi etkin üyelere sahiptir. Özellikle Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet döneminde Eğitim Bakanlığı görevi yapan Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in katılımı ve çalışmaları Türk Ocaklarının etkinliğini oldukça arttırmıştır.⁸⁵ Cumhuriyet dönemi Eğitim Bakanlığı yapan Dr. Reşit Galip, Türk Ocakları'nın öncüleri Tıbbiyeliler arasındadır. Özellikle halkçılık ve köycülük çalışmalarına öncülük etmiştir.⁸⁶ 17 Temmuz 1917'de Türk Ocağı'na katılan önemli bir isim de İsmet Paşa olmuştur.⁸⁷

Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen Türk Ocakları, o güne kadar siyasi amaçlar gütmeye başladığını ifade etmekle birlikte bu dönemde siyasal tercihlerini işgallere karşı ulusal mücadeleye katılmakla göstermiştir. Bu nedenle sık sık işgalci güçlerin baskılarıyla karşılaşmışlardır. Ankara'da açılan TBMM'ye Antalya milletvekili olarak katılan Hamdullah Suphi Bey aynı zamanda ilk mecliste Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Merkezi Ankara'ya taşınan Türk Ocağındaki görevlerini de devam ettirmiştir.⁸⁸ Öte yandan Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bakanlığı görevi yapan Mustafa Necati, İzmir Türk Ocağı'nın etkin bir üyesi olarak ulusal mücadelenin örgütlenmesine katılmıştır.⁸⁹

Savaş döneminin sona ermesi ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Ocak çalışmalarının geliştirilmesi amacıyla 1924 yılı Nisan ayında ilk toplantılarını düzenlemişlerdir. Yusuf Akçura, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu; "*Türk*

⁸⁴ Yusuf Akçura, **Türkçülüğün Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 169-174; ayrıca bkz; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.458-461; Arzu Öztürkmen, **Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1998; s. 46-47

⁸⁵ Akçura, **a.g.e.**, 175-182

⁸⁶ Öztürkmen, **a.g.e.**, 48

⁸⁷ Akçura, **a.g.e.**, s. 182

⁸⁸ Akçura, **a.g.e.**, s. 180-181

⁸⁹ Zeki Arıkan, "Milli Mücadele'nin Bir Öncüsü: Mustafa Necati", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları**, S.2, C.1, Yıl, 1992, s. 61

milliyetçiliği açısından Türkçülük idealinin gerçekleşmesi”⁹⁰olarak değerlendirse de yeni rejim karşısında Ocaklar nasıl tanımlanacak ve işleve sahip olacaktır?

Türk Ocağı üyeleri arasında yeni Türk Devleti'nin yöneticileri de bulunmaktadır. Üstelik Mustafa Kemal Paşa'nın 1924'te imzaladığı bir kararnameyle kamuya yararlı bir dernek olarak kabul edilir. Mayıs 1925 tarihli bir hükümet kararıyla sivil ve asker bütün devlet memurları Türk Ocaklarına yardım etmeye mecbur tutulur. Mustafa Kemal Paşa gittiği yurt gezilerinde Türk Ocaklarını da ziyaret eder. Tüm bunlarla birlikte Türk milliyetçiliği Cumhuriyet Halk Fırkası Kurultayları'nda tanımlanırken, kimin Türk olup olmadığı Türk Ocaklarında ateşli ve heyecanlı tartışmalara yol açmaktadır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın altı ilkeyle bütünleşen ideolojisi ve tüm kuruluşları bu ideolojiyle bütünleştirme çabası Türk Ocakları'nın kapatılmasında önemli bir etkidir.

Özellikle, Türk Ocakları'nın bazı yöneticilerinin, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılarak, CHF'ye karşı muhalefet yapmaları, CHF Genel Yönetim Kurulunca, Türk Ocağı faaliyetlerinin yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur.⁹¹ Özellikle devrimlerin halkla bütünleştirilmesi, gençlik tarafından benimsenmesi ve halk eğitimi konusunda Türk Ocakları'nın, CHF çizgisinden farklı olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır.⁹² Dış politikada özellikle Sovyetler Birliği'yle olan ilişkiler açısından da Türk Ocakları'nın varlığının yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur.⁹³

CHF Genel Başkanı olarak Mustafa Kemal'in “Hakimiyet-i Milliye” Gazetesi'nde yer alan demeci⁹⁴, Türk Ocakları'nın kapanacağıının habercisi olmuştur. Demecinde, “*aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir*” diyen Mustafa Kemal'e göre; ülkenin ve devrimin içerden ve dışardan gelecek tehlikelere karşı korunması amacıyla bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetler bir arada toplanmalıdır. Kuruluşlarından beri bilimsel alanda milliyetçilik ve halkçılık düşüncesinin gelişimine büyük hizmetleri olan Türk Ocaklarının bu çalışmaları siyasal alanda zaten CHF tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu açıklama 10 Nisan

⁹⁰ Akçura, **a.g.e.**, s. 183

⁹¹ Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete, Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 338-340

⁹² **Cumhuriyet**, 22 Mart 1931

⁹³ Üstel, **a.g.e.**, s. 361

⁹⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Mart 1931

1931’de son kez toplanan Türk Ocağı Kurultayında Hamdullah Suphi Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın açıklaması üzerine olağanüstü toplantının düzenlendiğini açıklamıştır. Oluşturulan encümenin hazırladığı Türk Ocakları’nın feshi ve bu cemiyetin sahip olduğu hakların tümünün Cumhuriyet Halk Fırkası’na devrine ait kararlar kabul edilmiştir ve Türk Ocakları kapanmıştır.⁹⁵

1931 Kurultayında Türk Ocakları’nın CHF’ye devri gerçekleşirken Halkevlerinin de kurulması kararlaştırılmıştır.

Siyasal, ekonomik ve toplumsal koşulların 1930’da ortaya çıkardığı tablo yeni düzenlemelerin gerçekleştirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. 1929 Dünya Ekonomik bunalımının sarsıcı sonuçları ve yıllardır ekonominin asıl yükünü üstelenen yoksul yığınların hayatını bir kat daha zorlaştırmıştır. Bu durumda bürokrat kesim ve halk arasında varolan ayrılık daha da açılmıştır. Bu durumda Çavdar’a göre iktidarın iki seçeneği vardı. Demokratik hak ve özgürlükleri genişleterek rejimi yumuşatmak veya devletin ekonomik ve toplumsal yaşama müdahalesini arttırarak daha merkezi ve aynı oranda sert bir düzen yaratmak. İktidardaki kadronun ikinci yolu seçmesi kuvvetliydi.⁹⁶ 1931 Kurultayı bölümünde değindiğimiz bu koşullarda CHF’de önemli düzenlemeler yapılırken, partinin tüm ülkeyi kapsayıcı işlevi geliştirilmiştir. Halkevlerinin kuruluşunda kuşkusuz bu gelişmelerin doğrudan bağlantısı mevcuttur. Bu rahatsızlık Serbest Cumhuriyet Fırka deneyiminden sonra iyice artmıştır. Münir Hayri Egeli’nin genç bir nahiye başkanıyla ilgili anısı güzel bir örnektir:

“-Efendim...Halk Partisinin hatası kuruluşundadır.Diye söze başlayan gencin ilk sözleri etrafındakileri telâşlandırmıştı. İşaret, eteğini çekmeler ve öksürmeler başlayınca Atatürk müdahale etti. En tatlı sesile:

-Söyle çocuğum. Düşündüğünü çekinmeden söyle.. diye genci teşvik etmişti. O vakit hafifçe terleyen genç başkan:

-Evet paşam, bendeniz Avrupa’da bir hayli bulundum. Siyasî bir mektepten mezunum. Parti işlerle de meşgul oluyorum.

-Bir parti herşeyden evvel karşısına çıkacak diğer partilerle mücadele edecek ve bu mücadelede onlara fikirlerle baş tutabilecek şekilde halkın kalbine girmegi

⁹⁵ **Aynı Tarihi**, Sayı: 84-85, Mart-Nisan 1931, C. 25, s. 7312- 7317

⁹⁶ Tefik Çavdar, “Halkevleri” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 879

bilmelidir. Biz, ben de dahil olduğum halde parti mensubu olmaktan kendimize bir takım imtiyazlar vehmediyoruz ve etrafımıza topladığımız halkın hizmetinde görüneceğimiz yerde başında görünmek gafletine düşüyoruz. Her şeyden evvel, yazılı prensipleri çok güzel olan Halk Partisini tatbikatta sevilen ve tutulan bir parti haline getirmek lâzımdır.

Atatürk kaşlarını çattı:

- Halk Partisi sevilen ve tutulan bir parti değil mi?

Genç başkan tereddüt etmeden cevap verdi:

-Hayır paşam, biz içimize aldığımız azayı fikirler etrafında tröstler gibi elele tutuşturuyoruz. Bir parti yalnız azasının çokluğu ile değil daha ziyade azası olmıyanların teveccühile muvaffak olabilir. Bu zihniyette Halk Partisi belki içindekileri bir takım zahirî bağlarla bir arada tutuyor. Fakat, buna karşılık büyük kütlenin teveccühünü kaybetmek tehlikesine maruzdur.

Salonda buz gibi bir hava esti, Atatürk:

-Bu genç doğru söylüyor, tebrik ederim. Biz her yaptığımızı methedenlerden değil hakikatleri olduğu gibi görenlerden fayda göreceğimize inanmalıyız. Bu genç doğru söylüyor. Söylediklerinde ben de dahil olduğum halde hepimiz için ibret alınacak şeyler mevcuttur, dedi.”⁹⁷

Öte yandan 1923'ten itibaren eğitimin ana ödevi devrimin ilkeleri ve değerlerinin halka ulaştırılması, cehaletin ortadan kaldırılması çalışmaları, halk eğitiminin önemini de arttırmıştır. Halkevlerinin kuruluş sürecinde geçmişteki halk eğitim çalışmalarına verilen önem olduğu kadar bu çalışmaların yetersizliği de etkili olmuştur. Siyasetin meşru temelleri halk dinamiğine dayandırılıyor ancak siyasetin halkla bütünleşmesini sağlayacak etkinlik aynı ölçüde gelişmiyordu. Dönemin “Halk Terbiyesi”⁹⁸ olarak adlandırılan vatandaşlık bilincinin yükseltilmesi çabasını,

⁹⁷ Münir Hayri Egelı, **Atatürk'den Bilinmeyen Hâtıralar**, 2.Basılsı, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul, 1959, s. 53-55

⁹⁸ Meşrutiyet Dönemi halkçılık yaklaşımı içinde anlam kazanan kavram, 1923'ten itibaren de yeni devletin milli, halkçı ve cumhuriyetçi içeriğinde şekillenmiştir. Yine Meşrutiyet dönemi savunucuları olan Ziya Gökalp ve İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) tarafından Cumhuriyetin eğitim siyasetinde de önemli bir unsur olarak yer alması için önerileri arasında yer almıştır. I. Heyet-i İlmiye'de “Halk Terbiyesi” başlıklı layihada okul dışında da eğitimin yaygınlaştırılması gerektiği belirtilir. (Bkz. Hakimiyet-i Milliye, 20 Ağustos 1923) Ayrıca İsmail Hakkı Baltacıoğlu, **Halkın Evi** (CHP, Halkevleri Kılavuz Kitaplar, Ankara, 1950, s.21-22) kitabında Halkevlerinin ana uğraşısı olan “Halk Terbiyesi” konusunda, Meşrutiyetten itibaren sürdürülen çalışmaların bir devamı olarak değerlendirir. Ziyaettin Fahri'de Ülkü dergisinde aynı doğrultuda “Halkevleri'nin Tarihi” başlıklı yazısında Türk Ocakları

öncelikle CHF ve Hükümet üstlenmiştir. Şimdi, parti kendine bağlı toplumsal ve kültürel bir kurumla halkı eğitime görevi halkevlerine verilmektedir. Kansu'nun ifadesiyle “devlet işlerinde hakkı olan vatandaşı; sıhhatli, sağlam olmalıdır; uyanık olmalıdır; işinde gücünde bilgili olmalıdır; velhasıl bir Millet ve Devlet unsuru olarak yetişkin olmalıdır.” Bu yetişkinliğin sağlanması içinde “halk yığınlarının” “terbiyesi” zorunludur ve Halkevleri bu eğitimi gerçekleştirmek üzere açılmıştır.⁹⁹ Halkevi Talimatnamesinde de CHF'nin yeni programında devlet teşkilatı haricinde bulunan tüm çalışmaların “milli kültürün yükselmesi” amacı etrafında toplanmasına önem verildiği ve bu yönde kararlar alındığına yer verilmiştir. Bu amaçla diğer ülkelerde de görülen “halk terbiye” kurumları örnek gösterilerek halkevlerinin de bu amaçla açıldığına işaret edilir. Özellikle ideolojik bir tercih belirtmekten kaçınmak amacıyla farklı ülkeler örnek gösterilir. Macaristan'da milli kültürü geliştirmek amacıyla 1867'den başlayarak sürdürülen çalışmalar, Çekoslovakya'da “Mazarik halk terbiye müessesesi”, (faşistlerin vurgusuyla belirtilen) İtalya'da “Dopolavoro” adlı milli kültür teşkilatı, Almanların sayılması sayfalar dolduracak kadar çok olan milli kültür teşkilatları ve hatta eğitim kurumlarıyla ilgili bir eksiğin bulunmadığına şüphe duyulmayan İngiltere'de halk eğitimi çalışmalarının bulunduğu belirtilir.¹⁰⁰ Ancak 19 Şubat açılış günü yaptığı konuşmada Dr. Reşit Galip, pek çok yerde kültür ve gençlik teşkilatlarının incelendiği¹⁰¹, hiçbirinin taklit edilmediğini vurgular. Bu itibarla Halkevleri Türkiye'ye özgü ve orijinal kurumlar olarak değerlendirilir.¹⁰²

Özellikle yeni bir toplum düzeni oluşturulmaya çalışılırken, Osmanlı geçmişine dair kurumların tasfiye edilmesi bunların yarattığı boşluğun doldurulması gerekliliği de bir gerçektir. Osmanlı yaşamının dine dayalı toplumsallaşma kurumları

geçmişine ve Cumhuriyet dönemi halk eğitimi çalışmalarına işaret eder. Bkz. Ziyaettin Fahri (Fındıkoğlu), “Halkevleri'nin Tarihi”, **Ülkü**, C.XIII, Sayı: 73, Mart 1939, s.31

⁹⁹Nâfi Atuf Kansu, “Halk Terbiyesi ve Halkevleri” **Ülkü**, Sayı: 97, Mart 1941, C. XVII, s. 3-5

¹⁰⁰**C.H.F. Halkevleri Talimatnâmesi**, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1932, s. 2; **Ülkü Dergisi**'nde yayınlanan bir yazıda, Lehistan, Romanya, Bulgaristan, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya, Almanya, İngiltere, İsveç, Danimarka, Avusturya, Belçika'da ve Amerika'da “halk terbiyesi” çalışmaları anlatılıyor. (R.Ş., “Garp Memleketlerinde Halk Terbiyesi”, **Ülkü**, C.I, Sayı: 4, Mayıs 1933, s. 295-306) Halkevleri açılmadan önce ve sonra bu konuda oldukça ayrıntılı çalışmalar yapıldığı görülüyor.

¹⁰¹Anıl Çeçen, özellikle Vildan Asir Savaşır'ın Çekoslovakya'daki, Çek ve Slovakların kaynaşmasını sağlayan “Sokol” örgütlenmeleri hakkında yaptığı araştırma ve bunları Türkiye'ye döndükten sonra anlatmasının Halkevlerinin kuruluşunda etkili olduğu belirtilir. Anıl Çeçen, Vildan Asir Savaşır'ında katıldığı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sürdürülen çalışmalara değinirken Dr. Reşit Galip'i Eğitim Bakanı olarak ifade eder. Oysa Dr. Reşit Galip, henüz Eğitim Bakanı değildir. Bkz. Çeçen, **a.g.e.**, s. 109-110

¹⁰²**Halkevlerinin Doğuşu**, Halkevleri Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1971, s. 17

Tekke ve Zaviyeler 1925'te kapatıldı. Osmanlı geleneksel ve ümmet anlayışını yansıtan toplumsal kurumları yerine Halkevleri ulusal, laik esaslarda bir Cumhuriyet kurumu olarak yeni bir toplanma merkezi görevini üstlenecektir.

Toplumsal işlevlerine yüklenen anlam, mimari özellikleriyle de Cumhuriyet'in yeni kent tasarımına yansımıştır. Yeni kent merkezleri öncelikle "Cumhuriyet meydanları" etrafında oluşturulurken, Halkevleri de bu yeni kent merkezini oluşturan yapılar olarak yerini almaktadır. Hükümet konağı, Belediye gibi Halkevleri binaları da, Cumhuriyet'in somut görünümüdür. Bu nedenle, konumları, mimari özellikleriyle dikkat çekici olmalarına özen gösterilir. Protokolde Vali'den sonra Halkevi başkanının geldiği gibi, kentte de Vilayet Konağından sonra ikinci önemli yapı olarak Halkevi Binası gelir.¹⁰³

Çağdaş bir devlet düzeni ve toplum yaşamı oluşturma ideali amacıyla ard arda gerçekleştirilen devrimler, henüz halkın yaşam pratiği içinde birebir karşılığını bulmamıştır. Köylerin uzaklığı ve dağılıklarının dışında şehirlerde de bu gelişmenin yeterince şekillenmediği bir gerçektir. Eğitim düzeyinin düşüklüğü, yeniliklerin dar bir grup ve çevrenin yaşantısı içinde sınırlı kalması halkın harekete geçirilmesi isteğini arttırmıştır. Çeçen'in ifade ettiği gibi "*eksik olan bir şey vardı.*" Aydınlar ve halk arasında kopukluğu giderecek, devrimci kadrolar ve halk arasında bağ kuracak, halkı devrim ilkeleri doğrultusunda eğitecek ve yönlendirecek yeni bir yapının gereksinimi öteden beri hissediliyordu.¹⁰⁴

19 Şubat 1932'de örgütlenmeleri tamamlanmış 14 ilde (Ankara, Afyon, Samsun, Eskişehir, Diyarbakır, İzmir, Konya, Denizli, Van, Aydın, Çanakkale, Bursa, İstanbul, Adana'da) çalışmalara başlamıştır. Merkez olarak belirlenen Ankara Halkevi'nin açılışında konuşma yapan CHF Genel Sekreteri, Recep (Peker) Bey, konuşmasında; bütün vatandaşları bir çatı altında toplamaya ve milli birliği yükseltmeye çalışacaklarını ve milleti yetiştirip geleceğe hazırlayan temel kurum olan okulların bunun için yeterli olmadığını ifade etmiştir. "Millileşmek", "milletçe kütleleşmek" amacıyla okul eğitimi dışında halk eğitiminin gerekliliğine değinmiştir. Devamın da, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın halkevleri izlediği amacı şöyle ifade eder:

¹⁰³ Neşe G. Yeşilkaya, **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 140-155

¹⁰⁴ Anıl Çeçen, **Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 90

“Milleti bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk topluluğu halinde örgütlemektir.”¹⁰⁵

Halkevlerine çok emek veren Dr. Reşit Galip, açılış günü oldukça uzun bir konuşma yapmış; halkevleri çalışmalarını “davamız” olarak nitelendirerek, Halkevlerinin kuruluş amacı, uygarlık yolunda kaybedilen zamanı en kısa zamanda kapatmak, uygarlıkta layık olunan dereceye, yani en ileriye varmak için hizmet istekleri ve enerjilerini örgütlendirmektir.¹⁰⁶

CHF Genel Başkanlık Divanınca kabul edilen Halkevleri Talimatnamesi, Halkevleri'nin kuruluş amaçlarını da belirterek, çalışmalarını nasıl yürüteceklerini belirlemiştir. Talimatnamede; CHF'nin işgallerden kurtarılan ülkeyi, partinin rehberliği'nde siyasi, toplumsal ve iktisadi temeller üzerinde yükseltme kararlılığında olduğu belirtilir. Kurtuluş Savaşından beri şekillenen devrim prensiplerinin amacı olan milleti yükseltmenin, imkan ve araçlarına sahip olunmakla birlikte, gelişmenin ve ilerlemenin bir sınırı olmadığı vurgulanır. Bu amaçla parti, Türk milletini medeniyet alanında layık olduğu yere yükseltmek davasındadır. Öncelikle son iki üç asırlık siyasi ve toplumsal gerilik ortadan kaldırılacaktır. Gelişmiş ülkelerde dahi kültürel gelişmenin bir gereği olarak görülen Halk eğitimi çalışmalarının yaygınlaştırılması, Türkiye'de daha büyük bir zorunluluk yaratmaktadır. Bu nedenle, resmi ve gayri resmi tüm kuvvetlerin aynı amaçlar doğrultusunda “geçmiş kurumların” en derinlere kadar işlemiş “köklerini sökmek”, cumhuriyet ve devrim prensiplerini “bütün ruhlara ve fikirlere hakim mukaddes iman şartları” haline getirmek amacı vurgulanır. CHF'nin programında yer alan altı ilkesinin egemenliği ve ebedileşmesi için bu vasıflara sahip vatandaşlar yetiştirmek, ulusal karakterin Türk Tarihinin ilham ettiği derecelere çıkartmak, güzel sanatların geliştirilmesi, ulusal kültürün ve bilimsel faaliyetlerinin güçlendirilmesi esaslarında yeni nesiller yetiştirmek amacı dile getirilir. Tüm bu esaslar çerçevesinde Halkevleri'nin amacı bu uğurda çalışacak “mefkureci vatandaşlar” için toplayıcı ve birleştirici yerler olacaktır.¹⁰⁷

Halkevleri'nin kuruluşu için belirlenen genel esaslara göre halkevlerine katılımı ve çalışmaları özetle şöyledir:

¹⁰⁵ **Halkevlerinin Doğuşu**, s. 6- 10

¹⁰⁶ **A.g.y.**, s. 11

¹⁰⁷ **C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi**, s. 1-3

-Halkevi, “kalplerinde ve dimağlarında memleket sevgisini mukaddes ve ileri yürüten yüksek bir heyecan halinde duyanlar için” toplanma yeridir ve bu itibarla CHF’ye üye olan veya olmayan bütün vatandaşlara açıktır. Ancak Halkevi idare heyeti ve şube idare komitelerine üye olabilmek için partiye üye olmak gereklidir.

-Halkevlerinin açılma kararı, çalışmalarının genel sevk ve idaresi CHF Umumi İdare Heyetine, evlerin kuruluş, çalışma ve düzenlemeleri Halkevleri talimatnamesine göre İl İdare heyetlerine aittir.

-Ankara Halkevi’nin başkanının seçimi ve bütçesi umumi idare heyeti tarafından yapılır. Ankara Halkevi doğrudan doğruya Genel Sekreterliğe bağlıdır.

-Halkevleri her vatandaşın isteği, bilgisine göre katılacağı 9 şubede faaliyet gösterir. Bunlar: 1- Dil, edebiyat, tarih, 2- Güzel Sanatlar, 3- Temsil, 4- Spor, 5- İhtimai Yardım, 6- Halk dersaneleri ve kurslar, 7- Kütüphane ve neşriyat, 8- Köycüler, 9- Müze ve sergi.

-Her şubenin üye sayısı kayıtları tutularak, üye sayılarına göre şube komiteleri oluşturulur. Şubeler faaliyet şekil ve tarzlarına, komite üyeleri arasında işbölümüne göre hususi talimatnamelerini kendileri oluştururlar ve bu talimatnameler Halkevi idare heyetinin tetkik ve onayından geçmesi gereklidir.

-Halkevlerinin açılması için öncelikle şubelerin çalışmaları için elverişli bina, para ve diğer maddi vasıtalar aranır. En az üç şubede faaliyet gösterilebilecek yerlerde Halkevi açılabilir ve diğer şubelerin açılmasına çalışılır. Bunun için parti tarafından himaye ve teşvik olunur.

-Halkevlerine ait binalar CHF tarafından, gelirleri il idare heyetleri tarafından temin edilir.

-Halkevleri salonları CHF’nin prensiplerine muhalif olmayan veya başka partilere mensup bulunmayan tüm milli cemiyetlerin toplanmaları için açıktır.¹⁰⁸

Yeni örgütlenmeye, özellikle partinin adının belirlenmesinde olduğu gibi halkçılıktan kaynaklanan bir anlam katılmaya özen gösterilmiştir. Dolayısıyla Halkevlerinin kuruluşuyla, halkçılığın tüm halk tabakaları arasında yaratmak istediği “tesanütçü” yaklaşım, “ayrıcalıksız, kaynamış bir kitleyiz” formülündeki toplumsal kaynaşma ilkesinde anlam kazanır. Toplumsal alanda varolan farklılaşmaların tüm toplumların özelliği olduğuna değinen Fuad Köprülü, milli karakterin şekillenmesi

¹⁰⁸ C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, s. 3-5

için toplumda dengeli bir uyumun olması gerektiğini vurgular. Köprülü'ye göre; Halkevleri, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın siyasi alanda bu durumu tabiileştirmek ve bütün halk tabakalarından kuvvet olarak gerçekleştirdiği “milli tesanüdü”, “milli kültür” alanında gerçekleştirmek gayesiyle kurulmuş toplumsal kurumlardır. Halkevleriyle; aydınlar ve halk arasında etkileşim yaratılacaktır. Bu nedenle özünde, toplumda müşterek bir ruhun, müşterek bir karakterin oluşmasını sağlayacak “milli” kurumlardır. Milli kültüre dayalı Türk modernizmi, toplumun hiçbir kesimine yabancı gelmeyen ve günün ihtiyaçlarına karşılık verecek nitelikte gelişebilecektir.¹⁰⁹

CHF Katibiumumiliği'nden parti teşkilatına gönderilen 1 Mart 1932 tarihli genelgede halkın Halkevlerine katılımının sağlanması için özen gösterilmesi istenmektedir. Genelgeye göre; bütün Halkevlerinde yalnız ülkede tanınmış bazı kişilerin görev almayacak herkesin özellikle “kapasiteli, yetişebilecek unsurların” görev almaları sağlanacaktır. Halkevleri bütün vatandaşları birbirine “kaynaştırma” ve “gençleri yetiştirme”, “ulusu kuvvetli bir kütle” haline getirme amacıyla açıldığına göre mümkün olduğunca çok vatandaşı bünyesinde toplamalıdır. Genelgede ayrıca, Halkevleri çalışmalarını arttırmak ve kuvvetlendirmek üzere bilginler, öğretmenler, memurlar, doktorlar, avukatlar, sanatçılar, fen adamları ve sporcu gençlerin katılımının artırılması tavsiye edilir. Ancak eğitim düzeyi ne olursa olsun tüm vatandaşların katılımı teşvik edilmelidir ifadesi de yer alıyordu.¹¹⁰

Halkevlerine verilen bu kaynaştırma işlevine göre özellikle başarıyı göstermesi adına Halkevlerine katılanlarla ilgili istatistiklerde üyelerin sosyal durumları bilgisi verilmiştir. Böylece Halkevlerinin ne kadar geniş bir yelpazede halk kesimini içine aldığı belgelenmeye çalışılmıştır. Ancak Başgöz'ün ifadesiyle bu istatistiklere şüpheyle bakmak gerekmektedir. Halkevi başkanlarının genel merkeze çalışmalarını abartarak gönderen rakamları pek de güvenilir değildir. Başgöz'ün verdiği örnek kendi kişisel deneyimlerine dayanır. 1934 yılında 3339 işçi üyesi olduğu belirtilen Ankara Halkevi'nin çalışmalarına beş yıl katıldığı halde, tek bir işçi üyeye rastlamadığını dile getirir.¹¹¹

¹⁰⁹ M. Fuad Köprülü, “Halkevleri'nin İçtimâi Rolü” *Ülkü*, Sayı: 84, Şubat 1940, C. XIV, s. 481-483

¹¹⁰ Öztürkmen, *a.g.e.*, s. 75

¹¹¹ İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1995, s. 200

Öte yandan çalışmalar ve katılımlarla ilgili rakamlar elbette bir gerçekliği de ifade eder. Ancak en başından itibaren toplumun tüm kesimlerinin katılımı (kaynaşması) beklenen Halkevlerine; köylü, işçi, küçük esnaf gibi toplumsal kesimlerin istendiği ölçüde katılmadığı gibi ülkenin önemli sanatçı ve bilim adamlarının da katılmadığı görülür. Oysa ki Halkevlerinden beklenen “*her gün kucağında daha geniş ölçüde yurddaş toplaması, hakikiğ kültürün bayrağını kalabalık safların omuzlarında ileri götürmesidir.*” Bunun için, “hakiki kültürün” ülkede yayılmasına ön ayak olacak “en değerli kadroları” içinde toplamalı ve özellikle sıkı bir düzene sokulan Halkevi çalışmalarında birlikte yer almalıdır.¹¹²

Halkevleri çalışmaları önce 1932 Talimatnamesine göre düzenlenmiştir. Bu yayın 1935 yılında Halkevleri Öğreneği olarak değiştirilmiştir. 1940 yılında Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi ve aynı yıl yayınlanan Çalışma Talimatnamesine göre Halkevleri çalışmaları düzenlenmiştir.

1932’de önce 14 yerde açılan Halkevleri sayısı aynı yıl 34’e ulaşmıştır. Her yıl Şubat ayında yapılan törenlerle 1932’den itibaren sayısı giderek artmakta ve sadece şehirlerde değil ilçelerde de açılmaya başlanmıştır. 1934’te Halkevlerinin sayısı 80, 1935 yılında 103 olmuştur ve 1939’da 163 yeni Halkevinin açılmasıyla toplam 373’e ulaşmıştır. Her yıl yapılan törenlerde konuşmalar ve değerlendirmelerde coşku dile getirilmektedir. 1935’te yeni açılan Halkevleriyle artışı Yaşar Nabi Nayır şöyle değerlendiriyor: “*Uzun devirler bilgisizlikten, hareketsizlikten ve karanlıktan bunalarak boğulma haline gelmiş olan yurd, şimdi açılan 103 pencereden devrimin havasile ciğerlerini, ışığiyle kafasını dolduruyor. Kültür ve sanat, ileri yaşamının bu ikiz belsemi, bu kutlu yuvalarda filizleniyor, boyatıyor.*”¹¹³

Halkevlerinde yapılan çalışmalar her yıl raporlar halinde yayınlanmıştır. 1933 yılı raporuna göre; genel toplantı sayısı 1.663, bu toplantılara katılanların sayısı 500.569’dur. Düzenlenen konferans sayısı 915, konser 373, temsil 511 ve katılanların sayısı 478. 837’dir. Halkevi çalışmalarında yine önem verilen konular arasında kütüphaneler yer alır. Buna göre 1933 yılında Halkevi kütüphanelerinde kitap ve

¹¹² Yaşar Nabi Nayır, “Düşünüşler: Halkevlerinin Değerlendirilmesi” **Ulus**, 22 Mayıs 1935

¹¹³ Yaşar Nabi Nayır, “Halkevleri”, **Ulus**, 22 Şubat 1935

dergi sayısı 59.444'tür. 1934 yılında kütüphanelerde bulunan kitap sayısı 97.187'dir.¹¹⁴

Halkevlerinin CHP'yle olan ilişkisi dönemin siyasetçileri tarafından öncelikle Halkevlerini toplumsal ve kültürel bir kurum olarak tanımlayarak siyaset dışı olduklarını vurgulamak doğrultusundadır. Halkevlerine, talimatnamelerinde de yer alan CHP'nin altı ilkesi ve devrim düşüncesinin tüm ülkeye yaygınlaştırma işlevi yüklenmiştir. Bu nedenle en başında halkevleri ve CHP arasında ideolojik bir bağlantı mevcuttur.

“Cumhuriyet Halk Fırkasının doğrudan doğruya kendi eliyle yaptığı büyük müesseselerden biri de Halkevleridir. Halkevleri mektep dışındaki vatandaşların inkılâp ülkülerini almaları için birer mektep ve bu ülküler etrafında kuvvetlerini birleştirmeleri için birer merkezdir. Halkevlerinde san'at, fikir ve içtimaî telâkkiler inkılâbın büyük prensiplerinden alınan ilhamlara göre tekâmül ve inkişaf eder. Türk inkılâpçıları bütün hareketlerinde millici olmayı en kuvvetli bir şiar saydıklarından milli kültürün iki temeli olan dil ve tarih müesseselerinin Osmanlı bakımına göre boyanmış şekillerini değiştirmek ve bunlara kendi hüviyetiyle tabîî akışını vermek lâzım geliyordu. Bizzat memleketin en büyüğü tarafından idare edilen bu iki harekette Halkevleri kendilerine düşen vazifeyi işin büyüklük ve kutsiyetini inanla kavrayan bir zihniyetle çalışmaktadırlar.”¹¹⁵

Halkevlerinin tüm şubelerindeki çalışmalara yüklenen anlam aynıdır. Ancak bunu geniş bir kesime aktarmada en önemli işlev, temsil şubesinin çalışmalarında yer almıştır. Oyunların konuları doğrudan halkevlerinin açılış düşüncesiyle aynı paralellikte ortaya çıkmaktadır. Yeni Türk toplumunun çağdaş yaşamına uygun, ulusal duygulara yönelik, devrim ilkeleri ışığında ulusal konuları işleyen oyunlar tercih edilmektedir. Avni Candar'ın “30 Ağustos” adlı oyununda ulusal bağlar ve duygular yüceltilerek, oyunda bir imam tarafından şöyle dile getiriliyor:

“İmam. –Memleketi düşman çiğnerken başka şey düşünülür mü? Evvela bütün memleketi düşünmek lazım... Bizim için memleketimizin her tarafı birdir. Her tarafı kendi köyümüzdür. Bütün yurttaşlarımız, Türkler bizim kardeşimiz, çoluk

¹¹⁴Ayrıntılı veriler için bkz. **Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları, Hûlasaları**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934; **Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hûlasası**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935

¹¹⁵Necip Ali (Küçük), “Halkevleri”, **Ülkü**, C.II, Sayı: 9, Birinci Teşrin 1933, s. 233

çocuğumuzdur. Türk yurt ve milleti birdir, parçalanamaz, ayrılamaz. Senin köyün benim köyüm onun oğlu benim kızım yoktur. Bir Türk Memleketi bir de Türk Milleti vardır, bu biziz, hepimiziz.”

Halkevlerinde milli duyguları yücelten ve dönemin tarih tezine uygun içerikte oyunlar çoğunluktadır. Öte yandan doğrudan halkçılık düşüncesi doğrultusunda, sınıfsal farklılıkları reddeden, köylüyü yücelten oyunlarda mevcuttur. Aka Gündüz’ün “Mavi Yıldırım” adlı Kemalist öğretiyi yaygınlaştırma amacıyla kaleme aldığı oyunda Türköz Hanım, Firuz Bey’i eleştirirken bir yandan Osmanlı düzenini yeri diğer yandan köylülüğü övüyor.

“Türköz Hanım. – Açık söylüyorum, bu devlet ne Osmanlı devletidir, ne de kapitülasyon devleti...Bu devlet tek tabiri ve tek manası ile, tek sıfatı ile bila kaydii şart köylü devletidir...”

Türköz Hanım. – Yani tam bir burjuvasınız. Burjuva denilen bu muhitte kurulduunuz kurulu ne bir damla kanınız akmıştır, ne de bir damla rahatınızı feda etmişsinizdir... Daha açık söyleyeyim siz tam Osmanlı Sarayının ve saltanatının kurduğu burjuva tipisiniz... Bize gelince, biz halktanız, asırlardan beri bu toprak için kan dökmüş, can vermiş, çalışmış, terlemiş ve ızdırap çekmiş olan demokrat halktanız, köylüyüz, askeriz, öz milletiz...”¹¹⁶

Halkevlerinin doğrudan CHP’ye bağlı açılmaları nedeniyle hukuksal tüzel kişiliği bulunmuyordu. Halkevlerinin partili olmayan kişilere de açık bulunması dışında örgüt yapısı ve işleyişi de talimatname ve CHP tüzüklerinde açıkça ifade edildiği gibi partiye bağlıdır. Kazım Nami Duru¹¹⁷, “Halkevleri birer siyasi teşekkül değildir” derken son derece haklıdır. Ancak “Cumhuriyet Halk Partisi’nin mahalle ve köylere kadar yayılan ve memleketi bir ağ gibi saran kendi siyasî teşekkülleri vardır” sözü yeterli değildir. Çünkü İsmet Paşa’nın Halkevlerinin birinci yıldönümü nutkundaki¹¹⁸ “Halkevleri, vakit vakit siyasî icraatımızdan dahi vatandaşlarımıza açık alınla, temiz yürekle hesap vereceğimiz bir yer olacaktır” sözlerinde olduğu gibi siyasi konularda da konuşulan bir yer olarak görülmektedir. Partililerin biraya

¹¹⁶ Halkevleri tiyatro çalışmaları ve örneklerin alındığı kaynak için bkz. Nurhan Karadağ, **Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1950)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988

¹¹⁷ Kazım Nami Duru, “Halkevleri ve Halk Terbiyesi”, **Ülkü**, C. XIV, Sayı: 81, İkinci Teşrin 1939, s. 204

¹¹⁸ “İsmet Paşa’nın Nutku (Halkevleri Yıldönümünde)” **Ülkü**, C.I, Sayı: 2, Mart 1933, s. 103

geldikleri bir yer olarak görülen Halkevlerinde CHP'ye giren yeni üyelerin, eski partililere tanıtılması törenleri de yapılmaktadır.¹¹⁹

c. Üniversite İnkılâbı

Osmanlı son dönemi yenileşme çabalarının yansıdığı en önemli kurumlar arasında eğitim yer almış, özellikle yüksek öğretim alanında gelişmeler sağlanmıştır. Hatta alt yapısı olmadan gelişen bir yüksek öğretim anlayışı, imparatorluğun tüm sorunlarını hemen çözüverecekmiş gibi başlamıştır. Önce askeri okullar alanında 1773'te kurulan Mühendishane-i Bahri Hümayûn ardından Mühendishane-i Berri Hümayûnla devam eden daha sonra Tanzimat dönemiyle sivil alanlarda da açılan okullar daha çok meslek ve uzmanlık okulları işlevine sahiptir. Bu gelişmeler sonrasında açılan Darülfünun, Cumhuriyet'in Osmanlı Devleti'nden devraldığı tek üniversiteydi. II. Meşrutiyet döneminde yeni düzenlemelerle geliştirilmeye çalışılan Darülfünun kadrosuna Cumhuriyet döneminin de etkili isimleri olan Ziya Gökalp, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Fuad Köprülü dahil edilmiştir. 1919'da ıslahat programıyla "ilmî muhtariyet" tanınmıştır.¹²⁰

Kurtuluş Savaşı döneminde TBMM İstanbul'un işgal altında olması, Osmanlı egemenliğinin sürmesi gibi nedenlerle Darülfünun çalışmalarıyla doğrudan ilgilenmemiştir. Ancak daha bu dönemde Darülfünun içinde başlayan gelişmeler oldukça önemlidir. 1922 yılı Nisan ayında bir grup öğrenci, Kurtuluş Savaşını desteklemeyen, "millet duygusuna aykırı davranan" müderrislerin değiştirilmesi isteğiyle bir boykot başlatmıştı. Darülfünun yönetiminin olumsuz tavrı karşısında direnen öğrenciler, söz konusu müderrislerin değiştirilmesiyle boykotu sona erdirmiştir. Bu olay üzerine Ankara Maarif Vekaleti, Darülfünun Eminliğine, Matbuata ve Talebe Cemiyetine birer telgraf çekerek "Darülfünun talebesinin gösterdiği galeyan-i vatanperveraneyi en büyük bir alâka ile takip etmekte" olduğunu bildirmiştir.¹²¹

1923 yılından itibaren Cumhuriyet yönetimi doğrudan Darülfünun çalışmalarıyla ilgilenmeye başlamıştır. İşgal ortadan kalktıktan sonra İstanbul'daki,

¹¹⁹ **Ayın Tarihi**, No: 29, Mayıs 1936, s.15.

¹²⁰ Başgöz, **a.g.e.**, s. 181-182; Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C. 3-4, s. 1209-1229

¹²¹ Turan, **a.g.e.**, s.72; Nevzad Ayas, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi (Kuruluşlar ve Tarihçeler)**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1948, s. 275;

kaldırılan Osmanlı Harbiye Nezareti binası Darülfünun'a verilmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan ilk Darülfünun Emimi (rektör) seçiminde eski emin Besim Ömer Paşa yerine Edebiyat Fakültesi Resisi İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Maarif Vekili İsmail Safa Bey'in önerisiyle seçilmiştir. 1924 yılında kabul edilen 493 sayılı yasayla Darülfünun "şahsiyet-i hukmiyeyi haiz" ve "muhtlak bütçe ile idare olunur" bir kurum olarak kabul edildi. İstanbul Darülfünunu olarak adlandırılan okulda, Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabul edilmesinden sonra eklenen İlahiyat Fakültesiyle, Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen Fakültelerinden oluştuğu belirtilmiştir. Aynı yıl kabul edilen Darülfünun tarafından hazırlanan talimatnamesi Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal, Başvekil İsmet Paşa ve Maarif Vekili Vasıf Bey tarafından onaylanmıştır. Buna göre; Darülfünun bilimsel, yönetsel, mali özerkliğe sahip bir kuruma dönüşmüştür.¹²²

17 Nisan 1924'te bakanlık bütçesi görüşmelerinde Maarif Vekili Vasıf Bey Darülfünunun gelişimiyle yakından ilgilendiklerini ifade etmektedir: "*Darülfünunu, garbın tekemmülâtı medeniyesi derecesine îsal etmek ve tesis etmek ve onun hayatı mesaisini bu noktaya doğru tevcih ve teksif etmek Vekâletin umdesidir. Hedefi faaliyetidir.*"¹²³ Bu amaçla bakanlık yabancı uzman profesörlerin getirileceğini hangi alanlarda ihtiyaç duyulduğunu Darülfünuna sormuştur. 1925 yılında özellikle Fen fakültesi için Fransa'dan birçok profesör ve öğretmen getirilmiş, bunlar Enstitülerde çalışmışlardır.¹²⁴

Darülfünunla ilgili düzenlemeler devam ederken bir taraftan da eleştirel bir yaklaşımda gelişmeye başlamıştır. 1925 yılında TBMM'de Darülfünun Emaneti bütçesi görüşülürken Akçuraoğlu Yusuf Bey'in "*İnkılâp karşısında Darülfünun vazifesini yapmıyor*" görüşüne katıldığını Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey şöyle dile getirir: "*İnkılâbımızın hakikatına kaani adamlar olduğumuz için düşünüyoruz ki eğer fen medresemiz, tıp medresemiz, hukuk medresemiz, ilmî vazifelerini kâfi derecede yapıyorlarsa bu netice itibariyle inkılâbın lehinedir. Çünkü ilim, inkılâbımızın en büyük dostu ve müttefikidir. Bu noktai nazardan mutmain*

¹²² Taner Timur, **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 229-230; Haldun Özen, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yükseköğretimin ve Üniversitenin 75 Yılı" **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 265 ; Ayas, **a.g.e.**, s. 275-276;

¹²³ **M.E.S.D.**, C.1, s. 267

¹²⁴ Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 138-139

olabiliriz. Fakat bir de inkılâbın genç çocuklarımızın ruhuna bir akide olarak telkini vardır ki, belki bu noktai nazardan Darülfünunumuz icap ettiği kadar hassasiyet göstermiyor diyebiliriz.”¹²⁵

Hamdullah Suphi Bey’den sonra Maarif Vekili olan Mustafa Necati Bey’in, genel olarak eğitim siyasetinde işin uzmanları tarafından ele alınıp geliştirilmesi düşüncesi, Darülfünun içinde dile getiriliyordu. “*Darülfünun doğrudan doğruya müstakil bir müessesemizdir. Milletın manevi kudretinin mümessillerinden biridir. Kabul etmek lâzım gelir ki Darülfünun denilen müessese doğrudan doğruya Maarif Vekâletinin emri altında bir müessese değildir. Eğer lâalettayin herhangi bir şahıs Darülfünun müessesesine şu tarzda, bu tarzda hareket edin diye emir verecek olursa orada darülfünun yok demektir. Müesseselerin hukuk ve salâhiyetini muhafaza etmek doğrudan doğruya o müesseseleri yaşatmak demektir. Bir memlekette darülfünun müstakil yaşar ve tedrisat itibariyle müderrislerin noktai nazarı alınarak umumî hatlar çizilirse o vakit darülfünun hakikî semerelerini kabul etmek icap eder. Yoksa Darülfünun Emininin, Darülfünun Heyetinin ve Darülfünun Divanının yaptıkları program lâalettayin bir vekil tarafından bozulacak olursa o darülfünun hakikî vazifesini yapmış olamaz.*”¹²⁶

1930'lara kadar Darülfünunun geliştirilmesi görüşü doğrultusunda çalışmalar sürdürülmüş, hükümetler mali kaynaklar sağlamaya gayret etmiştir. Maarif Vekili Cemal Hüsnü (Taray) Bey 9 Ekim 1929'da Darülfünununu ziyareti sırasında, Cumhuriyet hükümetinin Darülfünun ıslahatının, Darülfünun tarafından yapılmasını beklediklerini belirtmiştir. Cemal Hüsnü Bey, Darülfünunda yaptığı konuşmada tüm eğitim sistemindeki gelişmelerin bir bütün olarak hepsinin büyük önem taşıdığını ve bunlar içinde Darülfünunun çok önemli bir yere sahip olması gerektiğini vurgular. Konuşmasının devamında Darülfünunu devrimin öncüsü olarak görmek istediklerini dile getirir: “*Türk tarihi için edebî bir şeref olan büyük dehanın yarattığı ve istikametini tayin ettiği yeni Türkiyede Darülfünun meş’alesinin çok kuvvetli parlaması, heyecanlı ve azametli inkılâbımızın en tabî bir zaruretidir. Türkiye Cumhuriyetini bu gün şiddetle alâkadar eden içtimaî, iktisadî hülâsa ilmî bütün mes’elelerde Darülfünunumuzu yanda değil daima çok önde görmek isteriz. İnkılâbımız, her şeyden evvel, denebilir ki maarif ve fikir inkılâbıdır; Darülfünunun*

¹²⁵ M.E.S.D., C.1, s. 335

¹²⁶ M.E.S.D., C.1, s. 370

kuvvetli ışıkları, bütün vatandaşların ruhlarında ve dimağlarında derece derece bu mukaddes inkılâp heyecanını daima beslemeli ve daima canlı tutmalıdır.”¹²⁷

Öte yandan Ankara’da yeni yüksek öğretim kurumları açılmaya başlanmış ve Cumhuriyetin ilkeleri doğrultusunda bir yüksek öğretim burada yapılandırılmaya başlanmıştır. 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi açılmış ve ardından hukuk devrimi gerçekleştirilmiştir. 1928-1929’larda başlayan dil ve tarih çalışmalarına Ankara’da büyük önem verilirken, Darülfünunun tarafından destek görmemesi,¹²⁸ Darülfünununa yönelik yeni bir eleştiri süreci başlatır.¹²⁹ 15 Aralık 1930’da İstanbul Darülfünunu ziyaret eden Mustafa Kemal, sadece bilgi almakla kalmamış aynı zamanda derslere katılmıştır. Darülfünun Eminliği odasında müderrislerle yaptığı görüşmelerde son zamanlardaki tarih çalışmaları hakkında görüşlerini sorar. İhsan Sabri Çağlayangil’in bu ziyaretle ilgili anlattığı anılarında, görüşmelerde Darülfünunun bu konulara ilgisizliği ve bilgisizliğinden Mustafa Kemal pek memnun kalmamıştır.¹³⁰

Cumhuriyet Halk Partisinin 1927 Kurultayının eğitimle ilgili kararlarında Darülfünunun desteklenmesinden söz edilirken 1931 Kurultayında kabul edilen programda doğrudan “ıslahı ve tensik” edilmesi ifadesi yer almıştır. Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü Bey zamanında mecliste de dile getirilen Darülfünunun ıslah edilmesi gerekliliği düşüncesi,¹³¹ kurultaydan sonra daha da artmıştır. Darülfünunun “ıslah ve tensik” edilmesi hakkında Giresun milletvekili olan Hakkı Tarık Bey’in yazdığı makale serisinde Darülfünunun kapatılması ve yerine yeni bir Darülfünunun açılması

¹²⁷ Cemal Hüsnü Bey’in Darülfünununu ziyareti hakkında Mustafa Kemal’e verdiği rapor için bkz; **B.C.A. Muamelat Kataloğu**, Fon: 030. 10 Yer: 141. 10. 2

¹²⁸ Darülfünunla ilgili bu yönde eleştiriler çok daha önce Muhittin Birgen tarafından “Meslek” Gazetesinde 15 Kânunuevvel 1924’te “yepyeni ve devrimci bir tarih anlayışıyla” kaleme aldığı “Tarihimiz, Tarihçilerimiz ve Cumhuriyet” yazısında dile getirilmiştir. Birgen, Darülfünun’u şu sözlerle eleştirir: “*Cumhuriyet’in Türkiye’de yapacağı en büyük inkılâp ve en kati ıslahat, tarih sahasında başlamak mecburiyetindedir. Bu ıslahat ve inkılabı Darülfünunumuzdan bekleyemeyiz. Çünkü orada bu gibi bahislerle zihin yormayı kabul edecek olanlar yoktur; onlar şimdi Türk milletinin sırtında bir Darülfünun saltanatı kurmakla meşgul bulunuyorlar. Varsın onlar istediklerini yapsınlar, biz de kendi gücümüzün yettiği nispette kendi başımızın çaresine bakmaya çalışalım.*”. Muhittin Birgen’in hayatı ve Meslek’teki yazıları için bkz. Zeki Arkan, **Tarihimiz ve Cumhuriyet** (Muhittin Birgen 1885-1951), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997

¹²⁹ Bu aşamada Maarif Vekaleti Darülfünunda esaslı bir ıslahat yapılması görüşündedir. Bu amaçla yeni bütçeyle birlikte bir proje hazırlanmıştır. Ancak varolan kanuna göre, bu yetki Maarif Vekaletinde değil, Darülfünuna ait olduğundan projenin ya Heyet-i Vekile kararı veya bütçe ile birlikte bir kanun layihası şeklinde TBMM’ye sevk edilmesi düşünülmektedir. Bu durumda karar Heyet-i Vekileye bırakılmaktadır. Bkz. “Darülfünunda İslahat” **Cumhuriyet**, 22 Mart 1930

¹³⁰ “Çağlayangil Anlatıyor” (Altan Öymen Sordu, İhsan Sabri Çağlayangil Yanıtladı), **Milliyet**, 10 Aralık 1984

¹³¹ **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1930

önerisi pek çok gazeteci ve bilim adamı tarafından desteklenirken Darülfünun çevresinde tepkiyle karşılandı. Darülfünun Emni Muammer Raşit Bey, verdiği yanıtta Hakkı Bey'in yazılarında yanlışlıklar olduğunu belirtir. Özellikle Darülfünunun kapatılması ve yerine yenisinin açılmasına şiddetle karşı çıkar. Darülfünunu yıkmamanın ve yeni bir öğretim kadrosunun oluşturulmasının mümkün olmadığını “*hoca ve müderris mantar gibi yerden bitmez*” sözleriyle eleştirir.¹³²

Maarif Vekili Esat Bey, 14 Ağustos 1931’de gazetelere verdiği demeçte, hükümetin bütçeye Darülfünunda yeni teşkilat ve ıslahat için on bin lira tahsisat koyduğunu belirtir. Hükümete Darülfünunda çağdaş bir düzenleme yetkisi verilmiştir. Islahat için Avrupa’dan uzman getirilecektir. Davet edilen İsviçre Gelf Üniversitesi Profesörlerinden Albert Malche 16 Ocak 1932’de Türkiye’ye gelmiştir. Albert Malche önce Mart ayına kadar incelemelerde bulunmuş ve 29 Mayıs 1932’de hükümete sunduğu raporunda Darülfünun’da gördüğü eksiklikleri belirtir. Özellikle ders programlarında her yıl aynı şeylerin tekrarlandığı ansiklopedik bilgilerin aktarıldığını belirterek, hiçbir ders Ortaçağ geleneği içinde verilmemelidir diyor, bilimsel araştırmaların artırılması gerektiğini vurguluyordu.¹³³

Profesör Malche raporunu verdiği günlerde gazetelere verdiği demeçte “Darülfünun için ne iyi ne de fena diyemem” şeklinde bir açıklamada bulunuyordu¹³⁴ ancak raporunu inceleyen Türk yönetimi tarafından bu konuda karar verilmiştir. Mustafa Kemal’in incelediği rapor üzerine “İstanbul Darülfünunu lağvolunmuştur; yerine İstanbul Üniversitesi tesis olunacaktır... Bunun tesisine Maarif Vekaleti memurdur...” notları düşülmüştür.¹³⁵

Raporu değerlendirme ve gerekli düzenlemeleri gerçekleştirme görevi yeni eğitim bakanı Dr. Reşit Galip Bey’e verildi.¹³⁶ Profesör Malche’da hazırlanan raporun uygulanması için Bakanlık bünyesinde teknik danışman olarak görevlendirilir. Eğitim Bakanlığınca Profesör Malche’ın danışmanlığında bir komisyon çalışmalara başlamıştır. Maarif Vekili raporun verilmesinden yaklaşık bir yıl sonra, Darülfünun

¹³² **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1931

¹³³ Başgöz, **a.g.e.**, s. 186-187; Saadet Tekin, “Dr. Reşit Galip ve Üniversite Reformu” **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C.1, Sayı: 2, Yıl. 1992, s. 188-189

¹³⁴ **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1932

¹³⁵ Rapordaki notlara işaret eden Özen, **a.g.m.**, s. 266

¹³⁶ M. Fethi Ülkü, “Reşit Galip” **Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri**, Editörler: Hüseyin Cırılı, Bahir Sorguç, Unesco Türkiye Milli Komisyonu, Ankara, 1987, s. 244.

çalışmalarında sorununun kökünden çözüleceğini açıklamaktadır.¹³⁷ Bu kararlar ışığında, hükümet Darülfünunun kapatılarak yerine yeni esaslarda İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasına karar vermiştir. Hükümetin konuyla ilgili teklifi bir kanun tasarısı olarak TBMM'ye sunulmuştur. Önce encümenlerin incelenmesine bırakılan tasarı çok geçmeden TBMM'de gündeme alınmış ve 31 Mayıs 1933'te herhangi bir görüşme yapılmadan encümenlerden geldiği haliyle kabul edilmiştir. Kabul edilen 6 Haziran 1933'te yayınlanan 2252 sayılı kanunun birinci ve ikinci maddesine göre: İstanbul Darülfünunu ve ona bağlı bütün müesseseler kadro ve teşkilâtlarıyla beraber 31 Temmuz 1933 tarihinden mülga olmuştur. Maarif Veliliği 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren İstanbul Üniversitesi adıyla yeni bir müessese kurmaya memur edilmiştir. Maarif Vekaleti, yeni üniversitenin teşkilâtına ait kanun tasarısını en geç 1 Nisan 1934 tarihine kadar TBMM'ne getirmekle görevlendirilmiştir.¹³⁸

Maarif Vekili Dr. Reşit Galip, 31 Temmuz 1933'te Anadolu Ajansına verdiği demeçte Darülfünunun kaldırılmasının gerekçesini şöyle açıklamıştır:

“Memlekette siyasî, içtimaî büyük inkılâplar oldu, Darülfünun bunlara karşı bitaraf müşahit kaldı. İktisadî sahada esaslı hareketler oldu, Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu, Darülfünun yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti. Harf inkılâbı oldu, öz dil hareketi başladı, Darülfünun hiç tınmadı. Yeni bir tarih telâkkisi, millî bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı, Darülfünunda buna bir alâka uyandırabilmek için üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak لازم geldi. İstanbul Darülfünunu artık durmuştu. Kendisine kapanmıştı. Vustai bir tecerrüt içinde haricî âlemden elini ayağını çekmişti.

Türk camiasının hayat seyri içinde bu kadar tecerrüt halinde kalabilen İstanbul darülfünunu dünyanın başka yerlerindeki ilim hareketlerine karşı da bittâbi, yakınlık ve alâka gösteremezdi. Ve bunlardan da uzak kaldı. İstanbul Darülfünunu ilmî taharri ve tetkikler için bir faaliyet sahası olmadı. Şahsi mesasi için fırsat ve imkânlar veren bir çalışma muhiti haline giremedi. Tedrisatın tarz ve usulünü mümasil garp müesseselerindeki tarz ve usullere uygun bir hale getiremedi. Türkiye gibi radikal bir inkılâp memleketinde vatanın müstakbel zimamdarlarının terbiyesi;

¹³⁷ **Milliyet**, 11 Mayıs 1933

¹³⁸ Ayas, **a.g.e.**, s. 276-277

hayattan bu kadar uzak kalan, inkılâbın seyrinden bu kadar geride duran bir müesseseye artık daha uzun müddet tevdi edilemezdi."¹³⁹

Dr. Reşit Bey'in Darülfünunun kaldırılmasıyla ilgili belirttiği gerekçeler aynı zamanda yeni üniversiteden beklentilerin de ne yönde olduğunu açıkça tayin eder. Darülfünunun kaldırılmasında etken olan, dönemin düşünce yapısında üniversite kavramıyla doğrudan bağlantılıdır. Burada çağdaş ve devrimci bir üniversite yaratılması kadar "milli" esaslarda olması da belirleyici bir kriterdir. 1933'te yazdığı makalesinde Mehmet Saffet, dünyada üniversitelerin gelişim sürecini anlatırken 19. yüzyılda milliyetçilik düşüncesinin üniversitelere girdiğine değinir. Üniversitelerde klasik ve hümanist ilkelerin, artık milli bir ruh ve demokrasinin gelişimine yarayan bir anlam kazanarak, Skolastik şekil ve düşüncenin yerini aldığını vurgular. Türkiye'deki üniversite inkılabının nedenleri de burada yer alır: "Kozmopolit ve skolastik" bir mahiyet taşıyan Darülfünun yerine yeni üniversitenin üç karakteri olacaktır.

1-Milli ve inkılâpçı

2-Bilimsel zihniyetli ve araştırmacı

3-Klasik dil ve edebiyata önem veren.¹⁴⁰

İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşuyla ilgili düzenlemeler sürdürülmüş kadrosu oluşturulmaya çalışılmıştır. Yeni düzenlemelerle Darülfünun öğretim üyelerinin bir kısmı üniversite dışında bırakılmıştır; bir kısmı emekliye ayrılırken, bir kısmı başka görevlere verilmiştir. Yeni kadro oluşturulması sırasında; Almanya'da kurulan nasyonel sosyalist iktidarın oluşturduğu baskılardan dolayı ülkelerini terk etmek zorunda olan Alman öğretim üyelerinin oluşturduğu "Yurt dışındaki Alman bilim adamları yardım cemiyeti"yle temasa geçilerek yaklaşık kırk kişinin Türkiye'de görev almaları sağlanmıştır. Bu yolla Türkiye'ye gelen Alman bilim adamlarının çoğu İstanbul'da görev almışlardır.¹⁴¹ Yabancı bilim adamlarının derslerinin öğrencilere aktarılması için Avrupa'da eğitim görmüş Türk gençler onların yardımcılıklarına atanmışlardır. 18 Kasım 1933'te törenle açılan İstanbul Üniversitesinde 32'si Alman olmak üzere 38 yabancı profesör yer alıyordu.

¹³⁹ M.E.S.D., C.II, s. 142-143

¹⁴⁰ Mehmet Saffet, "Üniversite İnkılâbı" **Ülkü**, C.II, Sayı: 7, Ağustos 1933, s. 8-15

¹⁴¹ Türkiye'ye gelen Alman ve Avusturyalı bilim adamlarının çalışmalarıyla ilgili bkz. Horst Widman, **Atatürk Üniversite Reformu**, (Çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981

İstanbul Üniversitesinin açılış töreninde konuşma yapan yeni Maarif Vekili Yusuf Hikmet (Bayur) Bey, “*Yurdumuzun en büyük bilgi evini açıyoruz*” sözleriyle başladığı konuşmasında Yeni kurulan İstanbul Üniversitesi için, hükümetin hiçbir fedakarlıktan kaçınmadığını, dünyanın en büyük bilim adamlarından istifade çaresini bulduğunu belirtmiştir. “Hükümetin en yeni ve mükemmel tedris vasıtalarını ısmarlamıştır ve ülkenin en değerli unsurlarını iş başına geçirmiştir” sözlerinden sonra bu kadar önemli bir işin bu kadar kısa bir sürede eksiksiz olmayacağına değinerek uzun zaman geçmeden eksiklerin ortadan kaldırılacağına çalışacaklarını ifade eder. İstanbul Üniversitesi rektörü Dr. Neşet Ömer Bey’de nutkunda “Gazi’nin sevgisile bir tek kalp olarak çarpan” daima ileriye yönelen laik, milli ve devrimci esaslarda bir gençlik yetiştirmek, “Üniversitemizin mukaddes vazifesidir” sözleri yer almıştır.¹⁴²

Darülfünunun kapatılması ve İstanbul üniversitesinin açılmasıyla Ankara yönetiminin eğitim siyaseti ilkelerinin, tüm ülkede, ilk öğretimden üniversiteye bütün öğretim kademelerinde hakim olması sağlanmıştır. Aynı zamanda Eğitim Bakanlığının üniversite üzerinde belirleyici konumu güçlenmiştir. Bu değişikliğin sonucunda ortaya çıkan durum şöyle özetlenebilir:

-Üniversite ile Türk Devrimi ilişkisi sağlanmıştır. Çalışmalarına başlayan yeni üniversitede “Devrim Tarihi Enstitüsü” kurularak bu ilişki güçlendirilmiştir.

-Üniversite’nin ülke meseleleri üzerinde araştırmaya yöneltmesi yoluyla, toplumla üniversite arasında bir bağ kurulmak istenmiştir. Bunun için bir Ulusal Ekonomi ve Toplum Bilim Enstitüsü, Kimya Enstitüsü ve Coğrafya Enstitüsü kurulmuştur.

-Hükümet İstanbul Üniversitesi üzerinde çok sıkı bir kontrol yetkisine sahip olmuştur. Üniversitede gerek idari, gerek mali konularda özerklik ortadan kalkmıştır. Üniversite rektörü, genel sekreter, profesör ve doçentlerin atanma ve işten çıkarılma hakları Eğitim Bakanlığına verilmiştir.

-Yeni üniversite de eski eksikliklerin ve yoklukların içinde kuruluyordu.¹⁴³

¹⁴² **Ayn Tarihi**, No:1, İkinci Kânun 1934, s. 6-12, **M.E.S.D.**, C.II, s. 153

¹⁴³ 26 Teşrinievvel 1934 tarihli “Maarif hakkında lâyihai kanuniye Esbabı mucibe mazbatası”nda İstanbul Üniversitesinin ıslahı ve geliştirilmesi yönündeki gayretlerin takdire değer olduğu belirtilmekte ancak bugün üniversiteden beklenen faydaların sağlanamamasının üç sebepten ileri geldiği ifade edilmektedir. Birinci çeşit sebepler: Mevcut liselerden mezun gençlerin öğretim üyelerinin derslerini takip etmek için yeterli eğitimden geçmemiş olmaları ve yabancı dil

-Üniversite eski zihniyetin yıkılması adına köklü bir değişimle yenilenmiş ancak yerine yeni ve yaratıcı bir gelenek hemen kurulamamıştır.¹⁴⁴

Hükümetin ve dönemin tek partisi olarak CHP'nin İstanbul Üniversitesine ilgili, denetleyici konumu sonraki dönemlerde de devam etmiştir. 30 Aralık 1937'de Kültür Bakanlığında CHP Genel Sekreterliğine sunulan "Protokol"de İçişleri Bakanı ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Tüze Başkanı Şükrü Saraçoğlu, Sağlık Bakanı Dr. Hulusi Alataş, Kültür Bakanı Saffet Arıkan'dan oluşan Bakanlar komitesince İstanbul Üniversitesinin genel durumunu incelemek üzere toplanmıştır. Toplantıda; önce üniversitenin bir Avrupalı uzman tarafından tetkik ettirilmesi önerisi, doğuracağı bir çok ve siyasi ve idari mahzurlar görülerek reddedilmiştir. İçişleri Bakanı ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya, verilen izahat ve raporlar sonucunda durumun memnuniyet verici olduğunu belirtirken, eksikliklerin zamanla giderileceğini ve basının bu gelişme şevkini kıracak mahiyette yayından sakınması gerektiğini vurgular. Görüşmeler sonucunda özellikle basında "selahiyetli olmayan kalemler" tarafından üniversitenin bilimsel ve öğrenci disiplini yönünden eleştirisinin doğru olmadığı bu konuların sadece Üniversite profesörler meclisi ve Kültür Bakanlığı'na ait olduğu ve bu konularda basına yazı yazdırılmamasına karar verilmiştir.¹⁴⁵

d. İnkılâp Enstitüsü ve Dersleri

CHP'ye, 1931 Kurultayında kabul edilen "altı ok"la ideolojik bir temel oluşturulmaya çalışıldı. Parti, siyasi alanda oluşturulan bu ideolojinin; ekonomik, toplumsal, kültürel alanda uygulanmasını öncelikle eğitim aracılığıyla benimsetmeye yöneldi. Altı ilkenin bütünlüğünü ve gelecekte de izlenecek siyasetin yönünü tayin eden "inkılâpçılık (devrimcilik)"*, "Türk İnkılâbı ve/veya Atatürk İnkılâbı"nın da ne olduğunun bilinmesi ve her şeyden önce benimsenmesi anlamını da içeriyordu.

bilmemeleri. İkinci çeşit sebepler: Üniversitede eğitim için gerekli ders vasıtalarının, bina, eşya, vs. ihtiyaç derecesinde hazırlanmamış olmasıdır. Üçüncü çeşit sebepler: Hükümetin üniversite için yeterli tahsisat koymuş olmasına karşın memurlardan bazılarının efali ve harekâtı, zihniyeti ve hissiyatı sonucunda öğrencilerin mağdur edilmesidir. Bkz. **B.C.A. CHP Kataloğu**, Fon: 490.01, Yer: 1198.201.1

¹⁴⁴ Başgöz, **a.g.e.**, s. 188-189; Turan, **a.g.e.**, s. 78-79

¹⁴⁵ **B.C.A. CHP Kataloğu**. Fon: 490.01, Yer: 1198.201.14

* İnkılâp ve/veya devrim kavramı bugün Türkiye'de birbirinin yerine geçen bir içerikte kullanılmakla birlikte, bu konuda kesin bir uzlaşmaya varılmış değildir. Benim tercihim devrim kelimesi olmakla birlikte dönemin kaynaklarında 1935'ten önce inkılâp sonra devrim kullanıldığı için farklılık yer almaktadır. Alıntı yapılan bazı yazarların tercihleri de metinde farklı kullanımlara yol açmaktadır.

Atatürk, Türk Devriminin ulusla bütünleştiği oranda başarılabilirliği ve yaşayabileceğine işaret etmektedir. “İnkılâbın hedefini kavramış olanlar daima onu korumaya muktedir olacaklardır” sözleriyle inkılabı inandıran insanlar gereğini belirtmektedir.¹⁴⁶ Bunun için, devrimle bütünleşmesi ve inanması istenen insanlar topluluğunu oluşturan ulusa, devrimin ne olduğu anlatılmalıydı. CHP’nin 1927 Kurultayında Mustafa Kemal’in “Büyük Nutuk”u Türk Devriminin ne olduğunun anlatılması açısından büyük önem taşır. Nutuk’un “Gençliğe Hitabe” bölümüyle sona ermesi, devrimin gençlere emanet edilmesi anlamını da taşıyordu. Devrimin emanet edildiği gençlere öncelikle Türk devrimi ve ilkelerini öğrenmeleri, benimsemeleri doğrultusunda bir eğitim verilmesi düşüncesi 1930’lardan sonra uygulansa da, başlangıcına ait temeller öncesinde ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal, 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebini açarken yaptığı konuşmada Türk Devrimi’ni tanımlaması bu açıdan önemlidir.¹⁴⁷

Yüksek öğretimde “İnkılâp Derslerinin” konulması Dr. Reşit Galip Bey’in Eğitim Bakanlığı¹⁴⁸ döneminde gündeme gelmiştir. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti genel sekreteri olan Dr. Reşit Bey, Türk tarihi ve medeniyetinin araştırılması çalışmalarında, özellikle Türkiye Cumhuriyeti ve inkılâpları belgelere dayalı olarak yazmak konusuna önem vermektedir. Türk Tarih Kurumu çalışmalarında IV. Cildi oluşturan Cumhuriyet dönemi tarihini, Tefvik (Bıyıklıoğlu) ile birlikte hazırlamıştır. Aynı zamanda Eğitim Bakanlığı bünyesinde Türk gençliğini inkılâpçı bir terbiyeyle yetiştirmek konusunda çalışmalar başlatmıştır. 1932 yılında bu konuda bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyonunda o dönemde hem tarih çalışmaları içinde yer alan hem de Kız Lisesinde Tarih ve Yurt Bilgisi dersleri veren Afetinan, ayrıca Talim Terbiye başkanı ve Basın Yayından bir temsilci yer almıştır. Reşit Galip, komisyonunda bulunanlardan devrim konularını araştırmak üzere bir kuruluşa ihtiyaç olduğunu ve

¹⁴⁶ Ergün Aybars, “Atatürk ve İnkılâpçılık” **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C.1, Sayı: 2, Yıl: 1992, s. 11

¹⁴⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Teşrinisani 1925

¹⁴⁸ İsmet Bozdağ, **Atatürk’ün Sofrası**, (Kervan Yayınları, İstanbul, 1975, s.77-86) kitabında Dr. Reşit Galip’in Eğitim Bakanlığına getirilişini anlatmaktadır. Özetle; Dr. Reşit Galip, esas mesleği doktorluk olduğu halde tarih, edebiyat ve dil çalışmalarına büyük önem veren bir devrimcidir. CHP Parti Meclis üyesi olarak Halkevleri çalışmalarında büyük emek sarf etmekte ve titizlik göstermektedir. Atatürk’ün sofrasına davet edildiği bir akşam Eğitim Bakanı Esat Bey’in halkevleri çalışmalarını destelemediğinden şikayet eder. Mustafa Kemal, başta hocası da olan Esat Bey hakkında konuşmasına tepki göstermiş ancak birkaç ay sonra Ankara Radyosunda Reşit Bey’in “Halkevleri ve Devrimler” konulu konferansını tebrik etmek üzere tekrar sofraya çağrıldığında Milli Eğitim Bakanlığına getirilmiştir.

bunun için plan yapılmasını ister. Afetinan, komisyon halinde çalıştıklarını ve bir program tasarısını bakanlığa takdim ettiklerini belirtir. Komisyonun sunduğu rapor doğrultusunda yeni üniversitede “İnkılâp Enstitüsü” kurulması planlanmaktadır. Tasarıda ayrıca, üniversite eğitiminin önemli bir parçası olarak Türk İnkılâp Enstitüsü eğitiminin yer alması ve öğrencilerin mutlaka buradaki eğitimden geçmesi gerekliliği belirtilmiştir.¹⁴⁹

Darülfünun’un kapatılış amacı ve yerine İstanbul Üniversitesinin kuruluş sürecinde öncelikli amaç yeni üniversiteyi devrimle bütünleştirmektir. Nihayetinde bu amacı özel bir çalışma alanıyla pekiştirmek, “İnkılâp heyecanını ve yaratıcılık ateşini bütün gençliğin bağrında tutuşturmak” amacıyla, Dr. Reşit Galip Bey’in Türk gençliğine inkılâpçı bir terbiye verme düşüncesi yeni üniversitenin açılış sürecine dahil edilmiştir.¹⁵⁰ Dr. Reşit Galip, yeni üniversite hakkında basına verdiği demeçte, üniversiteye bağlı enstitüler arasında “Türk İnkılâbı Enstitüsü”nün de yer aldığını belirtmiş ve enstitünün kuruluş amacını şöyle açıklamıştır:

“Türk inkılâbının ideolojisini yeni üniversite işleyecektir. Bu maksatla kurulan Türk İnkılâbı Enstitüsü, Üniversitenin en mühim cihazı ve bu cihaz yalnız orada çalışanların değil, yalnız bağlı bulunduğu Edebiyat Fakültesinin değil, talebesinden profesörüne kadar bütün üniversitenin, bütün cumhuriyet münevverlerinin, bütün memleketin malıdır. Herkes onun talebesidir. Ve herkes onun profesörü olabilir. O, inkılâp aşk ve imanının kürsüsü olacak, hangi fakülteden olursa olsun, her talebe ancak orada bir imtihan geçirdikten sonra diploma almağı vazife ve şeref bilecektir. İnkılâp Enstitüsününün siyasi, hukuki, adlî, içtimaî, iktisadi, malî sahalarda ve umumî surette milli kültür sahalarında Türk inkılâbını doğuran sebepleri, Türk inkılâbının ana unsurlarını, prensiplerini, inkılâptan doğan Türk istikbalini her safhasında tetkik edecektir.”¹⁵¹

İstanbul Üniversitesi’nin açılış hazırlıkları sürecinde, İnkılâp Enstitüsünde verilecek dersler için daimi hocalığın bulunmayacağı, derslerin iki aylık devreler halinde ve “İnkılâp hareketlerinde ehemmiyetli vazifeler ifa etmiş olan zevatın” fahri olarak, hocalık yapmaları şeklinde olacağı ilan edilmektedir. İnkılâp enstitüsünün her

¹⁴⁹ Afetinan, **Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler**, İkinci Bası, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1968, s. 208-212

¹⁵⁰ “İnkılâp Enstitüsü” **Varlık**, C.1, Sayı: 1, Temmuz 1933, s. 16

¹⁵¹ **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1933; ayrıca bkz. **M.E.S.D.**, C.II, s. 145-146

devresine ait hocalar hükümet tarafından üniversiteye bildirilecektir. Ayrıca dersler sadece üniversite öğrencilerine yönelik değil, eğitim ve öğretim kadrosu da verilen derslerden sertifika almakla yükümlü olacaktır.¹⁵² 18 Kasım 1933'te üniversitenin açış nutkunda Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bey, İnkılâp Enstitüsünün önemine değinmiş, Türk Devriminin gelişimi sürecinde karşılaşılan zorluklara belirttikten sonra, *“bu his genç nesillerin ruhuna ne kadar derin surette girerse cumhuriyet o kadar sağlam, yani vatan o kadar yüksek ve kuvvetli olur”* demiştir.¹⁵³

İstanbul Üniversitesi İnkılâp Enstitüsünün ilk dersi, 4 Mart 1934 tarihinde verilmiştir. İlk dersi veren Maarif Vekili Yusuf Hikmet Bey, aynı zamanda derslerin kimler tarafından ve hangi konularda verileceğini açıklamıştır. Derslerin askeri bölümü Recep Bey, hukuki değişimler Mahmut Esat Bey, iktisadi bölüm Yusuf Kemal Bey ve dış siyaset bölümü Eğitim Bakanının kendisi tarafından verilecektir.¹⁵⁴

4 Mart'ta Maarif Vekili'nin dersiyle başlayan “İnkılâp Dersleri” belirlenen isimlerce verilmeye başlanmıştır. 8 Mart 1934'te Mahmut Esat Bey ilk dersini vermiş, 10 ve 20 Mart'ta dersini vermeye devam etmiştir. 12 Mart'ta Yusuf Kemal Bey ve 16 Mart'ta CHP Genel Sekreteri Recep Bey ilk dersini vermiştir.¹⁵⁵

Mart ayında İstanbul'da verilmeye başlayan derslerin Ankara'da da gerçekleştirilmesi istenmiştir. Bu düşüncesi doğrultusunda 20 Mart 1934 tarihinde Ankara Halkevinde İsmet Paşa tarafından “Türk İnkılâbı Üzerinde Umumi Görüşler” başlıklı bir konferans verilmiştir. Partinin ilkeleri arasında yer alan “inkılapçılık” düşüncesine paralel bir içerikte yaptığı konuşmasında, devam etmekte olduğunu vurguladığı devrimin, tarihsel temellerine değinerek Kurtuluş Savaşı'nın yabancı işgaline karşı verilen mücadelenin yanında, Osmanlı devleti ve düzenine karşı verildiğini belirtir. Ayrıca konuşmasında işgallere karşı direniş mücadelesinin, aynı zamanda Osmanlı düzeninin de ortadan kaldırılması olduğunu ve devrimin Osmanlı geçmişi ve ıslahat girişimlerinin bir devamı ve gelişimi olmadığını ifade eder.¹⁵⁶

¹⁵² **Cumhuriyet**, 12 Teşrinisani 1933

¹⁵³ **M.E.S.D.**, C.II, s. 155

¹⁵⁴ **Cumhuriyet**, 5 Mart 1934

¹⁵⁵ “Hadiselerin Takvimi”, **Ayın Tarihi**, No: 4, Nisan 1934, s. 1-4. Ayrıca Nisan ve Mayıs aylarında da İstanbul ve Ankara'da verilen dersler devam etmiştir. Bkz. Nisan ayında verilen dersler için “Hadiselerin Takvimi” **Ayın Tarihi**, No: 5, Mayıs 1934, s.1; Mayıs ayında verilen dersler, “Hadiselerin Takvimi” **Ayın Tarihi**, No:6, Haziran 1934, s.1

¹⁵⁶ “İnkılâp Kürsüsünde İsmet Paşanın Dersi”, **Ülkü**, C. III, Sayı: 14, Nisan 1934, s. 81-82

Sonraki yıllarda da aynı kişilerce hem İstanbul hem Ankara’da devam eden derslerin, yaygınlaşması ve daha çok kişi tarafından öğrenilebilmesi için kitap şeklinde bastırılması istenmiştir. CHP Genel Sekreterliğince, Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt, Hikmet Bayur ve Yusuf Kemal Tengirşenk’e gönderilen yazılarda bunun gerekliliği şöyle ifade edilir: “*Türk inkılâbını, Kemalizm esaslarını ve Cumhuriyet Halk Partisinin prensiplerini muhtelif safhaları ve cepheleri ile yaymak ve anlatmak Partimizin esaslı vazifelerindedir. Bu maksatla İnkılâp kürsülerinde yüksek tahsil gençliğine vermekte olduğunuz dersler bu mevzuun kıymetli ve mümtaz bir kısmını teşkil etmektedir. Bu derslerimizin memleket içinde daha çok yayılması ve milletçe faydalanmaya arzedilebilmesi için kitap veya broşür halinde bastırılıp dağıtılmasını faydalı ve lüzumlu görmekteyim.*”¹⁵⁷ Verdiği dersleri kitap haline getiren ilk kişi Recep Peker’dir. Peker’in “İnkılâp Dersleri” adını taşıyan kitap önce 1935 ve 1936 yıllarında basılmıştır.¹⁵⁸

Bu dönemde CHP içinde en etkili isimler arasında yer alan Recep (Peker) Bey’in dersleri oldukça önemlidir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin Genel Sekreteri Recep Peker bir anlamda partide Mustafa Kemal, İsmet Paşa’dan sonra üçüncü kişidir. Üstelik partiye doktrin oluşturma çalışmalarında etkili bir isimdir. Bu açıdan Recep Bey’in verdiği dersler 1931 ve 1935 Kurultayları arasında parti doktrinin geliştirilmesi sürecine denk gelir. Bu açıdan kendisinin de belirttiği gibi anlatacakları klasik bir tarih dersi olmayacaktır ve derslerin amacı şöyle açıklanır: “*İnkılap devrini yaşamış, o devri hazırlamış insanların ruhunda en kuvvetli ileri hareket unsuru olan sıcaklığı ve heyecanı, ulusal çalışma hayatına çıkacak olan genç Türk nesillerine, yeni unsura aşılacaktır ve onları yaşadığımız inkılâp prensipleriyle yetiştirip vazifeye hazırlamaktır.*”¹⁵⁹ Derslerin dağılımında askeri bölümün Recep Peker tarafından anlatılması esası kabul edilmiş ancak Peker, derslerini siyasal sistemler ve Türkiye’deki siyasal sistem üzerinde oluşturmuştur. Bu nedenle derslerinde dünyadaki ideolojik gelişmeler, siyasal partiler yer almıştır. Birinci dersinde, Türk İnkılâbının özgünlüğü ve önemine değinen Peker, inkılabı; “*bir sosyal bünyeden geri, eğiri, fena, eski, haksız ve Zaralı ne varsa bunları birden yerinden söküüp onların yerine ileriye, doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı koymak*” olarak tanılamaktadır.

¹⁵⁷ B.C.A., CHP Kataloğu, F.490.01- Y.1198.201.12.

¹⁵⁸ Bkz. Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984

¹⁵⁹ Peker, a.g.e., s. 13

Ancak Peker'e göre; inkılabın tamamlanması için inkılabın "bilgi ve inanca dayanan" bir sevgi ile "şuur" halinde kökleşmesi gereklidir. İnkılap derslerinin amacı da budur.¹⁶⁰

Mahmut Esat Bey, 1937 yılında derslerini kitap haline getirmeye çalışmış ancak, 1940 yayınlanmıştır.¹⁶¹ Kitabın başlangıcında şiir dizelerini andıran Atatürk'e ithaf edilen ifadelerde; eserini anlatmaya çalıştığını belirtir. Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker'in inkılâp kavramı yerine ihtilal kavramını tercih ederek kitabını "Atatürk İhtilali" olarak adlandırmıştır. Kitap iki bölüm halinde, birinci kısımda "ihtilallerin felsefesi", ikinci kısımda "hak anlamı karşısında ihtilal, ihtilal bir hak mıdır?" şeklinde hem dünyadaki hem Türk tarihindeki, uzun tarihi süreç içinde, Atatürk ihtilalini değerlendirmektedir.¹⁶² Ayrıca Akşin'in belirttiği gibi, sonradan yazılmış, bu konularla ilgili oldukça fazla sayıda ekler bölümü kitapta yer almıştır.

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından sonra, 1940'lara kadar yüksek öğretim kurumlarının son sınıflarında konferanslar şeklinde verilen inkılap derslerinin, düzenlenmesi amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Derslerin yine yüksek öğretim kurumlarında, "İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti" adı altında verilmesi ve bu konular üzerinde inceleme ve araştırma yapmak üzere, ayrıca bir de "İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Enstitüsü"ne karar verilmiştir.¹⁶³ Böylece, daha önceden dört kısma ayrılarak verilen İnkılâp Tarihi derslerinin, bir bütün verilmesi amaçlanmıştır. Yeniden düzenlenen derslerle, öğrencilere, şu noktalar öğretilmesi hedeflenmiştir: 1- Türk vatanının, çok çetin şartlar içinde ecnebi istilâsından kurtulması, 2- Yeni Türk Devleti'nin kurulması ve yükselmesi için büyük şeflerimizle elbirliği yapan milletimizin çalışması, 3- Türk cemiyetinin medeni inkılâp merhaleleri, 4- Türkiye Cumhuriyeti rejiminin sağlam ve sıhhatli bünyesi.¹⁶⁴ 15 Nisan 1942'de TBMM'de kabul edilen kaç sayılı bakanet yasayla "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü" kurulmuştur.

¹⁶⁰ Peker, **a.g.e.**, s. 17-18

¹⁶¹ Sina Akşin'in ifadesine göre; Mahmut Esat Bozkurt'un kitabı, 1934 yazılmaya başlanmış, 1937 dolaylarında tamamlanmış sonra 1941'e kadar "Ekler" bölümü yazılmıştır. Bu nedenle kitabın 1940 olan basım tarihi gerçek dışıdır ve 1941 basılmış olması ihtimali daha yüksektir. Bkz. Sina Akşin, "Bozkurt ve Peker'in Devrim Tarihi Ders Kitapları" **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C.II, Sayı: 4-5, Yıl: 1994-1995, s. 233-234

¹⁶² Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

¹⁶³ İsmet İnönü, 1 Kasım 1941'de, TBMM'nin Altıncı dönem üçüncü toplantı yılını açarken konuşmasında enstitünün kurulacağını açıklamıştır. Bkz. **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946, s. 365-366

¹⁶⁴ Enver Ziya Karal, "Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü" **Ülkü**, Yeni Seri, C.I, Sayı: 5, I.Kanun 1941,s. 6-7

e. Köy Eğitimi Ve Öğretmen Kanunu

1933'te Cumhuriyet'in onuncu yılı tüm ülkede büyük bir coşkuyla kutlanmış, aynı zamanda on yıllık geçmişin değerlendirilmesi yapılmıştır. Aradan geçen on yılda önemli devrimler gerçekleştirmiş ancak halkın yaşamında istendiği ölçüde bir değişme sağlanamamıştır. Ekonomik ve sosyal alandaki sorunlar olduğu gibi eğitimde de tüm düzenlemeler ve çabalar yenilikleri bir ölçüde kentlere kadar ulaştırabiliyordu. 1930'larda üzerinde sıkça durulan, Halkevlerinin kuruluşu, İstanbul Üniversitesi ve İnkılâp Derslerinde olduğu gibi ortak bir amaç ortaya çıkıyordu: Yapılan devrimi yerleştirmek, korumak, ilkeleri ve ideolojisi doğrultusunda homojen bir kütle yaratmak. Bu esaslar sadece önderler değil eğitimciler tarafından da tekrarlanıyordu: Emin Soysal'ın köy eğitiminin gereklerinde dile getirdiği sözlerde benzer bir içerik taşıyordu:

“Hepimiz biliriz ki inkılâp yapmaktan ziyade, yapılan inkılâbı yaymak, sevdirmek ve kökleştirmek daha zordur. Bunun için uzun ve sürekli çalışmaya ihtiyaç vardır. İşte Türk vatanında yapılan büyük inkılâpları, büyük değişiklikleri her türlü bora ve fırtınalardan korumak ve onları ebedileştirmek için ilk şart, inkılâba esas olan umdeleri en az bir zaman içinde vatanın dört bucağına yaymak ve onları geniş halk kütlesine sevdirmektir. Bu, inkılâbın kökleşmesi demektir.

Kök, şehirlerde değil, köylerde.

Bundan sonra ikinci büyük vazife gelir: Yapıcılık! Bu, sevdiren ve sevilen terakki prensipleri dahilinde çalışmak demektir. Köylüyü kımlatmak, köylüyü her hususta yükseltmek ve bütün Türk köylerini imar ve ıslah etmek, yapıcılığın ana çizgileridir.”¹⁶⁵

1930'lu yıllarda Cumhuriyet yönetiminin köye yönelmesi için başta ekonomik olmak üzere, siyasal, toplumsal ve kültürel pek çok neden mevcuttu. 1929 “Ekonomik Bunalımı” Türkiye ekonomisinde sarsıcı etkiler yaparken başta, tarım üretimini ve köyleri etkilemiştir. Bunalım, toprak dağılımı ve tarım üretimindeki sorunların daha iyi görülmesini sağlamıştır.¹⁶⁶ Ekonomide ve siyasette, Devletçilik, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilkeleri arasında yerini alırken, üretimin en önemli kaynağı köylerde

¹⁶⁵ Emin Soysal, **Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü**, Yeni Basımevi, Bursa, 1943, s. 12

¹⁶⁶ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 167

yaşam aynı sınırlılıklar içinde devam etmektedir. Köylerde yüzyıllardır süren geleneklerin biranda değişmesi kolay görünmüyordu. Türk köyü yoksulluktan ve cehaletten kurtarılmadan devrimin başarı kazanamayacağı düşüncesi 1930'lardan sonra siyasetin, aydınların görüş birliği içinde olduğu ortak bir yaklaşımdır.¹⁶⁷ Halkevleri şubeleri arasında köycülük şubesine yer verilerek, bu çalışmalara dahil edilmiştir.¹⁶⁸ Halkevleri dergilerinde özellikle Ankara Halkevi dergisi Ülkü'de bu konuda pek çok yazılar yayınlanmıştır.¹⁶⁹

CHP'nin 1931 Kurultayında kabul edilen programında “eğitim siyasetimizin temel taşı, cehlin izalesidir” ve “her gün daha fazla çocuk ve vatandaş okutacak bir program takip edilecektir” denilmektedir. Bu siyasetin bir gereği olarak köylerde okul açılması, öncelikle köy çocuklarının ve köylünün eğitimi çözüm bekleyen en önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Kayseri ve Denizli'de açılan “Köy Öğretmen Okulları” girişimi beklenen sonuçları vermemiştir. Mustafa Necati Bey'in eğitim bakanlığından sonra köy eğitimiyle ilgili belirgin bir etkinlik olmamıştır.

Köycülük çalışmalarıyla ilgili önemli bir geçmişi olan Dr. Reşit Galip'in eğitim bakanı olmasından sonra “köyün gelişmesi” konusunun hükümetçe ele alınması gündeme gelmiştir. 1933 yılında köyün sistemli bir incelenmesinin gerçekleştirilmesi, köy öğretmenin Cumhuriyet ve devrim ilkelerine uygun bir tarzda yetiştirilmesi amacıyla; Eğitim Bakanlığı ile Tarım ve Sağlık Bakanlıklarının temsilcilerinin bulunduğu bakanlıklararası “Köy İşleri Komisyonu” oluşturulmuştur. Komisyon, köylerin kalkınması ve köylerdeki eğitim problemlerini inceleyen çalışmalar sürdürmüş ve çalışmalarını bir rapor olarak sunmuştur. Komisyonun raporunda, köy eğitimi için öncelikle, köy öğretmenin niteliklerine dikkat çekilmektedir. Buna göre; Osmanlı zihniyeti, inanış ve yaşam değerlerinin tümünden ortadan kaldırılması için köylerde yeni tipte bir öğretmene ihtiyaç vardır. Geçmişte köylerde tek okur yazar medrese çıkışlı hocadır. Bu kişi hem dini konularda hem de toplumsal ve dünyevi ilişkileri şeriate göre köylüye aktarmaktadır. Meşrutiyet devri sarıklı köy hocasını ıslah etmeye çalışmış ancak başarısız olmuştur. Cumhuriyet devri ise; siyasi ve hukuki yapısıyla tümünden şeriatı ayrılp, çağdaşlık esaslarını

¹⁶⁷ Zafer Torak (Haz.), **Bir Yurttaş Yaratmak**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 52-56; Başgöz, age., s. 157.

¹⁶⁸ **C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, 1932**, s. 18

¹⁶⁹ Özellikle Nusret Kemal (Köymen), tarafından köy ve köycülük değişik boyutlarıyla değerlendirilmektedir.

benimsemiştir. Bunun için eski tipteki sarıklı hocayı ıslah etmek yerine, tümünden yeni tipte bir öğretmen kadrosu yaratmayı amaçlamıştır. Ve gerekirse bu tipte bir öğretmen yetiştirilip köylere gönderilinceye kadar köyü büsbütün öğretmensiz bırakma fikri hareket noktası olarak ele alınmıştır. Nihayetinde medreselerin kapatılmasıyla “kaynağı kuruyan ve kuralları tasfiye edilen” sarıklı okur yazar ortadan kalkmıştır. Bundan sonra, köy eğitimi alanında tüm çabaların amacı, yeni tipte bir öğretmen yetiştirmektir. Rapora göre, yeni öğretmenin nitelikleri şunlar olmalıdır:

“1- Köyün itikatlarına müessir olmak vasfı (inkılâpçılık, laiklik, cumhuriyetçilik)

2- Köyün içtimaî hayatına müessir olmak vasfı (Kanunu Medenin köyde tatbiki ve onun kaidelerinin ailede, köy muâşeretinde, cemiyet ve medeniyet esaslarına yerleşmesi)

3- Köyün maddî veya iktisadî hayatında müessir olabilmek vasfı (köye ileri ziraat usullerini, geniş mal mübadelesini ve tanzim olunmuş pazar münasebetlerini sokabilmek kabiliyeti)

4-Münevver olmak vasfı (iyi ve yetişmiş mektep muallimi olmak, muallimlik mesleğinin bütün kabiliyetlerini iktisap etmiş olmak)”¹⁷⁰

Komisyon çalışmalarında yer alan Şevket Süreyya Aydemir, raporun hazırlanmasından sonra, köy öğretmeni yetiştirmek üzere “Mıntıka Muallim Mektepleri” adıyla yeni okulların açılmasına karar verildiğini belirtiyor. Buna göre, okullar, Türkiye’nin çeşitli yerlerinde, özellikle şehirlerin dışında, köylere yakın yerlerde kurulacaktır. Okullardaki eğitimde uygulamaya yer verilerek dersler yarım gün dershanelerde, yarım gün dışarıda uygulamalı olarak yapılacaktır. Ancak, kısa bir süre sonra Reşit Bey’in bakanlıktan ayrılmasından sonra bu çalışmalar sonuçsuz kalmış ve okulların açılması mümkün olmamıştır.¹⁷¹ Öte yandan halen köylerde görev yapmakta olan öğretmenlerin raporda belirtilen vasıflarda olması için, kurslar, eğitim sergileri ve kongreler düzenlenmesi öngörülmüştür. Bu amaçla, Ankara, İzmir, Bursa ve Adana’da 40 günlük kurslar açılmıştır.¹⁷²

¹⁷⁰ İsmail Hakkı Tonguç, **Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy**, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara, 1998, s. 444-447; Ferit Oğuz Bayır, **a.g.e.**, s. 78-80

¹⁷¹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 373-376

¹⁷² Bayır, **a.g.e.**, s. 82-83

Hükümet çalışmalarında da köy konusunu çeşitli yönleriyle değerlendirecek çalışmalar başlatılmıştı. 1933 yılında hükümet, “halkçılık ve köycülük” eğitimi görmek üzere, Amerika’ya on öğrenci göndermiştir. Öğrencilerin özellikle köyler ve küçük kasabalarda kurslara katılmaları öngörülmüştür.¹⁷³ 1933-1934 yıllarında Türkiye’ye gelen yabancı uzmanlardan oluşan bir heyet, iktisadi alanda geniş ölçüde incelemelerde bulunarak, hükümete ayrıntılı raporlara vermişlerdir. Bu raporlarda, köylerle ilgili kısımda üzerinde durdukları konuların başında köylerdeki eğitim durumu gelmektedir.¹⁷⁴

1934 yılından itibaren CHP gündemine alınan ilköğretim konusu içinde köylerdeki eğitimsizlik belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Mart ayı başında toplanan parti grubu ilköğretim konusunu ele almıştır. Başbakan İsmet İnönü, 13 Mart 1934’te, Cumhuriyet Halk Partisi’nde yaptığı konuşmada, ilköğretimin tüm ülkede gerçekleştirilmesinin başlıca siyasi programları olduklarını belirterek, eksiklerin parti tarafından ele alınmasının gerekliliğini vurgular. Eksiklikleri, öğretmen ihtiyacı, öğretmen maaşları, özel idarelerin yetersizlikleri gibi konunun değişik boyutlarıyla değerlendirir. Eğitimin içinde bulunduğu durumu belirten istatistikler, sorunu tüm gerçeğiyle ortaya koymaktadır. İlköğretimde 13.262 öğretmen çalışmaktadır. Toplam öğretmen miktarının yaklaşık yarısı 6.624’ü şehirlerde, diğer yarısı 6.638’ü köylerde çalışmaktadır. Toplam 6.544 olan okulların 1.143’ü şehirlerde, 5.401’i köylerde bulunmaktadır. Öğrenci sayısı şehirlerde 257.600, köyde 313.180 olmak üzere 570.780’dir. İlköğretimin “*inkılâp prensiplerinin arzu ettiği gibi*” olması için okullarda bir buçuk milyon çocuk olması gerektiğini vurgulayan İsmet İnönü, bu eksikliğin giderilmesi için acil önlem alınmasının zorunlu olduğunu belirtir. Başbakan İnönü, sorunun büyüklüğü, konunun önemi itibarıyla parti tarafından ele alınması gerektiğini ifade eder:

“Meseleyi münhasıran Hükümetçe mütalâa etmeyip de Fırkaya getirdiğimin esaslı sebebi şudur: Görüyorsunuz ki, iş mütalâa edildiği zaman tedbirleri göz önüne, velevki taslak olarak alındığı zaman yalnız hükümet içine girilecek bir mesele değil, Furkanın bütün gayretiyle beraber çalışacağı ve fırka prensiplerinden en esaslılarının

¹⁷³ **B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararları**, Fon: 030.18.01; Yer: 39.61.04. Ayrıca, Ferit Oğuz Bayır köycülük eğitimi almaya Amerika’ya gönderilen bu öğrencilerin Türkiye’ye döndüklerinde İbrahim Yasa hariç, ilköğretim müfettişliği görevlerinde çalışmaya başlayarak köycülük çalışmalarında bulunmadıkları için eleştirmektedir. Bayır, **a.g.e.**, s. 86

¹⁷⁴ Tonguç, **a.g.e.**, s. 448

tahakkuk ettirilmesini istihdaf eden bir faaliyet olduğu içindir. Siz ve memleketteki bütün fırka teşkilâtı ümmilikle mücadele etmek için, icabederse kendilerine kabili tatbik olacak istifadeli yolları tâyin etmek mevkiinde bulunuyorsunuz. İşte bunun için bu müzakereyi yüksek huzurunuzda açıyoruz... Ricam, bu hususta meselenin eksik taraflarını ve acı hakikatleri olduğu gibi memlekete tanıtmaq ve bunun tedavisine cesaretle girişmektir.”¹⁷⁵

İlköğretim konusunun CHP’de ele alınışı ve başbakanın açıklamaları basının gündemine de aynen yansımıştır. Hakimiyet-i Milliye’de çıkan yazıların başlığı ilköğretim olmakla birlikte özellikle köylerdeki eğitim sorunudur. Vurgulanan bir başka unsur, özellikle köyleri de içine alan eğitim meselesinin devrimin gereği olduğudur. Falih Rıfkı, “İlk Terbiye” yazısında şöyle ifade eder:

“Türkiye’de ilk tedrisat davasını en mühim işlerimizin başına geçiren hususiyet, hiç şüphesiz, Köy terbiyesi’dir. Cumhuriyetin ideal Türkiyesi hakikatleşebilmek için, bizim her köyümüz, muasır bir köylü olmalıdır. Hatta biz yapılacak işin başında tahsil kelimesinin terbiye kelimesi ile değiştirilmek lâzım geldiğini söylemek isteriz. Köy hocası yalnız okutan bir adam değil, köyü terbiye eden, köye kulağuzluk eden, köy ölçüsü içinde, onun sıhhi, iktisadi, siyasi, içtimai ve ziraî seviyesini yükselten rehber demektir. Bu rehberin odası, Cumhuriyetin köy nüvesi demektir. Türk çocuklarını terbiye etmek ve köy halkını yetiştirmek, yani Türkiye’nin temelden itibaren maddi ve manevi manzarasını değiştirmek, bizim halkçı inkılâbımızın başlıca prensibi olduğuna şüphe yoktur.”¹⁷⁶

15 Mart 1934’te Ahmet Şükrü “İlk Tahsil”¹⁷⁷ yazısında aynı konuya değinirken, Zeki Mesut, “Tahsil Meselesi”¹⁷⁸ yazısında, eğitimde şimdiye kadar izlenen siyasetin yetersizliğine değinir. Zeki Mesut, ilköğretimin önemine işaret ederken, köydeki eğitimin gayesini, siyasal ideolojinin “halkçılık ve devletçilik” ilkeleri doğrultusunda belirlediği hatlarda tarif eder.

CHP Grubunca oluşturulan komisyon ilköğretim sorunu üzerinde çalışmaya başlamıştır. Komisyon üyelerince sorun uzun boylu incelendikten sonra bir rapor hazırlanarak 11 Ocak 1935’te grup başkanlığına sunulur. Rapor; özellikle ilköğretim

¹⁷⁵ M.E.S.D., C.I, s. 121-125

¹⁷⁶ Falih Rıfkı (Atay), “İlk Terbiye”, **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Mart 1934

¹⁷⁷ Ahmet Şükrü, “İlk Tahsil”, **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Mart 1934

¹⁷⁸ Zeki Mesut, “Tahsil Meselesi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Mart 1934

sorununun öğretmen yetiştirilmesi gereğini ortaya koymaktadır. Hem CHP’den gelen hem de basından gelen ilgi konuyu değişik yönleriyle tarif etmektedir. Ortaya çıkan en önemli gerçek köyler için ayrı bir eğitim siyaseti izlenmesinin gereğidir.

CHP’nin 1935 yılında yapılan Kurultayda kabul edilen programda “Ulusal Eğitim” bölümünde köy okulları ayrı bir başlık halinde kabul edilmiştir. Buna göre; köy çocuklarına kısa zamanda pratik hayat için lüzumlu bilgiyi verebilecek, üç veya dört sınıflıklı köy okulları açılacaktır. Bu okullar çocukları yüksek öğrenime hazırlayan ilk okullardan farklı bir tipte açılacak ve sayıları arttırılacaktır. Bu okullarda çocukların daha olgun yaşta okumaya başlaması ve aralıksız devam etmesi, bu işi devletin askerlik borcu gibi, sıkı tutması gerektiği yer alır.¹⁷⁹

Kurultaya sunulan parti programı taslağının hazırlanışında parti genkurulu üyesi olan Saffet Arıkan’a, Kültür Bakanı (Eğitim Bakanlığının adı bu dönemde Kültür Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.) olarak bu esasları uygulama görevi verilmiştir. Saffet Arıkan, öncelikle askerliği meslek olarak seçmiş ancak olayların gelişimi içinde politikayı tercih etmiş biridir.¹⁸⁰ 1925-1931 yılları arasında CHP Genel Sekreterliği görevinde bulunan Saffet Arıkan, partinin etkin üyelerindedir. 10 Haziran 1935 tarihinde başladığı Kültür Bakanlığı görevini 28 Aralık 1938’e kadar sürdürmüştür. “Şeflerim emretti, şimdi geldim göreve başladım” diyen ve kendisinin pedagoji mütehassısı olmaktan pek uzak bulunduğunu ve yüklendiği ödevi Büyük Önder ve Başbakan’dan aldığı emirlere göre ifa etmek için üzerine aldığını belirten Saffet Arıkan¹⁸¹, Atatürk’ün yakınlarından ve O’nun güvenini kazanmış biridir.¹⁸²

Bakanlığa gelmesinden yaklaşık bir ay sonra, Ulus Gazetesine verdiği demeçte genel olarak kültür politikasından bahseden Saffet Arıkan, CHP programında yer alan köy okulları konusunda ne düşündüğü sorusuna kesin bir yanıt vermenin henüz doğru olmadığını belirtir. Programın bu maddesiyle yakından ilgilendiğini,

¹⁷⁹ **C.H.P. Programı (1935)**, Ulus Basımevi, Ankara, s. 14

¹⁸⁰ Saffet Arıkan siyaseti tercih etmesine karşın, siyaset içindeki yeri askeri kimliğiyle ifade edilir. Cevat Dursunoğlu, (“Saffet Arıkan” **İlk Öğretim**, C.13, Sayı: 243-244, Ocak- Mart 1948, s. 3161) CHP Genel Sekreterliği görevini üstlenen Saffet Arıkan’ın bu görevdeyken çalışmalarını şöyle değerlendirir: “O, bu vazifesinde de gene bir kurmay subaydır. Sessiz, sedasız ve nümayişsiz bu partinin teşkilatlanmasına çalışıyor ve muvaffak oluyor.”

¹⁸¹ Saffet Arıkan’la ilgili dönemde en önemli değerlendirmelerden bir diğeri de, eğitimci olmadığı halde Türkiye’deki eğitim sisteminin sorunlarının tespiti ve çözülmesinde büyük katkısı olduğudur. Bkz.Hıfzı Raşit Öymen, “Maarif Vekili Saffet Arıkan”, **İlk Öğretim**, C.13, Sayı: 243-244, Ocak-Mart 1948, s. 3162

¹⁸² Bahir Soruç, “Saffet Arıkan”, **Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri**, (Ed: Hüsnü Cırıtlı, Bahir Soruç), Unesco Türkiye Milli Komisyonu, 1987, Ankara, s. 37-41

ancak “bütün kütleyi” ilgilendiren bu tür girişimlerde yapılacak en iyi şeyin en ince ayrıntısına kadar değerlendirilmesi gerektiğini, ancak yapılabilir olduğuna inandıktan sonra karar ve emir vermenin doğru olduğunu ifade eder.¹⁸³ Nitekim çok geçmeden çalışmalar başlamıştır. Kültür Bakanlığında, ilk okullarla köy okullarını ilgilendiren işler hakkında incelemelerde bulunarak bakanlıkça verilen direktiflere göre lazım olan yeniliklerin yapılması ve projeler halinde saptanması için Kültür Bakanlığı yönetgeri Rıdvan Nafiz’in başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon İlk Öğretim Genel Direktörü İsmail Hakkı Tonguç, ilk öğretim direktörü, talim terbiye üyesi ve ilk öğretim müfettişlerinden oluşmaktadır. Komisyon, ilk öğretim ders programlarını, köy okulu programlarını ve bunlarla ilgili ilk öğretim kitaplarını inleyerek, köylerde yapılacak köy okulları tipini birer proje halinde saptamakla görevlidir. Komisyon özellikle, köy okulları işinde etraflı incelemelerde bulunacaktır.¹⁸⁴

Komisyonunda yer alan ve Saffet Arıkan’ın İlk Öğretim Müdürlüğü görevine getirdiği İsmail Hakkı Tonguç, köylerdeki eğitim sorunun biran önce çözümlenmesi gereğini şöyle dile getirmektedir:

“Nazariyelerden, teferruattan, mugalatalardan, köksüz ve geçici icraatla övünmekten vaz geçerek acı da olsa 1935’de köylünün kara bahtını olağanüstü tedbirlere başvurarak değiştirmek gerektiğini açıkça söylemek lâzımdı. Çünkü köyler ele alınıp oralardaki insanlar da, kültürün ve modern medeniyetin nimetlerine kavuşturulmayınca Cumhuriyetin yarattığı, dayanmak istediği ülkü ve prensipler sadece tatlı birer rüya tesiri yapıyor, gündün güne değerlerini kaybediyordu. Halbuki onun kurucuları, daha ilk yıllardan itibaren ilköğretimi yüzde yüz gerçekleştireceklerini Esas Teşkilât Kanununa koydukları bir madde ile millete vaat etmişlerdi. Ondan başka, Türk toplumunun kısa zamanda diğer ileri milletler seviyesine yükseltileceği, Batı medeniyetinin nimetlerine kavuşturulacağı, onun yeni bir kültür yaratması gerektiği ve buna muktedir olduğu ülkü olarak halka söylenmişti.”¹⁸⁵

İsmail Hakkı Tonguç’un İlk Öğretim Genel Müdürlüğüne (kendisinin isteğiyle Vekaleten) getirilmesi oldukça önemlidir. 1935 yılı, CHP’nin siyasette devletle

¹⁸³ **Ulus**, 31 Temmuz 1935

¹⁸⁴ **Ulus**, 15 Ağustos 1935

¹⁸⁵ Tonguç, **a.g.e.**, s. 510

bütünleştigi, otoriter ve ideolojik tutum karşısında eleştiriye çok da açık olunmayan bir dönemdir. İsmail Hakkı Tonguç, CHP'ye ilkelerini benimsemekle birlikte, bağlı olmayan, siyasetini eleştiren bir kişi olarak, ilk öğretim konusuna, rejimin yerleşmesi açısından büyük önem verildiği dönemde bu işin başına geçirilmiştir.¹⁸⁶ Saffet Arıkan, bu konudaki eleştirilere Ulus Gazetesine verdiği demeçte cevaplandırmıştır. Yaptığı açıklamada, hiyerarşik düzene göre atama yapılmadığı, her işin bilgi sahibi ve uzmanından yararlanılmasından yana olduğunu belirterek görevlendirme yaptığını belirtmiştir.¹⁸⁷

1935 yılında köy eğitimiyle ilgili acil önlemler alınması ve uygulamaya geçirilmesiyle ilgili nedenler çok açıktır. Milli Eğitim Bakanlığına sunulan raporlar sorunu ortaya koymaktadır.¹⁸⁸ Eğitim kanunu ve uygulaması bu gerçekler üzerine ortaya çıkmıştır.

Köylerde eğitim sorununu pratik bir şekilde çözmeyi amaçlayan, “eğitmen” uygulamasının ilk önerisinin ilköğretim seferberliğini biran önce gerçekleştirmek isteyen Mustafa Kemal Atatürk'ten geldiği ifade edilir.¹⁸⁹ Mustafa Kemal'in köylerdeki ilköğretim için askerlikte başarı göstermiş kişilerden yararlanılması önerisi bakan Arıkan tarafından ele alınarak, incelenmeye ve konu üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Bakan, Arıkan 26 Mayıs 1936'da TBMM'de bakanlık bütçesi görüşmelerinde, köy eğitimiyle ilgili çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. Yaptığı açıklamada; harf devriminden sonra ordudaki okuma yazma oranının çok yükseldiğini belirtir. Köylerdeki durum karşısında askerliğini onbaşı veya çavuş olarak yapanların yetiştirilerek köylerinde öğretmenlik yapabileceklerini ve ilk araştırmaların olumlu sonuçlar verdiğini söylemiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Engin Tonguç, **Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s. 119. Ancak İsmail Hakkı Tonguç, CHP içinde eğitim konusunda partinin yetkili kişilerinden olan Nafi Atuf Kansu'nun hem eğitim çalışmaları içinden, hem de akrabalık ilişkileri nedeniyle tanıdığı biridir. Kansu, Saffet Arıkan'ın bakanlığı sırasında bakanlığın siyasi müsteşarlık görevini üstlenmiş ve bakanın yakın çevresinde olan bir kişiydi. Nitekim Saffet Arıkan'ın ilköğretimle ilgili yeni bir siyaset oluşturmak istediği bir dönemde Kansu'nun önerisi bu tercihte etkili olmuştur. Bkz. Bayır, **a.g.e.**, s. 118; Kirby, **a.g.e.**, s. 108

¹⁸⁷ **Ulus**, 31 Temmuz 193.

¹⁸⁸ İsmail Hakkı Tonguç, **İlköğretim Kavramı**, Piramit Yayınları, Ankara, 2004, s. 277-290

¹⁸⁹ Süleyman Edip Balkır, **Eski Bir Öğretmenin Anıları**, Arık Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 156; Hasan Ali Koçer, “İlkokul Öğretmeninin Yetiştirilmesi” **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1983, s. 582. Bahattin Uyar, **Tonguç'un Eğitimcileri** (Öğretmen Dünyası, Ankara, 2000), kitabında “Eğitmen” kavramının da ilk kez Atatürk tarafından kullanıldığını belirtir.

¹⁹⁰ **M.E.S.D.**, C.II, s. 207

Saffet Arıkan önce bakanlık müsteşarları, Teftiş Heyeti, Talim Terbiye başkanları ve İlköğretim genel müdürlerine bu konunun araştırılmasını bildirmiştir. Çalışmalar sonucunda ilk denemelere başlanması kararı verilmiştir. İlk deneme Temmuz 1936'da Eskişehir Çifteler bucağı Mahmudiye köyü ilkokulunda başlamıştır. Askerlik görevini başarıyla tamamlayarak köylerine dönen gençlerin, bir kurstan geçirilerek köylerine öğretmen olarak gönderilmesini amaçlayan bu uygulamada kurslar, Tarım Bakanlığı ile işbirliği yapılarak açılmıştır. Kursta bulunan öğretmen adaylarına hem teorik hem de uygulamalı tarım dersleri verilmektedir. Ayrıca Ankara İnşaat Usta Okulu öğretmen ve öğrencileri tarafından inşaat işleri öğretilmektedir. Bu arada köy okulları için uygulamaya göre yeni kitaplar yazılmasına karar verilmiştir. Kitaplar özellikle köy çocuklarının ifade şekilleri göz önünde bulundurularak yazılmıştır. Kitaplarda köy yaşamının gereği olan iş ve üretime yönelik bilgilerin yer almasına dikkat edilmiştir. Kitaplarda özellikle kullanılan resimlerde “eski rejim” ve “cumhuriyet rejimi” arasında karşılaştırma yapılarak, çocukların cumhuriyetin getirdiği iyi ve güzel şeyleri anlayabilecekleri bir tarzda bilgilerle açıklanmıştır.¹⁹¹

Çiftelerdeki bu uygulama büyük heyecan yaratmıştır. Falih Rıfkı Atay, Eskişehir'deki kursa yaptığı ziyaret sonrasında kaleme aldığı yazısında, yeni eğitimcilere, Türk köyünün kalkınmasına ve köyü hükümetle daha sıkı bağlamaya yardım edecek her şeyin öğretildiğini belirtir.¹⁹² Bakan Saffet Arıkan yaptığı açıklamada 32 bin köyün 10 yıl içinde okula kavuşacağını açıklamaktadır.¹⁹³

Uygulamanın başarılı görülmesi üzerine yasal bir düzende ve geliştirilerek sürdürülmesine karar verilmiştir. 11 Haziran 1937'de kabul edilen 3238 sayılı “Köy Eğitimcileri” Kanunuyla ile eğitimci yetiştirme ve köylere bu yolla eğitim sağlama süreci daha kapsamlı olarak başlamıştır. Sekiz maddeden oluşan kanuna göre; köy eğitimcileri, öğretmen göndermeye elverişli olmayan köylerde, “öğretim ve eğitim işlerini görmek, ziraat işlerinin fenni bir şekilde yapılması için köylülere rehberlik etmek” üzere görevlendirilirler (md.1). Köy eğitimcileri Eğitim ve Ziraat Bakanlıkları tarafından, tarım yapmaya uygun çiftlik veya okullarda açılacaktır (md.2). Eğitimcilerin çalışmaları, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından müfettişlerce

¹⁹¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 29 İkteşrin 1936

¹⁹² Falih Rıfkı Atay, “Köy Terbiyecileri” **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Sontesrin 1936; ayrıca bu dönemde benzer içerikli bir diğer yazı, Yaşar Nabi, “(Düşünüşler) Köy Öğretmenleri” **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Sontesrin 1936

¹⁹³ **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Mart 1937

denetlenecektir (md.4). Köy eğitimcilerine verilecek maaş, hükümet tarafından belirlenecek, ayrıca Ziraat Bakanlığı tarafından tohum, fidan, damızlık ve tarım aletleri verilecektir.¹⁹⁴

Köy Eğitimcileri Kanununun çıkarılmasına neden olan koşullar şunlardır: Mecburi ilk öğretim çağında bulunan köy çocuklarından 1.100.000 çocuk okutulmamaktadır. Türkiye'deki nüfusları 400'den az olan köylerde 6.836.839 vatandaş oturmaktadır. Buradaki çocuk sayısının azlığı göz önünde bulundurulduğunda köy okulları örgütlenmesi yapılırken, bu gerçek göz önünde bulundurulmuştur. İlk okul öğretmenlerinin ancak yarısı nüfusun % 75'ini oluşturan köylerde görev yapmaktadır. Öğretmen okullarından her yıl yaklaşık 700 öğretmen mezun olurken, bu öğretmenlerin bir yandan şehir ve kasabalardaki öğretmen ihtiyacı karşılanmaya çalışılmaktadır. Bina, öğretmen, ders araçlarının yetersizliği nedeniyle öğretmen okullarının sayısının artırılması mümkün olmamaktadır. Bunun için, nüfusu 400'den az olan köylerdeki eğitim sorununu ayrı bir şekilde çözme girişiminde bulunulmuştur. Köy eğitimi, buradaki yaşantının gereği olarak ayrı bir anlayışla ele alınmalıdır. Köylerde her şeyden önce köydeki üretimi artırma, yaşam koşullarını geliştirme amacı taşınmalıdır. Köy Eğitimcileri şu özellikleri taşıyacaktır:

1.Eğitmen namzedi köy hayatını bütün yönleriyle yaşayarak öğrenmiş ve köye başlanmış bulunmalıdır.

2.Yaş, bilgi, görüş, anlayış bakımından köyde yapacağı işler dolayısıyla karşılaştığı güçlükleri yenebilecek, gücü her bakımdan köy işlerini başarmaya yetmelidir.

3.Köye sade fakat ileri bir hayatı sokabilmek için yılmadan çalışmalıdır.

4.Köyün mecburi okul çağındaki çocuklarına ve gençlerine okuma yazma, hesap ve yurttaşlık bilgilerini verebilecek seviyede olmalıdır.

5.Köyde özellikle eğitim ve tarım işleri gibi genel hayat seviyesini yükseltici işler bakımından Devleti temsil edebilecek kudrette bulunmalı ve bu konuda köylüye rehberlik etmelidir.

6.Köyün kaderiyle kendi kaderinin ve bunlarla Devletin kaderinin birbirine bağlı bulunduğunu bilerek çalışmalıdır.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Köy Eğitimcileri Kanunu, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 1

¹⁹⁵ Köy Eğitimcileri Kanunu, s. 4-7

Eğitmen uygulaması Türkiye'nin 1930'lardaki koşullarından kaynaklanmış, döneme özgü bir girişimdir. Günümüzde pedagojik değeri açısından oldukça tartışmaya müsait bir uygulamadır. Ancak kanuna gerekçe oluşturan rakamlarda oldukça düşündürücüdür.¹⁹⁶

Eğitmen uygulamasına da temel olan ilköğretim konusunda çalışmalar sürdürülmeye ve eğitmen deneyimi geliştirilmeye çalışılmıştır. Kursların çalışmaları daha sistematik hale getirildikten sonra sayıları az da olsa, bayanlar da kurslara alınarak bayan eğitmenlerde yetiştirilmiştir.

Küçük köyler için eğitmen yetiştirme uygulaması dışında köyler için öğretmen yetiştirme amacıyla da çalışmalar sürdürülmüştür. 1937 yılında bu amaçla, deney niteliğinde biri İzmir-Kızılçullu'da, diğeri Eskişehir-Çifteler'de olmak üzere iki köy öğretmen okulu açılmıştır. 1938-1939 yıllarında, eğitmen kurslarıyla birlikte öğretmen okullarının da sayılarını arttırmak üzere çalışmalar devam etmiş, Kastamonu-Gölköy ve Trakya-Karaağaç'ta (sonradan Keşirtepe'ye taşınmıştır) Köy Öğretmen okulları açılmıştır.¹⁹⁷

3. OKULLAR

1930'lardan itibaren, önce kurultaylar ve ardından yapılan düzenlemelerle geliştirilen CHP eksenli siyasetin, ilkelerinin, devlet ve toplumla bütünleştirilmesi yönünde pek çok uygulama söz konudur. Siyasetin yönü ve parti programlarında yer alan ilkeler, bir yandan devlet ve toplumla bütünleştirilirken, bunların yansıdığı bir diğerk alan okullar olmuştur. Okulların bu ilkelerle bütünleşmesi eğitim siyasetinde başlıca amaç haline gelmiştir. 1931 yılında Maarif Vekili Esat Bey'in talimatnamesinde de bu amaç ifade edilir: *“Türk mektebi eline teslim edilmiş her Türk çocuğunu Cumhuriyet'in rejiminin psikolojisi ve ideolojisini tamamiyle kavramış, Türk milleti ve Türkiye Cumhuriyeti için azami derecede faydeli bir Türk vatandaşı haline getirmeye mecburdur.”*¹⁹⁸

¹⁹⁶ Bu konuda fikir vermesi açısından eğitmenli okullarda öğrenim gören kişilerin anlarına yer veren bir çalışma; Feridun Bayram, **Eğitmenler “Öğrenmeyi Öğretme Ustaları”**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999

¹⁹⁷ Tonguç (1998), **a.g.e.**, s. 528

¹⁹⁸ Hasan-Âli Yücel, **Türkiye'de Orta Öğretim**, T.C. Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1994, s. 364

Bu dönemde, özellikle ilk öğretim, CHP ilkeleri doğrultusunda yurttaş yetiştirmenin ilk ve en önemli kademesi olarak kabul edilmiştir. 1933 yılı, Cumhuriyet'in 10. yılı coşkusu içinde önemli bir yer alırken, özellikle ulusal bayram günlerinin bu coşkuyu tüm ülke genelinde yaygınlaştırılması için çaba sarf edilmesine özen gösterilir. Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip Bey'in 23 Nisan Çocuk Bayramıyla ilgili duyguları bugün hala ilkokullarda okunan, "Andımız"ı ortaya çıkarmıştır: "*Türküüm, doğruyum, çalışkanım, Yasam küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, budunumu özümden çok sevmektir. Ülküm, yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım Türk varlığına armağan olsun.*"¹⁹⁹ Cumhuriyetçi değerlerin ilkokul çocukları tarafından içselleştirilmesi amacıyla,²⁰⁰ 18 Mayıs 1933 tarihinde Milli Talim ve Terbiye Kurulu kararıyla her gün, ilk derse girilmeden önce bu andın tekrarlamaı kabul edilmiştir. Kararda öncelikle, öğrencilerin andı öğrenmeleri dışında, kavramaları gerektiği vurgulanır. Bunun içinde öğretmenlerin, içerdiği fikirleri çocukların seviyesine göre anlatmaları, içerdiği değerleri çocuklara iyice nüfuz ettirilmeleri istenmektedir. Çocukların, her gün dürüst ve ciddi durarak okudukları andı, candan duyarak, manasını her gün biraz daha kavrayarak "milli bir vazife ifa ettiklerini" hissederek okumaları bildirilir.²⁰¹

1930'larda okullar dışında, öğretmenlerinde doğrudan partiyle ilişkileri güçlenmiştir. 1935 yılı, parti-öğretmen ilişkisinin en güçlendiği dönem olmuş, 1935 CHP Kurultayı, öğretmenler tarafından da kutlanmıştır. Kurultay münasebetiyle İzmirli öğretmenler, bir çalışma programı oluşturmuşlar, çalışmalarını "*Fırka umdelerinin tahakkuk yeri ilk tedrisat, vasıtaları ise ilköğretmenlerdir*" sözleriyle sloganlaştırmışlardır. Bu dönemde, öğretmenler kendilerini, parti ideolojisinin ülke içinde yayılmasında, pekiştirilmesinde görevli "misyoner" olarak tanımlamaktadırlar. Ayrıca öğretmenler parti içinde de faal olarak görev yapmaya başlamışlardır.²⁰²

1936'da yürürlüğe giren "İlkokul Programı", ilk öğretimin CHP ideolojisi ve eğitim esaslarıyla bütünleşmesi anlamını taşımaktadır. Programın hazırlanış

¹⁹⁹ Afetinan, a.g.e., s.213

²⁰⁰ Andımız, o dönemde bir yazar tarafından "*her gün küçük neslin tekrar ettiği Cumhuriyet amentüsü*" olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Hüseyin Namık, "Reşit Galip" **Ülkü**, C.III, Sayı: 14, Nisan 1934, s.91

²⁰¹ A. Bedri Edis, **Milli Eğitim Düsturu**, Yedinci Cilt (İlköğretim Bölümü), Güven Basımevi, İstanbul, 1947, s. 363-364

²⁰² Yahya Akyüz, **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri**, Doğan Basımevi, Ankara, 1978, s. 271

gerekçesi de şu şekilde ifade edilmiştir: “*Büyük Önder Atatürk’ün yarattığı Türk devriminin muhtelif hamleleri, Türkiye Cumhuriyetinde bütün millet fertlerinin müşterek malları olması lâzım gelen yeni ve önemli kıymetler getirdi. Türk devriminin zarurî kıldığı yeni ihtiyaçlar karşısında ilkokul programında da muhtelif bakımlardan yeni değişiklikler yapılması lâzım geldi.*” Buna göre; Cumhuriyet Halk Partisi programının ulusal eğitim bölümünde saptanan, rejimin kültür ve eğitim esasları, ilkokul eğitimi ile Türk milletinin ortak değerleri haline getirilecektir.²⁰³ Böylece, yeni programda ilkokulun amacı, CHP’nin parti programındaki, milli eğitim prensiplerine dayandırılarak, CHP ideolojisinin, altı ilkesine dayalı eğitim, okullarda hakim zihniyet olarak tanımlanmıştır.²⁰⁴ İlkokulun amacı yeni programla, bir yazarın belirttiği gibi; “*Altıok yurttaşı*”²⁰⁵ veya bir başka yazarın ifadesiyle, “*parti-yurttaşı*”²⁰⁶ yetiştirmek olarak benimsenmiştir.

Türkiye’de, liberalizme eleştirinin en yoğun olduğu bu dönemde, Türk Devrim ideolojisinin hiçbir ideolojiye benzemezlik esasına dayandırıldığı düşüncesi, 1936 programıyla, ilkokula da yansıtılmış bulunuyor. O dönemde aynı zamanda milletvekili olan, Kazım Nabi Duru, yeni programla bu durumun ortaya konduğunu ifade ediyor: “*Bugüne kadar, açıktan partizan görünmekle beraber, edindikleri liberal zihniyetten kolayca sıyrılamayanlar içinde bütün ulus çocuklarını Parti prensiplerine göre bir eğitim ve öğretime tâbi tutulmalarını hoş görmiyenler bulunabiliyordu. Devlet kurumunun bir uzvu olan Kültür Bakanlığı, kendi siyasal bakımını formül halinde ilan etmemiş olduğu için, o hoş görmiyenlere açık bir cevap verilemiyordu. Yeni (İlkokul programı) liberal zihniyet taşıyanlara düşüncülerinin bozukluğunu pek resmî bir dil ile anlatmış bulunuyor. Devrim tarihimizin kültür sahasındaki bu yeni hareketi çok büyük ulusal sonuçlar verecek bir mahiyet almıştır.*”²⁰⁷ Böylece 1936 programıyla, Duru’nun eleştirdiği, eğitimdeki çoğulcu ve liberal yaklaşım tamamen terk edilerek, eğitime, CHP ve tek parti eksenli siyasal bir nitelik kazandırılmıştır.

²⁰³ **İlkokul Programı**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1936, s. 1-

²⁰⁴ **A.g.y.**, s. 5-6

²⁰⁵ Mesut Gülmez, “Cumhuriyet ve İnsan Hakları Eğitimi: 1923-1948”, **Bilanço 1923-1998**, C.I, (Yay.haz. Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 149

²⁰⁶ Füsün Üstel, “**Makbul Vatandaş**”ın Peşinde, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.144

²⁰⁷ Kâzım Nami Duru, **Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938, s. 53

Ortaöğretimle ilgili çalışmalarda da özellikle 1927'den sonra başlayan ders programlarını geliştirme çabaları 1930'larda da devam etmiştir. Mustafa Kemal'de doğrudan orta okul ve liselerinin ders içerikleriyle yakından ilgilenmiştir. Hazırlanan programlarda, toplumun yeni kültürel yönelimleri ve ekonomik ihtiyaçları gözetilerek düzenlemeler yapılmıştır.²⁰⁸

1929/1930 ders yılında Ankara Musiki Muallim Mektebinde, Yurt Bilgisi ve Tarih öğretmenliği yapan Afetinan'ın, Yurt Bilgisi dersi için okutacağı kitabı yeterli bulmaması yerine yeni bir kitap hazırlanmıştır. Başta Atatürk'ün doğrudan Afetinan'a yazdırdığı notlardan oluşan kitabın yazımında Afetinan dışında Tefik Bıyıklıoğlu yer almıştır. Medeni Bilgiler kitabının II. cildi, Recep Peker tarafından yazılmıştır. "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" adını taşıyan kitap önce 1930 yılında basılmış, Maarif Vekaleti Milli Talim ve Terbiye dairesinin 7. Eylül 1931 tarihli kararıyla orta okullarda okutulmasına karar verilmiştir. Kitap daha sonrada pek çok kez basılmış ve her seferinde düzeltmeler yapılmıştır.²⁰⁹ Kitabın oluşumunda tıpkı tarih ve dil çalışmalarında olduğu gibi dönemin siyasetçilerinin görev almıştır. Afetinan kitabın başında kitabın içeriğinde, devlet ve vatandaşlar arasında ilişkilerin haklar ve vazifeler açısından ele alınarak, vatandaşların gerek devlet ve gerek hükümetle ve gerek aralarındaki ilişkileri düzenleyen esasların ve devlet düzenini öğreten bilgilerden oluştuğunu, ifade eder.²¹⁰ Kitap dönemin ulus, devlet, devletçilik, özgürlükler, vb. gibi kavramların nasıl tanımlandığının anlaşılması açısından da başvuru kaynağı özelliğini taşır.

²⁰⁸ Hıfzı Doğan, "Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarının Şekillenmesinde Etkili Olan Görüşler", **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 199

²⁰⁹ Afetinan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1998,s.3-7

²¹⁰ Afetinan, **a.g.e.**, s. 15

IV- “MİLLİ ŞEF” DÖNEMİ EĞİTİMDEKİ GELİŞMELER

A. CHP’DE “MİLLİ ŞEF”LİĞİN KURUMSALLAŞMASI

1. ÜSNOMAL 1938 KURULTAYI

1935 Kurultayı daha önce değinildiği gibi CHP’nin ideolojik ve kurumsal oluşumu açısından oldukça önemli bir kurultay olmuştur. Devam eden süreçte ortaya çıkan gelişmeler Türk siyaset tarihini ve CHP’yi oldukça etkilemiştir.

İlk olarak 1937 Eylül ayında Başvekil İsmet İnönü’nün yerine önce vekâleten, daha sonra 25 Ekim 1937’de asaleten Celal Bayar, Başbakanlığa ve CHP Genel Başkan Vekilliğine atanmıştır. Atatürk ile İnönü arasında daha Kurutuluş Savaşı döneminde başlayan siyasal birlikteliğin sona ermesi kuşkusuz son derece önemli bir siyasal gelişmedir.¹ Farklı görüşler öne sürülmekle birlikte Atatürk-İnönü arasında ayrılığın ve özellikle İnönü yerine Celal Bayar’ın Başvekil olması “Devletçilik” politikasıyla doğrudan alakalıdır.²

İkincisi; 10 Kasım 1938’de Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümüdür. Atatürk, devrimin önderi, Cumhuriyet’in kurucusu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı, aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi’nin kurucusu ve Değişmez Genel Başkanıdır. Türk Siyasal tarihi; bundan sonra, Atatürk Dönemi ve sonrası olarak tarihlendirilecek ve anlamlandırılacaktır.

Cumhurbaşkanı adayını belirlemek üzere, 11 Kasım 1938’de önce, CHP Grup toplantısı yapılmış ve Başbakan Celal Bayar, herkesin serbestçe oy vermesini istemiştir. İnönü’nün katılmadığı toplantıda, kullanılan 323 oy’dan 322’si İsmet İnönü’ye verildiği saptanmıştır. Grup toplantısının ardından saat 11’de TBMM toplantısına geçilmiş ve Cumhurbaşkanlığı oylaması yapılmıştır. 387 milletvekilinden oluşan mecliste seçime 348 milletvekili katılmış ve kullanılan oyların tamamı İsmet

¹ Bu konuda daha ayrıntılı için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, I. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 480- 493; Cemil Koçak, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 24-47 ; Hikmet Bilâ, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s.72-80

² Koçak,a.g.e., s. 35-47

İnönü'ye verilmiştir. İsmet İnönü, Atatürk'ten sonra Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçilmiştir.³

Cumhurbaşkanı seçimine katılmayan İsmet İnönü, sonuç kendisine bildirildiğinde, TBMM'ye gelip Anayasa gereğince yemin ederek, bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında özellikle şu noktaları vurgulamıştır:

a) **Atatürk'e Bağlılık:** “Kadir bilen ve büyük evlat yetiştiren ulusumuzun yüreğinde, Atatürk adı, sevgi ve saygı içinde edebi olarak yaşayacaktır.”

b) **Devrimlere Bağlılık:** “Türk ulusunu az zamanda büyük bir uygarlık düzeyine yükseltmiş... verimli ilerleme yollarını açmış olan devrimler, kalp ve vicdanımızın en aziz varlıklarıdır.”

c) **Amaç Çağdaşlaşmadır:** “Devlet ve ulusumuzun insanlık ve uygarlığın soylu hedeflerine doğru durmadan ilerleyip yükseleceğine kesin inancım vardır.”

d) **İçte Barış, Güven ve Eşitlik:** “Ulusunu anarşi ve baskıdan uzak ve bütün vatandaşları eşit bir güven havası içinde bulundurmak, Cumhuriyet'in en değerli niyetidir.”⁴

İsmet İnönü'nün Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı olarak yaptığı konuşmada vurguladığı konular, kuşkusuz, Atatürk'ten sonra devrimler ve Cumhuriyet'le ilgili tartışmalara yanıt niteliği taşımaktadır.

11 Kasım'da Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü ilk olarak Aralık 1938'de Kastamonu seyahatine çıkmıştır. 9 Aralık'ta Kastamonu'da CHP il kongresi toplanacaktır. Kongreye katılan İsmet İnönü yeni dönemde CHP'yle ilgili yaklaşımını ifade eden bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, dünyanın içinde bulunduğu durumu değerlendirerek aynı zamanda iç siyasete ilişkin özellikle; partinin anlamı, parti üyeliği ve parti rejimi hakkında görüşlerini belirtmiştir. Konuşma, partinin tek ve tüm halkı kucaklayan bir parti olarak, geçmiş dönemle aynı anlamı taşıyacağına vurgulanması kadar, bazı değişikliklerin yapılacağına da habercisidir.⁵

İsmet İnönü'nün Karadeniz seyahati sürerken, CHP Genel Başkan Vekili Celal Bayar, 16 Aralık 1938'de toplanacak olan olağanüstü kurultay için bir genelge ilan eder. 1935 Tüzüğüne göre Büyük Kurultayı zamanından önce toplama yetkisi sadece

³ Mahmut Goloğlu, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, Kalite Matbaası, Ankara, 1974, s.8

⁴ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 17; nutkun tam metni için bkz. **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946, s. 329-330

⁵ Aktaran; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 36

Genel Başkana aittir. Başka türlü toplanması hakkında hüküm bulunmayan Büyük Kurultayı, Celal Bayar'ın Genel Başkan Vekili olarak toplantıya çağırması da normal karşılanmıştır.⁶

1927 Kurultayı ve tüzüğünden itibaren Atatürk CHP'nin değişmez genel başkanıdır. Atatürk'ün ölümü üzerine parti başkanının kimin olacağı belirlenmesi gerekiyordu. İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasının ardından sıra partideki konumunu belirlemeye gelmişti.

Üsnomal (Olağanüstü) Büyük Kurultay, 26 Aralık 1938'de toplanmıştır. Gündem iki maddeden oluşmaktadır: 1- Tüzüğün genel başkanın seçimine ait maddelerinin değiştirilmesi ve düzenlenmesi, 2- Umumi İdare Heyetinin seçilmesi.

Gerçekte Umumi İdare Heyetinin yeniden seçilmesi gerektirecek bir durum olmamasına rağmen böyle bir değişikliğe gidilmesi ve Olağanüstü Kurultay gündemine alınması; İnönü'nün parti üzerindeki otoritesini kurma yolunda bir adım olarak değerlendirilmektedir.⁷

Kurultay Celal Bayar'ın açılış konuşmasıyla başlamıştır. Umumi İdare Heyetince hazırlanıp Umumi Reislik Divanınca onaylanan tüzük değişikliği projesinin görüşülmesi için kura usulüyle otuz kişilik Tüzük Komisyonu oluşturulmuştur. Genel Sekreterlikçe kurultaya sunulan tüzük değişikliği gerekçesi oldukça önemlidir:

Siyasi partiler, milli ve vatanî yüksek menfaaları prensiplerde kanaatları birleşmiş vatandaşların teşkil ettiği cemiyetlerdir. Millet arasında politik kanaatları birbirine uygun olanlar kendi halinde dağınıktır, bunları ancak bir şef birleştirir ve hepsini bir teşkilat altında toplar. Şeflerin rolü her memlekette ve bilhassa parti hayatına yeni girmiş memleketlerde mühimdir. Çünkü politik katları ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan Şeftir. Her cemiyette ve her parti içinde bu yüksek vasıflarda şahsiyetleri daima hazır bulmak kolay olmadığı gibi, bir siyasi partinin idarei âliyesini eline teslim ve emanet ettiği makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapması da otoriteyi zayıflatmak bakımından mahzurdan ari addedilemez. Cumhuriyet Halk Partisi gibi... bir partinin şefliğine intihap edilecek olan âli şahsiyetin (Milli Şef)

⁶ Tuncay Dursun, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.93-94

⁷ Koçak, **a.g.e.**, s. 172

vasfını da iktisap etmiş olması tabii olduğuna göre Parti Umumi Reisinin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her kurultay toplanışında müzakere ve münakaşaya mevzu ittihaz etmeyüp Parti Umumi Reisliğinde (Değişmez) vasfını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından milli menfaate daha uygun görülmüştü...”⁸.

Komisyon tarafından da onaylanan ve Kurultaya katılan delegelere sunulan Tüzükteki değişiklik maddeleri şöyledir:

Madde 2- Partinin Bânisi ve Ebedî Başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi olan Kemal Atatürk'tür.

Madde 3- Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür.

Madde 4- Partinin değişmez Genel Başkanlığı aşağıdaki üç surette inhilâl edebilir:

a. Vefat, b. Vazife yapamayacak bir hastalığı sabit olması halinde, c. İstifa. Bu üç şekilden biri dolayısıyla inhilâl vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak Partiye mensup mebuslardan bir zatı değişmez Genel Başkanlığa seçer.⁹

Tüzük değişikliği görüşmelerinde, arada uzun ve heyecanlı nutuklarla, genel başkanlığın değişmez olmasını en çok savunanlar Şemsettin Günaltay, Mahmut Esat Bozkurt ve Ali Saip Ursavaş olmuştur. Tasarının oybirliğiyle kabul edildiğini bildiren Celal Bayar Parti Genel Başkan Vekilliğine tayin edilmiştir. Bayar'ın tayini üzerine yaptığı konuşma alkışlarla karşılanırken, Kurultayın İnönü'ye bağlılığını bildiren takdir Adnan Menderes tarafından okunmuştur.

Değişmez Genel Başkanlığa getirilen İsmet İnönü, Kurultayda yaptığı teşekkür konuşmasında; Kurultayın önemine değinmiş, Atatürk'e bağlılıktan söz etmiştir. Partinin önemi ve halkla bütünleşme adına yapılan senelik toplantıların, dile getirilen şikâyet ve dileklerin işleyişteki yerine işaret etmiştir. Özellikle yaklaşmakta olan savaş süreci ve Türkiye'nin içinde kalacağı durum tespit edilmiş, ilkelerin bundan sonrada partiye temel yön vereceği ve partinin bu yönde kararlılıkla ilerleyeceği vurgulanmıştır.¹⁰

CHP'nin Atatürk'ten sonra yeni Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü olmuştur. “Milli Şef” sıfatı tüzükte kullanılmasa da, tüzük gerekçesinde yer almıştır.

⁸ “C.H.P. Büyük Kurultayı”, **Ülkü**, Sayı:71, C. XII, İkinci Kânun 1939, s. 5-6

⁹ “C.H.P. Büyük Kurultayı”, **Ülkü**, Sayı:71, C. XII, İkinci Kânun 1939, s. 4

¹⁰ **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri**, s.331-335

Daha önce Atatürk döneminde de kullanılan şef sıfatı, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra İnönü tarafından ve Celal Bayar'ın kurduğu hükümetin programında "Ebedi Şef" olarak yer almıştır. Kurultaydan sonra Milli Şef, İsmet İnönü'nün resmî sıfatı ve aynı zamanda bir dönemin adı olmuştur.¹¹ "Böylece; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin, Değişmez Genel Başkanlı, Millî Şef Dönemi başlamış oluyordu. Artık; Büyük Millet Meclisindeki oylamalarda hiçbir aleyhde (kırmızı) yada çekimsiz (yeşil) oy çıkmayacak, önemli ve önemsiz bütün kararlar oybirliği ile alınacak ve bu hal Millî Şef Döneminin yıllarca süren önemli bir karakteristiği olacaktır."¹²

İsmet İnönü, Milli Şef olarak hem ülke yönetiminde hem de partide iktidarın merkezine yerleşirken kendi kadrosu ve kendine has bir yönetim oluşturmuştur. Celal Bayar, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinin hemen ardından istifa etmişti. Ancak İnönü, hükümet kurma görevini yine Bayar'a verince de kabinesini aynı gün, 11 Kasım 1938'de kurmuştur. Bayar'ın kurduğu ve İnönü'nün de onayladığı yeni kabinede bakanların büyük çoğunluğu yerlerinde kalmıştı. Ancak yeni kabinede kimi bakanlıklarda yapılan değişiklikler, Atatürk'ün yakın çevresi olarak anılanlardan bazılarının yönetim dışında bırakılacaklarının ilk işareti olmuştu. Çevre düzenlemesinin¹³ ilk adımında İçişleri Bakanı ve Dışişleri bakanları değiştirilmiştir. Dışişleri Bakanlığı'na Tevfik Rüştü Aras yerine Şükrü Saracoğlu getirilmişti. İçişleri Bakanı, aynı zamanda Parti Genel Sekreteri olan Şükrü Kaya yerine İnönü'nün yakın arkadaşı olarak bilinen ve İnönü'nün 1937'de başbakanlıktan ayrılmasından sonra Bayar hükümetinde görev almak istemeyen eski Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam atanmıştır. İçişleri Bakanı Refik Saydam, 1936 yılında alınan ve Parti ile hükümet arasında birliktelik sağlayan karar gereğince, aynı zamanda, CHP Genel Sekreteri oluyordu. İnönü'de parti ve hükümet üzerinde ilk denetimini kuruyordu. Hükümetin kurulması ve meclisten güvenoyu almasından kısa bir süre sonra değişiklikler yapılmıştır.¹⁴ 28 Aralık'ta iki bakan istifa etmiştir. Saffet Arıkan yerine Maarif Bakanlığı'na Hasan Âli Yücel, Şakir Kesebir'den boşalan İktisat Bakanlığına da Hüsnü Çakır getirilmiş¹⁵ ve bundan sonra da değişiklikler devam etmiştir.

¹¹ Koçak, a.g.e., s.171-172; Turan, a.g.e., s. 21

¹² Goloğlu, a.g.e. s. 9

¹³ Turan, a.g.e., s.18; Koçak, a.g.e., s. 144-152

¹⁴ Turan, a.g.e., s. 18-20

¹⁵ Ulus, 29 İkkânun 1938

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olduktan sonra Başbakanlığı Celal Bayar'a vermişti. Ancak bu durumun geçici olduğu söylentileri, İkinci Bayar Hükümeti'nin kuruluşundan bir ay sonra yapılan değişikliklerle ortaya çıkmıştı. Celal Bayar Hükümeti'nin istifası kuruluşundan iki buçuk ay sonra gerçekleşti. *“Birbirini izleyen bakan değişikliklerinin ardındaki hedefin Celal Bayar olduğu da böylece anlaşılmıştı. Çünkü, Celal Bayar'dan sonra kurulan Refik Saydam Hükümeti'nin, bir iki değişiklik dışında Bayar Hükümeti'nin aynısı olduğu görülmüştür. Olan Bayar'a olmuştu... Siyasal iktidar, Dünya Savaşı arifesinde kayıtsız şartsız İnönü'nün eline geçmişti.”*¹⁶ 27 Ocak günü okunan hükümet programı da önceki programın aynısıdır.

Olağanüstü Kurultay ve İnönü'nün Değişmez Genel Başkanlığa getirilmesi parti üzerindeki otoritesinin artırılması anlamına geliyordu. Parti Genel Yönetim Kurulu'nun yeniden seçilmesi doğrudan bu konuyla bağlantılıdır. Parti yönetim kurulunda da önemli değişiklikler yer almıştır. Özellikle partinin önemli isimlerinden Recep Peker parti yönetimi dışında kalmıştır.¹⁷

İnönü'nün siyasi manevraları arasında bu dönemde en çok dikkati çeken konu, eski muhalefetle yeniden siyasal birliktelik sağlanmasıdır. Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrosunda yer alan ancak değişik nedenlerle karşıt duruma gelen ve aktif siyasetten uzaklaşan Kazım Karabekir başta olmak üzere Hüseyin Cahit Yalçın, Fethi Okyar, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele yine CHP kadroları arasında yer alacaktır. 31 Aralık 1938'de boş milletvekillikleri için yapılan ara seçimlerde Kazım Karabekir, İstanbul; Hüseyin Cahit Yalçın, Çankırı; Fethi Okyar, Bolu milletvekili olmuştur. Ara seçimlerden birkaç gün sonra bağımsız milletvekili olan Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele CHP'ye katılmışlardı. Daha sonra Rauf Orbay'la görüşmeler yapan İnönü genel seçimlerde onun da aday olmasını istemiş ancak Orbay kabul etmemiştir. İç barış olarak tabir edilen bütünleşme, öncelikle, eski muhalefetin yeni yönetime muhalefet edebilecekleri endişe ve kuşkusuna dayandırılır.¹⁸

Aydemir'e göre ise; Atatürk'ü, Cumhuriyeti ve devrimleri korumak adına İnönü'nün kararı ve uygulamaları çok isabetlidir. Eski dargınların barışmasından öte

¹⁶ Bilâ, a.g.e., s. 87

¹⁷ Ayrıca, Abdülmuttalip Öker, Necip Ali Küçük, Ali Rızâ Erten, Salâh Yargı ve Hasan Berk de Genel Yönetim Kurulu dışında kalmıştır. Diğer 10 üye değişmemiştir. Koçak, a.g.e., s. 172-173

¹⁸ Koçak, a.g.e., s. 174

Atatürk devri ve hatırası hakkında, her tarafa çekilebilecek hatıra ve münakaşaları önlemek açısından “uzak görüşlü bir basiret eseri” saymak gerekir.¹⁹

Eski muhalefetle bütünleşmenin içte birliği sağlamak açısından önemi vurgulanırken sonuçlarının tam tersi bir etki yaratması şöyle değerlendirilir: “*Bütün bunlar Milli Şef’in Atatürk’le anlaşmazlığa düşmüş olan eski arkadaşları yönetime katarken, Avrupa ufuklarını sarmış olan savaş bulutları karşısında içte birliği sağlamak kaygısıyla davrandığını yansıtmaktadır. Ancak bu girişimi devrim yerine evrimi savunmuş olanları güçlendirdiğinden çok geçmeden devrimlerden ödün vermede etkili olacaktır. Öte yandan, birliğe çağrılanların Atatürk’ü, devrimi eleştirmeyecekleri varsayımı da boşa çıkmıştır.*”²⁰

2. 1939 KURULTAYI

TBMM, 27 Ocak 1939’da meclisi yenilemek üzere seçim kararı almıştır. İki dereceli olarak yapılan seçimlerin ilk turu 15 Mart’ta başlamış ve 21 Mart akşamı sona ermiştir. 1939 seçimlerinde diğer seçimlerde rastlanmayan bir uygulama söz konusudur. İnönü, 22 Mart’ta ikinci seçmenlerle görüşerek yeni milletvekilleriyle ilgili düşüncelerini sormuştur. İnönü, daha sonra Parti Divanı üyeleriyle de görüşerek 24 Mart 1939 günü milletvekili adaylarının listesini ikinci seçmenlere sunmuştur.²¹

CHP seçimlerde 420 aday göstermişti. 4 ilde, Afyon, Ankara, Niğde ve Eskişehir’de bağımsız adaya da yer verilmişti. Seçimlerde aday gösterilenler arasında eski muhalefet yer alırken, Atatürk’ün çevresinde yer alan kişiler, Kılıç Ali, Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya aday gösterilmeyerek yönetimin dışında bırakılmışlardı.

Altıncı dönem TBMM’ye dördü bağımsız 424 milletvekili seçilmiştir. Hatay’ın Türkiye’ye katılmasından sonra burada da seçimler yapılarak 5 milletvekilinin daha katılımıyla toplam 429 milletvekilinden oluşmuştur.

Seçimlerden sonra Meclis Başkanlığı’na yine Abdülhalik Renda getirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı için tek aday gösterilen İsmet İnönü oybirliğiyle yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

¹⁹ Aydemir, a.g.e., s. 47-48

²⁰ Turan, a.g.e., s.26-27

²¹ Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 175

Seçimler ve ardından yeni hükümetin kurulmasından sonra CHP'nin Beşinci Büyük Kurultayı 29 Mayıs 1939'da Ankara'da toplanmıştır.

Kurultay Değişmez Genel Başkan ve Millî Şef İnönü'nün konuşmasıyla başlamıştır. Konuşmasında Atatürk'e bağlılığı dile getiren ve kurultaylarının önemine değinen bir başlangıçtan sonra seçimler ve "halk idaresi" kavramı vurgulanmıştır. *"Siyaset hayatında tecrübe sahibi adamlar olarak, memleketimizin ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale getirmek idealindeyiz. Bu yolda temiz yürekle çalışıyoruz. Bizden sonra gelecek vatandaşlara, milletimizin siyasi hayatında ilerlemiş bir seviye terk etmek, başlıca emelimizdir."*²² Daha önce İsmet İnönü'nün İstanbul Üniversitesi'ndeki konuşmasında da²³ yer alan bu ifadeler çok partili sisteme geçişin habercisi olarak değerlendirilmiştir.²⁴

Öte yandan bu düşüncelerin gerçekte "demokrasi"ye geçiş olarak algılanmasının mümkün olmadığı, ancak CHP'de yeni düzenlemelerin başlangıcının ifadesi ve Kastamonu konuşmasının devamı olduğu da ileri sürülmektedir.²⁵

Konuşmasında ayrıca kurulacak olan Müstakil Grup, partinin halkla bütünleşmesi, yaklaşan savaş tehlikesi ve Türkiye'nin bu gelişmeler içinde izlediği politika yer almıştır. Konuşmasını uzatmak istemediğini ifade eden İnönü, Kurultayın dikkatini iki noktaya çekerek açıklamalarda bulunmuştur. İki Köy Enstitülerinin habercisi olan köy sorunu, ikincisi; savaşa ilişkin savunma tedbirleri ve barış siyaseti.

"Önümüzdeki senelerde nüfusumuzun çoğunu teşkil eden köylümüzün, gerek tahsil, gerek geçim hususunda seviyesini yükseltmeyi başlıca hedef tutacağız. Bu hususta elde edeceğimiz neticelere, çok ehemmiyet ve kıymet veriyoruz. Katî olarak inanıyoruz ki, köylümüzün tahsilini ve maişetini daha yüksek bir dereceye

²² İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, s.336

²³ İsmet İnönü'nün İstanbul Üniversitesi'nde, Türk gençliğine ve bütün millete hitabeden nutkunda; *"Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri siyasî hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın mürakabesi, idare üzerinde hakikî ve fiilî olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe, halk idaresi vardır denilemez."* şeklinde ifade edilmişti. **Ulus**, "Millî Şef'in millete yüksek hitapları" 7 Mart 1939

²⁴ Aydemir, **a.g.e.**, s. 52'de "... İnönü, tarih karşısında hayatının en büyük mesuliyetlerinden birini, 29 Mayıs 1939 da başlayan Beşinci Parti Kurultayında, Millî Şef ve Değişmez Parti Başkanı sıfatlarını kabul etmekle yüklenmiştir. Öyle bir sorumluluk ki, eğer onun icapları gereği gibi yerine getirilmemiş olursa o zaman bu sonuç, İnönü'nün tarih içinde yerini gölgeleyebilirdi. Gerçi o günlerde İnönü, mevcut rejim için düşündüğü gelişmenin klasik bir Demokrasi yönünde olduğunu açığa vuran beyanlarda bulunmuştur. Bu beyanlar onun, İkinci Dünya Harbinden sonra ve 1946 da giriştiği çok partili demokrasi çabasını daha o zaman haber vermektedir."

²⁵ Koçak, **a.g.e.**, 27-28

vardırduğumuz gün, milletimizin her sahada kudreti, bugün güç tasavvur olunacak kadar yüksek ve heybetli olacaktır.

Memleketimizin müdafaa kudretine öteden beri verdiğimiz ehemmiyet, milletlerarası vaziyetlerdeki son inkişaf lar dolayısıyla bir kat daha artmıştır. Bugün insanlık, milletler arasında ciddî bir emniyet buhranı geçirmektedir. Birçok milletler, beklenmiyen fırtınalara ansızın mâruz kalmak endişesi içinde huzursuzdurlar. Halin en büyük tehlikesi budur. Milletler arasındaki bu emniyetsizlik, bugünkü haliyle devam edemez. Bu hal, ya milletlerin şuur suz bir surette birbirinin boğazına atılmalarına sebep olabilir, yahut da, nihayet akli selim galebe ederek, milletlerin huzur içinde müşterek bir insanlık hayatı yaşamaları için yol bulunabilir. Kurultayın samimî dileğini ifade ettiğimi bilerek söylüyorum ki biz, milletler arasında emniyetin avdet etmesini temin edecek çareyi sempati ile selamlayacağız...”²⁶

Kurultayın çalışmaları hazırlanan yeni nizamnâme ve programa ilişkin olarak 3 Haziran tarihine kadar devam etmiştir. CHP Genel Sekreteri Fikri Tuzer, encümen raporlarının gerekçelerini açıklamak üzere yaptığı konuşmada hem program hem de nizamnâmede yapılmak istenen değişiklikleri savunan bir konuşma yapmıştır.

Parti merkez yönetimi tarafından Kurultaya sunulan nizamnâme projesinin bazı ifadeleri Nizamnâme ve Program Encümeni tarafından değiştirilmiştir. 58. maddede yer alan parti müfettişlikleri ve 82. maddede yer alan bir kişinin iki idare heyetinde bulunmasıyla ilgili düzenleme encümen tarafından yapılmıştır. Program projesinde encümence yapılan iki düzenleme de genel kurulda kabul edilmiştir.²⁷

Kabul edilen yeni tüzük, partiyle ilgili önemli değişiklikleri içermektedir. 1939 Kurultayı, özellikle devletle partiyi birbirinden ayıran yeni düzenlemeler ve Kemalizmin prensiplerinin daha açık bir tarifinin yapılmaya çalışılması açısından önemlidir. Karpat’a göre; 1939 kurultayı ile dar bir ölçüde de olsa liberasyon başlamıştır.²⁸

1939 tüzüğünün esaslar bölümünde 1938’de yapılan değişiklikler aynen korunmuştur. Yeni düzenlemelerde daha çok partinin yapılanması ve işleyişi üzerinde durulmuştur. Örneğin üyelik yaşı değişmiş ve tartışmalara konu olan bir düzenleme olmuştur. Daha önce 18 yaş olan partiye üyelik yaşı 22 yaşına çıkarılmıştır. Üyelik

²⁶ İnönü’nün Söylev ve Demeçleri, s.335-339

²⁷ Dursun, a.g.e., s. 104-105

²⁸ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 315

yaşının 18'den 22'ye çıkarılması eleştirilerine verilen yanıt, Cemiyetler Kanununda yapılan değişiklikle uyumlu hale getirme zorunluluğundan kaynaklandığı belirtilmiştir. Üyelik başvurularının kaza yönetimince kabul edilmesinden önce nahiye yönetimince de karar verilmesi esası kabul edilmiştir.²⁹

Nizamnamedeki değişikliklerin gerekçesi Genel Sekreter Dr. Fikri Tuzer tarafından açıklanmıştır. Tüzüğün 27. maddesinde Genel Başkan Vekilliğiyle ilgili ilk kez bir düzenleme yapılmıştır.³⁰ Madde de yer alan düzenlemeye göre; *“Değişmez Genel Başkan, partili mebuslardan birini Genel Başkan Vekili tayin eder. Genel Başkan Vekilinin vazife ve salâhiyeti Değişmez Genel Başkan tarafından tespit olunur. Genel Başkan Vekilinin değişmesi kendi istifası veya Genel Başkan tarafından vekillğe bir başka zatın tayiniyle vukuu bulur.”*³¹ 1935 tüzüğünde yer almayan bir başka düzenleme ise 29. madde de yer alan Genel Sekreterin parti hükümetine üye olarak girmesidir. Gerçi 1935 Kurultay sonrasında 1936 yılında Dahiliye Vekilliği ve Genel Sekreterliği birleştiren düzenleme yapılmıştı. Ancak Refik Saydam Hükümeti döneminde son verilen uygulama³² tüzükte de ayrıca yeniden düzenlenmiştir.³³

Başlangıçta parti-devlet bütünleşmesine 1936'da resmiyet kazandıran düzenleme eleştirilerek bu uygulamaya son veren bir açıklama getirilmiştir. Gerçekte Parti Genel Sekreteri ve Dahiliye Vekaleti ayrılmıştır, ancak yeni tüzükte 29. maddeye göre; Genel Sekreter hükümet üyesi olacaktır. Bir yazara göre bu durum İsmet İnönü'nün siyasi konuşmalarında vurgulanan CHP'nin yönetim içindeki işlevinin arttırılması, partinin güçlendirilmesi çabalarının Kurultay kararlarında devam etmediği şeklindedir. İnönü'nün Cumhurbaşkanı ve Değişmez Genel Başkan olmasından sadece birkaç ay sonra partiyi güçlendirme ve etkinleştirme girişiminden vazgeçiliyordu. CHP, yine devlet/ hükümet politikasına bağımlı siyasî bir varlık olarak yaşamını sürdürecektir. Bir yandan partinin hükümet/devlet bütünleşmesi sona erdiriliyor, öte yandan parti *“hükümet ve parti işlerinin bir ahenk dâhilinde sevk ve idare edilmesi imkânının temininden ibâret iken, maksadın hâsıl olmaması ve buna*

²⁹ Dursun, a.g.e., s.105-111

³⁰ **Ulus**, 1 Haziran 1939

³¹ **C.H.P. Nizamnamesi**, Ankara, Ulus Matbaası, 1939, s.8.

³² 25 Ocak 1939'da Celal Bayar'ın istifasıyla Refik Saydam hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Refik Saydam hükümetinde ondan boşalan Dahiliye Vekaleti'ne Fâik Öztrak getirilmiş, hükümetin kuruluşundan bir gün sonra alınan kararla CHP ile hükümet/devlet ilişkisi yeniden düzenlenmiştir. Buna göre CHP Genel Sekreterliği ve İçişleri Bakanlığı ayrılarak, Parti Genel Sekreterliği'ne Erzurum milletvekili Dr. Ahmet Fikri Tuzer atanmıştır. Bkz. Koçak, a.g.e., s. 13-18

³³ **Ulus**, 1 Haziran 1939

mukâbil, matlûp ahengin behemehâl tesis ve teminine zarûret bulunması” gibi ifadelerde de vurgulandığı gibi bağların güçlendirilmesi talep ediliyor.³⁴

Tüzükte getirilen yenilikler arasında “Müstakil Grup” önemli bir yer tutar. Açılış konuşmasında İsmet İnönü’de bu konuya özellikle değinmiştir: *“Büyük Kurultaya takdim ettiğimiz nizamname projesinde, Büyük Millet Meclisinde, Cumhuriyet Halk Partisinin bir de Müstakil Grupunu düşündük. Büyük Kurultaydan vazife alan ve Parti Genel Başkanının farksız başkanlığında çalışacak olan intizam ve inzibat içinde, şuurlu ve çalışkan, bir Müstakil Grubun, icra mevkiinde olan milletvekilleri ekseriyetine ve hükümetine esaslı bir yardım temin ederken büyük milletimize de kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını ümidediyoruz. Parti teşkilâtımızın ve halkevlerinin, vatanın siyasi, kültürel ve içtimai tekâmülünde verimli çalışmalarını, her suretle teşvik ve talebetmek istiyoruz. Nifakı ve her türlü fenalıkları önliyecek, her türlü iyilikleri yapacak ve öğretecek bir millî mekanizmayı, Partimizin faaliyetinde esaslı olarak bulacağımıza kaniiz. Parti teşkilâtımız, önümüzdeki devrede, istidatlara yol veren bir genişlikle müspet faaliyetlerini, merkezî idarenin daimî teftişine tabi görecektir.”³⁵*

Kabul edilen yeni tüzükte yer alan “Müstakil Grup”la ilgili düzenlemeler 125-130. maddeler arasında yer almıştır. Müstakil Grup üyeleri Kurultay Genel Kurulunca seçilecek 21 milletvekilinden oluşacaktır. Grubun başkanı İnönü’nün işaret ettiği gibi Parti Genel Başkanı olacaktır. Grup Başkan Vekili ise, Değişmez Genel Başkan tarafından grup üyeleri arasından seçilir. Müstakil Grup üyeleri birlikte toplanacak ve ortak karar alacak ve TBMM toplantılarında görüşlerini kendi grup kararlarına göre ifade ederek, oy vereceklerdir. Grup toplantılarına diğer milletvekillerini dinleyici olarak davet edebilirler. Müstakil Grup üyeleri, CHP Meclis Grubu toplantılarına katılacaklar, ancak bu toplantılarda söz almayacak, görüş bildirmeyecek ve oy vermeyeceklerdir. Hükümette görev almayacaklardır. Ayrıca, Müstakil Grup İdare Heyeti, üç kişiden oluşacak ve TBMM’nin her toplantı yılı başında Müstakil Grup tarafından seçilecektir.³⁶

1939 Kurultayının en tartışmalı konularından biri olan Müstakil Grubun kurulması CHP’de değişimin göstergesidir. Ancak değişimin ne anlama geldiği ve ne

³⁴ Koçak, a.g.e., C.2, s. 62-63

³⁵ İnönü’nün Söylev ve Demeçleri, s. 336-337

³⁶ Dursun, a.g.e., 107; Koçak, a.g.e., s. 72-73

yöne evrileceği farklı görüşleri yansıtmaktadır. Parti Genel Sekreteri Dr. Fikri Tuzer'in açıklaması şöyledir: “Çeyrek asırlık siyasî tarihimizin pek dağdalı geçen safahatı göz önüne getirilirse, tek fırkallı kalmanın, aziz ve mübârek vatanımızın menfaaterine en uygun siyâset olduğu teslim edilir. Fakat buna mukâbil, tek bir siyâsî teşekküle mensup âzâdan vücud bulan bir Mecliste, kendi kendini tenkit ve murâkabe imkânlarının da teminine zarûret bulunduğu, red ve inkar edilemez bir hakikattir. Yüksek tasvip ve müzaheretinize mahzar olduğu takdirde (Parti Müstakil Grubunun) bu pek mühim ve hayâtî vazîfeyi tamâmıyla başarabilecek dinç bir kuvvet ve zinde bir uzviyet olacağına kâni bulunuyorum.”³⁷

Milli Şef İnönü'nün son dönem beyanlarında yer alan “Halk İdaresi” deyimini nasıl bir Çok Partili Düzeni düşünmekte olduğu kesinlikle anlaşılamamakta diyen Goloğlu'na göre;³⁸ “Milli Şef İsmet İnönü'nün, Çok Partili Düzene bir aşama alsın diye kendi emrindeki Tek Parti içinde yine kendi emrinde olarak kurduğu Müstakil Gurup adlı örgütün niteliği; Halk İdaresi, Ulusal Egemenlik, Demokratik Rejim, Çok Partili Düzen ideallerini gerçekleştirmeye elverişli değildi, hattâ bu ideale karşıtı.”

Parti içinde “denetim” yapmak üzere Müstakil Grubun kuruluşuna işaret eden bir başka görüşe göre ise, 1939 Kurultayında ortaya çıkan değişim CHP içindeki demokratikleşme eğilimini yansıtmaktadır. Parti içinde demokratikleşme ve muhalefet eğilimlerine yeşil ışık yakma çabası, kısa bir süre önce Amerika, İngiltere ve Fransa ile askerî, ekonomik ve siyasal anlaşmalar imzalayan Türkiye'nin “Batıya benzeme” çabasını ifade etmektedir. İnönü'nün “demokrasinin kemale erdirilmesi” sözlerinin devamıdır.³⁹

1939 Tüzüğüyle partide yapılan önemli düzenlemelerden bir diğeri de “parti müfettişliği”dir. Parti Müfettişliği örgütlenmesinin geçmişi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tüzüğünden alınarak CHP'nin kuruluşunda kabul edilmesiyle 1923 yılıdır. Ancak, 1931 ve 1935 tüzüklerinde yer almayan, bu örgütlenme 1939 tüzüğünde yer almıştır. Parti Müfettişliğinin görev ve yetkileri, Genel İdare Kurulunca hazırlanacak ve Genel Başkanlık Divanınca onaylanacak bir talimatnameyle saptanacaktı. 21 Haziran 1939 tarihinde kabul edilen, CHP Teftiş Talimatnamesine

³⁷ **Ulus**, 1 Haziran 1939

³⁸ Goloğlu, **a.g.e.**, s. 18-19

³⁹ **Bilâ**, **a.g.e.**, s. 95

göre; parti örgütünün hükümeti kayıtsız şartsız desteklemesi, parti dışı tüm kuruluşların CHP'nin ilkeleri doğrultusunda faaliyet göstermesi ve “sınıf mücadelesini uyandırmak maksatlarını güden” ya da CHP'ye karşı “menfi fikir ve duygu taşıyan fert veya zümreler olup olmadığını” saptanması isteniyordu.⁴⁰

Parti müfettişlerinin, CHP Genel Sekreterliğine gönderilen raporlarında, Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve kültürel durumuna ilişkin pek çok veriye rastlamak mümkündür. Raporlar Genel Sekreterlikçe değerlendirildikten sonra ilgili bakanlıklara yönlendirilmektedir. Eğitim Bakanlığı'na gönderilen raporlar arasında öncelikle müfettişlik bölgesindeki okulların durumu hakkında bilgi verilmektedir. Bunun dışında illerde ihtiyaç duyulan okullarla ilgili istekler dile getirilmektedir. Örneğin 14 Şubat 1940 tarihli raporda Gaziantep mebusu Mehmet Şahin tarafından gönderilen raporda, Gaziantep'te bir “Kız Enstitüsü”nün kurulması gerektiği şöyle ifade edilmektedir:

“Gaziantep muhitinde buna fevkalâde ihtiyaç vardır. Orada şimdi bir lise vardır ki hem erkek hem kız talebeyi kabul ediyor. Kızlarına ilk mektepten sonra biraz daha malûmat vermek isteyenler, tabiatile onları liseye vermektedirler. Bu hal, liseyi tercih ettiklerinden değil, arzu ettikleri başka müesseseyi bulamadıklarındandır. Halbuki Gaziantep muhitinde kızlar için liseden ziyade böyle bir enstitüye ihtiyaç vardır. Sebeplerini arz edeyim:

O muhitteki içtimaî durum, yüksek tahsil yapmış kadınlardan ziyade, hünerli ev kadını istemektedir. Lise tahsili yüksek tahsile namzet kız yetiştiriyor. Bunlar yüksek tahsil yapsalar muhitin ihtiyaç duymadığı bir tip oluyorlar. Yapmasalar muhitteki diğer kadınlarla kendilerini hemayar tutmuyorlar. Fenası şu ki tahsil görmemiş kadınlarda bulunan ‘ev kadınlığı’ meziyetinden de mahrum bulunuyorlar. Bu kızların hem manen yükselme duygularını tatmin etmek, hem de muhitin ihtiyacına uygun kızlar yetiştirmek için yegane çare orada bir kız enstitüsü açmaktır.

Kız enstitüsü açılınca husule gelecek faydalardan birisi de şudur: Şimdi yukarıda arz ettiğim mahzurları düşünerek ve hatta muhtelit tedrisattan çekinerek kızlarını liseye göndermeyen birçok ana baba, çocuklarını enstitüye gönderecekler, bu

⁴⁰ Koçak, **a.g.e.**, s. 94-104. Ayrıca yazarın bu konuda daha ayrıntılı bir çalışması için bkz. Cemil Koçak, **Umumî Müfettişlikler (1927-1952)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

sayede içtimaî hayatımızda büyük bir rol oynayacak olan yeni bir kız nesli yetişecektir.”⁴¹

9 Nisan 1940 tarihinde Mardin mebusu Hasan Menemenci'nin raporunda vilayetin durumu hakkında genel bilgiler verildikten sonra, vilayetin kültürel durumu ve eğitimle ilgili önerileri şöyledir:

“Vilayette Türk dili konuşmuyorlar denemez. Şehirde konuşulan dil arap ve kürt dillerine benzer karışık hususi bir dildir. Sokaklarda ve mahalle aralarında oynayan mektep çağına gelmemiş küçük çocukların bu karışık dille ve mektep çağındakilerin de türkçe konuştuklarını müşahede ettim. Şehir dışında yaşayan köylülerin türk dili ile konuşmadıklarını ve şehirle ticari temaslarında kendi dilleri ile alış veriş ettiklerini bizzat gördüm. Muhakemeler tercüman vasıtasile yapılmaktadır.

İlk tahsil temin etmeli. Yolları yapmalı. Yatı san'at mektepleri vücade getirmeli.

Gerek birinci umumî müfettişle ve gerek Mardin vilâyeti hükûmet erkanile olan temaslarında bu vaziyete gecikmeksizin nihayet verilmesi lâzım geldiğinde ittifak olduğunu gördüm. Şu kadar ki vilâyetin 240 bin liradan ibaret bulunan varidatından 100 bini maarife tahsis edildiği halde maarif ihtiyacı tatmin edilmemektedir. Şehirdeki mektepler tahsil çağında bulunan çocukların pek azını okutabiliyor. Köyler de mektep ve maarif ışığı yoktur denilebilir. Kanaatime göre bu vilayette daha uzun seneler için liseye ihtiyaç yoktur. Fakat ilk tahsil temin etmek zaruret halindedir. Bu vilayetin türkleştirilmesi için en müessir çare ilk tahsil temin etmek ve yolları yaparak iktisadî münasebetleri sıklaştırmak.”⁴²

Bingöl mebusu Necmettin Sahir'in yine 9 Nisan 1940 tarihli raporunda, aynı konuya temas ederek, Bingöl'deki eğitimin desteklenmesini istiyor:

“Tahassül eden kanaate göre, bu Vilâyet mıntkasında mektep hareketlerine hız vermek çok yerinde ve verimli olacaktır. Çünkü yurdaşların dağ Türkçesiyle konuşmakta, doğan çocuklar bile bundan başka bir ses duymamaktadır. Bu itibarla daha ziyade an olacak ve çocuk yetiştirecek olan kız çocuklarına Türkçeyi öğretmek gerektir. Mektebe gidemiyen çocuklarla olan konuşmalarda bunun çok acı örnekleri

⁴¹ B.C.A., CHP Kataloğu, Fon 490.01- Yer:1206.230.5

⁴² B.C.A., CHP Kataloğu, Fon: 490.01- Yer: 1206.230.57

görülmüştür. Ercümle Genç'de Mehmet oğlu Ahmet Feyzi Ertuğrul adlı bir çocuğun şu sözleri dikkate değer: Ben Türki bilmem başam hazretleri”⁴³

Kurultay çalışmaları, tüzükle ilgili görüşmeler ve tüzüğün kabul edilmesinden sonra parti programı görüşülmüştür. Parti programının tümü hakkında bir eleştiri olmazken maddelerin görüşülmesi sırasında önemli görüşler ortaya çıkmıştır. Özellikle programın başlangıç bölümünü hakkında, Kâzım Nâmi Duru'nun, Kemâlizm'in ne olduğu ve nasıl tarif edileceğine ilişkin eleştirel sorusu anlamlıdır.

Kemâlizm nedir? Eğer bunu, biz yalnız programın heyeti umûmîyesine atfedip de, onun esasına girişmeyecek olursak, halkımız ve parti mensuplarınca Kemâlizm'in yalnız bir kelimededen ibaret olduğu zannedilmek ihtimâli vardır.

Bendeniz memleketin her tarafını gezerim. Her tarafta arkadaşlarla ve vatandaşlarla temâs ederim. Görüyorum ki, birçok yerde Kemâlizm'in ne olduğunu bilen yoktur. Hatta parti arkadaşlarımız arasında, partimizin, Türkün amentüsü sayarak, onu okumuş, hazmetmiş ve ona göre hareketi kendisine prensip ittihaz etmiş olanlar azdır. (Çoktur sesleri)

Maatteessüf arkadaşlar... Bunun üzerine hiçbir kitap yazılmamıştır. Yalnız bir kitap yazılmıştır. Onu yazan da Tekin Alp isminde bir Mûsevi vatandaşımızdır.

Kemâlizm, yalnız siyâsî revaç değil aynı zamanda, siyâsî, içtimâî bir felsefedir. Bu felsefeyi, değil yalnız memleketimizde, bütün dünyâyâ ilân etmek mecburiyetindeyiz.(...)

Yalnız çok temenni ederim ki, partimiz, Kemâlizm esaslarını halkın anlayacağı bir dil ile, ilmî esaslara dayanarak, izâh edici bir kitap yazdırsın veya yazsın... Bunu bütün vatandaşlara tevzi etsinler...

Arkadaşlar, Kemâlizm bir ideal değildir.

Tahakkuk ettirilmiş bir takım realitelerdir.

Siyâsî, iktisâdî, içtimâî, zirât, velhâsıl bir milletin bütün siyâsî faaliyetlerine giren şeyler, bu Kemâlizm'in içine dahildir.

Bu vesile ile arz etmek istiyorum ki, Kemâlizm'in bütün prensplerini bizim bünyeyi esâsimiz dâhilinde izâh ve tefsir edecek bir kitaba ihtiyâcımız vardır.

Kemâlizm'in diğer siyâsîve içtimâî akidelerle mukâyesi lâzımdır.

⁴³ B.C.A.,CHP Kataloğu, Fon: 490.01- Yer: 1206.230.85

Mesela, Kemâlizm ile Sosyalizm arasında ne gibi benzerlik veyâ mübâyenet vardır?

Bizim Cumhuriyetimiz başka memleketlerin Cumhuriyetlerine benzemeyen, bizim milliyetçiliğimiz başka memleketlerin milliyetçiliğine benzemeyen milliyetçiliktir.

İşte bu esaslar dâhilinde bir kitap yazdırılmasını partiden ricâ ediyorum.”⁴⁴

Gerçekte Duru'nun sözlerine verilecek yanıt, Millî Şef Döneminde, ilkelerin nasıl ele alınacağını, partinin ideolojisinin nasıl tanımlanacağına dair fikir verecektir. Ancak Kurultayda gündeme getirilen bu önemli siyasi ve ideolojik konuda başka söz alınmayacak ve söz konusu bölüm hiçbir tartışma olmaksızın kabul edilecektir.⁴⁵

Programın giriş kısmı dışında ilk iki bölümde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Programda yer alan yeni düzenlemeler şöyledir:

İktisat Bölümünde; Ziraî kredi, ticaret mübadelesi, el işleri ve küçük sanatlar, şoseler, devlet yapıları ve şehircilik alanlarında Millî iktisat icaplarına uygun yeni düzenlemeler ve maddeler eklenmiştir.⁴⁶

Adli İşler bölümünde; tevkifhane ve hapisanelere ilişkin yeni düzenlemeler ve hayır cemiyetlerinin geliştirilmesi konusunda yenilikler yapılmıştır.⁴⁷

Parti programı Kurultayda ittifakla kabul edilmiştir. Ayrıca bu Kurultayda 4. Büyük Kurultayda kabul edilen parti programının gerçekleştirilen kısımları hakkında bir rapor düzenlenmiş ve kabul edilmiştir.⁴⁸

3. 1943 KURULTAYI

CHP'nin 6. Büyük Kurultayı 8-15 Haziran 1943 tarihleri arasında toplanmıştır. 1939 Kurultayından itibaren hem iç politikada hem de dış politikada çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kurultaydan sadece birkaç ay sonra başlayan II. Dünya Savaşı, dünya siyasetine yeni bir yön verdiği gibi, Türkiye'nin dış politikasını olduğu kadar iç politikasını da şekillendiren başlıca gelişmedir.

⁴⁴ C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 86-87

⁴⁵ C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, s. 87

⁴⁶ C.H.P. Programı (1939), Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 8-17

⁴⁷ Ulus, 1 Haziran 1939

⁴⁸ Dursun, a.g.e., s. 120

11 Eylül 1939'da iki aylık bir tatil devresinden sonra toplanan TBMM'de, Başvekil Refik Saydam savaşın başlamasıyla birlikte hem dış siyasete hem de iç siyasete ilişkin beyanatta bulunur.⁴⁹

“Bu iki ay içinde, Avrupa vaziyetinde vukua gelen elim hâdiseler malûmunuzdur. Aylardan beri sulhî muhafaza için yapılan bütün teşebbüsler maalesef müsbet bir neticeye varamamış, emri vaki oluncaya kadar bertaraf edileceğini ümid etmekten hali kalmadığımız harb başlamıştır. Ümidlerimizin tahakkuk edememesinden hepimiz muzdaribiz.

Türkiye Cumhuriyetinin siyaseti, bu son zamanların mühim vekayii içinde, aynı istikameti muhafaza etmiş, aynı teyakkuz ve dikkatle muntazar inkişafını takib eylemiştir. Muharib taraflarla münasebetlerimiz normaldir ve beynelmilel münasebat kaidelerine uygundur. Almanya ile aramızda doğrudan doğruya bir siyasî ihtilaf mevzuu yoktur. Polonya ile münasebetlerimiz ise hemen daima arızasız ve dostane olmuştur. İngiltere ve Fransa ile malûmunuz olan muayyen esaslarda menfaat iştirakimiz ve müşterek telâkkilerimiz vardır. Bu memleketler ile müzakeresine başladığımız nihaî muahedelerin en dostane bir hava içinde görüşülmesi devam etmektedir.

Biz bugünkü harbin haricindeyiz. Bu harbin memleketimize bulaşacak inkişaflar göstermemesini temenni ediyoruz. Memleketimizin bazı yerlerinde almış olduğumuz askerî tedbirler, ancak ihtiyat tedbirleridir....Memleketimizde memnuniyete değer bir sükûn mevcuttur. Halkımız, huzur ve emniyet içinde iş ve güçlerle meşguldür. Türkiyede inzibat ve asayiş, hiçbir medenî memleketten daha zayıf değildir. Milletimiz, beynelmilel buhranın inkişafını vekar ve metanetle takib ediyor. Milli Şefe, Yüksek Meclise bağlılığı ve itimadınızla mühabî olan Hükûmetinize karşı itimadî iftihar ve hattâ gurur verecek derecededir. İnsanlığa arız olan ve inkişaf seyrile devam müddeti, tahribatının derecesi bugünden kestirilemeyen büyük buhran karşısında, milletimiz için en isabetli hareket tarzının ihtiyar edildiğine ve bundan sonra da bu yolda şuurlu bir surette yürüneceğine herkesin inandığını görmekte kuvvet ve inşirah duymaktayız.”

Ekonomik alanda gelişmelere yer verilen konuşmanın devamında Hükümetin iktisadî politikaları ve gelişmelerine yer verilmiştir. Sanayileşme, ticaret ve özellikle

⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.5, C.5, 11.IX. 1939, s.235

savaş karşısında tarımdaki üretimin kontrol altında olduğu ifade edilmektedir. “Geçen umumî harbden evvel büyük şehirlerimizin ekmek ve un ihtiyacının dışarıdan temin edildiğini hepimiz hatırlarız. Bu gün ise buğdayda ihraç edecek vaziyete geçmiş bulunuyoruz.”

Türkiye'nin savaş karşısında durumunu Armaoğlu şöyle özetler:⁵⁰ “Türkiye'nin II. Dünya Savaşındaki durumu, stratejik mevkiinin önemi dolayısıyla, gerek Müttefiklerin, gerek Mihver'in Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların hikâyesinden başka bir şey değildir. Savaşan tarafların bu faaliyetleri karşısında Türkiye'nin politikası ise, savaşın dışında kalmak ve memleketi savaşın yıkıntılarından korumak olmuştur.”

II. Dünya Savaşında Türk dış politikası, savaş dışı kalmak olarak benimsenmiş olsa da savaşın tüm gelişmeleri Türkiye'yi yakından etkilemiştir. Türkiye, savaşa fiilen girmese de yanı başına kadar ilerleyen savaşa karşı tedbir almak durumunda kalmıştır. Öncelikle ekonomik yaşam savaşa göre düzenlenmek zorunda kalmıştır. Ayrıca ordu sürekli savaşa hazır tutulmuştur. Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin günümüze kadar devam eden siyasal, toplumsal ve ekonomik değişme dinamiklerini yaratmıştır.

Savaşın başlamasıyla ilk etkiler ekonomik alanda hissedilmeye başlandı. Gerçekte Türkiye'nin savaş öncesi ekonomiye ilişkin bir programı yoktur. Aydemir;⁵¹ yakın tarihte ardı ardına savaşlar yaşamış Türkiye'de, savaşa karşı yorgunluk ve savaş ekonomisine ilişkin bıkkınlığın sosyal psikoloji açısından normal karşılanabileceğini belirtir. Ancak ekonomik anlamda Türkiye'nin II. Dünya Savaşı ile karşı karşıya kalması üzerine şöyle bir değerlendirmede bulunur: “...bilhassa Birinci Dünya harbinden sonra bir bilim kolu halinde gelişmeye başlayan Harb Ekonomisi, halkın değilse de, Devletin ele alması gereken bir teşkilatlanma işi olmalıydı. Hükûmet çalışmaları ve organları arasında yer almalıydı. Bizde, işte bu olmamıştı. Biz İkinci Dünya Harbinden önceki yıllarda, ne hükümetçe, ne aydınlar tarafından, ne de Orduca bu konuya yönelmedik. Bu yüzden de Türkiye harb yıllarına, harb ekonomisi anlamından ve öğütlerinden tamamen yoksun olarak girdi.”

⁵⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt I: 1914-1980, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994, s.407

⁵¹ Aydemir, **a.g.e.**, C. II, s. 206

II. Dünya Savaşı'nın ilk döneminden itibaren hissedilir bir ekonomik sıkıntı baş göstermiş, Hükümetin aksi iddialarına karşılık fiyatlar yükselmiş, karaborsacılık başlamış, hayat pahalılığı her gün biraz daha şiddetlenmiştir. Ekonomik bunalım Mecliste de tartışmalara yansımıştır. Bu durum üzerine Hükümet, ekonomik bunalım için çare bulma çalışmalarına başlayarak, bunalımın halkın toplum düzenini olduğu kadar, ulusal savunma gücünü de tehlikeli surette etkilediği gerekçesi ile Milli Koruma Kanunu Tasarısı hazırlatıp meclise sunmuştur.⁵²

Türkiye'nin sosyo-politik yaşamını hem savaş yıllarında hem de savaş sonrasında etkileyen bir kanun olarak Milli Koruma Kanunu 18 Ocak 1940 tarihinde çıkarılmıştır. Hükümet kanunla ekonominin tümünü düzenleme ve denetleme yetkisine sahip olmuştur.⁵³

Ekonomik sorunların yoğun bir şekilde artışı ve Milli Koruma Kanunu'nun özellikle uygulama biçiminin yarattığı ortamda enflasyon ve spekülasyonun artması, hükümeti yeni önlemler almaya zorlamıştır. Dönemin sonrasında da çok tartışmalara konu olacak bir uygulama; 12 Kasım 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu'dur. Kanunun gerekçesine göre: *"iktisadî şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançları ile mütenasip vergi vermeyenleri istihdaf etmektedir."*⁵⁴ Ancak kanunun uygulanması hem devlete ödenmesi beklenen geliri sağlayamamış hem de dışarıda ve içeride Türkiye'ye karşı bir tepki oluşturmuştur. Sonunda, umulan sonuca varılamayacağını Hükümet de anlamış ve 1943'ten itibaren yapılmaya başlanan düzenlemelerle en son 15 Mart 1944 günlü ve 4305 sayılı kanunla kesin olarak ortadan kalkmıştır.⁵⁵

⁵² Goloğlu, a.g.e., s. 59-63

⁵³ Milli Koruma Kanunu'nun içeriği, uygulanması ve Türkiye'nin politik ve sosyal yaşamına etkileriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 176-186; Goloğlu, a.g.e., s. 59-63. ayrıca Yakup Karaosmanoğlu'nun, (**Politikada 45 Yıl**, 2. Basılış, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 184-186); anlatımı önemlidir: "Zeytinyağı piyasasını inhisarı altına alan bakan mı istersiniz; karaborsacıları koruyan vali, umum müdür vesaire mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında size sırtıklarını görebilirdiniz. Bu yüzden memleket öylesine bir ekonomik buhran içine düşmüştü ki, bir lokma has ekmekten, bir avuç şekerden tutun da bir kilo çiviye kadar bütün 'zaruri havâyic' altın pahasına elde edilebilir lüks maddeler sırasına girmiş ve geçim sıkıntısı harp halinde bulunan memleketlerde bile görülmeyen bir vahamet arzitmeye başlamıştı" Karaosmanoğlu İsmet İnönü'yle yaptığı görüşmede ülkede yaşananları aktararak sözlerini şöyle tamamlar: "Siz, iradesini kaybetmiş bir meclis, nereye gittiğini bilmez bir parti ve ne yapacağını şaşırılmış bir hükümetle bu memleketi ne siyasi, ne iktisadi bakımdan düzene koyamazsınız."

⁵⁴ Varlık Vergisi'yle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951; Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

⁵⁵ Goloğlu, a.g.e., s. 177

Varlık Vergisi çiftçileri de kapsamı içine almış olsa da esas olarak sanayi ve ticaret burjuvazisi hedef alınmıştı. Varlık Vergisi'nin ardından çiftçileri de olağanüstü bir vergiye tâbi kılan Toprak Mahsulleri Vergisi 1943 yılında kabul edilmiştir. Savaş koşullarında tarım ürünlerindeki artışlardan yararlananları hedef almıştır. Kanun'un uygulanışıyla ilgili sosyo-politik sonuçları Türkiye'nin siyasal geleceğini etkilemiştir. Timur'un ifadesiyle; *“Hiç kuşku yok ki, Toprak Mahsulleri Vergisi, daha sonra kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile birlikte büyük toprak sahiplerini C.H.P.'den soğutan ve D.P. yi hazırlayan nedenlerden biridir.”*⁵⁶ Gerçekte hükümet bu vergiyle 1 200 000 ton hububat tahsilatı beklerken, ancak yarısı kadar hububat toplayabilmiştir. Ancak bu miktar bile toprak ağaları ile iktidarı karşı karşıya getirmeye yetmiştir. Meclis'te bir muhalefet yaratacak eleştirilere konu olmuştur.⁵⁷

İki kurultay arasında gerçekleştirilen önemli bir diğer gelişme Köy Enstitüleri Kanunu'nun 17 Nisan 1940 tarihinde kabul edilmesidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren üzerinde önemle durulan “Köy Sorunu” hakkında savaş yıllarında gerçekleşen uygulama oldukça önemlidir. Kuşkusuz siyasi ortamın ve aktörlerinin etkisi bu kanunun çıkarılmasında ve köylünün eğitimi sorunun çözülmesinde oldukça önemli bir uygulamadır.⁵⁸

Gerçekleştirilen düzenlemelerin sonuç vermediği savaş koşullarında *“A dan Z ye kadar değiştireceğiz!”* diyen Başvekil Refik Saydam'ın 1942 Temmuzunda ölümü üzerine Şükrü Saraçoğlu Başvekil olmuştur. Saraçoğlu döneminde de, *“CHP'nin yapısı, geleneksel niteliğini sürdürmekte, Milli Şef ve çevresindekiler, meclise ve partiye yansıyan sosyal dengeyi, hükümet değişiklikleriyle, bakan değişiklikleriyle kurtarmaya çalışmaktadır.”*⁵⁹

12 Ocak 1943 tarihinde toplanan CHP Meclis Grubu, Parti Divanı'nın önerisiyle TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar vermiştir. Yapılacak seçimler 14 Aralık 1942'de kabul edilen Cumhuriyet tarihinin ilk seçim yasasına göre yapılacaktır. Yeni yasaya göre iller birer seçim çevresi, nahiyeler de birer seçim şubesi kabul edilmiştir. Her 40 bin nüfusa bir milletvekili seçilecek, nüfusu 40 binden az olan iller birer milletvekili çıkarabilecektir. Seçmen yaşı “22”, seçilme yaşı ise “30” olarak

⁵⁶ Timur, a.g.e., s. 190

⁵⁷ Bilâ, a.g.e., s. 100

⁵⁸ Köy Enstitüleri hakkında diğer bölümlerde ayrıntılı olarak değinilecektir.

⁵⁹ Bilâ, a.g.e., s. 101

kabul edilmiştir. Seçimler yine iki dereceli olacaktır. Silahlı kuvvet mensupları, askerî okul öğrencileri ve polisler oy kullanmayacaktır. Milletvekili olabilmek için hukukî koşullar dışında Türkçe okuma yazma bilme koşulu yer almıştır.⁶⁰

Yeni yasa uyarınca yine iki dereceli olarak yapılacak 1943 seçimleri 15 Şubat'ta başlamıştır. Seçimlerde seçilecek milletvekili sayısından daha fazla aday ilan edilmiştir. 38 ilde milletvekili aday sayısı bir ve sekiz arasında daha fazla aday gösterilmiştir. Örneğin İstanbul için 23 milletvekili seçilecektir oysa 31 aday gösterilmiştir. Yine İzmir'de 15 milletvekilliği için 20 aday gösterilmiştir. Seçimler 28 Şubat 1943'te sonuçlanmıştır. Nüfus artışına koşut olarak milletvekili sayısında artış olmuş, yeni meclis 455 üyeden oluşmuştur. Yedinci TBMM 8 Mart 1943'te ilk toplantısını yaparak Meclis Başkanlığı'na Abdülhalik Renda ve Cumhurbaşkanlığı'na İsmet İnönü getirilmiştir. Hükümet Şükrü Saraçoğlu tarafından kurulmuştur.⁶¹

Seçimler ve yeni meclisin oluşmasından sonra 8 Haziran'da toplanan VI. Büyük Kurultay 15 Haziran'a kadar sürmüştür. Kurultay toplandığında Başbakan Şükrü Saraçoğlu Parti Genel Başkanvekili, Memduh Şevket Esenal Parti Genel Sekreteridir. Şükrü Saraçoğlu'nun kısa bir konuşmasıyla çalışmalarına başlayan kurultay, yönetim seçimlerini gerçekleştirir. Seçimlerin ardından İsmet İnönü'nün konuşmasıyla kurultay resmen açılır.

İnönü'nün, hükümet ve Parti Müstakil Grubunun çalışmalarının verimliliğinden söz eden konuşmasında; CHP'yi öven sözler yer almıştır. *“Partimiz, vatandaşların güven ve sevgisini daha ziyâde kazanmak ve memleketin siyasî olgunluğunu genişletip artırmak için, gelecek zamanlarda bu bakımdan daha geniş davranmak yolundadır... Yeryüzünde hiçbir parti, Cumhuriyet Halk Partisi kadar, kendisini husûsî ve şahsî kaygılar üstünde, vatanın büyük siyâsetine bütün gayretiyle bağlamış değildir. Partimizin yeryüzünün en ileri bir kurumu olduğunu söylemeye hakkımız vardır.”*⁶²

Genel merkez tarafından hazırlanan tüzük projesi hem encümen hem de genel kurulda hiçbir değişik yapılmadan aynen kabul edilmiştir. Yeni tüzükte daha önceki tüzüklerde yer almayan bir madde eklenmiştir. Yeni tüzüğün 2. maddesiyle partinin amacına yer verilmiştir. *“Partinin maksadı, memleketin siyâsal hayatının bütün*

⁶⁰ Koçak, a.g.e., s. 285

⁶¹ Koçak, a.g.e., s.288-298; Turan, a.g.e., s. 36; Goloğlu, a.g.e., s. 193

⁶² *Ulus*, 9 Haziran 1943

*teşkilâtında, kendi prensiplerini Türk milletine sevdirmek ve kabul ettirmektir. Partinin, bunun için birinci vâsıtası, kânun yolları ile seçimi kazanıp, Büyük Millet Meclisi'nde çoğunluğu elde etmek ve parti hükümetini kurmaktır.”*⁶³

Eski tüzükte 5., 6., 7., ve 9. maddelerde yer alan; partiye mensup kimselerin birbirlerine bağlı bir kütle teşkil ettikleri, parti prensiplerini bilmek ve yaymak mesuliyetinde oldukları ve henüz siyasetle uğraşma çağına gelmemiş olan Türk gençlerinin partinin tabii üyeleri sayılır şeklindeki hükümler kaldırılmıştır. Yine 49. maddede yer alan “Büyük Kurultay’ın açılışı, parti teşkilâtıyla bütün partililer için kutlu bir hadise sayılır” hükmü kaldırılmıştır.⁶⁴

1939 Kurultayında çok şiddetli tartışmalara konu olan “Genel Sekreter’in parti hükümetine üye olarak girmesi”yle ilgili 29. madde kaldırılmıştır. Gerekçe olarak şimdiye kadar bu hükmün yerine getirilmesine başvurulmadığıdır.⁶⁵ Parti ve devlet ilişkilerini düzenlemekte yeni bir uygulama olarak görülen bu değişikliği bir araştırmacı; çok önemli değişikliğe neden olmayacağı, bir başka deyişle parti ve devlet ilişkisine çok belirgin bir ayırım getirmeyeceği yönündedir. Yeni tüzük uygulamaya göre yeniden şekillendirilmiştir. 1942 yılında Parti Genel Sekreteri olan Memduh Şevket Esendal hükümette yer almamıştır.⁶⁶

1939 Kurultayında kurulan Müstakil Grubun çalışmaları İnönü’nün açış konuşmasında da belirtildiği gibi oldukça olumlu olarak değerlendirilmektedir. “*Parti müstakil grubunun ilk tecrübe olarak dört senelik çalışması, verimli ve iyi netice sayılır. Kurultaydan aldığı vazifeyi ifa ederken mecliste ahengi muhafaza eden, hükümete millet karşısında fikirlerini söylerken memlekette iyi geçinmeyi ve hükümete yardımcı olmayı göz önünde tutan müstakil grubun üyelerine teşekkür etmeyi borç bilirim. Bu yeni teşekkülün iyi bir istikbali olduğuna, tek parti içinde yeni bir murakabe teminatı getireceğine inanıyoruz.”*⁶⁷

Müstakil Grup, tüzüğün 128. maddesi gereği, kurultayda dört yıllık çalışmalarını, grubun amacını, ilkelerini ve önerilerini dile getiren bir rapor sunmuştur. Raporda tüzüğe ilişkin öneriler bölümünde getirilen öneri; “Müstakil Gruba seçilen âzâ sayısı, çeşitli devlet kolları ve Meclis encümenleri çalışmalarının yakından ve

⁶³ Koçak, a.g.e., s. 320; Dursun, a.g.e., s. 131

⁶⁴ Dursun, a.g.e., s.131

⁶⁵ Bilâ, a.g.e., s. 102

⁶⁶ Koçak, a.g.e., s. 321

⁶⁷ **Ulus**, 9 Haziran 1943

aralıksız tâkip edilebilmesini mümkün kılacak surette arttırılmalıdır. Grup, büyük encümenlerde üçer, diğerlerinde ikişer ve birer arkadaş bulundurmamak mecbûriyetindedir. 125. maddede değişiklik yapılarak, âzâ sayısının 21'den 35'e çıkarılması yerinde olur.”⁶⁸ Tüzükte raporda önerilen değişiklik yapılarak Müstakil Grup üye sayısı 35'e çıkarılmıştır.

Kurultayda kabul edilen programda da değişiklikler görülmektedir. 1939'da kabul edilen programın Giriş bölümünün ikinci kısmında, 1927 Büyük Kongresinde kabul edilen tüzüğün genel esasları ve aynı kongrede genel kurul tarafından tasvip edilen Genel Başkanlık beyannamesi ile 1931 genel seçimleri nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın ilan ettiği beyannamedeki fikirlerin parti programının esasını teşkil ettiği, yönündeki ifadeler yer verilmemiştir. Bu bölüm kısaltılmıştır.⁶⁹

Programda özellikle 1937'de Anayasaya girmiş olan “6 İlke”nin tanımlarında önemli değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır. Parti'nin ana vasıflarından biri olan “Milliyetçilik” daha önceki programda; *“Parti, terakki ve inkişâf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muâsır milletlere muvâzi ve onlarla bir âhenkte yürümekle beraber, Türk içtimâî heyetinin (...) husûsî seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar”* şeklinde tanımlanmıştır. Yeni programda Milliyetçilik tanımı daha genişletilmiştir:

“Parti, milletin husûsî karakterini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar. Parti, insanlık cemiyetini, müstakil ve eşit milletlerden mürekkep bir büyük aile ve Türk milletini, bu ailenin esaslı birliği olarak tanır.

*Parti, milliyetçiliği Türk milleti içinde en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve vâsıtası bilir. Parti, milletler arasındaki münâsebetlerde, Türk milliyetçiliğini, hiçbir millet için zarar düşünmeyen, her milletin insanlığa değerli hasletlerini takdir ve teşvik eden bir iyilik unsuru olarak kullanır.”*⁷⁰

II. Dünya Savaşı'nın saldırgan milliyetçilik ve ırkçılık ortamında, parti programında yapılan tanım önemlidir. Alman ordularının Sovyetler Birliği'nde ilerlemelerine paralel tıpkı I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Türkiye'deki Turancı gruplarla temasları söz konusudur. Almanya'nın desteğiyle etkinliklerini arttıracak olan İrkçi ve Turancı gruplara karşı hükümetin zikzaklar çizen tutumu başlangıçta

⁶⁸ Raporun tam metni için bkz. **Ulus**, 12 Haziran 1943

⁶⁹ Koçak, **a.g.e.**, s. 322; Dursun, **a.g.e.**, s. 135

⁷⁰ **C.H.P Programı (1943)**, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943, s. 5

Türkiye’de bir gelişme tablosu yaratmıştır. Ancak, 1935’lerden itibaren Türkiye’ye sızan bazı ırkçı Alman görüşleri bir tarafa bırakılacak olursak, Türkiye’de ırkçılık teorisi ortaya çıkmamıştır. Turancılıkta zaman içinde kendi içinde bölünmelere uğramıştır. Özellikle 1943-1944’ten itibaren savaşın yönünün Almanya aleyhine dönmesi, Türkiye’ye tarafsız kalması konusunda baskı yapılması, ırkçı ve Turancı akımlara karşı hükümetin doğrudan tavır almasıyla sonuçlanmıştır.⁷¹

Parti programında milliyetçilik; Cumhuriyet’in ilk dönemindeki bağımsızlıkçı, çağdaşlaşmacı yönleriyle birlikte özellikle saldırgan olmayan ve barışçı yönlerine vurgu yapılmıştır.

Programda, devletçilikle ilgili açıklamada da değişikliğe gidilmiştir. Savaş koşullarında ekonomiye ilişkin önemli yasalar ve uygulamaların ardından aslında savaş uygulamalarının yansıması tanımda belirgin olarak yer almaz. Klasik devletçilik tanımı öz olarak muhafaza edilerek, genişletilmiştir. Programda devletçilik tanımı şöyledir:

“Az zaman içinde Türk milletini ileri medeniyet seviyesinde, kudretli ve geçim şartları yükselmiş bir dereceye eriştirmek ve Türk vatanını her bakımdan mâmur bir hâle getirmek, partinin esas vazifelerindendir. Parti, bunun için, vatanda fertlerin ve hükmî şahısların bütüin vâsita ve çalışmalarından ve devletin bütüin kuvvetlerinden aynı zamanda istifâde etmeyi lüzumlu görür. Partimiz devletçiliği bu ihtiyaçtan doğmuştur. Parti, şahısların bugün hiç veyâ kâfi derecede yapamadığı işleri devlet eli veyâ sermâyesi ile yapmaya çalışır.

Devletin husûsî teşebbüsleri teşvik ve bunları tanzim ve murâkabe etmesi tabûdir. Devletçiliğimiz, açık veyâ kapalı olarak, hiçbir husûsî menfaate vâsita kılınamaz. Devletçiliğimiz, millet menfaatlerinin zarûrî kılmadığı hiçbir şekilde, husûsî menfaatlerle mücâdele etmez. Devletin hangi işleri kendisinin yapacağıının takdiri, yukarıdaki esaslara göre, milletin yüksek menfaatlerinin icâbına bağlıdır.”⁷²

Bilâ’ya göre;⁷³ devletçiliğin yeni tanımı oldukça ilginçtir. II. Dünya Savaşı’nın tam ortasında, devletin “dediğim dedik” bir görünüm içinde olduğu bir dönemde, özel girişime tavizler verildiği yönündedir. Bu nedenle 1935 programının özel teşebbüsün devletleştirilebileceği anlayışından bir hayli uzaklaşmıştır.

⁷¹ Karpat, a.g.e., s. 218-223

⁷² C.H.P. Programı (1943), s. 5

⁷³ Bilâ, a.g.e., s. 103

1943 Kurultay'ı, Tek Parti Döneminin son kurultaydır. Türkiye'nin çok partili siyasal yaşamı elbette CHP'de de değişimi beraberinde getirecektir. 1943 Kurultayı da değişimin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Daha önceki ideoloji ve ilkelerden belirgin bir ayırım olmasa da, bu yönde bir gelişmenin izlerini görmek mümkündür.

Programda, laiklik tanımına da ekleme yapılmıştır.

“Din telâkkisi, vicdânî olduğundan, her türlü taarruzdan ve müdahaleden mâsundur.

Hiçbir vatandaşa, kânunların müsaade ettiği dairedede, tatbik ettiği din veyâ itikatlardan dolayı müdahale edilemez.

Parti, millî dilin ve millî kültürün, diyânet yollarından, yabancı dil ve kültürlerin tesirlerinden mâsun kalmasını, Türk milletinin hâli ve istikbali için lüzumlu sayar.”⁷⁴

Programda “Millî Talim ve Terbiye” kısmına geniş yer verilmiştir. Programın üçüncü kısmında yer alan bölümde eski programdan geçen esaslar olduğu gibi değişen ve yeni konan esaslar da olmuştur. Bölümün ilk altı maddesinde milli eğitim ve öğretimin temel esaslarına yer verilmiştir. Okullar hakkındaki hedefler genişletilmiş ve ayrıntılandırılmıştır. İlk, orta ve yüksek öğretim dışında özellikle teknik öğretim 1939'a göre geliştirilmiştir.⁷⁵

Programın dördüncü kısmı, “Dâhilî, Sağlı ve Adlî Siyâset, Memurlar, Serbest Meslek Erbâbı” başlığını taşımaktadır. Beşinci kısım ise; “Cihan Harbi İçinde İdâre” adını taşımaktadır. Milli Savunmanın, gündemin ilk sırasında yer aldığı toplumsal hayatın bütün yönlerinin savaşın gereklerine göre şekillendiği belirtilmiş ve ordunun beslenmesi, seferberlik ve milli bütünlük gibi konularla ilgili hükümlere yer verilmiştir. Programın altıncı ve son kısmının başlığı, “Cihan Harbinden Sonraki İhtimâller”dir. Tek bir maddeden oluşan bu kısımda, barışın nasıl temin edileceğinin belli olmadığı belirtildikten sonra savunmanın önemine değinilmiştir. Barış zamanında da savunma masraflarının azalmayacağı ancak vatanın imarına da hız verilip, makineleşmenin arttırılacağı ve savaş sırasında yaşananlardan çıkarılan derslerin dikkate alınacağına yer verilmiştir. Savaşın en yoğun döneminde toplanan kurultayda, savaşın bitmesiyle de sıkıntıların sona ermeyeceğinin farkında olarak

⁷⁴ C.H.P. Programı (1943), s. 5

⁷⁵ Yunus Kâzım Köni, “Millî Eğitim ve Öğretim Programı”, *Ülkü*, Yeni Seri, C.4, Sayı:43, 1 Temmuz 1943, s. 5-6

program Şu cümleyle sona erer: “Cihan harbinden sonraki devir, bizim için birkaç misli çalışma devri olacaktır.”⁷⁶

B. 1939-1945 DÖNEMİNDE EĞİTİM

1.EĞİTİME YÖN VEREN KARARLAR

a. İsmet İnönü

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı olması dışında, Atatürk döneminde uzun süre başbakanlık yapmış biridir. Aynı zamanda yine Atatürk döneminde CHP Genel Başkan vekilliği görevini sürdürmüştür. 1923-1950 yılları arasında siyasetin -1937-1938 yılları hariç-hep belirleyici, önder kadrosu içinde yer alan İnönü'nün eğitimle ilgili düşünceleri de izlenen siyasette etkili olmuştur.

Başbakanlığı döneminde İnönü, devrimlerin en önemli destekleyicisi ve uygulayıcısıdır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra 5 Mayıs 1925 tarihinde, Muallimler Birliği Kongre üyeleriyle konuşmasında, kanunun önemi hakkında bilgi vermekte ve şiddetle savunmaktadır:

“Biz tevhidi tedrisat ile yapılan, daha yapılacak olan işlerin memleketin bütün hayatında, fikrî, sınaî, fennî hayatlarda olduğu kadar, içtimaî hayatta da başlıca esas olduğuna kaniiz.

Yaptığımız işi dine münafi görmek, yapılan işi görmemektir. Biz Şu kanaatteyiz ki yapılan işin dinsizlikle hiçbir münasebeti yoktur. Bu sistemde muvaffak olalım. On sene azimle, muvaffakiyetle tuttuğumuz bu yolda yürüyelim. On sene sonra, bütün dünya ve Şimdi bize muarız olanlar, yahut tuttuğumuz yoldan din naumuna endişe edenler göreceklendir ki müslümanlığın asıl en temiz, en saf, en hakikî Şekli bizde tecelli eylemiştir.

O fîli tecelliye kadar biz, bu hakikati kanunen, cebren, inkılâpla telkin ve onu tatbik edeceğiz. Herkes fîl haline gelmiyen hayırları iptidadan göremez. Ammenin gözü fiile inkılâbetmiş neticeleri görür. Onu iptidadan göremediği için itiraz edecek sesleri dinlemeyiz. Hedefe varmak için, her cahilane itiraz ve teşebbüs bertaraf edilecektir. Kanunun bu husustaki salâhiyetleri bütün Őümüliyle tatbikte en ufak bir

⁷⁶ Koçak, a.g.e., s.325-326; Dursun, a.g.e., s.137-138

*tereddüt gösterecek değiliz. Hiçbir mani karşısında tevakkuf edemeyiz ve etmiyeceğiz.”*⁷⁷

İsmet İnönü'nün aynı konuşmasında, eğitimin milli olması vurgulanmıştır. Eğitimin milli olmasıyla ne anlaşılması gerektiğini ise; “dini terbiye ve beynelmilel terbiye” karşıtlığı olarak açıklamaktadır. Milli terbiyenin hedefini de; siyasi ve vatani mahiyeti itibarıyla, aynı topraklar üzerinde yaşayan Türk Milleti'nin kültürel, düşünsel ve toplumsal yapısıyla bir bütün olarak geliştirilmesi şeklinde vurgulamaktadır.⁷⁸

Başbakanlığı döneminde de, Cumhurbaşkanı olmasından sonra da eğitim kademeleri içinde İsmet İnönü en çok ilk öğretime önem vermiştir. Cumhurbaşkanı olmasından sonra köylerdeki ilk öğretim sorununu çözmeyi amaçlayan Köy Enstitüleri girişiminin siyaset içinde en önemli destekçisidir. İsmail Hakkı Tonguç,sürdürülen çalışmalarda İnönü'nün desteğini şu sözleriyle ifade eder: *“Önümüzdeki on yıl sonunda Türkiye’de ilköğretimi yüzde yüz gerçekleştirmek problemi, milli ana davalardan biri haline geldi. İşi, tam manasıyla milli bir mesele haline getiren, ilköğretimi modern manası ve bilimsel kavramı ile topluma mal etmek için bu büyük gayreti, gece gündüz demeden harcayan, rahatsız olduğu zamanlarda bile buna zaman ayırmaktan çekinmeyen, ilgililerin arkasını kovalayan, davayı tarihe mal olacak şekilde makaleler yazarak, söylevler vererek anlatan ve icabında onu savunan Cumhurbaşkanı ve büyük fikir adamı İNÖNÜ’dür.”*⁷⁹

İ.H.Tonguç'un belirttiği gibi İsmet İnönü, ilk öğretime verdiği desteği yazdığı yazılarla da desteklemiştir. İnönü “İlk öğretim Davamız” başlıklı yazısında, 1943-1944 öğretim yılı sonundaki verilerden yola çıkarak değerlendirmede bulunmaktadır. Buna göre, ilk öğretimde en önemli sorunlardan biri devam konudur. Bunun sebepleri üzerinde duran İnönü, sorunu şöyle tespit eder: *“Karşısında bulunduğumuz zorluk, pasif direnmedir. İlk öğretimin kıymetini kendi anladığımız gibi ve kendi anladığımız ölçüde vatandaşa anlatamıyoruz. Daha fenası vatandaşa anlatacak olan vazifelilere anlatamıyoruz.”* İsmet İnönü, bunun için bütün görev sahiplerinin her şeyden önce bu konuda çalışmaları gerektiğini belirtmektedir.⁸⁰

⁷⁷ M.E.S.D., C.I, s. 91

⁷⁸ M.E.S.D., C.I, s. 92-93

⁷⁹ İsmail Hakkı Tonguç, **İlköğretim Kavramı**, Piramit Yayıncılık, Ankara, 2004, s.392

⁸⁰ İsmet İnönü, “İlk Öğretim Davamız” **Ülkü**, Yeni Seri, C.6, Sayı: 71, 1 Eylül 1944, s.1-3

Bir sonraki yıl yine İnönü tarafından eğitimle ilgili kaleme alınan yazı ilk öğretimle ilgilidir. 17 Nisan 1945'te "İlk öğretimin Yeni Yılı" başlıklı yazısında ilk öğretime neden bu kadar önem verdiğini ve ilk öğretimden ne beklediğini daha açık bir şekilde ifade etmektedir: "*İlk öğretimi, büyük kütleyi maddi ve mânevi alanda kaldırıp yükseltecek ana tedbir sayıyorum. Yirminci asrın ileri ve kudretli bir milleti olabilmek için, ilk öğretim, çözeceğimiz ilk meseledir. Hür vatandaşlığın bütün feyizlerini, hususi ve resmî millet hayatında göstermek, şuurlu ve müstakil bir millet olarak içerden ve dışardan çıkacak bütün fırtınalara imanla göğüs germek, her şeyden evvel hiç olmazsa ilk öğretim tamamlığı ile sağlanabilir. İlk öğretimi olmayan memlekette, orta çağ idaresi, bütün şekilleriyle devam eder. Resmî kanunlar, ne derlerse desinler, ne haklar vatandaşlara tanınırsa tanınsın hiç olmazsa ilk öğretim derecesinde bilgi olmazsa, haklar ve vazifeler canlanmaz, gönüllere ve yüreklere sinip yerleşmez. Bilmiyen, siyasi veya ekonomik kudret sahiplerinin elinde, orta çağda olduğu gibi, köle hayatı sürer. Asıl acıklı olan taraf da, bilmiyen, kendi düşkün ve köle hayatına karşı duygusuz ve kayıtsız kalır. Hür vatandaşlardan birleşik bir millet olmanın çarelerinin başında, ilk öğretim çaresi vardır. Dâvayı bu kadar geniş ve derin mahiyetiyle görmeliyiz. İlk öğretim dâvası, insan olmak, millet olmak dâvasıdır. Hepimiz, dâva yolunda, bu gözle ve bu anlayışla yürüyüp ilerlemeliyiz.*"⁸¹

b. Parti Programları

Atatürk'ün ölümü üzerine İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı ve ardından 1938 Olağanüstü Kurultayıyla CHP'nin Genel Başkanı ve Türkiye'nin "Milli Şef"i olmasından sonra, düzenlenen ilk kurultay 1939 yılında yapılmıştır. 1939 Kurultayı daha öncede belirtildiği gibi, CHP'de birtakım değişikliklerin başlangıcını oluştursa da kabul edilen program, özü itibarıyla önceki programlara dayanmaktadır. Ancak değişikliklerde içermektedir.

Öncelikle programın dilinde, 1935'teki Öztürkçeciliğin terk edildiği fark edilir. Bu nedenle 1935'te "Ulusal Eğitim" başlığını taşıyan eğitim bölümünde, eskiye dönüş vardır ve "Milli Talim ve Terbiye" şeklinde yer almıştır. Genel olarak metin yeni kelimelere de yer verilerek hazırlanmış görünse de ifadeler eskiyi de önemli ölçüde barındırır.

⁸¹ İsmet İnönü, "İlk Öğretim Yeni Yılı" **Ülkü**, Yeni Seri, C.8, Sayı: 87, 1 Mayıs 1945, s. 4

Programda eğitim bölümünün içeriğinde de önceki programlardan pek fark yoktur. Ancak bazı bölümlere getirilen yeni açıklamalarda dikkat çekicidir.

1939 programının⁸², beşinci kısmında yer alan eğitim bölümü yine önce “Milli talim ve terbiyede esas düsturlarımız” kısmını içerir. Eğitim siyasetinin temel unsuru, bilimsizliği gidermek, daha fazla çocuk ve vatandaş okutmaktır şeklinde aynen korunmuştur. “*Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı vatandaş yetiştirmek*” esası da değişmemiştir. Ancak eğitimin sıfatları kısmına eklenen bir kelime, farklı bir vurgu getirmektedir. Buna göre; “*terbiye her türlü hurafeden ve yabancı fikirlere uzak, üstün, milli, vatanperver ve modern olmalıdır.*” Bir önceki 1935 programında “ulusal ve yurdcu” olmalıdır ifadesinin böyle değiştirilmesi, öncelikle programda bu yönde bir açılım sağlanacağı beklentisi yaratmaktadır. Ancak programın eğitim kısmında bu yönde bir açıklama veya destekleyici ifade kullanılmamıştır. Programda yine öncelikle eğitimin “milli” olması esası güçlü bir yaklaşımdır. Bu nedenle örneğin, Türk dili çalışmalarıyla ilgili yeni bir fıkra eklenerek, “*Türk dilinin millileşmesi hareketinde elde edilen neticelere, bütün ilim ve tedris müesseselerinde tatbik imkanı verilecektir. Bunun tanzimi işi ile Maarif Vekilliği meşgul olacaktır.*” Böylece, Türk dili çalışmaları Eğitim Bakanlığınca da sürdürülecek ve tüm eğitim kurumlarında uygulanması sağlanacaktır.

Okullarla ilgili bölümde; köy okulları kısmı yine ayrı bir şekilde ele alınarak, öğretmen gönderilmesine imkan olmayan köyler için eğitim uygulamasının devam edeceği açıklanmıştır.

Programda okullar bölümünde üniversite ve yüksek okullar kısmı genişletilmiştir. Buralardaki eğitimin geliştirileceği ve hatta “mükemmelleştirileceği” vaad edilmektedir. Üniversite ve yüksek okulların sayısının artırılmasından da söz edilmekte, ancak üniversitelerin bilimsel özgürlüğünü ortadan kaldıran, “Maarif Vekaleti idaresinde toplamak” düşüncesinde olduğu açıklanmaktadır.

Programda ayrıca eğitim siyasetinin bundan sonra planlı bir şekilde sürdürüleceği ifade edilerek ayrı bir maddede ele alınmıştır. Buna göre; “*Maarifimiz bugünün ve yarının istiyeyeceği tahsil derecelerini önden gören bir tertiple plânlanacak ve bütün tahsil kademeleriyle sanat ve meslek ihtiyaçları bu plâna göre*

⁸² Bkz. Ek III

düzenlenecektir.” Yine programda bir yenilik olarak halkevleri dışında halkodalarının kurulacağı da belirtilmiştir.

CHP'nin 1943 Kurultayında kabul edilen programda ise eğitim bölümü⁸³ üçüncü kısma alınmıştır. Şimdiye kadar önceki üç programda birbirini tekrarlayan bölümler ve fıkralar 1943 programında değiştirilmeye çalışılmıştır. Bazı maddeler daha ayrıntılı hale getirilmiştir. Köy Enstitüleri ve Ankara'da kurulan “İnkılap Tarihi Enstitüsü” gibi yeni düzenlemelerde programda yer almıştır.

Programda eğitim yine “milli ideolojiye” dayanan esaslarda açıklanmaktadır. Bir önceki programda yer alan “modernlik” vurgusu ortadan kaldırılmış ve eğitim; “vatan, millet ve aile severlik” esaslarına dayandırılmıştır.

Özellikle önceki programların üçünde de tekrarlanan, bilimsizliği gidermek, daha fazla çocuk ve vatandaş okutmak maddesi bu programda yer almamıştır. Eğitimle ilgili rakamsal gelişmeler ve özellikle Köy Enstitüleri uygulamasıyla çok sayıda öğretmen yetiştirilmesi, köylerde okul sayısının artması bu konuda bir ivme yarattığı için yer verilmediğini düşündürmektedir.

Önceki programlara göre bir başka farklılık Kaplan'ın vurguladığı gibi; eğitimin hem teoriye hem de pratiğe yer vermesidir.⁸⁴ Buna göre; “*eğitim ve öğretimde tutulacak yol, maksadı, nazarî ve amelî olarak temin etmelidir.*”

Programın özellikle okullar kısmı daha ayrıntılıdır. İlk öğretimi tüm ülke geneline şehirlere ve köylere yaygınlaştırmak başlıca amaçtır. Hatta bu amaca ulaşmak için, “*rasgeleceğimiz güçlükler ne olursa olsun en kısa zamanda bu neticeye varmak Partimizin tereddüt kabul etmiyen kat'î kararıdır*” ifadesiyle güçlendirilmiştir.

Orta öğretim, yüksek öğretim kısımları, bu eğitim kademelerinin daha da gelişmesi yönünde çalışılacağı vurgusuyla daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Öte yandan özellikle teknik eğitim kısmı geliştirilmiş ve eğitim sistemi içinde çok önemli bir yeri olduğu vurgulanmıştır. “*Teknik öğretim, kudretli bir milletin en ehemmiyetli bir meselesidir*” denilerek, tüm ülke genelinde bu kurumların her yıl artan bir surette geliştirileceği vaad edilmektedir.

Programın Güzel Sanatlar bölümünün de geliştirildiği görülmektedir. “*Parti Güzel Sanatlar eserlerini, sergilerini, müsabakalarını, daima himaye ve teşvik eder ve icap ettikçe mükâfatlandırır*” ifadesiyle, bu yönde gelişmelerin sağlanması için her

⁸³ Bkz. Ek IV

⁸⁴ İsmail Kaplan, *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 178

türlü çalışmanın destekleneceği vurgulanır. Gerçektende 1941 yılında CHP Genel Sekreterliğince alınan karar gereğince her sene, güzel sanatları ilerletmek, sanatçıları desteklemek amacıyla sanat mükafatı konulmuştur. Roman, müzik, tiyatro, şiir, resim, heykel ve mimari alanlarından bir veya birkaçında başarılı bulunan eserler ve sanatçıların her sene ödüllendirilmesi esas alınmıştır.

Halkevleri ve halkodaları da programda yer alırken, önemi vurgulanarak ele alınmıştır. Çok partili dönemin tartışmalı kurumları arasına girecek olan ve bir sonraki kurultayda CHP'yi de oldukça düşündüren halkevleri için bu aşamada, partinin tam desteği ve ülke genelinde yaygınlaştırılması hedefi söz konusudur. Buna göre; *“Halkevi ve odasının, Türk cemiyetinin ilk muhtaç olduğu bir kurum gözü ile görülmesine, Partimiz bütün gayretiyle çalışacaktır.”* Yine halkevlerinin, kadın ve erkek bir arada toplanacağı, kütüphane ve güzel sanatlar alanında eksiksiz çalışmalar sürdüreceği bir şekilde geliştirilmesi esas alınarak, bu unsurlardan birinin eksik olarak kurulamayacağı ifade edilir.

c. Hükümet Programları

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olmasından sonra hükümeti kurma görevini yeniden Celal Bayar'a vermiştir. Çok uzun süreli olmayan bu hükümetin kurulmasından bir süre sonra değişen bakanlıkları arasında Eğitim Bakanlığı'nda vardır. Saffet Arkan yerine Hasan-Âli Yücel, 28 Aralık 1938'de Maarif Vekili olmuştur.

Celal Bayar, hükümetin güvenoyu alması için yaptığı açıklamada, daha çok Atatürk'ün ölümü üzerine üzüntüsünü dile getirmiştir. İnönü'nün Atatürk'e ve devrimlere bağlılığını bildirdiği gibi, Bayar'da aynı doğrultuda hükümetin çalışmalarının bu yönde olacağını açıklar. *“Hiç şüphesiz Büyük Türk milletinin seciyesine ve karakterine uygun olarak vücuda getirdiği ve bize hediye ettiği rejimi korumak hakkındaki ihtirasımız... ölçsüzdür.”* Öte yandan, izlenecek siyasetin içeriğinin yine parti programına dayandığını belirtir.⁸⁵

Celal Bayar'ın istifası üzerine üst üste iki kez Refik Saydam hükümetleri kurulmuştur. Bu hükümetlerin ikisinde de Hasan-Âli Yücel Maarif Vekilidir.

⁸⁵ **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, (Haz. Kâzım Öztürk), Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 219-223

İlk Refik Saydam Hükümeti, 25 Ocak-3 Nisan 1939 tarihlerinde kurulmuştur. Refik Saydam'da programın sunuşunda, parti programına bağlı kalınacağını, parti programında ele alınan konuların gerçekleştirilmesine çalışılacağını ilan eder. Programın eğitimle ilgili kısmı da bu içerikte oluşmuştur. Buna göre, ülkenin maddi refahı ve iktisadi kalkınmasının ancak kültürel gelişmeyle birlikte olacağı belirtilmiştir. Ayrıca, ilk öğretim, mesleki ve teknik eğitim, yüksek öğrenim, öğretmen ve eğitimci yetiştirilmesinin önemine işaret edilir. Parti programında yer alan içerikte olduğu gibi; eğitimin “milliyetçi” yönü, Cumhuriyet ve devrimlere bağlılık esasları vurgulanır: “*Türk çocuğunun ahlakı temiz, ruhça ve bedence sağlam, milletine, vatanına, Cumhuriyete ve inkılâba sadık yetiştirmek maarifimizin başlıca hedefidir.*”⁸⁶

Seçimlerle TBMM'nin yenilenmesinden sonra kurulan hükümette yine Refik Saydam tarafından kurulmuştur. 3 Nisan 1939'dan 8 Temmuz 1942'ye kadar çalışmalarını sürdüren hükümette yine Hasan-Âli Yücel Maarif Vekili'dir. Bu hükümetin çalışmalarını sürdürdüğü dönem bir müddet sonra başlayan II. Dünya Savaşı yıllarına rastlamaktadır. 10 Nisan 1939'da açıklanan hükümet programında daha çok savaşla ilgili belirtilerin arttığı bir ortamda Türkiye'nin barış siyaseti izleyeceği açıklanmaktadır. Programda eğitimle ilgili özel bir açıklama getirilmemiştir.⁸⁷

II. Dünya Savaşı'nın en yoğun yaşandığı dönemde, Başbakan Refik Saydam'ın ölümü üzerine Şükrü Saraçoğlu hükümeti kurulmuştur. 9 Temmuz 1942 – 8 Mart 1943 tarihleri arasında görev yapan hükümetin programı 5 Ağustos 1942'de onaylanmıştır. Saraçoğlu'da selefleri gibi parti programını uygulamaya çalışacağını ilan eder. Savaşın en zor günlerinin yaşandığı ve Türkiye'yi tehdit ettiği bu dönemde programda da ağırlıklı yer verilen konu, dış politikadır. Almanya'nın savaş içinde hızla ilerlediği bu dönemde Türkiye'de de ırkçı, Turancı söylemler artmıştır. Daha öncede belirtildiği gibi, Türkiye'yi yönetenlerin bu konuda benimsedikleri bir siyasete dönüştüğünü kesin olarak söylemek mümkün değilse de, savaşın yarattığı gerilim bu yönde bir eğilim ortaya çıkarmıştır. Başbakan Saraçoğlu'nun sözleri de düşündürücüdür: “*Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için*

⁸⁶ T. C. Hükümetleri ve Programları, s. 231

⁸⁷ A.g.e., s. 239-242

Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir.”⁸⁸

Programda eğitim kısmı da, “Türklük” vurgusu içinde ifade edilmektedir. Türk gençlerinin gurur duyacakları bir Türkiye, “Türk bilgisi” tarafından yaratılmıştır. Türkiye’nin her gün biraz daha refaha kavuştuğu, güçlendiği iddiasıyla, eğitimde de ileri adımlar atıldığı belirtilmiştir. Üniversitedeki gelişmelerin dünyada ki standartlara ulaştığı ve bu yönde daha çok çalışılacağını ifade edilmiştir. Köy Enstitülerinin de çok yeni olmakla birlikte, köylünün gelişimi için çok büyük katkıları olduğu dile getirilmiştir. *“Bu iki uç arasında yüz binlerce Türk genci bir tek yoldan aynı hedefe”* yürümeye hazırlanıyor ifadesiyle başlangıçta belirtilen güçlü bir Türkiye için, üniversiteden köy okullarına kadar aynı amaç doğrultusunda bir eğitim verileceği ilan edilmiştir.⁸⁹

Yeni dönem TBMM’nin 8 Mart 1943’te çalışmalarına başlamasından sonra, ikinci kez Şükrü Saraçoğlu hükümeti kurulmuştur. 15 Mart 1943- 12 Ağustos 1946 tarihleri arasında görev yapan hükümetin Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel’dir.

17 Mart’ta kabul edilen programın eğitim bölümünde sayısal verilere yer verilmiştir. Özellikle hükümetin eğitime önem verdiği,⁹⁰ ayırdığı bütçeyle alakalı olarak açıklanmıştır. Bu durumun amacını ve ne kadar sevindirici olduğunu başbakan şu sözlerle dile getirir: *“Son senelerde halkımızda ve maarifimizde gördüğümüz hamleleri takviye etmek ve biran evvel bilgili ve verimli vatandaş adedini arttırmak için bütün kuvvetimizle bu cereyana katılmakta vatan ve millet için büyük faydalar gördük ve bu cereyanın hızını azaltmamak için önümüzdeki senenin maarif bütçesine 14,5 milyon lirayı ilave ederken cidden haz duyduk.”*

d. Hasan-Âli Yücel

UNESCO’nun tanınmış şahsiyetlerin doğum ve ölüm yıl dönümleri ile tarihi olayların 100’lü yıllarını kutlama programı çerçevesinde, 1997 yılında, 100. doğum yıldönümü olması itibarıyla, Hasan-Âli Yücel’in dünyada anılmasına karar verilmiştir.

⁸⁸ T.C. Hükümetleri ve Programları, s. 258

⁸⁹ A.g.e., s. 2258-259

⁹⁰ A.g.e., s. 273-274

Bu kararın alınmasında Hasan-Âli Yücel'in aydın kişiliği, Eğitim Bakanlığı görevi boyunca gerçekleştirdikleri temel alınmıştır.⁹¹

Hasan-Âli Yücel, Cumhuriyet dönemi eğitim ve kültür hayatının gelişiminde, etkili olan Eğitim Bakanları içinde, Vasıf Çınar, Mustafa Necati, Dr. Reşit Galip gibi önemli katkıları olan bir Eğitim Bakanı olarak değerlendirilmektedir. Atatürk'ün ölümünden sonra Eğitim Bakanlığı görevine başlamakla birlikte, eğitimde çağdaşlaşma hedefleri doğrultusunda, Atatürkçü çizgide çalışmalar gerçekleştirdiği için, Atatürk dönemi eğitim politikalarını temsil eden bir kişi olarak görülür.⁹²

Hasan-Âli Yücel'in kişiliği ve eğitim politikalarına yansıyan düşünceleri, o dönem tüm aydınları gibi, Osmanlı son döneminin ve Cumhuriyet'in ilk yıllarının siyasal ikliminden etkilenerek ortaya çıkmıştır.⁹³ Önce Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde başladığı yüksek öğrenimini burada tamamlamadan, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümünde ve aynı zamanda devam ettiği Yüksek Öğretmen Okulu'nda sürdürmüştür. Bir yandan da gazetecilik yapan Yücel'in çok yönlü kişiliği aldığı eğitimle gelişir.⁹⁴ Meslek yaşamına öğretmenlikle başlayan Hasan-Âli Yücel, daha sonra Eğitim Bakanlığı içinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. En önemli özelliklerinden biri de öğrencilik yıllarından itibaren edebiyat, felsefe ve sanatla ilgili konular üzerinde düşünce ve görüşlerini çeşitli türde yazılmış eserlerle ortaya koymuştur.⁹⁵

1933 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nda Orta Tedrisat Umum Müdürlüğüne getirilen Yücel, eğitim sistemi ve özellikle orta öğretimle ilgili kapsamlı bilgi sahibi

⁹¹ Zeki Arıkan, "Hasan-Âli Yücel'i Anlamak", **Doğumunun 100. Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel Sempozyumu Bildiriler**, DEÜ Rektörlük Matbaası, İzmir, 1998, s. 25-30; ayrıca UNESCO'nun kararı için bkz. Mustafa Çıkar, **Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s. 154

⁹² Bkz. Çıkar, **a.g.e.**, s. 11; ayrıca Zeki Arıkan, Hasan-Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı görevine getirilmesinin Atatürk'ün "tercihi" olduğunu vurgular. Arıkan, **a.g.m.**, s. 29. Öte yandan bir başka araştırmacı tarafından Yücel'in Kemalizm'e inancı ve dönemin siyasi literatürüne uygun bir şekilde kullandığı kavramlarla "Ebedi Şef" ve "Milli Şef"e bağlılığı eleştirilmektedir. Ayrıca, Türkiye'de aydınlanmanın gerçekleşmesi yönünde çalışmalar sürdürmesi bir "efsane" olarak değerlendirilir. Buna göre Hasan-Âli Yücel'in amaçları, "*kutsal, değişmez ve gelecek kuşakları, 'şu anda doğmamış olan Türk çocuklarını da' bağladığı ilan edilen bir inanç sistemine bağlılık ile aydınlanmayı başdaştırmak çok güçtür. Aynı şekilde, tek bir kişiye mutlak itaat, 'insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışı'ni, 'olgunlaşmamışlık' olarak, 'ergin olmama durumu' olarak tanımlayan aydınlanma anlayışına aykırıdır.*" Bkz. Kaplan, **a.g.e.**, s. 192-195

⁹³ Zeki Arıkan, "Hasan-Âli Yücel ve Tarih Bilinci", **Tarih ve Toplum**, C:28, Sayı: 166, Ekim 1997, s. 4-5

⁹⁴ Arslan Kaynardağ, "Felsefeci Yücel'in Üniversite Yılları", **Tarih ve Toplum**, C:28, Sayı: 166, Ekim 1997, s. 227- 232

⁹⁵ Eserleri için bkz. Çıkar, **a.g.e.**, 156-176

olmuştur. Bir süre sonra babasının karşı çıkışına rağmen Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılır ve 1 Mart 1935'te İzmir milletvekili seçilir. Aynı zamanda CHP içindeki siyasetin aktif üyeleri içinde yer alarak, Parti yönetim kurulu üyeliği dışında özellikle başkentteki bilimsel ve kültürel gelişmeleri yakından takip etmiştir. Önce Türk Ocaklarında, ocakların kapatılmasından sonra, Halkevleri, TTK ve TDK'deki çalışmalara katılarak önemli görevler üstlenmiştir.⁹⁶

Hasan-Âli Yücel, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı ve CHP değişmez genel başkanı olduğu dönemde eğitim bakanı olmuştur. İnönü'nün başlangıçta Hasan-Âli Yücel'le çalışmaktan memnuniyeti, Yücel'in bu görevde 1938'den 1946'ya kadar, yedi yıl, yedi ay görevde kalmasıyla ortaya çıkar.⁹⁷ Ancak dönem aynı zamanda, II. Dünya Savaş koşullarının ekonomik, toplumsal anlamda, Türkiye'deki yaşamı doğrudan etkilediği ve siyasi dinamikleri şekillendirdiği bir süreci ifade eder. Hasan-Âli Yücel, İlköğretim genel müdürü İsmail Hakkı Tonguç ve Köy Enstitüleri'nin kaderi bu dönem sonrası gelişmelerden ilk etkilenenler olmuştur.

Maarif Vekili olarak Hasan-Âli Yücel'in Türk eğitim sistemine pek çok katkısı söz konudur. Bakanlık görevine başlarken, Atatürk'ün ve İnönü'nün direktiflerine, CHP'nin kültür meselelerinde tespit ettiği prensiplere ve hükümet programında yazılı esaslara dayanarak, seleflerinin başlattığı bilim ve kültür hizmetlerini sürdüreceğini açıklamıştır.⁹⁸ Kuşkusuz Yücel'in eğitim bakanlığı süresince bağlı olduğu esaslar, dönemin iktidar ve siyasi zihniyetinin izlerini taşımaktadır. Ancak eğitim bakanlığında gerçekleştirdiği uygulamalarla Hasan-Âli Yücel'de dönemin eğitim ve kültür siyasetine ayrı bir dinamik katmıştır.

Eğitim sisteminde gerçekleştirilecek uygulamalar için benimsediği anlayış; tüm eğitim sisteminin bir bütün olarak ele alınmasıdır. Bunu 17 Temmuz 1939'da Birinci Maarif Şurasını açarken yaptığı konuşmada dile getirmiştir: "*Kanaatımca bütün Maarif teşkilatı tam ve mükemmel bir uzviyet olabilmek için her uzvunun birbiriyle alâkalı, birbiriyle münasebetli bir surette işlemesi lazımdır. Ben,*

⁹⁶ A. Ferhan Oğuzkan, "Hasan-Âli Yücel" **Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri**, (Ed. Hüseyin Cırtlı-Bahir Sorguç), UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara, 1987s. 627

⁹⁷ Ersoy Demirci, "Hasan-Âli Yücel'in Türk Milli Eğitimine Hizmetleri" **100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel**, Yay.Haz. Songül Boybeyi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1968, s. 27

⁹⁸ **M.E.S.D.**, C.II, s. 237

Maarifimizde ahenk meselesini ana dâvalarımızdan biri belliyorum.”⁹⁹ Benzer bir görüşü 1940 yılında, İstanbul Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada dile getirir. Meşrutiyet dönemi eğitim bakanı Emrullah Efendiye göndermede bulunarak eğitim sisteminin sadece bir yönünün ele alınmasının sakıncalarına değinir. Ona göre eğitim ve kültür konusu çok yönlü olarak ele alınmalıdır: “...bir milletin kültür meselesi tek cepheli olmadığı için sentetik bir gözle her tarafı birden rüyet sahasına alınarak mütalâa edilmelidir, kanaatindeyim. Eğer maarifimizi bir ağaca benzeterek tetkik etmek iktiza ediliyorsa, onu muhayyel bir cennet nebati gibi değil, tabiatta yaşayan hakikî bir varlık halinde; kökleri ile, dalları ve yapraklarıyla nazara almak iktiza eder. Bunun içindir ki biz Türk maarifini ilk öğretim mebdeinden alarak Üniversitelerine ve Akademilerine kadar hiçbir cihetini ihmal etmeksizin, toplu bir halde göz önüne almayı zaruri bulduk.”¹⁰⁰

Hasan-Âli Yücel eğitim ve kültür işlerini planlı ve donanımlı bir şekilde gerçekleştirmek üzere bilim, kültür ve eğitim insanlarından oluşan kurullarla hareket etmeye özen göstermiştir. Bakanlığı döneminde aynı zamanda Türkiye’de ilkleri oluşturan bu kongre ve kurullar özetle şöyledir:

2-5 Mayıs 1939’da Birinci Türk Neşriyat Kongresi

17-29 Temmuz 1939’da Birinci Maarif Şurası, 15-21 Şubat İkinci Maarif Şurası

6-21 Haziran 1941 Birinci Coğrafya Kongresi

7-12 Temmuz 1941 Gramer Komisyonu’nun ilk toplantısı

12 Mart 1942 Felsefe Terimleri Komisyonu çalışmaları

16 Şubat 1945 Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma Komisyonu’nun ilk toplantısı

18-24 Şubat 1946 Beden Eğitimi ve Spor Şûrasının toplanması¹⁰¹

Hasan-Âli Yücel’in eğitim bakanlığı döneminde ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim, meslek ve teknik öğretim ile öğretmen yetiştirme alanlarının hepsinde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Özellikle, dönem içinde en çok eleştiri konusu olan

⁹⁹ **M.E.S.D.**, C.II, s. 264

¹⁰⁰ **M.E.S.D.**, C.II, s. 297

¹⁰¹ Hasan-Âli Yücel’in hayatı ve çalışmalarıyla ilgili kronoloji için bkz. Çıkar, **a.g.e.**, s. 177-183; ayrıca, Murat Koraltürk, “Hasan-Âli Yücel (1897-1961)”, **Tarih ve Toplum**, C:28, Sayı: 166, Ekim 1997, s. 19-21

köy eğitimi konusunda, önceden de ifade ettiği fikirleri doğrultusunda Köy Enstitüleri'ne destek vermiş, gelişmeleri için çaba sarf etmiştir.

2 Mayıs 1939'da Birinci Türk Neşriyat Kongresi'nin açılışında, yayın faaliyetlerinin sadece Eğitim Bakanlığının yayın işleriyle sınırlı olmayacağını, bir bütün olarak ülkenin fikir hayatını ilgilendiren her çeşit yayın faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinin amaçlandığını vurgulamıştır.¹⁰² Bu dönemde, yayın alanında, Türkiye'deki bilim ve kültür hayatının gelişiminde oldukça etkili olan, çok önemli ve kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Kongrede alınan kararlar, Milli Eğitim Bakanlığı'nda ele alınmış ve gereken çalışmalara başlanmıştır. Yayın faaliyetleri iki yönden ele alınarak sürdürülmüştür: Birincisi, her biri kendi alanında büyük bir ihtiyacı karşılayan ansiklopedi, sözlük ve benzeri eserler basılmıştır. Bu dönemde yayınlanmaya başlanan dergiler; İlköğretim (1939), Meslekî ve Teknik Öğretim (1939) Tebliğler Dergisi (1939),Beden Eğitimi ve Spor (1939) Güzel Sanatlar (1939),Kültür Bakanlığı (1940) Tarih Vesikaları (1941),Tercüme (1943), Ev ve Kadın (1943), Köy Enstitüleri (1945) gibi. Ansiklopedi ve sözlükler ise; İslam Ansiklopedisi (1940), İnönü (Türk) Ansiklopedisi (1943), Sanat Ansiklopedisi (1943), Türkçe-Fransızca Sözlük (1944), Hukuk Lûgatı (1944), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (1945).¹⁰³

Yayın faaliyetlerinin ikinci yönü ilk toplantısını 28 Şubat 1940 tarihinde yapan "Tercüme Heyeti"nin oluşturulması ve bunun için daimi bir büronun kurulmasıyla başlamıştır. Tercüme bürosunun sistemli bir şekilde yürüttüğü çalışmalar sonucunda dünya edebiyatı klasiklerinin çevirisi gerçekleştirilir. İlk üç yılda yayımlanan 109 eserin 39'u Klasik Yunanca'dan, 38'i Fransızca'dan, 10'u Almanca'dan, 8'i İngilizce'den, 6'sı Latince'den, 5'i Şark ve İslam Klasiklerinden, 2'si Rusça'dan ve 1 tanesi İskandinav edebiyatındandır. Bundan sonraki yıllarda eser verimi daha büyük çeşitlilikle devam ettirilmiştir. 1946'da toplam 496 eser Türkçe'ye çevrilmiştir.¹⁰⁴

Sonuç olarak, Hasan-Âli Yücel'in Türk eğitim ve kültür yaşamına katkıları büyük olmuştur. Arıkan'ın ifadesiyle; "*Yücel, Türkiye'de hümanist bir hareketin öncüsü oldu. Türkiye onun bakanlığı döneminde gerçek anlamda bir Rönesans*

¹⁰² M.E.S.D., C.II, s. 241

¹⁰³ Oğuzkan, a.g.m., s. 632

¹⁰⁴ Çıkar, a.g.e., s. 81-85

yaşadı.”¹⁰⁵ Bu hümanizma hareketi, kökenini Türk kültüründen alan, evrensel ve çağdaş değerlerle bütünleşmeyi içeren bir yaklaşımla ele alınıp geliştirilmeye çalışılmıştır.

2. KÖY ENSTİTÜLERİ

a. Köy Enstitülerinin Kuruluşu ve CHP

Başbakanlık, 19 Mart 1940 günlü tezkereyle “Köy Enstitüleri Tesisine ve Bu Enstitüleri Bitiren Öğretmenlerin Ne Suretle Çalıştırılacaklarına Dair Kanun Projesinin Mucip Sebepler Lâyihası”nı, TBMM’ye sunmuştur.

Tasarı ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş ve sayısal verilerle köylerdeki ilk öğretimin içinde bulunduğu durum tespit edilmiştir. Kanunun gerekçesinin başında, Türkiye nüfusunun çoğunluğunun yaşadığı köylerde ilk öğretimin süratle ve kolaylıkla yayılması, aynı zamanda köylere köy zanaatlarını öğrenmiş unsurlar kazandırmak olarak belirtilmiştir. Köylerdeki nüfusun üretici unsur olarak tespit edildiği bölümde, Türkiye nüfusunun 12,5 milyon köylü nüfustan oluştuğu, üretim unsuru açısından % 81 çiftçi olduğu belirtilerek eğitimsizliğin en yaygın olduğu kesimin üretimin ağırlıklı bölümünü oluşturan çiftçilerin yaşadığı köyler olduğu vurgulanmıştır. Gerekçenin 3. maddesinde daha açıklayıcı bir şekilde Köy Enstitüleri amacı belirtilir. Buna göre;

Köylünün okutulması ve daha iyi bir müstahsil haline getirilmesi:

Bu sebeple devlet elinin süratle köylere uzatılması, köylünün okutulması, terbiye edilmesi, istihsal kabiliyetlerinin arttırılması, sağlık işlerinin yoluna konması zarurîdir.

Türk köylüsünü okutmanın ve onu daha iyi bir müstahsil haline getirmenin birinci şartı ve baş vasıtası adetçe ve keyfiyetçe bu işi başaracak şekilde hazırlanmış rehberlere ihtiyaç vardır ki bunlar köy öğretmenleridir”¹⁰⁶

Tasarıyı görüşen Eğitim Komisyonun raporunda da özellikle köylere öğretmen yetiştirilmesi ihtiyacı belirtildikten sonra, tasarının önemi: “Yalnız köy çocuklarını

¹⁰⁵ Arıkan (1998), **a.g.m.**, s. 37

¹⁰⁶ **Köy Enstitüleri Kanunu Lâyihası**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 3-5

okutmak amacını gütmesinde değil, aynı zamanda iyi ve olgun köylü yetiştirmek amacını izlemesidir.”¹⁰⁷

Köylünün yetiştirilmesini öngören bu kanun önerisi, bir anlamda CHP içindeki siyasetin turnusol kağıdı işlevi görmüştür. Cumhuriyet döneminin radikal çağdaşlaşma hareketleri içinde eğitime büyük destek sağlayan CHP kadroları, Köy Enstitüleri Kanununun meclise gelmesi sürecinden itibaren belirgin bir ayırım göstermiştir. Bu açıdan Köy Enstitüleri, Türkiye’deki eğitim tarihi içinde taşıdığı önem kadar, Türkiye siyasetinin içinde bulunduğu durumu tahlil etmek için de önemli bir uygulamadır. Halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat gibi kanunlar mecliste büyük çoğunlukla kabul edilirken, köylünün eğitilmesi, yetiştirilmesini esas alan Köy Enstitüleri kanunu görüşmelerine 148 milletvekili katılmamıştır.¹⁰⁸ En azından başlangıçta¹⁰⁹ yüksek sesle söylenen bir muhalefet, tek parti yönetiminin “Milli Şef”lik sistemi içinde mümkün olmasa da, giderek karşıt bir tavırda güçlenmiştir.

17 Nisan 1940 tarihinde, 3803 sayılı Köy Enstitüleri Yasası katılan 278 kişinin oybirliğiyle kabul edilse de, TBMM’den geçmesi çok da kolay olmamıştır. Görüşmelerde, söz alanlar arasında Köy Enstitülerine sonradan karşı çıkan büyük toprak sahibi Emin Sazak destekleyici bir tarzda katılırken, Kazım Karabekir’in eleştirisi dikkat çekicidir. Karabekir’e göre; Her ulusun bütün kültür araçlarını kullanarak yaratmaya çalıştığı bir “milli vicdan ve milli şuur” vardır. Bir milletin, şehir ve köylerinde vicdanın aynı yolda çarpması gereklidir. Köylülerin ayrı eğitimle yetiştirilmelerinin sakıncalarını şöyle dile getirir:

“Bütün dünyada herkes, birer doktrinle, kendisine hazır asker ararken, biz kendi devletimizi yöneten şehir ve kasabalıları köylere göndermeyeceğiz. Köyleri onlardan yoksun edeceğiz. Uzun bir zaman sonra kendi dilimizle onlarla anlaşamayacağız. Başkaları onlara el atmış olacaklar. Parti Programımızda, sınıf farkı yoktur, diyoruz ve fakat kendimiz elimizle yaratıyoruz.”

¹⁰⁷ Goloğlu, a.g.e., s. 69-70

¹⁰⁸ Fay Kirby, kanun oylamasına katılmayanlar olarak üç kişinin adını belirtir: Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü. Böylece daha başından Köy Enstitülerinin CHP içindeki siyasal ayrışmaya yol açtığını vurgular. Kirby, a.g.e., s. 214.

¹⁰⁹ Taner Timur, (a.g.e., s. 194), kanunun büyük bir muhalefetle karşılaşmamasının sebeplerini şöyle belirtir: İlk savaş koşullarında daha da sertleşmiş olan siyasi iktidarın tartışmaya imkan vermeyen yapısı ve ikinci daha önemli olduğunu belirttiği, toprak ağalarının kültür ve kavrayış seviyelerinin düşüklüğü nedeniyle kanunun sonuçlarını görememiş olmalarıdır.

Hasan Ali Yücel, uzun bir konuşma yaparak kanunu savunurken, sorulara da yanıt vermiştir. Öncelikle konuşmasında, “*Milli Şefimizin direktif olarak bize verdiği bu esaslar dairesinde ilköğretim davasını halledileceğine inandığımız bu kanunla huzurunuzda gelmiş bulunuyorum*” sözleriyle, İnönü’nün desteğini vurgular. Kazım Karabekir’in ve genel endişelere yanıt vererek Parti programında yazan esaslarda “sınıfsız, imtiyazsız” bir anlayışla, Köy Enstitülerinin kuruluş amacını şöyle ifade eder. “...köyün içersinde bilgili, sıhhatli, memleketine bağlı ve müstahsil vatandaş yetiştirmektir. Yoksa köylüyü, bu arzettiğim bilgi ve melekelerle teçhiz edip onları şehre akın eder vaziyete getirmek değildir. Onları müstahsil, kendi tarlasında ve muhitinde kuvvetli yapmak ve istihsal kabiliyetini artırıp memleketin sosyal seviyesi kadar ekonomik seviyesini de yükseltmektir.”

Kuşkusuz Köy Enstitülerine muhalefet “toprak reformu” çabaları içinde anlam kazanır. CHP’nin 1935 Kurultayında kabul edilen programda, köy konusu ayrı bir şekilde ele alınmıştır. Köy eğitimi uygulamasının başlangıcını oluşturan program, aynı zamanda toprak konusunu da ele alıyordu. CHP liderlerinin, Türkiye’de tarım üretimindeki toprak dağılımı ve üretimin örgütleniş biçimleri karşısında duydukları rahatsızlık, toprak reformu düşüncesinin giderek güç kazanmasına neden olmuştur. Sadece boş arazilerin değil büyük arazilerinde istimlak edilerek, topraksız köylüye dağıtılmasını esas alan girişimde, en başta Atatürk ve İnönü’nün desteği bulunmaktaydı. Öte yandan “toprak iskan kanunu” başlığını taşıyan tasarı Meclis komisyonlarına dağıtılır dağıtılmaz yoğun bir eleştiri ve tepkiyle karşılanmıştır. Toprak reformu, 1937’de Celal Bayar’ın Başbakan olduğu dönemde hükümet programına da alınmış ancak, hazırlanan tasarılar, oluşturulan komisyon çalışmalarında sürüncemede kalmıştır. Nihayetinde, 1939’da II. Dünya Savaşı başladıktan sonra siyaset, savaşın ne yönde gelişeceğini belli olmadığı bir dönemde, tarımda mülkiyet ve üretim ilişkilerinde köklü bir değişiklik yaparak siyasal, toplumsal ilişkileri büyük ölçüde etkileyecek bir uygulama gerçekleştiremedi.¹¹⁰

¹¹⁰ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 378-382; ayrıca, Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, 173-185

Toprak reformu gibi ekonomik ve toplumsal alanda köklü bir dönüşüm sağlanamamıştır ancak İsmet İnönü'nün desteğiyle, CHP içindeki ilerici-devrimci kadro, Köy Enstitüleri uygulamasını sürdürecektir yasal zemini sağlamıştır.¹¹¹

Kongar'ın belirttiği gibi, Türk Devrimi'nin, üstyapı araçları kullanılarak, toplumda altyapısal değişimler yaratma yöntemi olması itibarıyla, başta Atatürk ve ardından İnönü, elindeki siyasal gücü, hem devlet hem de CHP aracılığıyla, kullanarak yeni bir ekonomik ve toplumsal yapı biçimlendirmeyi hedeflemiştir.¹¹² Bu nedenle Köy Enstitüleri'ne varan gelişmelerin öncelikle Atatürk tarafından başlatıldığı ortak bir görüştür.¹¹³

İsmet İnönü'nün, Köy Enstitüleri uygulamasının başlamasında yeri kuşkusuz çok önemlidir. Başbakan olduğu dönemde ilk öğretim sorununun çözümlenmesi için destekleyici açıklamaları yanında, Cumhurbaşkanlığı döneminde de, doğrudan köy eğitimi konusunda tavrı; Köy Enstitüleri uygulamasının başlatılması olmuştur.¹¹⁴ İsmet İnönü'nün köylerdeki eğitim uygulamasıyla doğrudan ilk ilgilenişi, Kastamonu-Gölköy Eğitim Kursunu denetlemesiyle başlamıştır. İsmet İnönü'nün uygulamayı başarılı bulması, köy eğitimi ve ilk öğretimi, desteklemede karar vermesi, kendi davranışı ve yönünü saptaması açısından etkili olmuştur.¹¹⁵

¹¹¹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 239

¹¹² Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, 15. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 123; ayrıca benzer görüşler için bkz: Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 163-164; Kurt Steinhaus, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, İkinci Basım, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.101

¹¹³ Köy Enstitüleri uygulamasının etkili ismi, İsmail Hakkı Tonguç, **Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy** kitabınının "Canlanmaya Başlayan Köy" başlıklı bölümünde önce Atatürk'ün görüşlerine yer vermiştir. Bkz. Tonguç, **a.g.e.**, s. 510-512; ayrıca benzer bir değerlendirme, bkz. Kirby; **a.g.e.**, s. 41; Köy Enstitüsü mezunları tarafından yazılan kitaplarda da benzer bir şekilde ifade edilir. Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri**, (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 13) kitabının girişinde; "*Tonguç ve Köy Enstitüleri konusuna Kurtuluş Savaşımızdan girmemin nedeni bir seçim değil, araştırmamın beni buraya çekip getirmiş olmasıdır. Özgün bir eğitim ve kalkınma örneği olarak bizde ve dünyada yankıları süren Enstitü sisteminin dayandığı sağlam temeller, kullandığı yöntem ve ulaştığı verim incelendiğinde, felsefesi, itici gücü ve önceliklerinin Ulusal Kurtuluş Savaşı birikimlerimizle ve Atatürk'ün devrim felsefesiyle çakıştığı görülür*" şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca bkz; Mehmet Başaran, **Devrimci Eğitim Köy Enstitüleri**, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 13; Recep Bulut, **Nisandaki Güneşler (50. Yılında Köy Enstitüleri 1940-1990)**, San Matbaası, Ankara, 1990, s. 22; "M. Rauf İnan'la Bir Konuşma", **Yeni Toplum**, (36. Yılında Köy Enstitüleri Özel Sayısı), Yıl: 1, Sayı: 5, Nisan 1976, s. 77-78 gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

¹¹⁴ İsmail Hüsrev Tökin, **İsmet İnönü Şahsiyeti ve Ülküsü**, Ülkü Basımevi, Ankara, 1946, s. 63-70. İ.H. Tonguç, **İlköğretim Kavramı** kitabında (s.392), İnönü'nün desteğini şu sözlerle belirtir: "*Bir memleket meselesini ele alınca, bir ülkenin peşine düşünce ona nasıl sarıldığını, o işi millete nasıl anlattığını ve nasıl yürüttüğünü göstermesi bakımından ülkücü ve gerçekçi büyük İNÖNÜ'nün, ilköğretime ait yazılarını aynen kitaba almayı elzem gördüm.*"

¹¹⁵ İlköğretim Genel Müdürü, İ.H. Tonguç, konunun hassasiyeti itibarıyla, o sırada İstanbul'da bulunan, Kastamonu Eğitim Kursunun hazırlıklarını gerçekleştiren ve çalışmalarını başlatan Süleyman Edip Balkır'ı derhal Kastamonu'ya göndermiştir. Balkır anılarında, Tonguç'tan aldığı

İsmet İnönü, CHP'nin 1939 Kurultayında, gelecek yıllarda izlenecek siyasette, nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylünün hem eğitim hem de yaşam seviyesini yükseltmenin hedeflendiğini ilan ediyordu.¹¹⁶ Köy Enstitüleri Kanunu kabul edilip, uygulama geliştirildiğinde de İsmet İnönü'nü hem basında hem de TBMM'de yaptığı açıklamalarda açıkça desteğini belirtmiştir. Hatta doğrudan İlk Öğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'la yakın ilişki içinde, çalışmaları adım adım takip etmiştir.¹¹⁷ Giderek Köy Enstitüleri uygulamasını daha çok sahiplenmiştir. 1942'de Samsun'da yaptığı konuşma bu düşüncesini yansıtır:

“Samsun'a gelinceye kadar Köy Enstitülerinin üçünü gördüm. Kız ve erkek köylü çocuklarımız hem müesseselerini kuruyorlar hem de ileride ifa edecekleri yüksek vazifeleri için hazırlanıyorlardı. Yapıcı, çare bulucu, çalışkan bir ruh bu enstitülerin hayatına hâkim olmuştur. Bu durumu görmekten çok memnun oldum, pek ümitliyim, Türk kızlarının müstesna haysiyeti ve ciddi vazife severliği bütün mekteplerimizde olduğu gibi Köy Enstitülerinde de göze çarpmaktadır. Öğretmenle enstitü müdürleri Türk köyünün geleceğini sağlam temellere istinad ettirmek için aşk ile çalışıyorlar. İktidarlı, fedakâr ve vatansever köy öğretmenleri yetiştirmek enstitülerin mukaddes emelleridir. Şüphe yok ki, enstitü öğretmenlerine ve müdürlerine düşen vazife, hepimiz için her vatansever için imrenilecek heves edilecek vazifedir. Şimdiki tutumları iyi netice alacağımız ümidini ben de çok kuvvetlendirdi. Köy Enstitüleri hakkında bu müspet görüşlerimi vatandaşlarıma söylemekten zevk alıyorum.”¹¹⁸

17 Mart 1944 tarihinde, İnönü, başkanlığında toplanan hükümete, yeni okul binalarının yapılması ve enstitülerden mezun olacak öğrencilerin köylere yerleştirilmesi için gerekli yasal tedbirlerin vaktinde alınmasıyla ilgili direktiflerde bulunmuştur. Diğer taraftan, partinin de aynı istikamette çalışmalarını arttırması uyarısında bulunmuştur.¹¹⁹

mektubun içeriğini şöyle belirtir: “Yeni Cumhurbaşkanı yurt gezisine çıkıyor. Birkaç güne kadar Kastamonu'ya gidecek. Orada kendisine bizim köy işleri üstüne doyurucu ve inandırıcı bilgiler verme olanaklarını sağla. Sorunumuzun geleceği bakımından bunun, büyük önemi var... Hiç savsaklamadan hemen çek, git. İyi haberlerini bekleyeceğim. Başarılar!..” Süleyman Edip Balkır, **Eski Bir Öğretmenin Anıları**, Arık Yayınevi, İstanbul, 1968, s.83

¹¹⁶ İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, s.337

¹¹⁷ Engin Tonguç, **Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s. 275-280

¹¹⁸ “İsmet İnönü, Köy Enstitüleri ve Öğretmenleri”, **İlk Öğretim**, 15 Eylül 1942

¹¹⁹ **Ulus**, 8 Nisan 1944

Öte yandan Köy Enstitüleri uygulamasının II. Dünya Savaşı yıllarında başladığını belirtmek gerekir. Hatta kuruluşları gibi kapatılmaları sürecinin de savaşla ilgili olduğunu açıklamak yanlış olmayacaktır. Savaş yıllarının geliştirdiği “Milli Şef”lik düzeni, siyasal iktidarın kontrolünü arttırmıştır. Ancak Türkiye savaşa girmese de büyük bir ordu savaş için hazırlıklı tutulmaktadır. Bu açıdan Köy Enstitülerine ilk öğretimin yayılması amacıyla verilen önem kadar, tarımsal üretimin artırılması içinde desteklenmektedir.¹²⁰ Köy Enstitülerinde eğitim ilkesinin üretime yönelik olması ve devlete fazla yük olmadan kendi kaynaklarıyla gelişme amacını içermeleri de savaş koşullarında benimsenmelerinde etkili olmuştur.¹²¹

İsmet İnönü’nün, Köy Enstitülerine destek vermesi, Cumhuriyet Halk Partisi’ne doğrudan destek sağlayacak bir örgütlülük yaratması açısından da değerlendirilmektedir. Hürrem Arman 17 Nisan 1944’de Hasanoglan Köy Enstitüsünde, İnönü ve Hasan-Âli Yücel konuşmasında, “Yücel, bu çocuklar köylerine gidince bizi tutacaklar mı?” sorusuna tanık olduğunu ifade eder. Ancak İnönü’nün bu tür kaygılar taşımakla birlikte böyle bir zorlama içine girmediğine işaret eder.¹²² Öte yandan Kemal Tahir, 1967’de yayınlanan, “Bozkırdaki Çekirdek” romanında, Köy Enstitülerini, Türkiye’deki tek parti rejimini sürekli kılmak üzere geliştirilen bir proje olarak değerlendirmektedir.¹²³

Köy Enstitüleri’nin siyasal destekçileri arasında Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel’in yeri de oldukça önemlidir. Saffet Arıkan yerine Hasan-Âli Yücel’in Eğitim Bakanı olması, İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı görevine gelmesi sürecinde, hükümette ilk yaptığı bakanlık değişimlerinden biri oldu. Hasan-Âli Yücel yedi yılı

¹²⁰ Timur, **a.g.e.**, s. 193

¹²¹ Hürrem Arman, “Köy Enstitüleri ve Getirdikleri” **Yeni Toplum**, (36. Yılında Köy Enstitüleri Özel Sayısı), Yıl: 1, Sayı: 5, s. 11. İsmail Hakkı Tonguç’un II. Dünya Savaşının etkilerinin en çok hissedildiği Kepirtepe Köy Enstitüsü Müdürü, Nejat İdil’e 23. Mayıs 1942 tarihli mektubu dönemin koşullarını ve Köy Enstitülerinden beklentileri belirtmesi açısından önemlidir: “*Dünyanın geçirmekte olduğu misli görülmemiş faciyanın içinde bugünün şartlarına göre zekâyı azami şekilde işleterek imkânlar yaratacağız. Hiçbir sıkıntı karşısında benim kudretim bu kadardır; bundan fazlasını benden beklemeyin gibi Tanzimatçı mantığına uymayacağız. Bu memleket, evlatlarından hakiki vazifeyi böyle zamanlarda ister ve bu sözü söylememeleri şartıyla! Elinizdeki talebeyi öyle bir vaziyete getireceksiniz ki bir gün onlara maaş verilmese, yani memleket veremeyecek duruma gelse, felaketler birbiri üstüne yıkılsa, onları ateşler içinde bıraksa yine onlar maaşların verildiği; ekmeklerin serbest satıldığı devirdeki haleti ruhiye gibi sağlam bir imanla işlerini görebilmelidirler. Köy Enstitüleri talebesinin olgunluk imkanı bu olmalıdır. Biz onları bu kadar **çelik ruhlular** ve iradeli bir hale getirmesek beklediklerimizin hepsi, bu memlekette teneffüs ettiğimiz hava dahi, hepimiz için haram olur. Bu günahın altında ezilir, gideriz.” İsmail Hakkı Tonguç, **Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1976, s. 59-60*

¹²² Arman, **a.g.m.**, 11-12

¹²³ Engin Tonguç, **a.g.e.**, s. 532

aşkın bir süre yaptığı bakanlık görevi içinde pek çok önemli çalışmalar yapmış, bununla birlikte, bakanlar arasında bile karşı çıkışların olduğu Köy Enstitülerini mecliste ve partide savunmuş bir kişidir.

b. Köy Enstitüleri Uygulaması

1935 yılından itibaren gelişen köylerdeki eğitim sorununu çözme çabaları 1937'de Eğitimci uygulaması ve yine aynı yıl Köy Öğretmen Okullarının açılmasıyla sürdürülmüştü. Bu hazırlık süreci artık belirli bir program dahilinde, köydeki eğitim sorununu, köklü ve kısa bir sürede çözmeyi amaçlayan bir projeye dönüşmüştür. 17 Nisan 1940 tarihinde, TBMM'de 3803 sayılı yasayla Köy Enstitüleri yasallık kazandığında, bir çok enstitünün yeri saptanmış ve kurulmaya başlanmıştır. 1940 yılında önce 14 yerde açılan Köy Enstitülerinin sayısı; 1944 yılında 20, 1948'de Van-Ernis Köy Enstitüsü'nün açılmasıyla toplam 21 olmuştur. Köy Enstitüleri Türkiye coğrafyasına dengeli bir şekilde dağıtmaya çalışılarak, Türkiye, enstitülerle belirlenen eğitim bölgelerine ayrılmıştır. Kuruldukları yerin adı verilerek açılan enstitülere, çevre illerin köylerinden öğrenciler alınarak bu denge işlevselleştirilmeye çalışılmıştır. Enstitülerin kuruluş yılları ve eğitim kesimleri şöyledir:

Kuruluş Yılı	Enstitünün adı ve kesimine giren iller
1937	Eskişehir- Çifteler / Afyon, Kütahya, Uşak, Konya
1937	İzmir- Kızılçullu / Manisa, Denizli, Aydın
1938	Kırklareli, Lüleburgaz- Kepirtepe / Edirne, Tekirdağ
1938	Kastamonu- Gölköy / Çankırı, Çorum, Zonguldak, Sinop
1940	Adana, Haruniye- Düziçi / Maraş, Gaziantep
1940	İzmit-Adapazarı- Arifiye / Bursa, Bilecik, İstanbul, Bolu
1940	Antalya- Aksu / Muğla, Mersin
1940	Balıkesir- Savaştepe / Çanakkale
1940	Isparta- Gönen / Burdur
1940	Kars- Cılavuz / Artvin, Ağrı
1940	Malatya- Akçadağ / Tunceli, Elazığ
1940	Kayseri- Pazarören / Yozgat, Kırşehir, Niğde
1940	Samsun, Ladik- Akpınar / Amasya, Tokat
1940	Trabzon- Beşikdüzü / Ordu, Giresun, Gümüşhane, Rize

1941	Ankara- Hasanoğlan / Çankırı, Ankara
1941	Konya- İvriz / Nevşehir, Niğde
1942	Sivas, Yıldızeli / Erzincan
1942	Erzurum- Pulur / Bingöl
1944	Aydın- Ortaklar / Denizli
1944	Diyarbakır, Ergani- Dicle / Urfa, Mardin, Bitlis
1948	Van- Ernis / Hakkari

17 Nisan 1940 tarihinde Köy Enstitüleri yasası görüşülürken, eleştiriler arasında, bu kurumlara “enstitü” denilmesi konusunda da gelmiştir. Köy Enstitülerinin, klasik okul anlayışından farklı bir içerikte hayata geçirilmesi ve uygulanması anlamına gelen bu kavramın tercih edilmesi, meclisteki milletvekillerinin de dikkatini çekmiştir. Köy Enstitüleri, köylerde sadece bir okul anlayışıyla değil, köyleri geliştirmeye yönelik yasa ve programların araştırma ve uygulamasının yapıldığı, “köye önder” yetiştirme içeriği nedeniyle özellikle “enstitü” olarak tanımlanmıştır.¹²⁴ Hasan-Âli Yücel’de artık Ziraat Enstitüsü, İsmet Paşa Kız Enstitüsü gibi, enstitü kelimesinin Türkçeye yerleşmiş bir kavram olduğunu bu nedenle, kavramın yadırganacak bir durum yaratmadığını belirttikten sonra, neden yeni açılan kurumlara bu ad verildiğini şöyle açıklar: “*Biz Köy Enstitüsünü sadece içerisinde nazari tedrisat yapılan bir müessese olarak almadık. İçerisinde ziraat sanatları, demircilik, basit marangozluk gibi amelî bir takım faaliyetler de bulunduğu için okul adıyla anmadık, enstitü diye isimlendirmeyi muvafık gördük.*”

Köye, yeni eğitim ilkeleriyle ulaşma, bundan da öte, köyü içinde canlandırma fikrini esas alarak, bu düşünceyi eyleme geçiren kişi İsmail Hakkı Tonguç’tur¹²⁵. Saffet Arkan’ın Eğitim Bakanlığı döneminde üstlendiği İlk öğretim Genel Müdürlüğü görevini, Hasan-Âli Yücel döneminde de sürdürmüştür. Kendisinde bir köylü çocuğu olan İsmail Hakkı Tonguç’un eğitim çalışmalarının, birikim ve değerlendirmelerinin Köy Enstitüleri uygulamasında yeri oldukça önemlidir. Köy Enstitüleri, siyasal

¹²⁴ Abdullah Demirtaş, **Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri**, Dikili Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 1993, 19-20

¹²⁵ İsmail Hakkı Tonguç’un hayatı ve çalışmaları hakkında bkz. Engin Tonguç, **Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç, I ve II**, Güldikeni Yayınları, Ankara, 1997; pedagojik yönü için bkz. H.R. Becher- K. Klees, “Yeni Eğitimin İlkeleri ve Türkiye’de Köy Enstitüleri” **Kuruluşunun 50. Yılında Köy Enstitüleri**, Eğit-Der Yayınları, Ankara, 1990, s. 109- 122

iktidarın desteği dışında, uygulamaya onun çizdiği doğrultuda en azından 1946 yılına kadar sürmüştür.

Göreve geldiğinde eğitimle ilgili çalışmaları, 1935'ten sonra ki deneyimler, birikimlerini arttırmış olarak köy eğitimine yönelmiş ve şu esaslarda belirlemiştir:

- Köy memleket demektir. Köy kalkınmadıkça memleket kalkınmış sayılmaz. Köylüleri iyi bir üretici ve memleket sanayi için gerekli donanımı sağlamış olarak gelişmelerini sağlamak.
- Köy gerçeğini olduğu gibi kabul etmek, ondan sonra onun gereklerini yılmadan, bıkmadan yapmak lazımdır.
- Köylü bilinçlendirilecek biçimde okutulmazsa, köylerde yeni değerlere yayılmazsa devrim şehrin dışına çıkamaz ve kökleşemez.
- Cumhuriyet ilkeleri halka mal edilmeli. Bu sadece kitabi bilgilerle, gerçeklerle ilgisi olmayan konuları tekrarlamakla gerçekleşmez.
- Meseleyi sadece köy okulu işi olarak ele almayarak, köyü içinden canlandırma davası şeklinde örgütlemek ve bunun için yasal zeminin hazırlanması gerekir.

Tüm bunların sonucunda İsmail Hakkı Tonguç, köy konusunu sadece eğitim, üretim veya kalkınma açısından değil, köydeki yaşamın bütünüyle “canlandırılmasını” esas alır.¹²⁶

17 Nisan 1940 tarihinde kabul edilen 3803 tarihli kanun, Köy Enstitülerinin amaçlarını, esaslarını belirleyen ve nasıl uygulanacağını gösteren kanundur. Toplam 24 maddeden oluşan kanun özetle şu esasları içerir: Köy öğretmeni ve köye yarayan meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde, Maarif Vekillliğince köy enstitüleri açılır (md. 1). Enstitülere tam devreli köy ilk okullarını bitirmiş “sıhhatli ve yetenekli” köylü çocuklar seçilerek alınırlar, enstitülerin öğrenim süresi en az beş yıldır (md.3). Enstitülerden öğretmen olarak mezun olanlar, Eğitim Bakanlığının gösterdiği yerde 20 yıl çalışmaya mecburdur (md.5). Enstitülerden mezun olan öğretmenlerin köylerdeki çalışmaları 6. madde de yer alır. “*Köy Enstitülerinden mezun öğretmenler, tayin edildikleri köylerin her türlü öğretim ve eğitim işlerini görürler. Ziraat işlerinin fenni bir şekilde yapılması için*

¹²⁶ İsmail Hakkı Tonguç, **Köyde Eğitim**, İkinci Bası, Köy Enstitüleri Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara, 1997 (İlk basımı 1938); İsmail Hakkı Tonguç, **Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy**, Üçüncü Bası, Köy Enstitüleri Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara, 1997.

bizzat meydana getirecekleri örnek tarla, bağ ve bahçe, atelye gibi tesislerle köylülere rehberlik eder ve köylülerin bunlardan istifade etmelerini temin ederler.” Bunun için 10 -14. maddelerde, öğretmenlerin hem kendi geçimlerini sağlamak için, hem de yaptıkları üretimle köylülere örnek olması için toprak, tohum, araç-gereç, fidan devlet tarafından verilecektir.¹²⁷

Köy Enstitüleri uygulaması başladıktan iki yıl sonra çok daha kapsamlı yasal düzenlemesi, 19 Haziran 1942 tarihli “Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanunu” kabul edildi. Kanunun ikinci bölümü “Köy eğitmen ve öğretmenlerinin vazife ve salâhiyetleri”ne yer vermiştir. Bu bölümde yer alan 10 maddede köy öğretmenlerinin görevleri ikiye ayrılıyordu. Birincisi, okul ve kurslarla ilgili işler ve ikincisi, köy halkını yetiştirmekle ilgili işler. Okullarla ilgili işlerde öğrencilerin en iyi şekilde eğitimini sağlamak, köy okulu, işliği ve bahçesinin kuruluşunda çalışmak. Okullara verilen eşyaya en iyi şekilde muhafaza etmek, hayvanlara bakmak, üretim faaliyetleriyle örnek olmak, vb. Köy halkını yetiştirmekle ilgili görevleri ise çok daha kapsamlıdır. Köyde milli kültürü geliştirmek¹²⁸, ekonomik hayatını geliştirmek, tarihi eserlerin değerini köylüye anlatmak, köydeki gençleri spora teşvik etmek gibi oldukça fazla yükümlülükler içerir. Ayrıca, öğretmen köyde doğrudan hükümetin bir temsilcisi işlevini de yüklenmektedir. Buna göre; “*Köy halkının saadet ve felaketiyle ilgili bütün işlerde elden gelen her türlü yardımı yapmak, gerekli koruyucu tedbirleri almak ve bu gibi hallerde Hükümet teşkilatını ilgilendiren işlerde zamanında ilgililere yazı ile bildirmek veya gidip haber vermek*”¹²⁹

Oldukça geniş sorumluluk alanı içinde Köy Enstitülerinde uygulanan eğitimde bu içeriğe uygun bir şekilde düzenlenmiştir.

¹²⁷ **Düstur**, 3. Tertip, C.21, s. 444-448

¹²⁸ Daniş Remzi Korok, (**Cumhuriyette Köye ve Köycülüğe Doğru**, Türk Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1943, s. 23-24) köydeki eğitimin, başlıca vazifeleri arasında “milli şuuru uyandırmak” konusunun çok önemli olduğunu belirtir. Dönemin milliyetçilik algısı ve bunun içinde köycülük yaklaşımlarının farklılığını vurgulaması açısından önemlidir. Korok, Köy Enstitülerinin üzerinde en çok duracakları mesele “milli terbiye ve milli akide” olmalıdır dedikten sonra öğretmenlerin çok hassas ve dirayetli olmalarını belirtir: “*Çünkü, hiçbir zaman hatırdan çıkmamalı ki her muntıkada ve her köyde halis kan Türk olarak bulunanlar ekseriyeti teşkil etmekle beraber bunların arasında aslen Türk oldukları halde sırf eski devirlerin cehaleti ve tarih bilmemezlikleri yüzünden Kürt, Çerkes, Lâz ve ilah... gibi bir takım isimlerle kendilerine ayrı bir milliyet seçen insanlara da tesadüf edilecektir. İşte bu yanlış telakkiyi hiç sezdirmeden ve hiçbir yadırganlık vermeden bütün bir köylülük camiasına Türklüğü kabul ettirmek pek de kolay bir iş olmayacağı muhakkaktır. Bir şehirlîye bunların arasında hiçbir fark olmadığını tarihi kayıtlar ve tarihi vakıalarla isbat etmek gayet kolay bir mesele iken bunun bir köylüye kabul ettirilmesi hemen hemen deveye hendek atılması gibi mühim ve temini güç olan bir bilgi ve sabır, tahammül işidir.*”

¹²⁹ **Düstur**, 3. Tertip, C.23, s. 582- 584

Enstitülerde uygulanacak eğitimin içeriğiyle ilgili başlangıçta bir müfredat programı yoktur. İlk yıllarda eğitim ve öğretim faaliyetleri, Eğitimlik kursu, Köy Öğretmen Okulu deneyimlerinden hareketle ve yasada belirlenen esaslarda, derslerin yarısı tarım ve teknik dersleri yarısı kültür dersleri olarak belirlenmiş, ancak her enstitü kendi koşullarında bir program uygulamıştır. İlköğretim Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan genelgede eğitim programlarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. 1 Temmuz 1940 tarihli genelgede enstitü öğrencilerine kazandırılması istenen düşünce, tutum ve alışkanlıklar da belirtilmişti. Bunlar arasında; ilkelere bağlılık esas alınıyordu: “Öğrenci ve öğretmen Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 2. maddesinde yazılı cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik prensiplerini Türk milletinin yükselmesi için ana prensipler bilerek çalışacaklar, bu prensipleri hiçbir engel tanımadan hayata tatbik edebilen insanlar olacaklardır.”¹³⁰

Köy Enstitülerinin uyguladığı eğitim yöntemi, diğer okullardan ayrılıyordu. Bu nedenle kuruluş amaçları ve deneyimlere göre 1943 yılında “iş ve üretim” ilkesine dayanan bir program hazırlanmıştır. Programda beş yıllık öğrenim süresinin, 114 haftası kültür dersleri, 58 haftası tarım dersleri ve çalışmaları ile 59 haftası da teknik dersler ve çalışmalara ayrılmıştır. Programda, kültür dersleri arasında yer alan Türkçe, Tarih, Coğrafya, Müzik ve Beden Eğitimi gibi dersler aracılığıyla, öğrencilere buldukları yörenin, kendi köylerinin kültürel değerlerini tanımları, incelemeleri ve geliştirmeleri ile ilgili olanaklar veriliyordu. Program bu yönüyle, Cumhuriyet’in insan, yurt ve ulus sevgisi gibi değerlerini yaşantılar yoluyla kazandırmayı amaçlıyordu.¹³¹

II. Dünya Savaşı’nın zor koşullarında hem enstitü hem de öğrenci sayıları sürekli arttırılmıştır. Köy Okulları ve Enstitüleri kanun tasarısı mecliste görüşülürken, Bakan Hasan-Âli Yücel, on yılda 50.000 kişilik ilk öğretim ekibi kurulacağını ilan etmektedir. Yücel’e göre enstitülerde yetiştirilecek öğretmenlerle Türkiye’nin ilk öğretim sorunu kısa bir süre içinde çözümlenecektir. “*Hareket noktası çocuğu*

¹³⁰ Ferhan Oğuzkan, “Köy Enstitüleri Öğretim Programları”, Köy Enstitüleri” **Kuruluşunun 50. Yılında Köy Enstitüleri**, Eğitim-Der Yayınları, Ankara, 1990, s. 14-15

¹³¹ Oğuzkan, **a.g.m.**, s.22-23

okutmak değil, yaşadığı muhitte önder yapmaktır. Bu olunca çocuğu okutmak keyfiyeti de kendinden hasıl olacaktır.”¹³²

1943 yılında sayısı 12.000’e yükselen enstitü öğrenci sayısı ve enstitülerin gelişiminden CHP yönetimi oldukça memnundur. 1944 yılında yeni okul binalarının yapılması ve enstitülerden mezun olacak öğretmenlerin köylere yerleştirilmesi için gerekli kanuni düzenlemeler yapılacağı ve CHP teşkilatının da Köy Enstitülerini destekleme konusunda, faaliyetlerini aynı istikamette arttırmak için çalışmalar sürdüreceği ilan edilmiştir.¹³³

3. Okullar

Türkiye’nin 1940’lı yılların başlarında, siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmelerinde II. Dünya Savaşı etkisinin yoğun olarak hissedilmiştir. Okullarla ilgili alınan kararlar dışında, sayılarının artırılması, ülke geneline yaygınlaştırılması bu dönemde öne çıkan konu olmuştur. İnönü’nün işaret ettiği ilk öğretimin yaygınlaştırılması, Köy Enstitüleri girişiyle büyük bir hızla sürmüştür. Cumhuriyet’in 18. Yıldönümünde, C.H.P Genel Başkan Vekili ve Başvekil Refik Saydam ve bakanlıklar tarafından Ankara Radyosunda konferanslar verilmiştir. Eğitimle ilgili bölüm, Maarif Vekâleti müsteşarı İhsan Sungu tarafından anlatılmıştır. İhsan Sungu, bu dönemde eğitimdeki gelişmeleri ve verilen önemi şu sözlerle ifade eder:

“Ebedi Şef Atatürk ile İsmet İnönü’nün yüksek önderlikleri altında büyük devrimler geçiren Cümhuriyet maarifi, son yıllarda memleketin hakikî ihtiyaçlarını karşılayacak hamlelerle yeni ve ileri bir hız almıştır. Memleketi her türlü batıl hurafelerin ve geri zihniyetlerin zararlı tesirlerinden kurtararak Türkiye’nin manevî havasını arıtmış ve millete dünyanın en kolay ve en makul alfabetini armağan etmiş olan Atatürk kültür devrimi, Türk kültürüne ulusal karakterini vermekle de onaengin bir ilerleme alanı hazırlamıştır. Şimdi sıra Türk Maarifinin büyük dâvalarını müspet bir yolda gerçekleştirmeğe gelmiştir. Cihan tarihinin, bütün nizamları altüst eden, en azgın ve en amansız bir savaşı arasında milletini huzur, refah ve saadet içinde yaşatan dehâsının, binbir verimine bütün dünyayı hayran bırakan Millî Şef İsmet

¹³² **Ulus**, 4 Haziran 1942

¹³³ **Ulus**, 8 Nisan 1944

İnönü, Türk Maarifinin bu büyük dâvalarına en doğru ve en sağlam hal yolları bulmakla da, uğurlu eliyle şerefini yükselttiği Türk tarihine yeni ve parlak sahifeler kazandırmıştır. Bu dâvaların başında Türk köyünde okumamış, yazmamış tek çocuk bırakmamak prensibini gerçekleştirme gelir.”¹³⁴

İlk öğretim dışında da diğer öğretim kademelerinin de sayısal gelişmelerine dikkat edilmiş, Eğitim Bakanlığınca bu konuda çeşitli raporlar düzenlenmiştir. 1941 yılında Maarif Vekilliği’ne sunulan rapora göre Türkiye’deki 1939-1940 ve 1940-1941 yıllarına ait şöyledir:

TABLO 2

1939-1940, 1940-41 DERS DÖNEMİNE AİT EĞİTİM İSTATİSTİĞİ¹³⁵

	1939-1940	1940-1941
Faal İlk okul sayısı	9.512	10.331
Talebe sayısı	919.882	968.015
Kapalı ilk okullar; a) Öğretmensizlikten b) Binasızlıktan	369	964
	76	83
Resmi ve hususî orta okullar	156	159
Resmi ve hususî orta okullarda talebe sayısı	97.586	102.839
Öğretmen okullarının meslek kısımları	18	27
Öğretmen okullarının meslek kısımları talebesi	2.610	6.703
Orta meslek okulları	54	58
Orta meslek okulları talebesi	10.283	11.340
Liseler	77	78
Liseler talebesi	27.651	27.270
Fakülte ve Yüksek okullar	19	19
Fakülte ve Yüksek okullar talebesi	12.987	13.841

¹³⁴ Cumhuriyet’in 18 İnci Yıldönümünde Hitabeler ve Konferanslar, Çankaya Matbaası, Ankara, 1941, s. 27

¹³⁵ B.C.A. Muamelat Kataloğu, Fon: 030. 10.- Yer: 25.141.4

TABLO 31943-44 VE 1944-45 DERS DÖNEMİNE AİT EĞİTİM İSTATİSTİĞİ¹³⁶

Öğrenim Çeşitleri	Öğrenci Sayısı	Öğrenci Sayı	Farkı	
	1944-1945'de	1943-1944'te	Sayıca	Yüzde (%)
İlk Öğretim	1.258.423	1.029.978	228.445	22.17
Orta Okullar	75.754	81.284	5.530	6.80
Liseler	28.783	29.653	870	2.93
Orta Meslek Okulları	45.519	38.165	7.354	19.26
Fakülte ve Yüksek Okullar	19.983	18.734	1.249	6.66
Toplam	1.428.462	1.197.814	230.648	19.25

¹³⁶ B.C.A. Muamelat Kataloğu, Fon: 030. 10.- Yer: 25.142.7

V- ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE CHP’NİN EĞİTİM POLİTİKALARI

A. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE CHP

1. 1946 OLAĞANÜSTÜ KURULTAYI

Cumhuriyet Halk Partisi’nin II. Olağanüstü Kurultayı 10 Mayıs 1946’da toplanmıştır. Tunaya’nın ifadesiyle; *“Dünya harbinin bitiminden ve çok partili rejimin kuruluşundan kısa bir müddet sonra toplanan bu Kurultay Cumhuriyet Halk Partisinin bizzat kurucularından bulunduğu yeni rejim karşısında durumunu tayin etmek üzere tertiplediği bir kongredir.”*¹

1945 yılında hem dış hem de iç gelişmeler Türk siyasetinde yeni bir dönemin başlangıcına neden olmuştur. Savaş yıllarında ihtiyatlı bir tarafsızlık siyaseti güden Türkiye, savaşın sonuna doğru tarafını kesin olarak belirtmek zorundadır. Türkiye, 2 Ağustos 1944 itibariyle Almanya’yla ilişkilerini keseceğini Müttefiklere bildirmiştir. 1945 yılına gelindiğinde Müttefiklerin Mihver karşısında zaferi belirginleşince 4-11 Şubat 1945’te toplanan Yalta Konferansı’nda alınan karar gereğince, Nisan sonunda San Fransisco’da toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansında, sadece Almanya ve Japonya’yla savaş durumunda olan devletler kurucu üye olabileceklerdir. Yalta’dan önce 6 Ocak’ta Japonya’yla ticari ve diplomatik ilişkilerini kesmiş olan Türkiye, Yalta’yı takiben 23 Şubatta Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmiştir.²

Savaştan sonra Türkiye siyasi ve ekonomik menfaatleri doğrultusunda hızla Batı’ya doğru yaklaşmıştır. Yakınlaşma sadece dış politika açısından değil aynı zamanda iç siyaset açısından önemlidir. İtalya ve Almanya gibi tek parti rejimlerinin yenilgisi, Müttefiklerin, bir açıdan demokrasinin, zaferi olarak ifade edilen sonuç Türkiye’deki tek parti rejiminin temellerini sarsmıştır. Türkiye’nin Birleşmiş Milletlere girişi ve Batı’ya yaklaşması, Türkiye’deki siyasi sistemi demokratik bir duruma getirmeye itmiştir.³

¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul, 1952, s. 575

² Mustafa Aydın, “1939-1945 Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2”, (Editör: Baskın Oran), **Türk Dış Politikası**, C.I, 1919-1980, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 468-472

³ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 127; Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980**, Hil Yayın, İstanbul, 1994, s.24

Türkiye’de tek parti yönetiminden çok partili sisteme geçişin konjonktürel yönü elbette önemli bir dinamiktir. Ancak dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeleri ve Cumhuriyet’in temelinde var olan liberal fikirler çok partili hayata geçişi mümkün kılmıştır. Burada, İnönü’nün etkisi de oldukça önemlidir.

İsmet İnönü’nün söylevlerinde “Demokrasi” kavramı, “Halk idaresi” olarak ve TBMM’de varlık bularak tanımlanırken 1945 yılından itibaren, çok partili sistem şeklinde açıklık kazanmaya başlayacaktır. 1 Kasım 1944 TBMM’nin yedinci dönem ikinci toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada: “... *Türk Milletinin sağduyusu ile Büyük Millet Meclisinin vatanseverliği, doğru, yanlış bütün tenkidlerin içinden vatan için hayırlı ve faydalı kararları bulmamıza imkân vermektedir. İdareimiz, bütün mânasiyle halk idaresidir. Bu idare, demokrasi prensiplerini Türkiyenin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül ettirmektedir.*”⁴

İsmet İnönü 1945 yılı 19 Mayıs kutlamalarındaki Nutkunda demokrasinin siyasi ve fikir hayatında gelişmesine değinir.

“Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlariyle, gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemediyen ilerletmiştir. Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat; halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştıırıp erişirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırmaması olmuştur. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılâplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir. Harp yıllarında biz de birçok memleketler gibi, fena hastalıklar geçirdik. Yabancı propagandaları ve yabancı fikirler bizde de yuvalar bulmak istidadını gösterdi. Harp zamanlarının haksız kazanç hürsları memlekete çok ıstırap çektirdi. Yabancı siyasetlerin iniş çıkışları, bazı kimselerde kötü taklit hevesleri uyandırdı. Bütün bu fenalıklara karşı, Türk milleti kendi varlığını dikkat ve metanetle korumuştur. Harp

⁴ İnönü’nün Söylev ve Demeçleri I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946, s. 389

kazançlarının kirleri ise, hiçbir suretle, idare ve iktidar başında bulunanlara bulaşmamıştır.

Türk Milleti, İkinci cihan Harbinde, siyasi ve manevî bakımdan, temiz ve başarılı bir imtihan geçirmiştir. Büyük Millet Meclisinin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda olan gelişmesinde devam edecektir.”

İnönü'nün konuşmalarında, demokrasi yolunda gelişmenin, çok partili sistem olarak ifade edilmesi, 1 Kasım 1945 TBMM'nin yedinci dönem üçüncü toplantı yılını açarken yaptığı konuşmasında ilk kez dile getirilmiştir:

“Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk Milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir.

Büyük Meclisin her deneti yanında Milletın vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmıyacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hattâ iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.”⁵

İsmet İnönü ve politik ortam yeni tecrübeye hazır görünüyordu. İnönü'nün konuşması bir yazara göre; *“Türkiye’de yarışmaya dayalı çok partili siyasetin pandora kutusunu açan”⁶* bir anlam taşıyordu. Öte yandan, savaş yıllarının siyasi, ekonomik ve toplumsal uygulamaları hem ülke genelinde hem de CHP içinde bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Karpat'ın deyimiyle⁷ *“emniyet subabı”*nın açılması zorunlu görünüyordu. Hoşnutsuzluğun tek parti içindeki tartışmalardan öte belirgin bir muhalefet girişimine dönüşmesinin ilk göstergesi 5 Ocak 1945'te *“Çiftçi Topraklandırma Kanunu”* dolayısıyla toprak reformu tasarısı görüşmelerinde ortaya çıkmıştır.

Tasarıya karşıt olanlar arasında, oluşturulan komisyonun başkanı İzmir milletvekili Rahmi Öken, raportörü Aydın milletvekili Adnan Menderes, yine

⁵ İnönü'nün *Söylev ve Demeçleri I*, s. 397

⁶ Ahmad, *a.g.e.*, s. 23

⁷ Karpat, *a.g.e.*, s. 128

komisyonda yer alan Adana milletvekili Cavit Oral, Eskişehir milletvekili Emin Sazak gibi büyük toprak sahipleri yer almıştır. Karşı çıkışların ideolojik çatışmalara dönüştüğü tartışmalara Halil Mentеше, Şeref Uluğ ve Refik Koraltan'da katılmıştır. Yasa tasarısı 14 Mayıs 1945'te Meclis genel kurulunda görüşülmeye başlanmıştır. Eleştiri ve tartışmalar karşısında CHP yönetimi, ödün verme ve denge siyasetini gözeterek, toprak rejiminde esaslı bir değişiklik getirmeden, 11 Haziran 1945'te "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası" kabul etmiştir.

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anayasası'nı kabul etmesiyle hükümet, girmiş olduğu taahhütleri yerine getirmek, hürriyeti engelleyen tedbirleri ortadan kaldırmak adına rejimin demokratik olduğunu ifade eden açıklamalarda bulunuyordu. Muhalefet açısından ise; tek parti sistemine karşı eleştiri geliştirme, halkın desteğini kazanma ve muhalefeti açıkça ortaya koyma imkanı sağlamıştır. Adnan Menderes yaptığı açıklamalarda Birleşmiş Milletler Anayasasıyla Türk Anayasası'nın birbirine tam uyduğu ancak hükümetin aldığı tedbirlerle iki anayasa arasında uyumu bozduğu yönünde açıklamalarda bulunuyordu.⁸

Tüm bu gelişmeler ışığında yeni bir parti önce İstanbullu bir sanayici olan Nuri Demirağ tarafından "Milli Kalkınma Partisi" 7 Temmuz 1945'te kurulmuştur. Ancak Türkiye'de CHP'nin 27 yıllık iktidarını sona erdirecek Demokrat Parti'nin kuruluşu yine CHP içinde oluşan muhalefetle ortaya çıkmıştır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun TBMM'de kabul edildiği günlerde CHP'li dört milletvekilinin Meclis Grubuna verdikleri "Dörtlü Takrir"(önerge) adıyla anılan, parti tüzüğü ve kanunlarda değişiklik yapılmasını öngören, önerge reddedilmiştir. Takriri veren dört milletvekili İzmir milletvekili Celal Bayar, İçel milletvekili Refik Koraltan, Kars milletvekili Fuat Köprülü ve Aydın milletvekili Adnan Menderes Demokrat Parti'nin kurucularıdır. 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti Celal Bayar'ın liderliğinde resmen kurulmuştur. Halk Partisi ve hükümeti, Demokrat Parti'nin kuruluşunu olumlu karşılayarak desteklemiş ve yeni bir programla ortaya çıkacaklarını umduklarını dile getirmiştir.⁹

Çok partili siyasal yaşam içinde CHP yönetimi, partiyi yeni ortaya çıkan koşullara uyarlamak ve biraz olsun muhalefetin eleştirileri doğrultusunda partide yeni düzenlemeler yapmak amacıyla Olağanüstü Kurultayın toplanmasına karar vermiştir.

⁸ Karpat, a.g.e., s. 129

⁹ Karpat, a.g.e., s. 131-135

Nisan ayında İsmet İnönü tarafından toplantıya çağırılan Kurultay, 10 Mayıs 1946'da TBMM genel kurul salonunda toplandı. 336 delege ve 450 milletvekilinin katıldığı toplantı Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun kısa bir konuşmasından sonra İsmet İnönü'nün nutkuyla açılmıştır.¹⁰

İsmet İnönü oldukça uzun bir konuşma yapmıştır. 1947'de yapılacak olan genel seçimlerin 1946'ya alınmasının gerekliliği ve tek dereceli seçim sistemine geçilmesi konuşmanın başlangıç bölümünde yer alır.

“Türk halk idaresinin yeni bir hamlesine karar vermeniz için sizi davet ettim: tek dereceli seçim meselesi.Esasen, seçimi, tabii olarak 1947 için düşünüyordu. Dış ve iç politika gerekleri, memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi. Dünyanın hali, geçen sene tahmin edebildiğimizden daha bulanık ve karanlık olarak, uzun bir sürünceme yolunu tutmuştur. Bu yolda, ne ihtimaller karşısına kalacağımızı kestiremiyoruz. Gelecek sene, bu ihtimalleri, temsil müddeti bitmiş bir Büyük Millet Meclisi ile karşılamak gibi bir durumda bulunmaktan sakınmak isteriz. Bir seneden beri, memleket içinde de, Büyük Millet Meclisinin otoritesi üzerinde saygılı olmıyan tartışmalar olmuştur. Seçim Kanununu Meclise göndermekte geciktiğimiz kanaatinde olanlar vardır. Hattâ, yeni partiler, seçime hemen girecek durumda olduklarını da söylemişlerdir. Zaten, yeni Seçim Kanunu bir defa çıktıktan sonra, artık, Büyük Meclis, kendi temsil kudretinin zayıflığına kendisi hükmetmiş durumda kalacaktır. İçerde ve dışarıda, hiçbir politika, otoritesinden şüphe edilen bir Büyük Millet Meclisi ile yürütülemez. Demek istiyorum ki, yeni Seçim Kanununun karar altına alınmasının tabii neticesi, süratli bir seçime gitmek olacaktır.

Tek dereceli milletvekili seçimini, ilk defa tecrübe edeceğiz. Tecrübenin bize neler öğreteceğini şimdiden tahmin edemeyiz. Herhalde, yeni seçimin maksadı temin etmesi için, mümkün olan hazırlıkları yapacağız ve tedbirleri alacağız.

Bu mülahazalar gösteriyor ki, eğer bir iki ay içinde olağanüstü bir engel çıkmazsa, yeni seçime gitmek kararındayız. Seçimin tek dereceli olması kadar ehemmiyetli olan nokta, vatandaşın serbest seçim yaptığına ve verdiği oyların muhterem ve masun tutulduğuna kanmış bulunmasıdır. İktidarda kalacaksa, veya

¹⁰ Hikmet Bilâ, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s.114; Yılmaz Gülcan, **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 232

kalmıyacaksak, bunun, ancak vatandaş oylarının çokluğu ile kararlaştırılmış olduğuna, hepimiz inanmamız lazımdır.”¹¹

Seçimlerin serbest ve güvenilir olması için gerekli tedbirlerin alınacağını ifade eden İnönü, diğer partilere de siyaset hayatının gelişmesi için seçimlere katılmaları gerektiğini belirtmiştir. Seçimler sonrasında yeni partilerinde iktidara gelebileceklerini, bir anlamda, CHP'nin böyle bir durumu olgunlukla karşılayacağını da ifade eden İnönü, “Değişmez Genel Başkanlık” vasfının kaldırılacağını açıklamıştır. Ancak Cumhurbaşkanı'nın aynı zamanda Parti Başkanı olmasını eleştirenlere yanıtı ise olumsuzdur. “*Belki bizde de, bir gün, Cumhurbaşkanı seçimi için, Anayasada değişiklik lüzumu ileri sürülecektir. Bu, gelecek nesillerin işidir. Ben, daha geniş müddetli ve yetkili bir devlet reisi olmak tekliflerine karşı koyacağım. Bunu, benden sonra gelecekleğin işi sayarım. Benden sonra geleceklere de bugünkü tertibin bünyemize uygun olduğunu söylemekte ısrar ederim.*”¹²

Değişmez Genel Başkanlık dışında, CHP'de yapılacak değişiklikler ve Olağanüstü Kurultayda gündemi oluşturan konular İnönü tarafından şöyle özetlenir:

A- Tek dereceli seçim hakkında karar.

B- Parti Başkanlığının, dört senede bir seçime tâbi olması.

C- Cemiyetler Kanununda bazı yasakların kaldırılması.

Ç- Büyük Mecliste bulunan, Partinin Müstakil Grubu hakkında karar verilmesi.

D- Genel İdare Kurulunun seçilmesi.”¹³

İsmet İnönü'nün konuşmasından sonra işaret ettiği konular doğrultusunda düzenlemeleri yapmak üzere 25 kişilik tüzük komisyonu kurulmuştur. Tüzüğün 4. maddesinde yapılan tadilâtle “Değişmez Genel Başkanlık” unvanı kaldırılmıştır. Yapılan düzenlemeyle, Parti Genel Başkanı, bundan sonra partili milletvekilleri arasından dört yıl süre için seçilmesi esası getirilmiştir. Tek Parti rejiminde, denetim ve eleştiri işlevi görmek amacıyla, yine CHP içinde 1939 Kurultayında kurulmasına karar verilen “Müstakil Grup”, çok partili siyasal ortam içinde anlamını yitirmiştir. Bu amaçla Müstakil Grup kaldırılmıştır. Programda yapılan değişiklikler; seçim ve dernek kurma hürriyetine aittir. Parti programında yer alan “yurdumuzun genel

¹¹ İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, I, s. 401-402

¹² A.g.e., s. 404

¹³ A.g.e., s. 405

koşullarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve güvendiği kimselere oy vermesini temin eden iki dereceli seçimi ameli icaplara uygun buluruz” fıkrası, “milletvekili seçimlerinde, tek dereceli seçim taraflısız” şeklinde değiştirilmiştir. Programın, dernek kurma hürriyetini tahdid eden 22. maddesi tamamen kaldırılmıştır. Değişiklik tasarıları aynı gün kabul edilmiştir.¹⁴

Programda partinin sınıf esası üzerine dernek kurulmasını men eden maddesinin kaldırılmasıyla önemli bir karar kabul edilmiş oluyordu. İnönü konuşmasında; “Biz, kendi programımızda, sınıf mücadelesini istemiyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arıyan esasta kalacağız. Vatandaşlardan, sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere, kanun yolu ile, mani olmayacağız”¹⁵ diyordu. Ancak Karpat’ın¹⁶ işaret ettiği gibi; memlekette sosyal sınıflar bulunduğu ve bu yönde siyasi dernekler kurulabileceğini kabul etmek, yirmi beş yıldır savunulan sınıfsız toplum anlayışına tamamen zıt bir düşünceydi.

Kurultayla ilgili yapılan değerlendirmede ise; tek dereceli seçim kararı ve dernek kurma hürriyetiyle ilgili düzenlemeler, siyasal ve toplumsal dayanışmayı sağlayacak bir gelişmedir.

“Tek dereceli seçim kararı, siyasî hayatta, halk kalabalığının idareye daha geniş ölçüde kendi özelliğini katması için başlıca yolu açmaktır. Anayasanın ruhu bunu benimsemiştir. Programda şimdiye kadar, çeşitli sebepler dolayısıyla, bunu sonraya bıraktıran kayıtlar kalkınca seçim kanunu da tabiatile değişecektir. Bu suretle yeniden toplanacak olan Büyük Millet Meclisi, kanun komakta halkın iradesini, ‘Egemenlik ulusundur’ ruhunu kendinde daha kudretle yaşatacaktır. Aynı zamanda memlekette siyasî hayatın Meclis içinde ve dışında halk oyu etrafında olgunlaşmasına varılacaktır. Bu kararın fikir hayatımızda uyandıracığı etkilerden başlıcası halkın kendi fikir olgunluğuna şahit olması olacaktır. Fert kendisini daha iyi bir vatandaş olarak duyacaktır. Sözü ve yazının değeri artacaktır. İyi niyetin, feyizli düşüncenin, gerçekçi kavrayışın yolu genişleyecektir. Milli hayatın temeli olan dilek beraberliği daha çok fırsatlarla vatandaşa düşündürülecektir. Devlet adamı kadar fikir adamı da daima halka dayanacak, onunla kaynaşacaktır.

¹⁴ Tunaya, a.g.e., s. 575; Bilâ, a.g.e., s.115

¹⁵ İnönü’nün Söylev ve Demeçleri, I, s. 404

¹⁶ Karpat, a.g.e., s. 137

Cemiyet kurmaktaki kayıtların kaldırılması iş hayatına göre halkın daha iyi düzenlenmesini sağlayacaktır. Bu da çalışma hayatımızda iş ve emek israfının önüne geçecektir. Mesleklerin gelişmesi, çalışma haklarının korunması, söz ve yazı özünün gerçeklerimize dayanması, çeşitli iş alanında adam yetişmesi, böylece, güven altına girecektir. Yeni kanunların hazırlanması da artık bir gün işidir.

Bu iki karar, dolayısıyla, milli hayat dediğimiz toplumun içinde maddî, mânevî değerlerin düzenli, fakat serbest gelişimine yol açacaktır. Tutuklular daha az olacaktır. İçimiz dışımız bir bünyenin ahengini ve tamamlığını bulacaktır. Siyasi hayatta oyların karşılaşması gibi millî bünyede, sosyal hayatın her alanında, alttan üste ve üstten alta doğru sıhhatli bir alıp verme görülecektir. Fertler kendilerini millî bünyeye daha bağlı olarak duyacaktır. Siyasî dayanışmanın yanında ahlâkî dayanışma da bütünülecektir.”¹⁷

Kurultay, İsmet İnönü’yü Genel Başkan seçmiştir. Şükrü Saracoğlu yeniden Genel Başkan Vekili ve Kırklareli milletvekili Nafi Atuf Kansu’da tekrar Genel Sekreter olarak atanmıştır.

2. 1947 KURULTAYI

Olağanüstü Kurultaydan sonra CHP, savaş döneminin “kontrolcü” politikalarını terk ederek çok partili rejime uygun politikalar oluşturmaya çalışmaktadır. Olağanüstü kurultayda yapılan tüzük ve program düzenlemeleri doğrultusunda kanunlarda da yenilikler yapılmıştır.

Olağanüstü kurultayın hemen ardından, Eylül 1946’da yapılması gereken ancak, Mayıs 1946’ya alınan Belediye seçimlerinden önce İsmet İnönü, ülkeyi dolaşarak halkı seçimlere katılmaya çağırmıştır. İktidarın halka dayandığı düşüncesini uygulamaya dönüştüren bu davranış çok partili rejimin doğurduğu sonuçlardan biridir. Ekonomik alanda da serbestlik görülmeye başlamıştır. Malların satış ve fiyatlarının belirlenmesinde hükümet kontrolü kısmen azaltılmıştır. Basın hürriyeti geliştirilmeye çalışılarak Basın Kanunu’nda değişiklikler yapıldı. Örneğin Basın Kanunu’nun 5. maddesi, cumhuriyetin getirdiği devrim ve müesseselerin genellikle tutunduğu ve artık tartışmalara konu olmayacakları gerekçesiyle değiştirildi. Yine Basın Kanunu’ndaki değişikliklere göre gazete kapatma yetkisi hükümetten alınıp

¹⁷ Ahmet Kutsi Tecer, “Kurultay ve Fikir Hayatımız”, *Ülkü*, C. 10, Sayı: 112, Mayıs 1946, s. 1

mahkemelere verildi. Birkaç ay sonra gazete çıkarmayı kısıtlayıcı engeller kaldırıldı. Üniversitelere kendi idare ve iç işlerinde muhtariyet tanındı ancak giderleri devlet bütçesinden karşılanmaya devam edecekti. Cemiyetler Kanununda yapılan değişikliklerde; sınıf esasına dayanan cemiyet kurmayı yasaklayan madde kaldırıldı. Cemiyetlerin kapatılma yetkisi hükümetten mahkemelere verildi. Cemiyet kurma hakkını etkileyen birkaç eski kanun yürürlükten kaldırıldı. 5 Haziran 1946'da tek dereceli seçim esasını getiren 4918 sayılı "Seçim Yasası" kabul edildi. Yasaya göre; seçimler, tek dereceli, açık oy, gizli sayım yöntemiyle, hükümet güvencesinde ve çoğunluk sistemiyle yapılacaktır.¹⁸

26 Mayıs 1946'da yapılan Belediye Seçimlerinin hemen ardından CHP yönetimi, "4" yıllık süresi 1947'de dolacak olan milletvekili seçimlerini öne almayı uygun görmüştü. Meclis'teki DP'lilerin itirazlarına rağmen seçimlerin 21 Temmuz 1946'da yapılmasına karar verilmiştir. Tek partili düzenden sonra CHP genel seçimlere rekabete dayalı bir ortamda katılacaktır. Demokrat Parti başlangıçta seçimlere katılıp katılmama konusunda tereddüt geçirse de kısa sürede seçimlere katılma kararı alarak CHP'ye karşı güçlü bir rekabete girişmiştir. Hemen her kentte kalabalık mitingler düzenleyen DP'liler CHP iktidarına karşı eleştirilerini halka ulaştırmaya çalışmışlardır. Eleştiriler daha çok savaş yılları uygulamaları olan, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Yasası, Milli Koruma Kanunu gibi konularda olmakla birlikte CHP'nin özellikle laiklik ve devletçilik anlayışı üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁹

21 Temmuz 1946'da ilk kez tek dereceli yapılan seçimler sakin geçmekle birlikte ardından itirazlar ve usulsüzlük söylentileri önemli bir süre devam etmiştir.²⁰ Seçim sonuçlarına göre; 465 milletvekilliğinin 395'ini CHP, 64'ünü DP ve 6 Bağımsız aday kazanmıştı. Seçimlerden sonra TBMM 5 Ağustos 1946'da toplanmıştır. CHP, Kâzım Karabekir'i Meclis Başkanlığına ve İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanlığına aday göstermiştir. 379 oy alan Kâzım Karabekir, TBMM Başkanı olmuştur. 451 milletvekilinin katıldığı Cumhurbaşkanlığı seçiminde

¹⁸ Karpaz, a.g.e. s. 139-141

¹⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 229

²⁰ Demokrat Partililer seçimlerde DP aleyhine pek çok baskı usulsüzlük yapıldığı doğrultusunda açıklamalarda bulundular. Bizzat İnönü'ye başvurarak haksızlığın düzeltilmesi talebinde bulundular. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Karpaz, a.g.e., s. 144-145; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 446

DP'lilerin adayı Fevzi Çakmak 59 oy alırken, İsmet İnönü 388 oyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

CHP çok partili seçimlerde tekrar iktidara gelmiştir. Ancak 21 Temmuz 1946 seçimleri CHP'nin bundan sonra iktidarı sürdürmesiyle ilgili oldukça ciddi endişeler yaratmıştır. Bu durum CHP'nin sürdürdüğü siyasada bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. CHP'nin yeni durum siyasasını Turan şöyle değerlendirir: “Özgürlükçü demokrasi ve liberal ekonomi ile karşılına çıkan Demokrat Parti'nin kozlarını elinden almak. Böylece muhalefete yönelen seçmen oylarının akışını önlemek.”²¹ Yine aynı yazara göre bu yönelme CHP'nin Kemalizm ilkelerinden ve devrimlerden ödün verme sonucunu doğuracaktır. Benzer sözleri Karaosmanoğlu'da şöyle ifade ediyor:

“Oraya hâkim olmaya, daha doğrusu, oranın havasını bulandırmaya başlayan birtakım gericilik cereyanları da göze çarpmakta idi. Mesela, ‘inkılâp’ ve ‘laiklik’ prensiplerine zaten ne kadar bağlı oldukları bilinmeyen çoğu CHP milletvekilleri, Demokrat Parti'nin en kuvvetli tarafını halkın dinî hislerini okşamak ve ‘millî ahlâka aykırı’ telakki ettikleri davranışları kınamak hususunda gösterdiği gayretlerde buluyordu. Bu görüş ve telakki 1946 seçim münasebetinden sonra, yukarıdan aşağıya, bütün parti teşkilatını sarmış, bunun üzerine laik ve devrimci geçinen Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri de geminin dümenini soldan sağa çevirmeye başlamıştı. Okullarda din dersleri mi? Baş üstüne! Köy Enstitüleri kaldırılсын mı? Hay hay! Köylerde yeni usul girişilen ilk öğretim hareketine son verilip eski usul imam veya sübyan mekteplerinin türemesine göz yummak mı? Pekâlâ Tek, halk gelecek seçimlerde bize daha bol oy versin bunların hepsini yaparız.”²²

Mecliste çoğunluğu oluşturan CHP adına hükümet kurma görevi İsmet İnönü²³ tarafından Recep Peker'e verilmiştir. 1930'larda tek parti ideolojisinin oluşumu ve kurumsallaştırılmasında etkili bir isim olan Peker, siyasette otoriter

²¹ Turan, a.g.e, s. 233

²² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, 2. Basılış, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 192

²³ İsmet İnönü'nün Recep Peker'i Başvekil tayin etmesinin nedeni, Karpat'a göre; muhalefetin saldırgan politikaları ve halktaki huzursuzluğu önleyecek “kudretli bir insan”ın çare olabileceği yönündedir. Karpat, a.g.e., s. 149. Öte yandan, Recep Peker'in Başvekilliğe getirilmesini İsmet İnönü'nün pek istemediği ifade edilmektedir. Recep Peker, Başvekil olmuştur ancak İnönü bir ihtiyat tedbiri olarak, Peker'i Parti Genel Başkanvekilliğine getirmemiştir. Bu vazifeye Şükrü Saracoğlu getirilmiştir. Oysa, Başvekillerin aynı zamanda Genel Başkan Vekili olmaları, Atatürk döneminden beri uygulanmaktaydı. Aydemir, a.g.e., s. 452.

yönetimi savunan düşünceleriyle öne çıkıyordu. Recep Peker eski kabineden sadece dört bakanı alıkoyarak diğer bakanlıklarda önemli değişiklikler yaptı. İç işleri Bakanlığı'na Şükrü Sökmensüer getirilirken, Çiftçiyi Topraklandırma Yasasıyla toprak reformunu gerçekleştirmeye çalışan Şevket Raşit Hatipoğlu yerine Tarım Bakanlığı'na Faik Kurdoğlu ve Hasan Âli Yücel'den boşalan Milli Eğitim Bakanlığı'na Reşat Şemsettin Sırer getirilmiştir.

Peker Hükümeti'nin kurulması ve hükümet programının okunmasının hemen ardından CHP ve DP arasında tartışmalar baş gösterdi. Zaman zaman Demokrat Partililerin meclisi terk ettiği²⁴ bazen oldukça sert tenkitlerin yapıldığı,²⁵ gergin bir siyasal ortam oluştu.

Çok partili siyasal rejim oldukça tartışmalı bir hal olsa da, Demokrat Partililer Meclis dışında da halk içinde oldukça yoğun muhalefet yapmaya devam ettiler. Bu arada seçimler nedeniyle ertelenen DP'nin ilk kurultayı, partinin birinci kuruluş yıldönümü olan 7 Ocak 1947'de Ankara'da toplandı. 906 delegenin katıldığı kurultay Celal Bayar'ın konuşmasıyla açılmıştır. 906 delegenin katıldığı 11 Ocak'a kadar devam eden toplantılarda tüzük değişikliği yapılmış, Parti Genel Başkanı ve Genel Yönetim Kurulu üyeleri belirlenmiştir.²⁶

“Kurultaydan maksat partinin geçmişteki faaliyetini tartışmak, gelecek için planlar hazırlamak, parti programını inceleyip kabul etmek ve parti organlarına üye seçmektir...”

Kurultay görüşmelerinin ağırlık merkezi hürriyet meselesi ve hükümetin bunu kanunlarda veya tatbikatta, memurların davranışı ile sınırlandırdığı iddiası üzerinde toplandı. Köylülerin yoksulluğu ve köylerin korkunç maddi durumu da sözü edilen konulardan biriydi. Görüşülen diğer konular arasında okullara din derslerinin konulması, devlet ticari teşekküllerinin kaldırılması, cumhurbaşkanının halk

²⁴ Recep Peker'in hükümet programını okumasının ardından, Demokrat Partililer programla ilgili, partilerinin görüşlerini açıklayabilmek için görüşmelerin iki gün ertelenmesini istemişlerdi. Recep Peker'in programın aynı gün kabul edilmesiyle ilgili ısrarı üzerine DP milletvekilleri topluca salondan çıkmışlardı. Bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 235

²⁵ İki parti arasındaki tartışmalar özellikle Recep Peker ve Adnan Menderes arasında karşılıklı atışmalara dönüştüğü bir zamanda Recep Peker, Menderes'in görüşlerini “ruh psikopatın ifadeleri” olarak adlandırdı. Bkz. Karpat, **a.g.e.**, s. 152

²⁶ Turan, **a.g.e.**, s.238

*tarafından seçilmesi, Köy Enstitüleri programlarının yeniden düzenlenmesi vardı. (Bu isteklerin çoğu C.H.P. tarafından ele alınarak uygulandı.)*²⁷

Demokrat Parti kurultayından sonra, CHP’de hemen harekete geçerek kurultay öncesi hazırlık çalışmalarına başladı. 16 Ocak 1947’de Parti Büyük Divanı toplandı. 27 Ocak’ta partiye dinamizm kazandıracak tedbirler alınması kararlaştırılmıştı. Buna göre; parti tüzük ve programında değişiklik yapılacak, parti örgütü ve işleyişi yeniden düzenlenmeye başlanacak, basın, enformasyon ve toplumsal örgütlenmelerle daha yakından ilgilenilecek ve ekonomik önlemler konusunda daha etkili politikalar sürdürülecekti.²⁸ Bunlarla birlikte, dikkati çeken bir başka kararda, DP Kurultayında da ele alınan bir konu olan, okullarda din öğretimi konusudur.²⁹

Türkiye’nin Batı’dan nasıl görüldüğü konusu Türk siyasetinde, Osmanlı son döneminden itibaren etkili olan bir unsurdur. II. Dünya Savaşı’ndan sonra hızla Sovyet tehditleri karşısında hızla “Batı Bloğu” içinde yer almaya başlayan Türk siyasetinin gelişimi de bu unsurdan etkilenmiştir. Örneğin; İsviçre’de diplomat olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1946 seçimleri sonrası izinli olarak Türkiye’ye gelmiştir. İsmet İnönü’yle genel olarak seçimlerden konuştuğundan sonra İnönü, Karaosmanoğlu’na “İsviçre’de yaptığımız demokrasi tecrübesi nasıl karşılanıyor?” sorusunu yöneltmiştir. Karaosmanoğlu’nun yanıtı şöyledir: “Doğrusunu söylemek gerekirse, İsviçre’de hemen hiç kimse böyle bir tecrübeye giriştiğimizin farkında bile değildi. Herkesin akli fikri harp sonrasında ortaya attığı problemlerde idi ve bütün Batı milletleri Sovyet Rusya’nın tâ Avrupa’nın göbeğine kadar uzattığı pençe karşısında ne yapacaklarını şaşırıp kalmışlardı.”³⁰

Batı, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Amerika olarak anlam kazanırken iki ülke arasındaki ilişkilerde 1947 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. ABD Başkanı Truman’ın 1947 Mart’ında ilan ettiği doktrinin öncelikle amacı; (Türkiye’de algılandığı şekliyle, Sovyet tehdidine karşın Türkiye’nin savulmasından çok) Batı Avrupa’nın geleceğidir. Avrupa’nın güvenliği elbetteki tüm önemli geçiş alanları üzerinde bulunan Türkiye’yi

²⁷ Karpat, **a.g.e.**, s. 156

²⁸ Ahmad, **a.g.e.**, s. 37; Bilâ, **a.g.e.**, s. 119

²⁹ Okullarda din eğitimi verilmesi kararını çok az kişinin ciddiye aldığı “uğursuz bir gelişme” olarak değerlendiren Feroz Ahmad, Mehmet Ali Aybar’dan yararlanarak bu bilgiyi vermektedir. Ahmad, **a.g.e.**, s. 37-38

³⁰ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 190

kapsamak durumundadır. Amerika’da, gerek kongrede gerek kamuoyunda Truman Doktrini tartışmaları sürerken, Türkiye’nin rejimi meselesi de tartışmalar içinde yer almıştır. Doktrine karşı tutum alanların en etkili savı Yunanistan ve Türkiye’de demokrasi olmadığı idi. Örneğin Profesör Gilbert Macbeth New York Times’a gönderdiği yazıda; “Eğer ABD’nin demokrasi uğruna çalıştığı doğruysa o zaman tutucu Yunanistan ve Türk Hükümetlerini destekleyeceği yerde düşürmelidir” demektedir. Bu tip “tutucu” hükümetlere yardım ederek hür dünyayı savunmanın anlamı yoktu. 12 Mart’ta başkan Truman’ın kongreye sunduğu Türkiye ve Yunanistan’a yardım programı eleştirilere karşın kabul edildi.³¹

Truman Doktrini doğrultusunda yardım programı Yunanistan ile Haziran, Türkiye ile Temmuz ayında imzalanan anlaşmalarla başlatılmıştır. 12 Temmuz 1947’de Türkiye ve Amerika arasında imzalanan anlaşma Türk-Amerikan ilişkilerinin giderek gelişmesinde bir başlangıç oluşturduğu kadar Türkiye’nin iç siyasetinde de önemli etkileri olmuştur. Anlaşmanın dış politikada bir başarı olarak algılanması dışında, içerde demokrasinin yerleşmesi açısından da değer taşıdığı ileri sürülmüştür. Anlaşma Türkiye’de çok partili düzenin “teminatı” olarak görülmektedir. E. İzzet Benice, “Türk Amerikan Anlaşmasının İmzasındaki Mesut Tesadüf” başlıklı yazısında şunları yazıyor:

“Türkiye ile Amerika arasında imzalanan anlaşma vatanın emniyetini, korunmasını, ekonomik alanda kuvvetlendirilmesini temin edeceği gibi İnönü rehberliğinde hızlandırılan demokratik inkişafı memleketin kalkınmasını, partilerin karşılıklı bir anlayış ve işbirliği zihniyeti içinde millete ve her türlü insanlık hakkının teminat altında tutulmasına faydalı olmasını sağlayacak ve gerçek anlamında demokratik rejimin yerleşmesini, gelişmesini temin edecektir.”³²

Tesadüfle kastedilen, 12 Temmuz’da İnönü’nün CHP ile DP’liler arasında uzlaşmazlığı çözümlenmek amacıyla bir beyanname yayınlamasıdır. İki parti arasında gergin olan ilişkileri düzenlemek amacıyla İnönü’nün araya girmesi, Haziran ayında iki parti yönetimiyle yaptığı görüşmelerle başlamıştı. İnönü’nün görüşmelerde demokrasinin Türkiye’de yerleşmesi için elinden geleni yapacağı vaadine karşılık iki

³¹ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979, s. 20

³² **Aynı Tarihi**, No: 164, Temmuz 1947, s. 41 (E. İzzet Benice, “Türk Amerikan Anlaşmasının İmzasındaki Mesut Tesadüf”, **Son Telgraf**, 14 Temmuz 1947)

parti (özellikle Celal Bayar ve Recep Peker) arasındaki üslubu oldukça sert tartışmalar sona ermedi. Bunun üzerine İsmet İnönü, 12 Temmuz'da uzun, resmi bir bildiri yayınladı.

Bildirinin sonuçları Türkiye'de çok partili düzenin işleyişinin yeni esaslara dayandırılacağı ve sürdürüleceği anlamını taşıyordu. DP'lilerin "iyi niyet" ve "tarafsızlık" olarak değerlendirdiği bildiri basında da memnuniyetle karşılandı. Ancak CHP açısından Peker ve İnönü arasında bir ayrımı beraberinde getirdi. Recep Peker'e göre; siyasi partiler arasında bir hakem bulunması fikri antidemokratikti. Hükümet partisi seçimlerde halktan devleti yönetme yetkisi almıştı. İki parti arasında karar verme yetkisi halka aitti. Bu nedenle İnönü'de Parti Başkanı olarak kendisini Cumhurbaşkanı seçmiş olan partinin dışında olamazdı.³³

Peker bildiriden sonra istifa etmeyerek kendi üslubunca görevini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak Peker'e muhalefet sadece DP'den değil kendi partisinde de belirginlik kazanmıştır. "35'ler"³⁴ olarak adlandırılan ve başlarında Nihat Erim'in bulunduğu parti içi muhalefet karşısında Recep Peker başbakanlığı 2 ay daha sürdürebilmiş ve ardından 9 Eylül 1947'de istifa etmiştir. Recep Peker'in istifası üzerine CHP'de İnönü'nün desteğiyle "ılımlılar" iktidardadır. CHP'deki değişimi Aydemir şu sözlerle ifade eder: "*35 ler hareketinin Önderi, Prof. Erim olarak sivrildi. Onun şahsında C.H.P. ve İnönü, Demokratik gelişmenin her merhalesinde aktif olabilecek aydın bir Genç Politikacı buluyordu. Recep Peker'in ayrılışı ile beraber Partide, İstiklâl Savaşından gelen son muharıpler de yönetim cihazlarından uzaklaşmış oluyorlardı. Bunların yerini genç ve çağdaş cereyanları bilen bir Kadronun alması, olumlu neticeler verebilirdi. Yeni başlayan çok partili rejimde, söz hakkını İstiklâl savaşı hatıralarından değil, çağın ve yeni başlayan devrin sloganlarından alacak bir genç Kadro, C.H.P. ye taze kan getirebilirdi. Ve bu genç Kadro, D.P. ile bir müşterek dil bularak, başlamış olan buhranı, belki daha yumuşak ölçüler içinde geliştirebilirdi. Böylece de, İnönü'nün yerleşmesini istediği ve inandığı*

³³ Karpat, **a.g.e.**, s. 167

³⁴ CHP Grubunun 26 Ağustos günü toplantısında, Seyhan Milletvekili Cavit Oral ve arkadaşlarının verdiği önerge tartışmaları şiddetlenince Başbakan Recep Peker, gruptan güvenoyu istemişti. Grup "303" oyla hükümete güvenoyu verirken, "34" kişi güvensizlik oyu vermiştir. Turan, **a.g.e.**, s. 248; Bilâ, **a.g.e.**, s.123

*Demokratik hareket, belki de daha iyi önderler bulacaktı. Gerçi sahnede, bir tarafta İnönü, diğer tarafta Celâl Bayar gibi iki eski ihtilâlcı vardı.”*³⁵

Gerçekten de Nihat Erim’in başlattığı muhalefet, DP’ye yakın bir dil kullanmaktadır. Erim, toplanacak Kurultayda parti tüzüğü’nün baştan başa değişmesi görüşündedir. 12 Temmuz Bildirisinin hemen ardından bu yönde CHP’de bu yönde çalışmalar başlatılmıştır. 10 Ağustos’ta Parti Genel Sekreter Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu Genel İdare Kurulu’nca, kurultaya sunulacak teklifin esasını açıklamıştır. Buna göre; “*Kurultay’ca seçilen parti genel başkanı, cumhurbaşkanı olduğu takdirde partinin fiili yönetimi, tamamıyla genel başkan vekiline ait olacaktır. Başbakanlık ile genel başkan vekilliğinin birleştirilmesi konusunda kurultayda hangi görüş egemen olursa, o uygulanacaktır.*”³⁶

17 Kasım 1947’de toplanan VII. CHP Kurultayı’na bahsedilen koşullarda gelinmiştir. CHP’nin iktidar partisi olarak toplanan son kurultayı, oldukça önemli anlamlar yüküdür. Tunaya’ya göre; “*...bünyevî bir değişme safhasıdır. Bu kongre ile, tek partilikten demokratik bir unsur haline gelme teşebbüsüne hukuken girilmiştir.*”³⁷

VII. CHP Kurultayı 17 Kasım’dan 4 Aralık’a kadar 19 gün boyunca devam etti. 782 delegenin katıldığı oldukça uzun ve hararetli tartışmaların yaşandığı bir kurultay olmuştur. Aydemir’in vurguladığı gibi; “*Geçmiş kongrelerdeki saygılı sessizliğin yerini hareketli çıkışlar almıştı. Gelen Delegeler, Hükümetlerinin kusurları hakkında, biraz da D.P. lilerin ithamları ile uyarılmış gibi, uzun konuşmalar yapıyorlardı.*”³⁸

Kurultayda kabul edilen tüzük ve programla CHP, “*hukukî ve siyasî bakımlardan ayrı bir hüviyete*” sahip olmakla birlikte programın “Giriş” bölümüne yapılan eklemeyeyle geçmişle bağlantı vurgulanmış oluyordu. Buna göre;

“Cumhuriyet Halk Partisi, Kemal Atatürk’ün önderliği altında Milli Kurtuluş Savaşını yürüten ve Millî Egemenliği sağlayan ‘Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ nin bir siyasî parti haline gelmesinden doğmuştur. Partimiz memlekette millî iradenin egemenliğini en iyi bir şekilde belirten Cumhuriyet rejiminin temelini

³⁵ Aydemir, a.g.e., s. 460-461

³⁶ Bilâ, a.g.e., s. 123

³⁷ Tunaya, a.g.e., s. 575

³⁸ Aydemir, a.g.e., s. 462

atmış, milletimizin gelişmesine engel olan bütün eskimiş kurumları kaldırarak Türk milletini ileri ve demokratik bir topluluk haline getiren şartları hazırlamıştır.

Bu programdaki ana prensipler, partinin daima sadık kaldığı ‘Kemalizm’ yolunun ifadeleridir. Bu yol, memleket gerçeklerinden ilham almağı ve hürlük, birlik, düzenlik ve ilerilik umdelerine dayanmağı gerektirir.”³⁹

Tüzükte yapılan yeniliklerin başında, uzun zamandır tartışmalara konu olan Genel Başkanlık meselesidir. İsmet İnönü’de açış konuşmasında bu meselenin çözümlenmesi gerekliliğini vurgulamıştır. İnönü’nün önerisi Genel Başkanlıkla Cumhurbaşkanlığı’nın ayrılması yönündedir.

“Demokratik rejimin bu yeni şartlar içinde gelişmesi devrinde, haklı veya haksız, benim bir Parti lehine veya aleyhine tesirim, mübalagalı olarak görülmüştür. Partiler arasındaki çetin mücadelelere karışarak hükümler vermem zaruri oldu. Vatandaşın beni Partilere karşı müsavi durumda görmeyi, bir emniyet unsuru saydığını fark ediyorum. Cumhurbaşkanı olduğum müddetçe, Kurultayın seçeceği zatın, bütün yetkileri ile Parti Genel Başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır. Bu zatın Genel Başkan adını taşıması radikaldir. Üzerine aldığı ağır vazifeyi yapması için, bütün otoriteyi ona teslim eder.”⁴⁰

Ancak Tüzükte yapılan yenilik İnönü’nün önerisinden farklı olarak daha kısmi bir değişikliktir. Parti Genel Başkanı’nın, Cumhurbaşkanı veya Başbakan seçilmesi halinde Genel Başkanlığın bütün yetki ve sorumlulukları Genel Başkan Vekiline ait olacaktır. Genel Başkan Vekilinin hükümette yer alması halinde ise, onun işlerini görmek üzere Parti Divanı, kendi üyeleri arasından bir başkasını seçecektir. Ayrıca Genel Başkanlık ve Genel Başkan Vekilliği için milletvekili olmaya lüzum yoktur. Her ikisi de iki yıllık bir müddet için Kurultay tarafından seçilecektir.⁴¹

Tüzük değişiklikleri arasında önemli bir yenilikte; Genel Başkanlık Divanı’nın kaldırılarak, yerine genel kurulca seçilen 40 üyeli Parti Divanı getirilmiştir. 12 kişilik Genel Yönetim Kurulu, Parti Divanı üyeleri arasından seçilecektir.

Çok partili düzenin gereklilikleri doğrultusunda, CHP’de önemli bir değişiklik, valilerin il başkanlığı yapmaları geleneğine son verilmesidir. Böylece, 1936’da başlatılan ve valilik ile il başkanlığını birleştiren uygulamalara son verilmiştir.

³⁹ Tunaya, a.g.e., s. 576

⁴⁰ Aydemir, a.g.e. s. 462-463

⁴¹ Tunaya, a.g.e., s. 576; Bilâ, a.g.e., s. 126

Bunlar dışında parti tüzüğünde birkaç değişiklik daha yer almaktadır. Partiyeye girme yaşı 22’den 18’e indirilmiştir. Genel Sekreter, Genel Yönetim Kurulu üyeleri arasından değil, Parti Divanı üyeleri arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Yeni tüzükte partinin milletvekili adaylarını her ilde il yönetim kurulu üyeleri, bütün ilçelerin yönetim kurulu üyeleriyle partili belediye başkanları ve genel meclis üyelerince ve gizli oyla seçilmeleri hükmü getirilmiş, ancak, her ilden o il için gösterilecek aday sayısının yüzde 30’unu geçmeyecek miktarının merkezde Parti Divanınca gizli oyla belirlenmesi kararlaştırılmıştır.

Programda da önemli değişiklik yapılmıştır. Özellikle partinin vasıfları olan ve Anayasaya da yerleştirilen ilkelerin tanımlarında da eklemeler ve çıkarmalar olmuştur. Programda; “Giriş”, “Ana Prensipler” bölümlerinden sonra yer alan “Partimizin Vasıfları” şu şekilde yer almıştır.

“a- Cumhuriyetçilik:

4- Cumhuriyetin, milli egemenlik ülküsünü en iyi, en sağlam şekilde temsil eden ve uygulayan devlet şekli olduğuna inanırız.

Millet, yalnız kendisinin sahip olduğu egemenliği tam bir serbestlik içinde tek dereceli olarak seçeceği milletvekillerinden tereküp eden Türkiye Büyük Millet Meclisi vasıtasıyla kullanır.

Demokrasi esasına dayanan bu rejimi her türlü tehlikeye karşı korumak esas vazifemizdir.

b- Milliyetçilik:

5- Partimiz Türk milletini dil, kültür, ülkü ve tarih birliği ile saadet ve felâket ortaklığına inanmak, ortak yurt sevgisi taşımak gibi tabî ve ruhî bağlarla birbirine bağlı yurttaşların kurduğu sosyal ve siyasal bir bütün olarak kabul eder.

Bu birliğin, üzerinde kurulduğu kutlu vatan toprakları da hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir bütündür.

Partimiz milliyetçiliği, Türk milletinin bütünlüğünü ve bunun dayandığı millî ruh ve millî şuuru yaşatmak ve korumak mânasına alır.

Milletin özel karakterini ve bağımsız benliğini korumayı amaç tutarız.

Milliyetçiliği Türk milleti için en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve ana yolu biliriz.

Milletimizi hür ve bağımsız dünya milletleri ailesinin eşit ve şerefli bir üyesi sayarız.

Bizim milliyetçiliğimizin hiçbir millet için zarar verici bir mahiyeti yoktur.

c- Halkçılık:

6- Halkçılık, Partimizi adlandıran vasfımızdır. Halktan olarak, halk için çalışır ve halkın faydasını her faydanın üstünde tutarız.

Partimiz, bütün yurttaşları kanun önünde eşit tutar. Hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate üstünlük tanınmaz. Şahıs, sınıf ve zümre tahakkümleriyle savaşmayı vazife bilir.

Halkımızı meydana getiren çeşitli sosyal guruplar, millet bütünlüğünü yaratır. Partimiz bunların karşılıklı faydalarını memleket yüksek menfaatleri esasına göre âhenleştirmeye çalışır; bununla beraber Partimiz, halk çoğunluğunu teşkil eden köylümüzün ve çiftçimizin yaşama seviyesini yükseltecek tedbirleri almayı zarurî bir şart sayar.

Topluluğun olduğu kadar kişinin de varlığını tanıyan Partimiz, memleketimizin kişi ve topluluk değerlerinin bir denkleşme içinde gelişmesini ister.

d- Devletçilik:

7- Devletçiliğimiz, millî ekonomimizi bir bütün olarak kısa zamanda geliştirmek yoluyla milletimizin yaşama şartlarını dünyanın bugünkü gereklerine uygun ve üstün bir seviyeye ulaştırmak amacından doğmuştur.

Millî ekonominin her kolunu, birbirini tamamlayıcı surette ileri teknik araçlarla cihazlandırıp millî çalışmaların verimini arttırmayı ve millî sermayenin yurt ekonomisine yararlı alanlarda çalışmasını sağlamayı gerekli sayar.

8- Devlet bu amaçlara ulaşmak ve millî ekonomide kamu menfaatlerini ve hizmetlerini ve millî savunmayı sağlamak üzere doğrudan doğruya kendi tarafından yapılmasını gerekli gördüğü teşebbüsleri, kurduğu ve kuracağı teşekküllerle, üzerine almak görevindedir.

Bu işler, büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle, kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve P.T.T. gibi teşebbüslerden ibarettir.

9- Partimiz, 8 inci maddede belirtilenler dışında kalan her türlü ekonomi işlerinin özel teşebbüsler eliyle kurulmasını, Devletin bu teşebbüsleri teşvik etmesini, korumasını ve bunlara gerekli yardımlarda bulunmasını esas tutar.

Partimiz, özel teşebbüslerin tam bir güvenlik içinde çalışmasını sağlamak üzere yurttan hangi işlerin nerelerde, ne kadar zamanda ve hangi ölçülerde yapılmasının millî ihtiyaçlar bakımından zarurî ve uygun olduğunu Devletin belli plân ve programlarla ilân etmesini gerekli bulur.

Buna rağmen, özel teşebbüslerin başarmağa imkân bulamadığı veya yeter derecede başaramadığı, yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri Devlet üzerine alabilir.

Devlet kâr kasdiyle ziraat yapmaz.

10- Partimiz, özel teşebbüslerle Devlet teşebbüslerinin eşit şartlar içinde çalışmaları esasının kanunlarda, tüzüklerde ve kararlarda yer almasını esas sayar.

Ekonomi işlerinde, faydası, belli ve mahdut kişilere inhisar etmemek üzere, Devletin tüzel teşebbüs kuruluşlarıyla (kooperatif ve anonim) ortaklık yapmasını caiz görürüz.

Ancak bu ortaklıklar açık veya kapalı hiçbir şekilde istismar konusu olamaz.

11- Halkı her türlü istismardan korumak amacıyla genel olarak ekonomi teşebbüs ve faaliyetlerini, normal işleme ve gelişmelerine engel olmayacak usul ve tedbirlerle Devletin düzenlemesini ve denetlemesini gerekli sayarız.

12- (Devlet Ekonomi İşletmeleri) nin kazanç düşüncesiyle yersiz fiyat artışlarına meydan vererek halkın yaşama şartlarını zorlayacak veya yaşama denkliğini bozacak yollardan kaçınmaları ve yurttan ferahlık, genişlik yaratma amacını gütmeleri esastır.

13- Millî ekonomide çalışma hayatının sosyal adalet ve güvenlik içinde korunmasını sağlayacak tedbirlerin alınması devletçiliğimizin amaçlarından biridir.

14- Millî ekonomiyi bünyesi içinde ve milletlerarası ekonomi şartları karşısında devamlı surette göz önünde tutup inceliyerek millî ekonomi teşebbüs ve faaliyetlerini plânlara bağlamak ve uygun göreceği tedbirlerle ve programlarla belli süreler için Hükûmete teklifler yapmak üzere uzmanlardan ve ilgililerden tereküp eden yetkili bir (Ekonomi Genel Meclisi) kurulmasını gerekli buluruz.

Bu meclis, Hükümetçe hazırlanacak ve millî ekonomiyi ilgilendirecek olan kanun ve tüzük tasarılarını önceden incelemek ve görüş ve düşüncülerini bildirmekle de görevli kılınmalıdır.

e- Lâiklik:

15- Partimiz, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, muasır medeniyete, ilim ve fenlerin temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini din fikirlerinin devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulmasını milletimizin her yönden ilerleyip yükselmesinde başlıca muvaffakiyet âmili görür.

Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masumdur. Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve âyinlerden dolayı karışılmaz.

f- Devrimcilik:

16- Partimiz devrimciliği memleketimizde geri kalmış hayat düzeninin tasfiyesi ve yerine ileri medeniyet kurumlarının konması mânasına alır. Bugüne kadar başarulan devrim eserlerini ihtimamla koruyacak ve geliştireceğiz.

Gerçek millî değerler üzerine kurulan yeni millî hayatımızı, kısa zamanda, en ileri medeniyet seviyesine yükseltmek amacımızdır. Bunun için gerekli hamlelerle durmadan ilerlemek karar ve azmindeyiz.”⁴²

CHP’de değişimin en önemli göstergesi, elbetteki ideolojisini belirleyen ilkeleri yeniden yorumlamasıdır. Cumhuriyetçilik ilkesi daha önce olduğu gibi “millî egemenlik ülküsü”ne dayandırılıyor ancak bu kez 1946 Olağanüstü Kurultayında da vurgulandığı gibi; millet iradesi “tek dereceli seçimlere” bağlanıyordu. Demokrasi esası da cumhuriyetçilik tanımı içine alınmıştı.

Milliyetçilik ilkesinin tanımı özü itibarıyla geçmiş dönemlerde milliyetçiliğe yüklenen anlamla aynıdır. Ancak tanım genişletilerek, “dil, kültür, ülkü ve tarih birliği ile saadet ve felaket ortaklığına inanmak, ortak yurt sevgisi taşımak” gibi tarihsel, kültürel ve yurt sevgisine dayalı bir açıklama getirilmiştir. Özellikle 1940’lı yılların ırkçılık ve komünizm tartışmalarından ayırt etmek amacıyla siyasal milliyetçilik yerine kültürel milliyetçilik vurgulanmıştır.⁴³

⁴² 1947 Programı için bkz. Tunaya, **a.g.e.**, s. 584-587

⁴³ Karpat, **a.g.e.**, s. 215

Halkçılık ilkesinin tanımı da programda değişikliğe uğramıştır. Çok belirgin olmamakla birlikte bu tanımdan yeni anlamlar çıkarmak mümkündür. Halkçılık düşüncesiyle ilgili esas değişim elbette çok partili siyasal düzene geçişte ortaya çıkmıştı. Nihayetinde CHP Türkiye’de tek bir siyasal parti olarak varolunca tüm toplumu kucaklayan bir teoriyle halkçılık ilkesini savunabilirdi. Ancak 1945’ten sonra başlayan yeni partileşme faaliyetleriyle durum değişmiş, CHP ve İnönü’de buna destek veren bir tavır sergilemişti. 1946’da Cemiyetler Kanunu’nda sınıf esasına dayanan derneklerin kurulabilmesini öngören değişiklik getirildi. Ancak çok geçmeden pek çok sendika, dernek ve bunların yayın organları olan gazete ve dergiler komünizm esasına dayandıkları nedeniyle kapatıldı. Hükümetin ve CHP’nin bu konuda 1946 Olağanüstü Kurultayı’ndan 1947 Kurultayı’na kadar net bir tavrı ortaya çıkmadı.

“Tek parti devrinde Halk Partisi, halkın farklı sosyal sınıflardan değil, iş bölümü esasına göre gruplara ayrılmış fertlerden meydana geldiğini kabul ediyordu. Yeni ‘halk’ tarifinde de, ‘sınıf’ kelimesinin kullanılmasından hâlâ kaçınılmakla beraber, çeşitli sosyal grupların milletin bütününi teşkil ettiği belirtilmekteydi.”⁴⁴ Sonuç itibarıyla CHP sınıf esasını reddetse de, çok partili rejime geçişle CHP’de toplumsal destek oluşturma çabası içindeydi. Programda; geçmiş halkçılık düşüncesini tekrarlayan cümlelerden sonra özellikle “köylümüzün ve çiftçimizin yaşama seviyesini yükseltecek ...” gibi ifadelerle dayandığı (dayanmak istediği) toplumsal yapıya vurgu yapılıyordu.

1930’ların “imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir küleyiz” anlayışındaki halkçılıktan farklı olarak “topluluğun olduğu kadar kişinin de varlığını tanıyan” (md. 6) kişi-toplum denklemi yer almaktadır.

Programda en uzun yer tutan (7- 14. maddeler) ve CHP’deki değişimin yönünü belirleyen ilkelerden biri de devletçiliktir. Devletçilik maddesinde “milli ekonominin” geliştirilmesi, güçlenmesi yönünde devletin üstlendiği sorumlulukları oldukça ayrıntılı bir şekilde tanımladıktan sonra “Partimiz, özel teşebbüslerin tam bir güvenlik içinde çalışmasını sağlamak üzere ...”(md. 9) ifadeleriyle özel teşebbüs ve sermayenin desteklenmesi lehine tavrını ortaya koymuştur.

⁴⁴ Karpat, a.g.e., s. 253

1947 Kurultayı'nın en tartışmalı –günümüze kadar tartışılmaya devam eden- ve oldukça önemli bir değişimi ifade eden yönü “laiklik” tanımı ve vurgusunda yapılan değişikliktir. Laiklik tartışmaları kurultaydan çok önce başlamıştı ve kurultayda da en çok tartışılan konular arasında yer aldı. Özellikle muhalefetin laiklik uygulamalarına yönelttiği eleştiriler karşısında CHP'nin oy kaybettiğini düşünen “ılımlılar (35'ler)” partinin “laiklik” ve “din eğitimi” konusundaki tutumunda değişikliğe neden olmuştur. CHP, laikliğin dinsizlik demek olmadığını kanıtlama telaşı içine girmişti. Bu nedenle “Laiklik” bölümüne “Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve âyinlerden dolayı karışamaz” (md. 15) eklemesi yapılmıştır.

Çok partili sisteme geçilmesi devrimlerin yapılması ve uygulanması yönteminde de değişime sebep oldu. Tek bir parti teorisi ve uygulamaları yerine halkın karşısında farklı seçenekler ortaya konuyordu. Devrimlerin kabulü ve reddi konusunda halk doğrudan söz sahibi haline geliyordu. Nihayetinde “Devrim Partisi” olarak devrimlerin başlatıcısı olan Cumhuriyet Halk Partisi, muhalefetin ve halkın tepkileri karşısında, devrimci tavrını değiştirme yönünde bir adım attı.⁴⁵ Devrimcilik “geri kalmışlıktan kurtulma”, “çağdaşlaşma” ve “bugüne kadar başarılan devrim eserlerini ihtimamla koruma ve geliştirme” (md. 16) şeklinde açıklanmıştır. Ancak 1943 programında yer alan “parti, devlet ve millet işlerinde tedbir bulmak için evrimci prensiple kendini bağlı tutmaz” bendi çıkarılmıştır. Böylece “Devrimcilik İlkesi”ndeki devrimci vurgu çıkarılmış oluyordu.

İsmet İnönü Kurultayı açış konuşmasında değindiği bir konu olan “Halkevleri” sorununu incelemek üzere bir yarkurul oluşturulması gerekli görülmüştü. Yarkurul ilke olarak Halkevleri'nin partiye bağlı tüzel kişiliği olan bir kuruluş haline getirilmesini önermişti. Genel kurulca da kabul edilen önerinin uygulanması Parti Divanı'na bırakılmıştır.⁴⁶

Tüzük ve programda yapılan değişikliklerle CHP yeni bir kimlik kazanıyordu. Karpat'a göre tüm bu değişiklikler “*C.H.P.'nin programını ve ideolojisini devrimci olmaktan çıkararak daha mutedil bir hale getirdi. Sosyal meselelerde kurultay ortamının sağında bir durum aldı.*”⁴⁷

⁴⁵ Karpat, **a.g.e.**, s. 272-273

⁴⁶ Turan, **a.g.e.**, s. 252

⁴⁷ Karpat, **a.g.e.**, s. 176

B. 1946'DAN SONRA EĞİTİM

1. EĞİTİME YÖN VEREN KARARLAR

a. 1947 Parti Programı

CHP'nin yukarıda da değinildiği gibi 1946 ve 1947 Kurultaylarıyla geçirdiği değişim, çok partili düzene geçişin etkilerini bundan sonra izlenecek siyasete de doğrudan yansıtmıştır. 1947 Programı'nın eğitim bölümünde de bu değişimi görmek mümkündür.

Programın 8. Kısımında yer alan “Milli Eğitim Politikamız”⁴⁸ başlığı altında öncelikle yine, eğitim ve öğretim prensipleri yer almıştır. Daha ilk maddede değişiklik dikkat çekicidir. Önceki programlarda tekrarlanan, CHP ilkeleri (6 ok) çıkarılmıştır. Bunun yerine; “*Türkiye Cumhuriyetinin dayandığı esaslara bağlı yurttaş yetiştirmek*” şeklinde yer almıştır. Eğitimle ilgili prensipler içinde bir başka değişiklik, 1943 Programı'nda yer alan “*milli karakteri, derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecede tutmak ve tek bahtiyarlığı millete hizmette aramak büyük hedeftir*” ifadesi değiştirilmiştir. Yeniden düzenlenen madde şöyledir: “*Tarihimizin ilham ettiği millî karakteri ve milli geleneğimize uygun bir ahlâkı her vasfın üstünde tutmak ve mutluluğu millete hizmette aramak.*” Böylece 1939 Programında belli belirsiz yer alan çağdaş eğitim düşüncesinden tamamen vaz geçilerek “gelenek” temel alınmıştır.

Programa göre, eğitim ve öğretim kurumlarında verilecek eğitimin amacı: “*Öğrencilerin şahsî teşebbüs kabiliyetlerini geliştirmek ve onları, her güçlüğü yenecek derecede milliyetçi, ülkücü, azimli, işinde hesaplı, maddecî ve faydacı olmaktan uzak, intizamlı ve ailesever vatandaş olarak yetiştirmek*”tır.

Önceki programlarda tekrarlanan çocukların ve gençlerin “Türkün derin tarihinin bilinmesi” esası, yeni programda, “*Partimiz, yurttaşların, Türk milletinin tarih ve medeniyetini gerçek çerçevesi içinde ve hakkıyla öğrenmelerine üstün bir önem verir*” şeklinde düzenlenmiş ve özellikle “Türk tarihi mefahiri” Kurtuluş Savaşı ve devrimlerin şuuruna varmak olarak vurgulanmıştır. Türk diliyle ilgili

⁴⁸ Bkz. Ek V

gelişmelerinin sürdürüleceği belirtilerek, önceki programda yer alan, Eğitim Bakanlığı'nın bu konuda bir sorumluluğundan söz edilmemektedir.

Okullarla ilgili bölümde önceki programlarda yer alan köy okulları bölümü çıkarılarak genel bir ifadeye dönüştürülmüştür. Buna göre; *“Şehir ve kasabalarda ve büyük küçük her köyde kız ve erkek bütün çocuklar için ilk öğretimi bir program beraberliği içinde gerçekleştireceğiz.”* Böylece, Köy Enstitülerinin köyler için ayrı bir şekilde köy yaşantısına uygun düzenlemesinden vaz geçilmiştir. Okullarla ilgili bir başka yenilik, 1946'da yürürlüğe konulan üniversite özerkliğinin desteklenmesidir. *“Muhtar rejim içinde üniversitelerimizin ve bu arada yüksek okullarımızın kendilerinden beklenen ilim ve ihtisas adamlarını yetiştirmelerine, ilim çalışmaları yolunda geliştirilmelerine devam olunacaktır.”*

Programda görülen bir başka yenilik daha önce okullar kısmında yer alan vaadler daha belirgin hale getirilerek açılacak okullarla ilgili bilgiler verilmiştir.

Parti'nin Güzel Sanatları destekleme konusunda tavrında bir değişiklik söz konusu değildir. Halkevleriyle ilgili de aynı şekilde bir değişiklik programın eğitim kısmında rastlanmaz. Ankara'da kurulan “Devrim Enstitüsü”nün desteklenmesi partinin gözeteceği kuruluşlar arasındadır.

Eğitim bölümünün son kısmında ise, değişen siyasi koşullara uygun bir formül yaratılmaya çalışılarak öğretmenlerin siyaset dışı kalması esas alınmıştır. Buna göre; *“Öğretmenler siyasetle iştigal edemezler. Üniversite profesör ve doçentleri bu kaydın dışındadırlar.”* Öğretmenlerin siyaset dışında kalmaları esas olarak kabul edilirken, bir anlamda üniversitenin özerkliği gözetilerek, profesör ve doçentler için böyle bir kayıt konulmamıştır.

b. Hükümet Programları

Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarda olduğu son dönem hükümetlerinin eğitim politikaları da uygulamaların şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur.

Seçimlerden sonra yenilenen ve DP'nin muhalefet partisi olarak yer aldığı TBMM, 5 Ağustos 1946'da çalışmalarına başlamıştır. İsmet İnönü, hükümeti kurma görevini, Recep Peker'e vermiştir. Peker hükümetinde, daha öncede belirtildiği üzere, bakanlar arasında önemli değişiklikler söz konusudur. Uzun süredir Eğitim Bakanlığı'nı sürdüren Hasan-Âli Yücel yerine, Reşat Şemsettin Sirer Milli Eğitim

Bakanı olmuştur. 14 Ağustos 1946'da açıklanan hükümet programında, Peker, demokrasi ve hürriyet kavramlarına çokça yer vermiştir. Hükümet programının “Millî Eğitim” bölümünde eğitimdeki amaç parti programında yer aldığı şekliyle aynen ifade edilmiştir: “*Öğretimin her kademe ve nevindeki Türk gençliğinde millî duygunun kuvvetlenmesi ve gençlerimize Türk inkılâbının ana fikirlerinin benimsetilmesi, Türk tarihi mefahirinin öğretilmesi öğretim ve eğitim çalışmalarımızın esası olacaktır.*”⁴⁹

Köy okullarıyla ilgili yapılacak düzenlemeler de programda ilan edilmiştir. Buna göre, köy okullarını yapma işinde köylülerin çalışması ilkesi devam edecektir, ancak bu okulların kereste, kiremit, cam, çivi gibi malzemeleri devlet tarafından temin edilecektir. Bütün okulsuz köyleri okula kavuşturma amacı sürdürülecek ve bunun için Bakanlar Kurulunca hazırlanacak on yıllık bir program hazırlanacaktır.⁵⁰

Köy Enstitüleriyle ilgili tartışmaların yoğunlaştığı bu dönemde CHP'de, enstitülerle ilgili eleştiriler doğrultusunda içeriğini yeniden düzenleme yöntemini tercih etmiştir. Programda bu konuda vurgulanan ifade ise; “*Köy Enstitülerinden çıkan gençlerin kendilerinden beklenen hizmeti başaracak surette bilgi ve tam bir millî duygu içinde yetişmelerine dikkat çekilecektir.*”⁵¹

Programın diğer bölümlerinde okulların gelişimine önem verileceği belirtilmektedir. Üniversitelere verilmiş olan özerklik içinde gelişmeleri vurgulanmıştır.⁵²

CHP'nin 1946'dan sonra sürekli değişen siyasi manevraları içinde hükümetlerde değişmiştir. Recep Peker'in başbakanlıktan ayrılmasından sonra ard arda iki kez Hasan Saka hükümetleri kurulmuştur. 10 Eylül 1947- 8 Haziran 1948 tarihlerinde görev yapan birinci Hasan Saka hükümetinde yine Reşat Şemsettin Sirer Milli Eğitim Bakanı'dır. 13 Ekim 1947'de açıklanan programda Hasan Saka, demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılâpçı parti olarak CHP'nin, siyasi emniyeti sağlayacağını ilan eder. İzlenecek siyaseti ise şu sözlerle belirtir:

“Bugün olduğu gibi, gelecekte de siyasi huzur ve emniyeti eksiksiz olarak, değişmez bir nizam ve bir ahlak geleneği şeklinde yerleştirecek unsurları

⁴⁹ **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, (Haz. Kâzım Öztürk), Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 302

⁵⁰ **A.g.e.**, s. 302

⁵¹ **A.g.e.**, s. 303

⁵² **A.g.e.**, s. 303-304

tamamlamaya çalışmak ehemmiyet verdiğimiz bir gayedir. Hükümetiniz, aynı zamanda bütün partilerin her şeyden üstün olarak cumhuriyet müesseselerine hürmet etmelerini demokrasi hayatının kuvvetli mesnedi bilmektedir.

Huzursuzluk ve düzensizlik hareketlerini, keyfî ve cebri muamelelere karşı göstereceği aynı hassasiyetle takip edecek olan hükümetiniz, kanunların suç saydığı bu gibi hareketleri her nerede görürse, suçluları adaletin eline teslim etmekte tereddüt göstermeyecektir.” Bu amaçla hükümetin çalışmaları; “ fikir ve kanaat hürriyetine hürmet göstermekte ne derece titiz davranacak isek kanunların yasak ettiği aşırı sağcı ve solcu tahrik ve teşkillere karşı da çok uyanık ve tedbirli olmak azmindeyiz” şeklinde ifade ediliyordu.⁵³

Programın eğitimle ilgili çok kısa ve genel bir ifade içinde yer almaktadır: *“Hiç şüphe yok ki, bütün icraatında partimiz programına bağlı kalan hükümetiniz sağlık işlerinin ve milli eğitimin gelişme şartları üzerinde ehemmiyetle duracağı gibi, işçi ve çalışma hayatını nizamlama ve sosyal emniyeti sağlama meseleleri ile de çok yakından alâkadar olacaktır.”⁵⁴*

8 Haziran 1948- 15 Ocak 1949 tarihleri arasında görev yapan ikinci Saka hükümetinde Eğitim Bakanı değişmiş, Tahsin Banguoğlu olmuştur. Hükümetin kurulduğu gün açıklanan hükümet programında, genel olarak bir önceki programda yer alan ifadeler yer almıştır: Hükümetin çalışmaları yine aynı doğrultuda sürdürülecektir: *“Anayasamızın teminat altına aldığı rejimimize zarar verecek propaganda ve tahrikâtla müessir şekilde mücadele etmek azmindeyiz.”⁵⁵*

Rejimi koruma konusunda gösterilen hassasiyetle birlikte demokrasi kavramı artık sıkça telaffuz edilir hale gelmiştir. Eğitimde de demokrasi gözetilen bir amaç olarak ifade edilmektedir: *“Yurdumuzun medeniyet ve refah yolunda ilerlemesini halk idaresine dayanan bir idaresinin devamında görüyoruz. Bunun için kanunlarda, sosyal ve politik hayatta olduğu gibi her derecede okullarımızda demokratik terbiyenin yerleşmesine ehemmiyet vereceğiz.”⁵⁶*

⁵³ T. C. Hükümetleri ve Programları, s. 315-316

⁵⁴ A.g.e., s. 320

⁵⁵ A.g.e., s. 327-329

⁵⁶ A.g.e., s. 329

CHP iktidarının son hükümeti Şemsettin Günaltay tarafından kurulmuştur. 16 Ocak 1949- 22 Mayıs 1950 tarihlerinde görev yapan hükümette Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'dur.

24 Ocak 1949'da açıklanan hükümet programında Türkiye'nin iç ve dış siyasetindeki gelişmelere yer verilmiş, çok partili düzen ve demokrasi vurgusu yer almıştır. Programın eğitimle ilgili açıklaması ise CHP'de değişen zihniyeti çok açık bir şekilde üstelik çelişkili olarak ortaya koymaktadır. *“Türk inkılabının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz”* cümlesinden sonra okullarda din dersi verilmesine başlanması şu gerekçeyle açıklanır: *“Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkanları hazırlıyacağız. Fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmış olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermiyeceğiz. Dinin siyasete ve şahsi menfaatlere âlet edilmesine de müsamaha etmiyeceğiz.”*⁵⁷

2. EĞİTİMDE YENİ YÖNELİMLER VE UYGULAMALAR

a. Din Dersleri

1940'lı yılların ikinci yarısında, savaş sonrası yeni kurulan demokrasi içinde bir yandan çok partili düzen oturtulmaya çalışılırken, iktidar ve muhalefet arasında pek çok eleştiri konusu yer alıyordu, ancak “laiklik” konusu bunlar içinde önemli bir yer tutuyordu. Laiklik kavramı en başından din eğitimi konusuyla birlikte tartışılmaktaydı.⁵⁸ Başlangıçta basında yer alan tartışma zemini, kısa bir zaman sonra TBMM'nin de gündemine gelmiştir. 24 Aralık 1946'da bu konu TBMM'de tartışıldığında CHP'nin pek çok üyesi, din eğitiminin tekrar verilmeye başlaması aleyhinde konuşmuşlardır. Ancak Bernard Lewis'in vurguladığı gibi, başbakanın din eğitimi konusunda istekleri reddetmesine karşın, bu konuda bizzat bir tartışma

⁵⁷ T. C. Hükümetleri ve Programları, s. 339

⁵⁸ Aydın İpek, “Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam-Hatip Okulları” *abece* , Sayı: 71, Haziran 1992, s. 23

yapılmış olması, o zamanın daha otoriter Türkiyesinde, geniş ölçüde, gelecek bir politika değişikliğinin habercisi olarak görüldü.⁵⁹

2 Mayıs 1947 tarihinde Ulus gazetesinde, bazı İstanbul gazetelerinde, din eğitimi için Milli Eğitim Bakanlığı'nın bir kanun tasarısı hazırladığı haberlerinin asılsız olduğunu iddia etmektedir. “*Yetkili makamlardan alınan bilgiye göre, henüz tasarının hazırlandığından bahsetmek zamansızdır.*” Ancak burada dikkate değer olan tamamen reddedilmesi söz konusu değildir. Nitekim C.H.P Divanı, Ocak ayı içinde yaptığı toplantılarda din öğretimi konusunda müzakerelerde bulunmuş ve yayınladığı teliğ ile kararını bildirmiştir. Divan kararına göre; gizli öğretim veya Arap harfleriyle öğretim yapılmasına karşı uygulanan kanun yasağının devam ettiği açıklanmıştır. Yine divan kararında bu konuda vurgulanan, Cumhuriyet rejiminin esaslarından olan laikliği en küçük ölçüde dahi bozacak her türlü noktadan uzak kalmak noktası üstünde tam bir görüş birliği mevcuttur. Din eğitimi konusunda ise; ihtiyari olmak, okul binaları dışında kalarak her bakımdan hükümetin kontrolü altında bulunmak şartıyla, her türlü özel eğitimin bağlı olduğu kanun içinde Milli Eğitim Bakanlığı'ndan izin alınarak Türkçe harflerle ve özel din öğretiminin düzenlenmesinin hükümetin görevi olduğu belirtilmiştir. Bu karar gereğince hükümet çalışmalarını sürdürmektedir.⁶⁰

Hükümetin konu üzerinde incelemeleri sonucunda, “özel din öğretimi” esasları saptanmış ve CHP Divanınca onaylanmıştır. Kabul edilen esaslara göre derslerin verilmesi özetle şöyle düzenlenmiştir:

Medeni haklara sahip yurttaşlar 789 sayılı Maarif Teşkilatı Kanununun 4. maddesi gereğince Milli Eğitim Bakanlığından izin almak şartıyla, İslâm dininin akidelerini ve ibadetinin esaslarını öğrenmek isteyen çocuklara bunları öğretmek maksadiyle din bilgileri dersaneleri açabileceklerdir.

Din bilgileri dersanelerinde öğretmenlik etmek isteyenlerden öğretmenlik için esas olan medeni ve ahlakî vasıflarla sağlık şartlarından başka tahsil ve menşee bakımından devlet okullarında öğretmenlik edebilme sıfat ve yetkisini kazanmış bulunmak, yahut üniversite ve yüksek okullarla liselerden veya buna denk sayılan diğer okul ve öğretim kurumlarından ve yahut kapanmış olan imam ve hatip okullarından mezun olmak vasfı aranacaktır. Dersîâm payesini veya vaiz yetkisini

⁵⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 413

⁶⁰ **Ulus**, 2 Mayıs 1947

havi olanlarla köy imamlığı etmiş veya etmekte olanlarda bu dersanelerde öğretmenlik yapabileceklerdir.

Din bilgileri dersaneleri ancak ilkokulu bulunan yerlerde açılacak ve bu dersanelere devam eden çocuklarda ilkokul mezunu olma şartı aranacaktır.

Din bilgileri dersanelerinde ancak Hükümetin onayladığı program uygulanacaktır. Bu program dışında öğretim yapılmayacak ve Türkçeden başka bir dil öğretilmeyecektir. Öğrencilere belletilecek Kuran sureleri ve dualar Türk harfleriyle yazılmış bulunacaktır.

Dersanelerde, siyasi amaç güdülmesi, öğretimde İslam dininin akidelerini ve ibadetin usul ve şekillerini öğretmek amacı dışında herhangi bir faaliyette bulunulması halinde derhal kapatılacaktır. Sorumluları hakkında kanuni işlemler yapılacaktır.

Din bilgileri dersanelerinde öğretmen yetiştirmek ve imam ve hatiplik hizmetleri için eleman hazırlamak amacıyla yurttaşlar din seminerleri açabilirler.

Din dersaneleri ve seminerlerde öğrenim milli bütünlüğü bozucu mezhep görüşlerine dayanan ve vatandaşlar arasında ayrımcılık duyguları yaratacak bir nitelik taşımamasına son derece dikkat edilecektir.

Milli Eğitim Bakanlığı din dersaneleri için bir yönetmelik, ayrıca bir program ve okutulacak kitapları hazırlayacaktır.⁶¹

CHP'nin 17 Kasım -4 Aralık 1947 toplanan Kurultayında da "laiklik" maddesi görüşülürken bir anlamda bütün gerçek ortaya çıkmıştır. CHP'ye laiklik konusunda eleştiriler ve CHP'yi bu konuda değişime iten sadece Demokrat Parti'nin muhalefeti değildir. Eleştiriler doğrudan partinin içinden gelmektedir. Programda "laiklik" vasfı ele alındığında 20 kişi söz alarak fikrini belirtmiştir.

İlk sözü alan B. Fethi Daydaş görüşlerini şöyle açıklar: "*Partimizin lâiyklik vasfı, milletimizin ilerlemesine büyük fayda sağlamıştır. Fakat diğer taraftan bu umde memlekette gölgeler doğurmuştur. Bu kurultay demokrasiyi tüm manasıyla tatbik etmek amacındadır. Bu konu üzerinde evvela şunu belirtmek lâzımdır ki, ilkokullarda din esasları hakkında yavrularımıza bilgi vermenin faydalı olacağına*

⁶¹ **Ulus**, 3 Temmuz 1947

inanıyorum. Bütün dünyada her millet ibadethanesine girdiği zaman bir şeyler okur. Bizim yarın ki çocuklarımız acaba ne okuyacaktır?”⁶²

Çorum delegesi Abdülkadir Güney, Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu, Maraş delegesi Dr. Emin Karpuzlu, Kayseri delegesi Şükrü Nayman, din eğitimi savunan konuşmalarda bulunmuşlardır.⁶³

Başta belirttiğim gibi Demokrat Partinin başlattığı eleştiri aslında CHP'nin kendi içindeki gerçek düşüncelerini su yüzüne çıkarmıştır. Kocaeli delegesi Yusuf Ziya Köseman'ın sözleri bu gerçeği ortaya koymaktadır:

“Laiklik yanlış tefsirlere yol açmayacak şekilde tarif edilmelidir. Yanlış tefsirler yüzünden memlekette bazı vaziyetler ve vatandaşlar yanında ızdıraplar husule gelmiştir. Esas olan dinin devletten veya siyasetten ayrılmış olması veya birleşmiş bulunması değildir. Esas, fiili neticelerdir. Vatandaş endişeye düştü ve bu şekilde bir ihtilaf ile karşılaştı. Vatandaşlar ne istiyor bunu aramak lazımdır. Bugün vatandaşlar din öğretimini, din terbiyesini, ahlak terbiyesini istemektedirler. Memlekette bir din bilgisizliği meydana gelmiştir. Laiklik umdemize hanel gelmesin diye bu mühim vazife ihmal edilmiştir.”⁶⁴

Söz alanlar arasında Behçet Kemal Çağlar ve Cemil Sait Barlas, yapılan eleştiriler ve din eğitimi konusunda laikliği savunan görüşlerini dile getirmişlerdir. Hatta Behçe Kemal Çağlar, “örümcekli kafalar” diye nitelediği yobazlığı eleştirmiştir.⁶⁵

Kurultayda alınan kararlarda laiklik yeniden tanımlanmış ancak okullarda din eğitimi verilmesi yönünde bir karar alınmamıştır. Ancak bu yönde başlayan özel din dersleri uygulaması ve parti içinden gelen eleştiriler bu konuyu sürekli gündemde tutmuştur.

1948 yılı Şubat ayında Parti Meclis Grubunca kurulan, başkanlığına B. Feridun Fikri Düşünsel ve rapörtörlüğüne B. Tahsin Banguoğlu getirilen komisyon, okullarda din dersleri ve dini meslek okullarının açılması işini incelemek üzere çalışmalara başlamıştır.⁶⁶ Ulus gazetesinde manşetten verilen haberde, komisyonun

⁶² C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara, 1948, s. 450

⁶³ A.g.y., s. 451- 455

⁶⁴ A.g.y., Ankara, s. 454

⁶⁵ A.g.y., s. 458

⁶⁶ Ulus, 16 Şubat 1948

çalışmaları sonucunda aldığı kararlar, CHP meclis grubu tarafından onaylanmıştır. Buna göre özetle;

Çocuk velilerinin isteği olmak şartıyla ilkokulların son iki sınıflarında okul içinde ve ders zamanları dışında din dersleri verilmesi;

Verilecek din derslerinin programlarının ve okutturulacak kitapların Diyanet İşleri tarafından hazırlanıp Milli Eğitim Bakanlığının onayından geçmesi,

Din dersleri okutacakların ilkokul öğretmenliğinden ve icap ederse matlup vasıfları haiz kimselerden seçilmesine Milli Eğitim Bakanlığının yetkili olması

Köy okullarında din dersi verebilmeleri için Köy Enstitülerinin hazırlık sınıfı öğrencilerine din dersleri verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁷

Komisyon okullardaki din dersleri dışından imam-hatip okulları ve İlahiyat Fakültesinin yeniden açılmasıyla ilgili olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Komisyonun çalışmaları sonucunda İlahiyat Fakültesinin kurulmasına karar verilmiştir.⁶⁸ Bir süre sonra da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İmam-Hatip Kursları açılacağı açıklanmıştır. Buna göre, ilk olarak İstanbul, İzmir, Ankara, Seyhan, Diyarbakır, Erzurum il merkezlerinde birer imam-hatip kursu açılacaktır. Kurslar Milli eğitim Bakanlığına bağlı olacak ve bakanlık tarafından düzenlenecektir.⁶⁹

CHP iktidarının son hükümet programında da ilkokullarda din derslerine başlanacağı açıklanmıştır. Bu hükümetin Milli eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu zaten din eğitimiyle ilgili CHP komisyonunda yer almış biridir. Şubat 1949'da tebliğler dergisinde ilan edilerek Şubat 1949'da ilkokullarda 4. ve 5. sınıflarda haftada ikişer saat, "*program dışı ve ihtiyari*" olarak din dersleri verilmeye başlandı.⁷⁰

⁶⁷ **Ulus**, 20 Şubat 1948

⁶⁸ **Ulus**, 26 Mayıs 1948

⁶⁹ **Ulus**, 22 Eylül 1948

⁷⁰ Muhammet Şevki Aydın, **Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)**, Akabe Kitabevi, Ankara, 2000, s.51

b. Köy Enstitüleri

Köyden aldığı çocukları, geldikleri köye öğretmen yetiştirmek ve böylece köylerdeki insanları eğitecek kendi aydın/önder yaratmanın yanı sıra, köylerdeki ekonomik ve toplumsal yaşantıyı yeniden yapılandırmayı temel alan Köy Enstitüleri'ne karşı direniş en başında CHP içinde ortaya çıkmıştı. II. Dünya Savaşı'nın sıkıntılarıyla birlikte, okul yapımının köylülere yüklenmesi tepkileri arttırmıştı. Siyasetin çok partili, rekabete ve oy elde etmeye dayalı yeni durumu karşısında Köy Enstitülerini savunan CHP içindeki ilerici-devrimci kanatta bu konuda çok daha güçlü eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır.⁷¹ Artan baskılar karşısında Hasan-Âli Yücel'in Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılması, ardından İsmail Hakkı Tonguç'un görevden alınması Köy Enstitüleri uygulamasında değişimin başlangıcını oluşturmaktadır.⁷²

1944-1945 yıllarında ilk mezunlarını veren Köy Enstitülerinin gelişimi pek çok çevrede değişik nedenlerle eleştiri konusu olmuştur. Köy Enstitülerinde yetişen öğretmenlerin yeni bir bilinçle yetişmeleri ve üstelik köylerde görev yapacak olmaları nedeniyle, sadece Demokrat Parti'nin eleştirilerine hedef olmamış, CHP'liler tarafından da yoğun eleştirilerle karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur.⁷³

Pek çok Köy Enstitülü öğretmenin sözlerine benzer cümlelerle yine Köy Enstitülü bir öğretmen Pakize Türkoğlu, 1946'dan sonra başlayan yıkıcı etkilerin nedenlerini şöyle açıklar:

“Köy Enstitüleri gibi benzeri görülmemiş bir atılımın toplumda şaşkınlık yaratacağı doğaldı. Köylüyü amaçlaması ve niteliğinin onların gereksinimlerine uygun olması, eğitimi yalnızca seçkinlere özgü görenlerden büyük eleştiri aldı. Kimileri daha ilk günlerde başlamıştı karşı çıkmaya: İş eğitimi, demokratik yaşam biçimi, özellikle karma eğitim, Enstitülerin kentlerden uzak oluşu, köylünün okul

⁷¹ Hasan-Âli Yücel, İzmir'de Köy Enstitüleriyle ilgili eleştirilere yanıt vermiştir. **Ulus**, 7 Temmuz 1946

⁷² Fay Kirby, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, İmece Yayınları, Ankara, 1962, s. 360-365; Galip Candoğan, **Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri Tarihsel Bir Çerçeve**, Dikili Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 1993, s. 86; Nadir Gezer, “Devre Dışı Bırakılış” **Köy Enstitüleri**, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara, 1996, s. 112-113;

⁷³ Candoğan, **a.g.e.**, s. 86-88

yapımına katılması vb. konular belli kesimlerce durmadan konuşuluyordu. Gelenekçi bir toplum olarak her yeniliğe karşı koyma eğilimimiz baskındı.

...

*'Herkes okursa çobanlık yapacak kimse kalmayacağı' kaygısına kapılan tutucu eğitimcilerle çıkarıcı politikacılar, eleştirenlerin başında geliyordu. Onlar, Atatürk'ün varlığına karşın, yıllarca Türk eğitimini oyalamışlar, ülkenin beklentisine uygun bir yol yöntem bulamayıp para ve zaman kaybına neden olmuşlardı. Böyle bir sistem yaratılınca da hem niceliği hem niteliğine karşı çıktılar.'*⁷⁴

CHP'nin erken tarihe aldığı seçimler ve iki partiden oluşan TBMM'nin 5 Ağustos 1946'dan sonra, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü hükümet kurma görevini Recep Peker'e vermiş, Peker kabinesinde de Reşat Şemsettin Sırer Milli Eğitim Bakanı olmuştur. Yeni bir meclis ve yeni bir hükümet döneminin daha aylarından itibaren Köy Enstitüleri konusu meclis tartışmaları içinde yerini almıştır. Meclis'te Demokrat Partililerin Köy Enstitüleri'ne karşı gösterdikleri tepki, CHP'liler tarafından da eleştirilerin dillendirilmesine neden olmuştur. Tahsin Banguoğlu, Köy Enstitüleri uygulamasıyla birtakım hataların yapılmış olabileceğini ancak bunların "ıslah" edileceğini açıklamıştır. Bu sırada Köy Enstitülerini, hem DP'lilere hem de kendi partisine karşı savunan Saffet Arıkan olmuştur. Arıkan şu sözlerle eleştirilere yanıt vermeye çalışır: *"Sayın arkadaşlarım, emin olsunlar ki, bizim Köy Enstitülerimizde memleketin hayrına, nefine ve vatanın her mânâsıyla hizmetine çalışan insanlarla doludur ve emin olsunlar ki bu vadide yürüyeceklerdir. Ben bütün memlekete ve millete temin ediyorum ki, bizim Köy Enstitülerimiz bu memleketin hizmetindedir. Ben bu Köy Enstitülerine ve orada çalışan Türk evlatlarına muvaffakiyetler dilerim."*⁷⁵

Yeni Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer'de Köy Enstitülerinin "ıslahı" için girişlere başlamıştır. Önce Köy Enstitülerine öğretmen yetiştiren Yüksek Köy Enstitüsü'nde "Yüksek Köy Enstitüsü Yönetim Kurulu" oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu kurul, Yüksek Köy Enstitüsü yönetmeliğini uygulamak, yönetim işlerini ilgilendiren kararları almak, bütçe taslağını hazırlamak, diğer Köy Enstitüleriyle arasındaki eğitim ve öğretim işbirliğini sağlamak, Köy Enstitülerinde

⁷⁴ Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 491

⁷⁵ **Ulus**, s. 3 Eylül 1946

sürdürülen eğitim ve öğretim işlerini inceleyerek bakanlığa bildirmekle görevlendirilmiştir.⁷⁶

Milli Eğitim Bakanlığı'nın, 27 Kasım 1946'da idare amirleri ve Milli Eğitim idarecileriyle düzenlediği ilköğretimle ilgili toplantıda köy okullarının inşası, öğretmenlere arazi tahsisi, okula devam konuları görüşülmeye başlanmıştır.⁷⁷ Çalışmalar oluşturulan bir komisyon tarafından sürdürülmüştür. Komisyonun ulaştığı sonuçlar ve önerilerde köy okullarının yapımında köylüleri sıkıntıya düşürmeyecek tedbirler alınması bildirilmiştir. Ayrıca, Diyarbakır Valisi Asım Türelî'nin başkanlığında toplanan komisyonda Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlere tahsis edilecek arazi konusunda şu önerilerde bulunur. Köy öğretmenlerinin üretici bir insan olmalarını kabul etmekle beraber öğretmenlerin geçimini emniyet altında bulunduracak tedbirler alınmasını gerektiğini belirtir. Köy okulu öğretmenlerinin üretim araçlarının şimdiye kadar olduğu gibi Köy Enstitüleri idareleri tarafından sağlanmasının sakıncalı olduğu belirtilerek, bundan sonra enstitülerin asıl amacı olan öğretmen yetiştirme konusunun aksatılmaması gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁸

Başbakanlık tarafından, hükümetin vaat ettiği işlerden başarılı olanların biran önce ilgili bakanlıklarca düzenlenmesi ve yapılacak basın toplantısında halkı durulacağına bildirilmesi üzerine Milli Eğitim Bakanlığınca da bir rapor hazırlanmıştır. 11 Şubat 1947'de başbakanlığa sunulan raporda Eğitim Bakanı şöyle ifade eder:

“Köy eğitimine ait mühim konuları incelemek üzere geçen Kasım ayında Vali, Kaymakam gibi idare amirleriyle Milli Eğitim, Köy Enstitüsü Müdürleri, İlk öğretim müfettişleri ve köy muhtarlarından ve ilgili bakanlıklar temsilcilerinden mürekkep bir İlk öğretim Konferansı toplanmış ve bu konferansta:

- a) Köy okulları inşaat işlerinin kolaylaştırılması maksadiyle birlikler kurulması,
- b) Köy okulu binalarının ihtiyaca göre tiplerinin yeniden tespiti,
- c) İdare amirlerinin köy okullarına ait işlerle daha yakından ilgilenmeleri,
- d) On yıllık ilk öğretim gelişme planlarının gerçek ihtiyaçlara göre yeniden gözden geçirilmesi,

⁷⁶ **Ulus**, 26 Eylül 1946

⁷⁷ **Ulus**, 28 Kasım 1946

⁷⁸ **Ulus**, 1 Aralık 1946

e) Öğretmenin geçimine yarayacak arazinin ayrılmasını sağlayacak tedbirlerin alınması konuları incelenerek gerekli esaslar belirtilmiş ve bu esasların uygulanmasına başlanmıştır.

Köy Enstitülerinden çıkan gençlerin kendilerinden beklenen hizmeti başaracak surette bilgili ve tam bir millî duygu içinde yetişmelerini sağlamak amacıyla Enstitülerin öğretmen kadroları kuvvetlendirilmiş ve yeniden yüksek tahsil görmüş 69 öğretmen bu müesseselerde hizmete sevk edilmiştir.

Köy Enstitülerinin çalışma programlarında ve çalışma sistemlerinde gereken düzeltmelere başlanmıştır.”⁷⁹

Eğitim Bakanının sürdürüldüğünü söylediği çalışmalar öncelikle Köy Enstitüleriyle ilgili yeni bir müfredat programının hazırlanmasıydı. 1947 yılında yeni bir müfredat programının hazırlanma gerekçesi de, daha bilgili öğretmen yetiştirmek olarak ifade edilmiştir. Bu nedenle öncelikle öğretmenlik bilgisi derslerinin sayıları ve haftalık süreleri artırılmış ve içeriğinde de değişiklikler yapılmıştır. “Çocuk ve iş ruhbilimi” dersi “psikoloji” olarak değiştirilmiş, böylece enstitülerde üretime yönelik kuramsal bilgi dersi kaldırılmıştır. 1943 programının esnek uygulanma özelliği tamamen terk edilerek derslerin amacı tek tek açıklanmış ve her enstitüde aynı şekilde uygulanması esas alınmıştır. Tarım ve iş derslerinde miktar olarak bir değişiklik olmasa da “Tarım çalışmaları” olan ders, “Tarım dersleri ve uygulamaları” olarak değiştirilmiştir. Böylece tarım çalışmaları üretime yönelik olmaktan çıkarılmıştır. Teknik derslerde aynı şekilde kuramsal bilgiye dayanan, üretici bir işlevi bulunmayan hale getirilmiştir.⁸⁰

Köy Enstitülerini de diğer okullar gibi merkezi bürokrasinin sürecine dahil eden ilk adım 25 Mart 1947’de Talim ve Terbiye kurulu kararıyla yeniden düzenlenmiş olan Köy Enstitüleri Yönetmeliğiyle atılmıştır. Köy Enstitüleri arasında yönetim, defter, dosya ve kağıt işlerinde beraberlik getiren bu yönetmelikte disiplin, sınıf geçme, döner sermaye, alınacak öğrencilerin yaş ve eğitim durumu, öğrencilerin devam durumu gibi çeşitli konularda Köy Enstitüleri diğer okullardaki uygulamalara yaklaştırılmaya çalışılıyordu.⁸¹

⁷⁹ B.C.A. Muamelat Kataloğu, Fon: 030. 10- Yer: 14.81.7

⁸⁰ Candoğan, a.g.e., s. 54-56

⁸¹ Şevket Gedikoğlu, **Evreleri, Getirdikleri ve Yankalarıyla Köy Enstitüleri**, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1971, s. 188

Köy Enstitülerinde yapılan değişikliklerden bir başkası da, Köy Enstitülerinin kuruluşuna temel olan 3803 ve 4274 sayılı kanunlarda yapılan değişikliklerdir.⁸² Tüm bu değişikliklerle CHP 14 Mayıs 1950'de iktidarı DP'ye bırakırken, kendi yarattığı, Köy Enstitülerinin özünü değiştirerek bir anlamda klasik öğretmen okulları olarak teslim etmiştir.

3. OKULLAR

Köy Enstitüleri uygulaması ve ilk öğretimde din derslerinin başlaması dışında bu dönemde özellikle ilk öğretimde önemli bir düzenlemede yeni bir öğretim programının yapılması olmuştur. 1936 tarihli ilköğretim programı doğrudan CHP'nin ilkeleriyle tanımlanmış ve içeriği bu yönde oluşturulmuştu. CHP, çok partili düzen geçiş ve değişim sürecinde ilk öğretim programında da bu nedenle bir değişikliğe gitmiştir.⁸³

1948 ilk öğretim programında genel amaç şöyle açıklanır. *“Millet hayatı ve geleceği için gerekli gördüğü bütün değerleri ve ülküleri yurttaşlara aşlamayı her şeyden önce ilkokullardan bekler. İlkokullar çocuklara milli kültürü aşlamak mecburiyetindedir. İçinde yetişen bütün vatandaşlara aynı ülküleri, aynı milli amaçları vermek için, gereken bütün bilgileri, alışkanlıkları, ilgileri, hizmet arzusunu verimli bir şekilde kazandırmak ilkokulun önemli ödevidir.”*⁸⁴

Ayrıca programda, bu genel amaç dışında dört başlık halinde ilkokulların “Milli Eğitim Amaçları” düzenlenmiştir. Bunlar, yetiştirilecek çocuğun toplumsal bakımdan, kişisel bakımdan, insanlık ilişkileri bakımından, ekonomik hayat bakımından en iyi yurttaş olmasını sağlayacak biçimde düzenlenmiştir. Her biri birkaç maddeden oluşmaktadır. Örneğin toplumsal bakımdan ilkokulun amacı özetle şu esasları içerir; Türk milleti, tarihi, Türk inkılâbı ilkeleri ve anayasaya bağlılık. Ayrıca, insanlara karşı iyi duygulu, kanunlara uyar, milli kaynakları korur, yurttaşlar arasında milli birlik esaslarına bağlıdır, kötü şartları düzeltmek için çalışır, bilimsel

⁸² Gedikoğlu, a.g.e., s. 189-190

⁸³ Füsün Üstel, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 242

⁸⁴ Mustafa Özodaşık, Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları (1923-1950), Çizgi Kitabevi, Konya, 1999, s. 217-218

çalışma ve ilkelerin genel refaha getireceği yardımı kavrar olarak belirtilmiştir. Bu amaçlar 1962 ve 1968 tarihli ilk okul programlarında da korunarak sürdürülmüştür.⁸⁵

İlk öğretim programında yapılan değişiklikten sonra 1949 yılında orta öğretim içinde yeni bir program hazırlanmıştır. İlk öğretim programının öngördüğü “Milli Eğitimin Amaçları” ilk okul programından alınarak ilk öğretim ve orta öğretim arasında uzun yıllar eleştirilen ilk ve orta öğretim arasında bağlantı olmadığı düşüncesi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.⁸⁶

CHP iktidarının son yılında Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun açıkladığı rakamlara göre; okul çağındaki çocukların yüzde altmışı ilkokula gitmektedir. 1948-1949 öğretim yılında 1.474.671 çocuk okula giderken, 1949-1950 öğretim yılında 150.781 çocuk daha okula başlamış ve toplam 1.625.452 çocuk okumaktadır. 1948-1949 öğretim yılında 15.311 olan faal okul sayısına 1.718 okul ilave yapılarak toplam 17.029 okul faal duruma getirilmiştir.⁸⁷

⁸⁵ Cavit Binbaşıoğlu, “Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 150

⁸⁶ Özodaşık, **a.g.e.**, s. 228

⁸⁷ **Ulus**, 5 Ocak 1950

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu için sonu oluşturan, I. Dünya Savaşı yenilgisi ve Anadolu'nun işgal süreci, imparatorluğun elindeki ülkeyi yönetme gücünü Ankara'da yeni bir iktidara devretmiştir. Temelleri işgallere karşı tepkisiz kalınmayarak direnişi ifade eden “Müdafaa-i Hukuk”tan gelen, TBMM'deki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, TBMM içinde ulusal bağımsızlıkla birlikte ulusal egemenlik düşüncesine bağlılığı bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, 1923 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'ni kurduğunda, etrafına bu düşünceye sahip olanlarla Cumhuriyet dönemini başlatmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ortaya çıkışı ve gelişim süreci, bu nedenle en başından Türk Devrimi'yle özdeşleşir. Türk Devrimi'nin yeni bir ulus oluşturma amacı, doğrudan CHP'nin ideolojisine de yansımıştır.

Ulus-devletin kuruluşu ve biçimlendirilmesi sürecinde, eğitimden pek çok şey beklenmiş ve eğitim günün koşulları içinde en fazla önem verilen alanı oluşturmuştur. Ancak Osmanlı'dan devralınan toplumsal ve ekonomik altyapı işleri hiç de kolaylaştırmıyordu. Eğitime ayrılan kaynaklar genel bütçe dışında özel idareler tarafından karşılanmaktadır. Tüm direniş ve hatta zaman zaman partinin kendi içinde çatışmalarına karşın eğitimde hep ulusallık ve çağdaşlık ilkesi gözetilmeye çalışılmıştır.

1923 yılından sonra tüm alanlarda olduğu gibi eğitim politikalarında da Osmanlı düzeninin ve onu oluşturan monarşik, teokratik düzeninin tasfiye edilmesi ve yerine yeni bir düzen oluşturulması amacı yer almıştır. Yeni bir ulus-devletin kuruluş sürecinde eğitiminin yeniden düzenlenmesinde “ulusal” olması esas alınmıştır. Gerçekte eğitimin ulusal içeriği 27 yıl boyunca CHP iktidarında hiç değişmeyen bir anlam taşır. Günümüzde globalleşme süreci ve ulusal değerlerin her yönden eleştiriye tabi tutularak aşındırılması içinde eğitimin ulusal değerleri içermesi büyük önem taşımaktadır.

CHP'nin kuruluş süreci olan 1923-1927 yılları arasında eğitimle ilgili düzenlemeler Tevhid-i Tedrisat Kanunu temelinde anlam bulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün CHP'nin kuruluşunda ilan ettiği bildiride yer alan yeni eğitim ilkelerinin başında eğitimde birlik düşüncesi vardır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu öncelikle,

Osmanlı eğitim sisteminden devralınan eski, karmaşık ve dogmatik zihniyetli eğitim düzeninin ortadan kaldırılmasıdır. Kanunun TBMM’de kabul edildiği 3 Mart 1924 tarihinde, halifelğin kaldırılması, şer’iye ve evkaf vekaletinin kaldırılması kanunlarının kabul edilmesiyle, Osmanlı teokratik kurumları ortadan kaldırılmıştır. Çağdaş bir düzenin laik temellerde geliştirilmesi için yol açılmıştır. Medreselerin kapatılması, yabancı ve azınlık okullarına Türkiye’nin ulusal ve laik esaslardaki eğitim düzenine uyma zorunluluğunun getirilmesi Tevhid-i Tedrisat Kanunu’ndan sonra hemen uygulanmaya başlamıştır. Ulusal ve çağdaş bir eğitim düzeni oluşturma çabaları bu dönemde ülkeyi yöneten CHP yönetiminin temel amacıdır. Mustafa Kemal Atatürk’ün yaptığı konuşmalarda üzerinde en çok durduğu konu eğitim, eğitiminde ulusal ve çağdaş olmasıdır. Dönemin Eğitim Bakanları, İsmail Safa Bey, Vasıf Bey, Mustafa Necati Bey, ulusal ve çağdaş bir eğitim düzeninin kurulması için en çok çaba sarf edenler arasında yer almışlardır.

15-23 Ekim 1927 tarihlerinde toplanan CHP Kurultayının toplanış amacı, partinin bu yıla kadar yapılan devrimlerle oluşan “cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı ve laik”lik esaslarının, partinin ilkeleri olarak belirlenmesi ve CHP tüzüğüne deyişmez maddeleri arasında yer almasıdır. Mustafa Kemal Atatürk’ün, millete hesap vermek üzere “Büyük Nutuk”u okuması oldukça önemlidir. Özellikle Nutuk’un “Gençliğe Hitabe” bölümüyle sona ermesi Cumhuriyet’in gençlere emanet edilmesi anlamını taşır. CHP’nin vasıfları olarak kabul edilen ilkeler, eğitim politikaları içinde de temel ilkeler olarak kabul edilmiştir. Tüm bu ilkeler doğrultusunda Türkiye’de bir eğitim düzeninin işlerlik kazanması açısından, kurultay kararlarında da bu yönde işaret edilen harf devrimi için hazırlıklar yapılarak 1 Kasım 1928’de “Yeni Türk Harfleri” kabul edilmiştir. Harf devrimi öncelikle kutsallık atfedilen Arap harfleri yerine, Türkçenin ses yapısına uygun Latin esaslı harflerin alınmasıdır. Harf devriminin kabul edilmesiyle tüm ülkede bir eğitim seferberliği başlamış, yeni harflerle okuma yazma herkesin başta devrime yön veren Mustafa Kemal Atatürk’ün başlıca uğraşı olmuştur. Bu uğraşı aynı zamanda ülkedeki okur-yazarlık oranını yükseltmek ve yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi olarak değerlendirilmektedir. CHP’de harf seferberliğinin tüm ülke genelinde yaygınlaşmasında sorumluluk üstlenerek, milletvekilleri seçtikleri bölgelere giderek yeni harflerle okuma yazma seferberliğinde yer almışlardır. İsmet İnönü’nün Malatya’ya giderken yaptığı

konusmada vurguladığı gibi, ülkeyi yönetenler bir öğretmen olarak toplumun karşına yer almaktadır.

1927 Kurultayından sonra CHP'nin dört yılda bir kurultayları toplanmıştır. 1931 Kurultayı, geçen dört yıllık tecrübeler içinde CHP'nin yeniden düzenlenmesi açısından önem taşır. Bir önceki kurultayda dört olan ilkeler altıya tamamlanmış, “Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik” CHP'nin ideolojisini oluşturan vasıflar olarak kabul edilmiştir. 1935 Kurultayında bu vasıflar “Kemalizm Prensipleri” olarak adlandırılmıştır. İlkeler daha ayrıntılı bir şekilde tanımlanmış ve 1937 yılında Anayasa'ya da yerleştirilerek, tüm milletin ve devletin ilkelerine dönüşmüştür. Bu dönemde CHP'nin de devletle bütünleşmesi ülkedeki tüm toplumsal ve kültürel kurumları denetimi altına alması yönünde bir siyaset izlenmiştir. Devrimlerin tüm yurttaşlara, gençlere, çocuklara anlatılması ve tüm milletin devrimlerle bütünleşmesi, CHP'nin ve 1937'den sonra devletin ilkeleriyle düşünüş ve yaşayışını birleştirmesi, 1931 -1939 yıllarında eğitim ve kültür politikalarına doğrudan yansımıştır. 1931 Kurultayından sonra başlayan dil ve tarih çalışmaları, Halkevleri, üniversite reformu bu içerikte Osmanlı düzenine ve düşünce yapısına uygun kurumların tamamen ortadan kaldırılması ve yerine yeni ideolojinin topluma anlatılması amacını taşımaktadır.

Atatürk'ün ölümü üzerine İsmet İnönü hem Cumhurbaşkanı hem de CHP'nin Genel Başkanı olduğu dönemin ilk yarısında tek parti ideolojisi sürdürülmüş, 1938 Olağanüstü Kurultayı ve 1939 Kurultayı Atatürk döneminin özelliklerine bağlı kalınmıştır. İnönü'de söylemlerinde devrimlere ve Atatürkçü düşünceye bağlılığını ifade etmiştir. II. Dünya Savaşının başladığı bu dönemde Türkiye savaştan büyük ölçüde etkilenmiştir. Ekonomik zorluklar dönemin ilk göze çarpan özelliği olsa da, toplumsal ve siyasal yönelimlerde bu gelişmelerden etkilenmiştir. Parti içinde muhalefet, İnönü döneminde çeşitli vesilelerle ortaya çıkmıştır. Ancak Atatürk döneminden itibaren sürdürülen en güçlü direniş toprak reformu konusunda olmuş ve toprak düzeniyle ilgili köklü bir düzenleme getirilememiştir. Buna bağlı olarak 17 Nisan 1940 tarihinde köylünün eğitilmesi konusunu kökten çözmeyi amaçlayan Köy Enstitüleri Kanunu, CHP içinde muhalefeti belirginleştirmiştir. Eğitim seferberliğinin köylü yurttaşlara ulaştırılması, 1922 yılından itibaren Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitimle ilgili ifadelerine yansımıştır. Köy Enstitülerine varan gelişmelerin ve

uygulayıcı kadroların görev başına getirilmesi Atatürk dönemine rastlar. İsmet İnönü'de başlangıçta Hasan-Âli Yücel gibi Türk eğitim tarihinde yeri çok önemli olan Eğitim Bakanını göreve getirmesiyle eğitimin çağdaş içerikte sürdürülmesi yönünde kararlılığını göstermiştir. Hasan-Âli Yücel, çok yönlü kişiliği, bilgi birikimiyle uzun süre devam ettiği Eğitim Bakanlığı döneminde, Türkiye'nin eğitim aracılığıyla geliştirilmesini, ufuklarını genişletmesini sağlayacak pek çok girişimde ve uygulamada bulunmuştur.

II. Dünya Savaşı 1945 yılında sona ererken Türkiye'de bir dönüm noktasına gelmiştir. Savaşın sonuçlarının yarattığı iki kutuplu dünya ekseninde Türkiye Batı bloğu içinde yer alırken, Amerika merkezli bu bloğun tüm argümanlarını da benimsemiştir. Türkiye'nin 1940'lı yılların ikinci yarısındaki gelişmelerini tek başına ortaya çıkan bu yeni dünya düzeni belirlemese de, etkileri de önemli olmuştur.

CHP, 1943 Kurultayında benimsediği kısmî liberasyon eğilimini, 1946 Olağanüstü Kurultayı ve 1947 Kurultayında genişletmiştir. Çok partili yaşam içinde CHP ideolojisini yeniden tanımlamıştır. 6 ilke CHP'nin vasıfları olarak varlığını sürdürürken yeniden yapılan tanımları, yeni uygulamaları beraberinde getirmiştir. Bu değişimin eğitime yansdığı ilk alan okullarda din eğitimi verilmesi uygulamasının başlaması ve Köy Enstitüleri'nin temel ilkelerinden arındırılarak, önemsizleştirilmesi olmuştur. Bu gün biraz da CHP'nin Atatürk'ün kurduğu parti olarak eleştiriler dışında tutulmak istenmesi nedeniyle, Demokrat Parti iktidarı döneminde gerileme olarak değerlendirilen eğitim alanındaki uygulamaların başlangıcı CHP'nin 1946 sonrası siyasetinin yeni dengelerinde ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİVLER

A- BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

- B.C.A. CHP. Kataloğu** 490.01, 1198.201.1
B.C.A. CHP. Kataloğu 490.01, 1198.201.14
B.C.A., CHP. Kataloğu 490.01, 1206. 230.5
B.C.A., CHP. Kataloğu 490.01, 1206. 230.57
B.C.A., CHP. Kataloğu 490.01- 1206.230.85
B.C.A. Muamelat Kataloğu. 030. 10, 141. 10. 2
B.C.A. Muamelat Kataloğu. 030. 10, 25.141.4
B.C.A. Muamelat Kataloğu. 030. 10, 25.142.7
B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararları, 030.18.01; 39.61.04

II- RESMİ YAYINLAR VE CHP YAYINLARI

- C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi,** Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1932
C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1931
C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931
C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, Ulus Basımevi, Ankara, 1939
C.H.P. Nizamnamesi (1943), Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943
C.H.P. Programı (1935), Ulus Basımevi, Ankara, 1935
C.H.P. Programı (1939), Ulus Basımevi, Ankara, 1939
C.H.P. Programı (1943), Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943
C.H.P. Tüzüğü Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935
C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara, 1948
Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, (Basım yeri yok), 1927
Cumhuriyet Halk Fırkası Programı (1931), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1931
Halkevlerinin Doğuşu, Halkevleri Genel Merkez Yayını, Ankara, 1971
İlk Mekteplerin Müfredat Programı, Milli Matbaa, İstanbul, 1926

İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946
Köy Eğitimcileri Kanunu, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937
Köy İlkemektepler Müfredat Programı, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930
Maarifle İlgili Kanunlar, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940
Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası,
Ankara, 1973
On Beşinci Yıl Kitabı, Cumhuriyet Halk Partisi

III- SÜRELİ YAYINLAR

A- GAZETELER

Hakimiyet-i Milliye (Ulus)
Cumhuriyet
Milliyet

B- DERGİLER

Abece
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Atatürk Yolu
Aydın Tarihi
Belleten
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Eğitim Hareketleri
İncece
Siyasi İlimler Dergisi
Ülkü

IV- ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLER.

A. AFETİNAN, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi,
Ankara, 1989

AFETİNAN, **Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler**, İkinci Baskı,
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1968

- AHMAD, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 1945-1980, Hil Yayın, İstanbul, 1994
- AKÇURA, Yusuf; **Türkçülüğün Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998
- AKSOY, Ömer Asım; **Atatürk ve Dil Devrimi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1963
- AKYÜZ, Yahya; **Türk Eğitim Tarihi**, 7. Baskı, Alfa Yayın, İstanbul, 1999
- AKYÜZ, Yahya; **Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri**, Doğan Basımevi, Ankara, 1978
- ARIKAN, Zeki; **Tarihimiz ve Cumhuriyet** (Muhittin Birgen 1885-1951), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997
- ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt I: 1914-1980, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994
- ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, (bugünkü dille yayına hazırlayan Prof . Dr. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2000
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991
- ATAY, Falih Rıfkı; **Çankaya**, Kıral Matbaası, İstanbul, 1984
- AVCIOĞLU, Doğan; **Türkiye’nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969
- AYAS, Nevzat; **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi (Kuruluşlar ve Tarihçeler)**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1948
- AYATA, Ayşe Güneş; **CHP (Örgüt ve İdeoloji)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992
- AYBARS, Ergün; **Atatürkçülük ve Modernleşme**, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000
- AYBARS, Ergün; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I** , Yeni Baştan Yazılmış 4. Bası, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1995
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **İkinci Adam**, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **İkinci Adam**, I. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966

- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam**, Cilt.II, 4. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1971
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam**, Cilt.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972
- AYDIN, Suavi; **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve “Türk Kimliği”**, İkinci Basım, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999
- BALKIR, Süleyman Edip; **Eski Bir Öğretmenin Anıları**, Arık Yayınevi, İstanbul, 1968
- BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı; **Halkın Evi** (CHP, Halkevleri Kılavuz Kitaplar, Ankara, 1950
- BAŞAR, Ahmet Hamdi; **Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945
- BAŞARAN, Mehmet; **Devrimci Eğitim Köy Enstitüleri**, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1999
- BAŞGÖZ, İlhan; **Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1995
- BAYIR, Ferit Oğuz; **Köyün Gücü**, Ulusal Basımevi, Ankara, 1971
- BAYRAM, Feridun; **Eğitmenler Öğrenmeyi Öğretme Ustaları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999
- BEHAR, Büşra Ersanlı; **İktidar ve Tarih** (Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu 1929-1937), Afa Yayınları, İstanbul, 1992
- BERKES, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978
- BİLÂ, Hikmet; **CHP 1919-1999**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999
- BİLSEL, M. Cemil; **Lozan**, C.II, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998
- BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Beşinci Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995
- BOZDAĞ, İsmet; **Atatürk’ün Sofrası**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975
- BULUT, Recep; **Nisandaki Güneşler (50. Yılında Köy Enstitüleri 1940-1990)**, San Matbaası, Ankara, 1990
- ÇAKAN, Işıl; **Konuşunuz, Konuşturunuz (Tek Parti Döneminde Propagandanın Etkin Silahı:Söz)**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004

- ÇEÇEN, Anıl; **Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990
- ÇEVİK, Zeki; **Millî Mücadele’de “Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na” Geçiş (1918-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002
- ÇIKAR, Mustafa; **Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998
- ÇOKER, Fahri; **Türk Parlamento Tarihi (TBMM IV. Dönem 1931-1935)**, C.I, TBMM Vakfı Yayınları, No:11, Ankara, 1996
- ÇOKER, Fahri; **Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları**, TTK Yayınları, Ankara, 1983
- DEWEY, John; **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, 2. Basım, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1952
- DURŞUN, Tuncay; **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002
- DURU, Kâzım Nami; **Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938
- EDİS, A. Bedri; **Milli Eğitim Düsturu**, Yedinci Cilt (İlköğretim Bölümü), Güven Basımevi, İstanbul, 1947
- EGELİ; Münir Hayri, **Atatürk’den Bilinmeyen Hâtıralar**, İkinci Basılış, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul, 1959
- EMRE, Ahmet Cevdet; **İki Neslin Tarihi (Mustafa Kemal Neler Yaptı)**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960
- ERGÜN, Mustafa; **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982
- GEDİKOĞLU, Şevket; **Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri**, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1971
- GEDİKOĞLU, Şevket; **Türkiye’de Yaygın Eğitimden Çağdaş Halk Eğitimine**, Kadıoğlu Matbaası, Ankara, 1991
- GEVGİLİ, Ali; **Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum**, Basın ve Atatürk, İkinci Basım, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1990
- GOLOĞLU, Mahmut; **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Turhan Kitabevi, Ankara, Tarihsiz

- GOLOĞLU, Mahmut; **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, Kalite Matbaası, Ankara, 1974
- GÜLCAN, Yılmaz; **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001
- GÜNEŞ, İhsan; **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997
- HATİPOĞLU, Vecihe; **Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi**, TDK Yayınları, Ankara, 1973
- IRMAK, Sadi; **Atatürk Devrimleri Tarihi**, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1973
- İMER, Kamile; **Türk Dil Devrimi**, TDK Yayınları, Ankara, 1976
- İNAN, Arı; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları**, TTK Basımevi, Ankara, 1982
- İNAN, M. Rauf; **Mustafa Necati**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980
- JAESCHKE, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 1991
- KABASAKAL, Mehmet; **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991
- KANSU, Mahzar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I**, TTK, Ankara, 1988
- KAPANİ, Münci; **Politika Bilimine Giriş**, 14. Basım, Bilgi Yayınevi, İzmir, 1987
- KAPLAN, İsmail; **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999
- KARADAĞ, Nurhan; **Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1950)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, 2. Basılış, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984
- KARPAT, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996

- KILIÇ, Eşref; **Halk Eğitiminde Kuram ve Uygulama**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1981
- KIRBY, Fay; **Türkiye’de Köy Enstitüleri**, İmece Yayınları, Ankara, 1962
- KİLİ, Suna; **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1976
- KİLİ, Suna; **Atatürk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981
- KİNROSS, Lord; **Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), Sander Yayınevi, İstanbul, 1981
- KOÇAK, Cemil; **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996
- KOLOĞLU, Orhan; **Cumhuriyet’in İlk Onbeş Yılı**, (1923- 1938), Boyut Yayınları, İstanbul, 1999
- KONGAR, Emre; **21. Yüzyılda Türkiye**, 15. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998
- KUMAŞ, Rahmi; **CHP’nin Soyağacı**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999
- KURUÇ, Bilsay; **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987
- LEVEND, Agâh Sırrı; **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, İkinci Basım, TTK Basımevi, Ankara, 1960
- LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991
- ORTAYLI, İlber; **Gelenekten Geleceğe**, Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 2. baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001
- ÖZ, Esat; **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992
- ÖZALP, Kazım; **Milli Mücadele – I**, 4. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1998
- ÖZBUDUN, Ergun; **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992
- ÖZERDİM, Sami N.; **Yazı Devriminin Öyküsü**, Düzeltilmiş 2. Basım, TDK Yayınları, Ankara, 1978

- ÖZODAŞIK, Mustafa; **Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları (1923-1950)**, Çizgi Kitabevi, Konya, 1999
- ÖZTÜRK, Cemil; **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, TTK, Ankara, 1996
- ÖZTÜRK, Kâzım (Hazırlayan); **Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri ve Programları**, Ak Yayınları, İstanbul, 1968
- ÖZTÜRKMEN, Arzu; **Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1998
- PALAZOĞLU, Ahmet Bekir; **Başöğretmen Atatürk**, C.I, MEB Yayınları, Ankara, 1991
- PARLA, Taha; Ziya Gökalp, **Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989
- RUSSEL, Bertrand; **Eğitim ve Toplum Düzeni**, 2. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981
- SAKAOĞLU, Necdet; **Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003
- SANDER, Oral; **Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979
- SELEK, Sabahattin; **Anadolu İhtilâli**, Birinci Cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987
- SHAW, Stanford J. -Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II, E Yayınları, İstanbul, 1983
- SOYSAL, Emin; **Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü**, Yeni Basımevi, Bursa, 1943
- SOYSAL, Mümtaz; **Anayasamın Anlamı**, Onuncu Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993
- STEINHAUS, Kurt; **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, 2. Baskı, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995
- ŞAVKAY, Tuğrul; **Dil Devrimi**, Gelenek Yayınevi, İstanbul, 2002
- TANÖR, Bülent; **Osmanlı –Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul, 1998

- TEKELİ, İlhan - SELİM İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, TTK, Ankara, 1999
- TEZCAN, Mahmut; **Atatürk ve Eğitim**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992
- TEZEL, Yahya S.; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994
- TİMUR, Taner; **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000
- TİMUR, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1994
- TONGUÇ, Engin; **Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970
- TONGUÇ, İsmail Hakkı, **Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy**, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.
- TONGUÇ, İsmail Hakkı; **İlköğretim Kavramı**, Piramit Yayıncılık, Ankara, 2004
- TORAK, Zafer (Haz.); **Bir Yurttaş Yaratmak**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1998
- TOROS, Taha; **Atatürk'ün Adana Seyahatleri**, Çukurova Gazeteciler Cemiyeti Yayınevi, Adana, 1981
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul, 1952
- TUNÇAY, Mete; **T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992
- TURAN, Şerafettin; **Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi. Cumhuriyet Halk Partisi**, TÜSES Yayınları, İstanbul, 2000
- TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap (İkinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996
- TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999
- Türk Tarihinin Ana Hatları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996

TÜRKER, Hasan; **Türk Devrimi ve Basın 1922-1925**, Dokuz Eylül Yayıncılık, İzmir, 2000

TÜRKOĞLU, Pakize; **Tonguç ve Enstitüleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997

UYAR, Bahattin; **Tonguç'un Eğitimcileri**, Öğretmen Dünyası, Ankara, 2000

UYAR, Hakkı; **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; **Atatürk ve Harf Devrimi**, TDK Yayınları, Ankara, 1973

ÜNLÜ, Mahir; **Öz Türkçe Sözlük**, Genişletilmiş 2. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1989

ÜSTEL, Füsün; **"Makbul Vatandaş"ın Peşinde**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

VAHAPOĞLU, M. Hidayet; **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1990

YEŞİLKAYA, Neşe G.; **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999

YÜCEL, Hasan-Ali; **Türkiye'de Orta Öğretim**, T.C. Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1994

V- MAKALELER

(ATAY), Falih Rifki "İlk Terbiye", **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Mart 1934

(FINDIKOĞLU), Ziyaettin Fahri; "Halkevleri'nin Tarihi", **Ülkü**, C.XIII, Sayı: 73, Mart 1939

(KÜÇÜKA), Necip Ali; "Halkevleri", **Ülkü**, C.II, Sayı: 9, Birinci teşrin 1933

"C.H.P. Büyük Kurultayı", **Ülkü**, C. XII, Sayı:71, İkinci Kânun 1939

"Cumhuriyet Halk Partisinin Doğuşu ve Gelişisi", **Ülkü**, C.V, Sayı:28, Haziran 1935

AFETİNAN, "Büyük 'Nutuk'ta Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi", **Bellekten**, C. XXX, Sayı: 120, Ekim 1966

AHMET ŞÜKRÜ, "İlk Tahsil", **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Mart 1934

AKGÜN, Seçil ve Murat ULUĞTEKİN, “Misak-ı Maarif”, **Atatürk Yolu**, Yıl: 2, Sayı: 3, Mayıs 1989

ALİ HAYDAR, “İlk Mekteplerin Yeni Ders Programı” **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Teşrinievvel 1926

ALTUNYA, Niyazi; “Eğitim Hakkı”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

ARIKAN, Zeki; “Hasan-Âli Yücel ve Tarih Bilinci”, **Tarih ve Toplum**, C:28, Sayı: 166, Ekim 1997

ARIKAN, Zeki; “Hasan-Âli Yücel’i Anlamak”, **Doğumunun 100. Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel Sempozyumu Bildiriler**, DEÜ Rektörlük Matbaası, İzmir, 1998

ARIKAN, Zeki; “Milli Mücadele’nin Bir Öncüsü: Mustafa Necati” **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.1, Sayı: 2, Yıl: 1992

ARMAOĞLU, Fahir; “Türkiye’deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIII, Sayı: 37, Mart 1997

ATAY, Falih Rıfkı; “Kurultay”, **Ulus**, 8 Mayıs 1935

AYBARS, Ergün; “Atatürk ve İnkılâpçılık” **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C.1, Sayı: 2, Yıl: 1992

AYDIN, Mustafa; “1939-1945 Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2”, (Editör: Baskın Oran), **Türk Dış Politikası**, C.I, 1919-1980, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

BAŞARAN, İbrahim Ethem; “Türkiye’de Eğitim Sisteminin Evrimi”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

BEKTAŞ, Arsev; “Tarihsel Süreç İçinde CHP ve Örgüt Yapısının Nitelikleri”, **Tarih ve Toplum** (CHP Özel Sayısı), C. 24 , Sayı: 141, Eylül 1995

BİNBAŞIOĞLU, Cavit; “Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

BİNBAŞIOĞLU, Cavit; “Türkiye’de ‘Millet Mektepleri’ Uygulamasının Tarihsel Gelişimi”, **abece**, Sayı: 67, Şubat 1992

CIRILTI, H. Hüsnü; “İlköğretim”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983

ÇETİN, Türkan; “Cumhuriyet Döneminde Köycülük Politikaları: Köye Doğru Hareketi”, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

DEMİRCİ, Ersoy; “Hasan-Âli Yücel’in Türk Milli Eğitimine Hizmetleri” **100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel**, Yay.Haz. Songül Boybeyi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1968

DOĞAN, Hıfzı; “Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarının Şekillenmesinde Etkili Olan Görüşler”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

DURSUNOĞLU, Cevat; “Saffet Arıkan” **İlk Öğretim**, C.13, Sayı: 243-244, Ocak- Mart 1948

DURSUNOĞLU, Cevat; “Türkiye’de Karma Eğitim”, **İmece**, C.I, Sayı:2, Nisan 1961

DURU, Kazım Nami; “Halkevleri ve Halk Terbiyesi”, **Ülkü**, C. XIV, Sayı: 81, İkinci Teşrin 1939

EYİCE, Semavi; “Türk Tarihinin Ana Hatları”, **Bellekten**, C: XXXII, Sayı: 128, Ekim 1968

GÖKBERK, Macit; “Yazı Devrimi’nin Anlamı”, **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1978

GÜLMEZ, Mesut; “Cumhuriyet ve İnsan Hakları Eğitimi: 1923-1948”, **Bilanço 1923-1998**, C.I, (Yay.haz. Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

GÜVENÇ, Bozkurt; “Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel” **100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel**, Yay.Haz. Songül Bozbeyli, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998

HEPER, Metin; “Atatürk ve Devlet Bürokrasisi”, **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, (Yay.haz. Jacop M. Landau), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999

İĞDEMİR, Uluğ; “Türk Tarih Kurumu’nun Kısa Tarihi”, **Ülkü**, Yeni Seri, C.7, Sayı: 75, II. Teşrin 1944

İNAN, M. Rauf; “Atatürk’ün Eğitimci Kişiliği”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983

İNÖNÜ, İsmet; “İlk Öğretim Davamız” **Ülkü**, Yeni Seri, C.6, Sayı: 71, 1 Eylül 1944

İNÖNÜ, İsmet; “İlk Öğretim Yeni Yılı” **Ülkü**, Yeni Seri, C.8, Sayı: 87, 1 Mayıs 1945

İPEK, Aydın; “Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam-Hatip Okulları” **abece** , Sayı: 71, Haziran 1992

KABAPINAR, Yücel; “Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C.1, Sayı: 2, Yıl: 1992

KANSU, Nâfi Atuf ;“Halk Terbiyesi ve Halkevleri”, **Ülkü**, C. XVII, Sayı: 97, Mart 1941

KARAL, Enver Ziya; “Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü” **Ülkü**, Yeni Seri, C.I, Sayı: 5, I.Kanun 1941

KAYNARDAĞ, Arslan; “Felsefeci Yücel’in Üniversite Yılları”, **Tarih ve Toplum**, C:28, Sayı: 166, Ekim 1997

KOÇER, Hasan Ali; “İlkokul Öğretmeninin Yetiştirilmesi” **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1983

KOÇER, Hasan Ali; “İlkokul Öğretmeninin Yetiştirilmesi” **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1983

KOLOĞLU, Orhan; “Kemalizmden Atatürkçülüğe, Ortanın Solu’ndan, Demokratik Sol’a Cumhuriyet Halk Partisi”, **Tarih ve Toplum**, (CHP Özel Sayısı), , C. 24, Sayı: 141, Eylül 1995

KONGAR, Emre; “Söylev Hangi Koşullar Altında Söylendi?”, **Türk Dili**, Okunuşunun 50. Yılında Söylev Özel Sayısı, Sayı: 314, Kasım 1977

KOTİL, Ahmet; “Dünya’da ve Türkiye’de Siyasal Partiler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983

KÖNİ, Yunus Kâzım; “Millî Eğitim ve Öğretim Programı”, **Ülkü**, Yeni Seri, C.4, Sayı:43, 1 Temmuz1943

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; “Halkevleri’nin İçtimâi Rolü”, **Ülkü**, C. XIV, Sayı: 84, Şubat 1940

KÖYMEN, Nusret; “Büyük Kurultaydan Dilekler ve Kanada da Köycülük”, **Ülkü**, C.V, Sayı:27, Mayıs 1935

KÖYMEN, Nusret; “Kemalizm ve Politika Bilgisi”, **Ülkü**, C.VII., Sayı: 41, Temmuz 1936

KÖYMEN, Nusret; “Parti Programında Köycülük”, **Ülkü**, C.V, Sayı: 29, Temmuz 1935

“Millî Şef’in Millete Yüksek Hitapları”, **Ulus**, 7 Mart 1939

MUALLİM AHMED HALİD, “İbtidai Mekteplerimizin Islahı ve Tali Mektepler”, **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Mayıs 1923

NAMIK, Hüseyin; “Reşit Galip” **Ülkü**, C.III, Sayı: 14, Nisan 1934

NAYIR, Yaşar Nabi; Düşünüşler “Halkevlerinin Değerlendirilmesi” **Ulus**, 22 Mayıs 1935

OĞUZKAN, A. Ferhan; “Hasan-Âli Yücel” **Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri**, (Ed. Hüseyin Cırtılı- Bahir Sorguç), UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara, 1987

OĞUZKAN, Turhan; “Orta Dereceli Genel Öğretim Kurumlarının Gelişmesi”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983

OKUTAN, Ömer; “Din Eğitimi” **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983

ÖYMEN, Hıfzı Raşit; “Maarif Vekili Saffet Arıkan”, **İlk Öğretim**, C.13, Sayı: 243-244, Ocak-Mart 1948

ÖZBUDUN, Ergun; “Halifelüğün Kaldırılmasının Cumhuriyet’in Lâikleşmesindeki Önemi”, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Lâikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi** (Panel), 1995, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara

ÖZBUDUN, Ergun; “Milli Mücadele ve Cumhuriyet’in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu” **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, (Editör: Artun Ünsal), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999

ÖZDEMİR, Emin; “Yazı Devrimi ve Düşünsel Yapı”, **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1978

ÖZEN, Haldun; “Türkiye Cumhuriyeti’nde Yükseköğretimin ve Üniversitenin 75 Yılı”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

ÖZTÜRK, Cemil; “Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirme”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

R.Ş., “Garp Memleketlerinde Halk Terbiyesi”, **Ülkü**, C.I, Sayı: 4, Mayıs 1933

SAKAOĞLU, Necdet; “Milli Eğitim Bakanlığı Merkez Örgütü” **75 Yılda Eğitim**, (Editör: Fatma Gök), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

SARIHAN, Zeki; “Cumhuriyet’in Eğitim Mirası ve Halkçı Eğitim”, **Devrimci Cumhuriyet’in Eğitim Politikaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998

SUNGU, İhsan; “Harf İnkılâbı ve Milli Şef İsmet İnönü”, **Tarih Vesikaları**, C.1, Sayı:1, Haziran 1941

SUNGU, İhsan; “Tevhid-i Tedrisat”, **Belleten**, C.II., Sayı: 7-8, I.Teşrin 1938

ŞAHİN, Çavuş; “Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programlarında Esnek Program ve Uygulaması” **Milli Eğitim**, Sayı: 171, Yaz/ 2006

ŞAYLAN, Gencay; “Türkiye Cumhuriyeti’nde Devlet Yapısının Evrimi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983

TAŞDEMİRCİ, Ersoy; “Hasan-Âli Yücel’in Türk Milli Eğitimine Hizmetleri”, **100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel**, Yay.Haz. Songül Bozbeyli, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998

TECER, Ahmet Kutsi; “Kurultay ve Fikir Hayatımız”, **Ülkü**, 16 Mayıs 1946, Sayı: 112, C. 10

ÇAVDAR, Tevfik “Halkevleri” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983

TOPSES, Gürsen; “Cumhuriyet Dönemi Eğitimin Gelişimi”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

TURAN, İlter; “Türk Bürokrasisinde Süreklilik ve Değişim: Kemalist Dönem ve Sonrası” **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, (Yay.haz. Jacop M. Landau), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999

TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Söylev’in Öğretisi” **Türk Dili**, Okunuşunun 50. Yılında Söylev Özel Sayısı, Sayı: 314, Kasım 1977

UNAT, Faik Reşit; “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluşuna Ait Vesikalar III”, **Tarih Vesikaları**, C. III, Sayı:15, Mayıs 1945

UNAT, Faik Reşit; “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluşuna Ait Vesikalar I”, **Tarih Vesikaları**, C. I, Sayı:1, Haziran 1941

ÜLKÜ, M. Fethi; “Reşit Galip” **Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri**, (Editörler: Hüseyin Cırlı, Bahir Sorgu), Unesco Türkiye Milli Komisyonu, Ankara, 1987

WASBURNE, Çarleton; “Batı Tesirindeki Türkiye Maarifi”, (Çev. Müşerref Dede), **Eğitim Hareketleri Dergisi**, Sayı: 35, Yıl.3

NAYIR, Yaşar Nabi, “Halkevleri”, **Ulus**, 22 Şubat 1935

YILDIZ, Adil; “75. Yılında Cumhuriyet’in İlk Öğretim Birikimi” **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

YÜCEL, Hasan-Âli; “Kitabımız”, **Pazartesi Konuşmaları**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998

MESUT, Zeki, “Tahsil Meselesi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Mart 1934

VI. TEZLER

Batır, Betül; **İkinci Meşrutiyet’ten Tevhid-i Tedrisat’a Türkiye’de İlköğretim (1908-1924)**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007

EK:I
CUMHURİYET HALK FIRKASI 1931
PROGRAMI, ANKARA, TBMM
MATBAASI.

BEŞİNCİ KISIM

Millî Talim ve Terbiye

1-Millî talim ve terbiyede esas düsturlarımız şunlardır:

A) Maarif siyasetimizde temel taşı, cehlin izalesidir. Maarifimizde hergün nisbeten daha fazla çocuk ve vatandaş okutacak ve yetiştirecek bir program takip olunacaktır.

B) Kuvvetli cümhuriyetçi, milliyetçi ve lâyük vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır. Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve Türkiye Devleti'ne hürmet etmek ve ettirmek hassası bir vazife olarak telkin olunur.

C) Fikrî olduğu gibi bedenî inkişafa da ehemmiyet vermek ve bilhassa seciyeyi millî derin tarihmizin ilham ettiği yüksek derecelere çıkarmak büyük emeldir.

Ç) Terbiye ve tedriste takip edilen usul, bilgiyi vatandaş için maddi hayatta muvaffak olmayı temin eden bir cihaz haline getirmektir.

D) Terbiye her türlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, milli ve vatanperver olmalıdır.

E) Her tahsil ve terbiye müessesesinde talebenin teşebbüs kabiliyetini kırmamaya, şefkat ve nüvazişle itina etmekle beraber onları hayatta kusurlu olmaktan vikaye için ciddi bir intizam ve inzıbata ve samimi ahlâk telâkkisine alıştırmak mühim olduğu kanaatindeyiz.

F) Fırkamız, vatandaşların, Türk'ün derin tarihini bilmesine fevkalâde ehemmiyet verir. Bu bilgi Türk'ün kabiliyet ve kudretini, nefesine itimat hislerini ve milli varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir cevherdir.

2- Mektepler hakkında başlıca fikirlerimiz:

A) Şehirlerde, köylerde veya köyler mıntıkasında vaziyet ve ihtiyaca göre gündüzlük ve yatı ilk mektepleri, muntazam bir tatbik programı altında,

Talim ve terbiye esaslarımız:

Vatandaşları okutmak ve yetiştirmek.

Cümhuriyetçi, milliyetçi, lâyük vatandaş.

Fikrî, bedenî, inkişaf, millî seciye.

Usulün hedefi.

Terbiyenin vasıfları.

Teşebbüs kabiliyeti, inzıbat, ahlâk.

Türk Tarihi.

İlk Mektepler

arttırılacaktır. Köy mekteplerinde sıhhat, yaşayış ve mıntıkası ile münasebeti olan ziraat ve sanat fikirleri verilecektir.

B) Meslek ve sanat mektepleri, memleketin ihtiyacına yetişecek derecede arttırılacak ve lüzumlu kurslar açılacaktır.

C) Her vilayet merkezinde ve orta tahsili memlekete yaymak esası gözetilerek icap eden kazalar mıntıklarında orta mektep bulundurmak lüzumuna kaniiz. Orta mekteplerden uzak muhitlerdeki vatan çocuklarının huzur ve emniyetle istifadelerini temin için talebeyi gece ücretle yatıracak teşkilât yapmaya çalışılacaktır. Bu mekteplerde mıntikalarıyla münasebeti olan meslekî malûmat verilmesine itina olunacaktır.

Ç) Liselerimizi yüksek tahsile tam kabiliyetli talebe yetiştirecek surette her noktai nazardan takviye ve ikmal edeceğiz.

D) Darülfünun ıslah ve tensik edilerek lâzım olan dereceye yükseltilecektir. Yüksek mekteplerimiz kendilerinden beklenen neticeleri verebilecek mükemmeliyete getirilecektir.

3- Güzel sanatlara bilhassa musikiye, inkılâbımızın yüksek tecellisi ile mütenasip bir surette, ehemmiyet vereceğiz.

4- Müzelerin ve umumiyetle eski eserlerin itina ile tasniflerine ve icap edenlerin yerlerinde eyi muhafazalarına itina olunacaktır.

5- Türk dilinin millî, mükemmel ve mazbut bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddi teşebbüse devam olunacaktır.

6-Kitap, neşriyat ve kütüphane işleri Fırka için mühimdir.

7- Fırkamız, Türk vatandaşlarının vücude getirmiş oldukları ve getirecekleri bütün spor teşekküllerini milletin kuvvetli ve iradeli tutulması noktasından fevkalâde mühim addeder; bu teşekkülleri idame ve himaye eylemeyi vazife bilir.

Meslek ve Sanat Mektepleri

Orta Mektepler

Liseler

Darülfünun ve yüksek mektepler

Güzel Sanatlar

Müzeler, eski eserler

Dilimiz

Kitap, neşriyat ve kütüphane

Spor teşekküllerinin himayesi.

EK:II

CUMHURİYET HALK PARTİSİ, 1935 PROGRAMI, ANKARA, ULUS BASIMEVİ BEŞİNCİ KISIM

Ulusal Eğitim

41-Ulusal Eğitimde esas düsturlarımız şunlardır:

A-Eğitim siyasamızda temel taşı, bilimsizliği gidermektir. Kültür işinde her gün, daha çok çocuk ve yurddaş okutup yetiştirecek bir program güdülecektir.

B-Kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, lââyık ve devrimci yurddaş yetiştirmek bütün öğretim derecelerinde yüküm ve özen noktasıdır.

Türk Ulusunu, Kamutayı ve Türk devletini sayın tutmak ve tutturmak, yurddaşlara bir ödev olarak aşılacaktır.

C- Fikrî olduğu gibi, bedenî gelişmeye de önem vermek ve hele, ırayı ulusal derin tarihimizin gösterdiği yüksek derecelere çıkarmak büyük gayedir.

Ç- Eğitim ve öğretimde güdülen usûl; bilgiyi, yurddaşa, maddi hayatta başarı elde ettiren bir cihaz haline getirmektir.

D- Eğitim her türlü urasadan, yad ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, ulusal ve yurdcu olmalıdır.

E- Her öğretim ve eğitim kurumunda talebenin girişim kapasitesini kırmamağa, sevgenlik ve okşayıyla özen göstermekle beraber onları hayatta kusurlu olmaktan korumak için ciddi bir yasav ve düzene içten bir ahlâk anlayışına alıştırmak, önemli olduğu kanaatındayız.

F- Partimiz, vatandaşların, Türk'ün derin tarihini bilmesine üsnomal bir önem verir. Bu bilgi Türk'ün kapasite ve enerjisini, nefesine güven duygularını ve ulusal varlığa zarar verecek bütün akımlara karşı sarsılmaz dayanımını besleyen kutsal bir evindir.

G- Türk dilinin ulusal, tükell bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddi çalışmalara devam olunacaktır.

42-Okullar Hakkındaki Başlıca Fikirlerimiz

A-Nomal ilk öğrenim devri beş yıldır. Şehirlerde, köylerde yahut köyler bölgesinde ve ihtiyaca göre ilk okullar bir

Yurttaşları okutup yetiştirme

**Cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi,
lâyık ve devrimci yurddaş**

Fikrî ve bedenî gelişme ve ulusal ıra

Eğitim ve öğretimde hedef

Eğitimin sıfatları

Girişim kapasitesi, düzen ve ahlâk

Türk tarihi

Türk dili

İlk okullar

program altında arttırılacaktır. Köylerdeki okullarda sağlık, yaşayış ve içinde bulunduğu çevrenin şartları ile ilgili olan tarım ve zanaat fikirleri verilecektir.

B- Köy çocuklarımıza kısa zamanda pratik hayat için lüzumlu bilgiyi verebilecek, üç veya dört sınıflı köy okulları açılacaktır. Bunların, çocukları, yüksek öğretim derecelerine hazırlayan ilk okullardan ayrı bir tip olarak kurulup arttırılması planlanacaktır. Bu tip köy okullarında, çocukların daha olgun yaşta okumağa başlamaları ve okumanın aralıksız devam etmesi ve bu işi devletin askerlik borcu gibi sıkı tutması lüzumludur.

C- Ertik ve zanaat okulları ile, zanaat gece okulları memleketin ihtiyacına yetişecek kadar arttırılacak ve lüzumlu kusurlar açılacaktır.

D- Her il merkezinde ve orta öğrenimi memlekete yaymak esasını gözetilerek, gereken ilçe bölgelerinde orta okul bulundurmaya lüzumuna kanaatli. Orta okullardan uzak yerlerdeki yurd çocuklarının rahat ve güvenle faydalanmalarını sağlamak için talebeyi geceleri para ile barındıracak örgütler meydana getirilmesine çalışılacaktır. Bu okullarda içinde buldukları çevrelerle ilgili olan ertik bilgilerin verilmesine özenilecektir.

E- Liselerimizi, yüksek öğrenime tam kapasiteli talebe yetiştirecek surette her bakımdan pekiştirip taplayacağız.

F- Üniversite ve yüksek okullarımız kendilerinden beklenen sonuçları verebilecek tükelliğe çıkarılacaktır. Üniversitelerin sayısını arttırmak fikrindeyiz.

43- Az nüfuslu birkaç köyü okutacak normal ilk okullarla, ayrı kipteki köy okulları için pratik yoldan yatı evleri, kurdurulur ve korunur.

44- Güzel sanatlara, hele müziğe devrimin yüksek anlayışına uygun bir surette önem vereceğiz.

45- Müzelerimizi zenginleştirecek kıymetteki tarih eserlerinin toplanmasına ve bu erge ile kazılar yapılmasına önem verilecek ve eski eserlerin sınıflanmasına

Köy okulları

Ertik ve zanaat okulları

Orta okullar

Liseler

Üniversiteler

Yatı evleri

Güzel Sanatlar

Müzeler ve eski eserler

ve gerekenlerin, buldukları yerlerde iyi korunmasına özen gösterilecektir.

46- Kitap, yayın ve kitapsaray işleri parti için önemlidir. Şehirlerde kitapsaraylar, kent ve köylerde okuma ev ve odaları kurmak ve arttırmak isteriz.

47- Kültür ve eğitim işlerimiz, bugünün ve yarının gösterdiği ve göstereceği ihtiyaçlara göre önden gören bir düzenle planlanacak ve bütün öğretim aşamaları ile zanaat ve ertik ihtiyaçları bu plana göre düzenlenecektir.

48- Klâsik okul yetiştirmesi dışında, yığına, devamlı ve Türkiye'nin ilerleyiş yollarına uygun bir halk eğitimi vermeği önemli görürüz. Bu hizmet için çalışan Halkevlerini devlet, imkân elverdiği kadar koruyacaktır.

49- Parti, bir devrim müzesi kuracaktır. Bunu halka devrim fikir ve duygularını aşlamak için etkin araç sayarız.

50- Türk Gençliği, onu temiz bir ahlâk, yüksek bir yurd ve devrim aşkı içinde toplayacak ulusal bir örgüte bağlanacaktır. Bütün Türk gençliğine şevk ve sıhhatlerini, nefse ve ulusa inanlarını besleyecek beden eğitimi verilecek ve gençlik, devrimi ve bütün erginlik şartları ile yurdu korumayı en üstün ödev tanıyan ve onları, bu ödev uğrunda bütün varlıklarını vermeğe hazır tutan bir düşünüşle yetiştirilecektir.

Bu ana eğitimin tam sonuç vermesi için Türk gençliğinin bir yandan, düşünme, karar verme ve girişim alma gibi yüksek başarımlarını kuvvetlerini geliştirecek ve öte yandan gençlik onu her zorlu işin başarılmasında tek unsur olan sıkı disiplinin etkisi altında çalıştırılacaktır.

Türkiye'de spor örgütü de bu esaslara göre düzenlenecek ve yürütülecektir. Yapılacak gençlik örgütünün üniversite, okullar ve enstitüler, halkevleri, toplu işçi kullanan fabrika ve kurumlarla yukarıdaki gayelere göre iş ve yönet birlikleri düzenlenecektir. Yurdda beden ve devrim eğitimi ile spor işlerinde biteviyelik göz önünde tutulacaktır.

Okullarda, devlet kurumlarında ve özel

Kitap, yayın, kitapsaraylar

Plânlı kültür ve eğitim

Yığına yetiştirme ve Halkevleri

Devrim Müzesi

Gençlik örgütü ve spor

Kurum ve fabrikalarda bulunanlar, yaşlarına göre beden eğitimi ile uğraşmak yükümü altına alınacaktır. Spor ve beden eğitimi için lüzumu olan alan ve kurumlar, meydana getirilecektir. Spor alanları için özel yönetgeler ve şarlıklar ilgilendirilecektir.

51- Parti radyoyu ulusun kültür ve siyasal eğitimi için en değerli araçlardan sayar. Kuvvetli verici istasyonlar kuracağız. Almaçların kolay ve ucuz elde edilmesine çalışacağız.

Sinemanın ulusa faydalı olmasını iş edineceğiz.

52- Ulusal opera ve tiyatro önemli işlerimiz arasındadır.

Radyo

Sinema

Opera ve tiyatro

EK:III

CUMHURİYET HALK PARTİSİ, 1939 PROGRAMI, ANKARA, ULUS BASIMEVİ.

Millî Talim ve Terbiye

42- Millî talim ve terbiyede esas düsturlarımız şunlardır:

A-Maarif siyasetimizde temel taşı, bilimsizliğin giderilmesidir. Maarifimizde nisbeten daha çok çocuk ve vatandaş okutacak ve yetiştirecek bir program takip olunacaktır.

B-Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburî ihtimam noktasıdır. Türk milletini, Türkiye Büyük Millet Meclisini ve Türkiye devletini sayın tutmak ve tutturmak bir vazife olarak telkin olunur.

C- Fikrî olduğu gibi, bedenî inkişafa da ehemmiyet vermek ve bilhassa seciyeyi de millî derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecelerde tutmak büyük emeldir.

Ç) Terbiye ve tedriste takip edilen usul, bilgiyi vatandaş için hayatın bütün safhalarında muvaffak olmayı temin eden bir cihaz haline getirmektir.

D) Terbiye hertürlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, millî, vatanperver ve modern olmalıdır.

E) Her tahsil ve terbiye müessesesinde talebenin teşebbüs kabiliyetini kırmamaya, şefkat ve nüvazişle itina etmekle beraber onları hayatta kusurlu olmaktan vikaye için ciddi bir intizam ve inzibata ve samimi ahlâk telâkkisine alıştırmak mühim olduğu kanaatindeyiz.

F) Partimiz, vatandaşların, Türk'ün derin tarih ve medeniyetini bilmesine fevkalâde ehemmiyet verir. Bu bilgi Türk'ün kabiliyet ve kudretini, nefesine itimat hislerini ve milli varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besliyen mukaddes bir cevherdir.

G) Türk dilinin millî, mükemmel ve mazbut bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddi çalışmalara devam olunacaktır.

H) Türk dilinin millileşmesi hareketinde elde edilen neticelere, bütün ilim ve tedris müesseselerinde tatbik imkânı verilecektir.

Yurtdaşları okutup yetiştirme.

**Cümhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı,
Devletçi, Lâik ve İnkılâpçı vatandaş.**

Fikrî ve bedenî inkişaf ve millî seciye.

Terbiye ve tedriste hedef.

Terbiye sıfatları.

**Teşebbüs kabiliyeti, hayatta intizam ve
inzibat.**

Türk Tarihi

Türk Dili

Bunun tanzimi işi ile Maarif Vekilliği meşgul olacaktır.

43- Okullar hakkındaki başlıca fikirlerimiz:

A) Normal ilk tahsil beş yıldır. Şehirlerde köylerde veya köyler mıntıkasında vaziyet ve ihtiyaca göre ilk okullar muntazam bir tatbik programı altında arttırılacaktır. Köylerdeki okullarda sıhat, yaşayış ve mıntıkası ile münasebeti olan ziraat ve sanat fikirleri verilecektir.

B) Öğretmen gönderilmesine imkân olmayan köylerin öğretim ve eğitim işlerinde köylüye rehberlik etmek üzere köy öğretmenleri istihdam edilir. Bu tip köy okullarında tahsilin daha olgun yaşta başlaması, arasız devam etmesi ve devletçe askerlik borcu gibi bir sıklıkla takip edilmesi gerektir. Az nüfuslu birkaç köyü okutacak normal ilk okullarla ayrı tipteki köy okulları için âmeli yoldan pansiyonlar kurdurulur ve korunur.

C) Meslek ve sanat okulları ile akşam sanat okulları memleketin ihtiyacına yetiyecek derecede arttırılacak ve lüzumlu kurslar açılacaktır.

Ç) Her vilâyet merkezinde ve orta tahsili memlekete yaymak esası gözetilerek icap eden kazalar mıntıklarında orta okul bulundurmak lüzumuna kaniiz. Orta okullardan uzak muhitlerdeki vatan çocuklarının huzur ve emniyetle istifadelerini temin için talebeyi gece ücretle yatıracak teşkilât yapmıya çalışılacaktır. Bu okullarda mıntıkları ile münasebeti olan meslekî malûmat verilmesine itina olunacaktır.

D) Liselerimizi yüksek tahsile tam kabiliyetli talebe yetiştirecek surette her noktainazardan takviye ve ikmal edeceğiz.

E) Üniversite ve yüksek okullarımız kendilerinden beklenen ilim ve ihtisas elemanlarını yetiştirmek memleket dahilinde ilmi hareketlere destek ve kaynak olmak üzere mükemmelleştirilecektir.

Üniversite ve yüksek okullarımızın adedini, arttırmak ve bunları Maarif Vekaleti idaresinde toplamak fikrindeyiz.

44- Güzel sanatlara, bilhassa musikiye,

İlk Tahsil

Köy Okulları, Öğretmenler.

Meslek ve sanat okulları ve akşam sanat okulları

Orta Okullar

Liseler

Üniversite ve yüksek okullar

Güzel sanatlar

inkılâbımızın yüksek tecellisiyle mütenasip bir surette ehemmiyet vereceğiz.

45- Millî opera ve tiyatro mühim işlerimiz arasındadır.

46- Sinemanın, milletin seciye ve ahlakına faydalı olacak ve bilgisini arttıracak bir terbiye vasıtası olmasını temine çalışacağız.

47- Müzelerimizi zenginleştirecek kıymetteki tarihî eserlerin toplanmasına ve bu maksatla hafriyat yapılmasına ehemmiyet verilecek ve umumiyetle eski eserlerin tasniflerine ve icab edenlerin yerlerinde iyi muhafazalarına itina olunacaktır.

48- Kitap, neşriyat ve kütüphane işlerine ehemmiyet vereceğiz. Bilhassa bir Türk lûgatı ve ansiklopedisini bir an evvel vücuda getirmek başlıca emelimizdir.

Şehir ve köylerde kütüphaneler kurmak ve arttırmak isteriz.

49- Maarifimiz bugünün ve yarının isteyeceği tahsil derecelerini önden gören bir tertiple planlanacak ve bütün tahsil kademeleriyle sanat ve meslek ihtiyaçları bu plana göre düzenlenecektir.

50- Klâsik okul terbiyesinin dışında yığına devamlı ve yeni Türkiye'nin ileri geliş yollarına uyar bir halk terbiyesi vermeyi mühim görüyoruz. Bu hizmet için çalışan Halkevleri ve halk odaları teşkilatını devlet mümkün olan vasıtalarla koruyacaktır.

51- Parti, inkılâp müzesi kuracaktır. Bunu, halka inkılâp terbiyesini aşılama için tesirli vasıta sayarız.

52- Türk gençliği, onları temiz bir ahlâk, yüksek bir yurt ve inkılâp aşkı içinde toplayacak milli bir teşkilâta bağlanır. Bütün Türk gençliğine neşe ve sihatlerini, nefse ve millete inanlarını besliyecek beden terbiyesi verilecek ve gençlik, inkılâbı ve bütün istiklâl şartları ile yurdu müdafaa etmeyi en üstün vazife tanıyan ve bu vazifeyi yerine getirmek uğrunda her varlığın fedasına hazır tutan bir zihniyetle yetiştirilecektir. Bu ana terbiyenin tam netice vermesi için Türk gençliğinin bir yandan düşünme, karar

Milli opera ve tiyatro

Sinema

Müzeler ve eski eserler

Kitap, neşriyat ve kütüphane işleri

Plânlı Maarif

Yığıcı yetişirme ve Halkevleri

İnkılâp Müzesi

Gençlik teşkilâtı ve spor

verme ve teşebbüs alma gibi yüksek muvaffakiyet hassaları inkişaf ettirilecek ve öte yandan gençlik, her zorlu işin başarılmasında tek unsur olan sıkı disiplinin tesiri altında çalıştırılacaktır.

Türkiye’de spor teşkilâtı bu esaslara göre düzenlenecek ve yürütülecektir. Gençlik teşkilatının üniversite, okullar ve enstitüler, halkevleri, toplu işçi kullanan fabrika ve müesseselerle irtibatı ve yukarıdaki gayeler etrafında iş ve yol birlikleri tanzim edilecektir.

Yurtta beden ve inkılâp terbiyesiyle spor işlerinde yeknasaklık göz önünde tutulacaktır. Okullarda, devlet müesseselerinde ve hususi müesseseler ve fabrikalarda bulunanlar arasında yaşlarına göre herkesin beden terbiyesiyle meşgul olması mecburiyet altına alınacaktır. Spor ve beden terbiyesi için lüzumu olan saha ve kurumlar meydana getirilecektir. Sahaları teminde hususî idare ve belediyeler bilhassa alâkalandırılacaktır.

EK:IV

CUMHURİYET HALK PARTİSİ, 1943 PROGRAMI, ANKARA, ZERBAMAT BASIMEVİ,

ÜÇÜNCÜ KISIM

Milli Eğitim ve Öğretim

6- Millî eğitim ve öğretimde esas düsturlarımız şunlardır:

A-Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâik ve İnkılâpçı vatandaş yetiştirmek öğretimin her derecesi için mecburî ihtimam noktasıdır. Türk milletini, Türkiye Büyük Millet Meclisini ve Türkiye Cumhuriyeti'ni saymak ve saydırmak bir vazifedir.

B) Millî karakteri, derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecede tutmak ve tek bahtiyarlığı millete hizmette aramak büyük hedefdir.

C) Milletın kültür ihtiyacı ve işleri, her dalı ile bütün olarak takip olunacaktır. İleri bir medeniyet topluluğu olan Türk milleti için kültürün hiçbir parçası ehemmiyetsiz görülemez.

D) Türkiye, fikirde, karakterde, bedende birbirinden ayrılmaz bir surette güdülür.

E) Eğitim ve öğretimde tutulacak yol, maksadı, nazari ve amelî olarak temin etmelidir.

F) Eğitim, her türlü hurafeden uzak, milli ideolojiye uygun vatan, millet ve aile severlik esasına dayanmalıdır.

G) Her öğretim ve eğitim kurulunda talebenin teşebbüs kabiliyetini geliştirmek ve onları ciddi bir intizam hayatına alıştırmak amaç olacaktır.

H) Partimiz, vatandaşların, Türk'ün derin tarih ve medeniyetini bilmesine üstün bir ehemmiyet verir. Bu bilgi Türk'ün kabiliyet ve kudretini, nefsine itimat hislerini ve milli varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besliyen mukaddes bir cevherdir.

İ) Türk dilinin millî ve mazbut bir dil haline gelmesi yolundaki ciddi çalışmalara devam olunacaktır.

J) Türk dilinin millileşmesi hareketinde elde edilen neticeler, bütün bilim ve öğretim müesseselerinde tatbik edilecektir.

Milli Eğitim ve öğretimde esas düsturlar.

Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı vatandaş.

Milli karakterler.

Kültürün bütünlüğü

Eğitimde Birlik

Eğitim ve öğretimde maksadın nazari ve amelî olarak temini.

Eğitimin dayanacağı esaslar.

Teşebbüs kabiliyeti, intizam.

Türk Tarihi.

Türk dili.

Türk dili çalışmalarında elde edilen neticelerin tatbiki.

Bunun tanzimi işiyle Maarif Vekili meşgul olacaktır.

7- Okullar hakkındaki başlıca hedeflerimiz:

A) Normal ilk öğretim beş yıldır. Yakın uzak, büyük küçük, her köyde ve bütün şehirlerde kız erkek bütün çocuklar için ilk öğretimi gerçekleştirmek amacını güdüyoruz. Rasgeleceğimiz güçlükler ne olursa olsun en kısa zamanda bu neticeye varmak Partimizin tereddüt kabul etmiyen kat'i kararıdır.

B) İlk öğretimde henüz ihtiyaç olan yerler için eğitimli ilk okullar devam edecektir. İlk öğretim cihazı tamamlandıkça, eğitim okullarının sınıfları da tamamlanacaktır.

C) Her vilâyet merkezinde ve orta tahsili memlekete yaymak, esaslı gözetilerek icabeden kazalar mıntıkalarında ortaokul bulundurmak lüzumuna kaniiz. Orta öğretim kurumlarından uzak muhitlerdeki vatan çocuklarının huzur ve emniyetle istifadelerini temin için talebeyi gece ücretle yatıracak teşkilâtın yerlerince kurulması kolaylaştırılacak ve teşvik olunacaktır.

D) Liselerimizi yüksek öğretime tam kabiliyetli talebe yetiştirecek surette her bakımdan kuvvetlendireceğiz. Tatbikatlı program, laboratuvar, kütüphane çalışmaları, lise öğretiminin temelidir.

8. – A) Üniversite ve yüksek okullarımızın kendilerinden beklenen bilim ve ihtisas elemanlarını yetiştirmesine, memleket dahilinde bilim hareketlerine destek ve kaynak olmak üzere mükemmelleştirilmelerine devam edilecektir.

B) Akademik kariyeri, kanunî mevzuatla nizamlamak yakın hedefimizdir.

C) Yüksek öğretim müesseselerinde öğretim ve ilmî araştırma faaliyeti beraber yürütülür.

Partimiz orijinal ilim ve fikir eserlerinin meydana gelmesini her suretle teşvik ve himaye eder.

9.- Teknik öğretim, kudretli bir milletin en ehemmiyetli meselesi sayılmıştır. Kadın ve erkek her vatandaşın, her yaştaki bilgisini bir öğretim kurumunda

Okullara ait başlıca hedefler İlk öğretim

Eğitmenli okullar

Orta okullar

Liseler

Üniversite ve yüksek okullarda göz önünde tutulacak noktalar

Akademik kariyer kanunu.

Yüksek öğretimde öğretim ve araştırma, orijinal eserlerin teşvik ve himayesi.

Teknik öğretimin önemi

vermek, tazelemek, arttırmak Devletin başlıca vazifeleri arasına girmiştir.

A) Muntazam teknik öğretim, normal olarak ilk öğretimden sonra başlar, ilk öğretimi eksik olan veya hiç olmayan vatandaşlara, teknik öğretim yardımcı teşkilât yoluyla verilecektir.

B) Kız enstitüleri ve Erkek sanat enstitüleri, teknik, ziraat ve sanat ve ticaret okulları teknik ve mesleki öğretimin başlıca vasıtalarıdır.

Bu kurumlar her yıl artan bir suretle, memleketin her köşesinde kurulacaktır. Bunların öğretim konularının cinsi daima genişletilecek ve daha çok ihtiyacı karşılayacak hale getirilecektir.

Bu kurumların, modern teknik öğretimin bütün aletleri ve makineleri ile donatılmış olması, ihmal kabul etmez bir esastır.

C) Binlerce gezici kız ve erkek sanat kurslarıyla teknik öğretimi en uzak köylere kadar götürmek hedefimizdir.

D) Teknik öğretimin yüksek dereceleri, ayrı kurumlarla temin olunur.

10.- Her derecedeki öğretim kurumlarımız için millî kültürü sağlam ve bilgili öğreticiler yetiştirmeğe devam edeceğiz.

İlk orta ve yüksek öğretmen okullarıyla teknik ve meslek öğretmeni ve Köy enstitülerine geniş imkânlar verilecektir.

11.- Parti, Güzel Sanatları, yüksek bir insan cemiyetinin esas ihtiyaçlarından sayar. Güzel sanatlara, Partice gösterdiğimiz düşkünlük, asırlarca işletilemeyerek bırakılmış olan Türk kabiliyetini az zamanda meydana çıkaracak ve insanlığa Türk sanatında yeni hazineler kazandıracaktır. Bu bizim samimi kanaatimiz ve hedefimizdir.

Bu sebeple;

A) Parti, Güzel Sanatlar eserlerini, sergilerini, müsabakalarını, daima himaye ve teşvik eder ve icab ettikçe mükâfatlandırır.

B) Tiyatro himayesi ve operanın en yeni tekniğe, müstenit olarak ve en eski eserleri de alarak insanlığın şimdiye kadar yarattığı büyük eserleri temsil edecek kudrette kurulması ve geniş bir

Muntazam teknik öğretim

Kız enstitüleri, erkek sanat enstitüleri, teknik ziraat ve ticaret, akşam sanat ve ticaret okulları.

Sanat kursları

**Teknik öğretimde yüksek dereceler için ayrı kurumlar.
Öğretmenler, öğretmen okulları**

Güzel Sanatlar

Güzel sanat, eser ve çalışmalarını koruma

Tiyatro ve opera

temsil amatörlüğü vücuda getirilmesi amaç olarak takibolunur. Büyük millî eserlerin yüksek teknik kudreti içinde vücut bulmasını bu yoldan temin etmek mümkün olacağı kanatındeyiz.

C) Müzik kültürü umumi eğitimin bir esası olarak takip olunacaktır.

D) Sinema kolay bir dinlenme ve eğitim vasıtası olarak murakebe ve himaye edilecektir.

E) Milli oyunlar, halk türküleri ve umumi olarak folklorümüz toplanacak, kıymetlendirilecek ve yayılacaktır. Memleketin, muhtelif köşelerinde farklı olarak gelişmiş olan milli oyunlar ve törenler, memleketin her tarafında tanıtılacaktır.

12.- Müzelerimizi zenginleştirecek kıymette tarihî eserlerin toplanmasına ve bu maksatla kazılar yapılmasına ehemmiyet verilecek; umumiyetle eski eserlerin tasniflerine ve muhafazalarına itina olunacaktır.

13.- Kitap, neşriyat ve kütüphane işlerine ehemmiyet vereceğiz. Türk lûgatı ve ansiklopedisinin vücuda getirilmesi çabuklaştırılacaktır. Memlekette geniş sayıda ve tayin edilmiş ölçülerde kütüphaneler kurulması emelimizdir.

14.- Halkevleri ve halkodaları, millî hayatın ve millî eğitimin başlıca yuvalarıdır. Bunların sayıları, bütün memleketi az zamanda kaplayacak surette arttırılacaktır. Halkevi ve halkodasının, Türk cemiyetinin ilk muhtaç olduğu bir kurum gözü ile görülmesine, Partimiz bütün gayretiyle çalışacaktır.

Her halkevi ve Odasının bütün teşkilâtının tamam olması gayedir. Ancak hiçbir Halkevi ve Halkodası, kadın ve erkek vatandaşlar için bir arada toplanma salonu, kütüphane, güzel sanatlar üzerinde çalışma esaslarından biri eksik olarak kurulamaz.

15.- Parti, inkılâp tarihi öğretimini ve inkılâp eğitiminin beslenmesini daima başlıca işi sayar.

İnkılâp Enstitüsünün her türlü yayımı, vesikaları herkese bildirilecektir. Enstitüyü zenginleştirmek, bütün Parti

Müzik kültürü

Sinema

Milli Oyunlar

Müzeler

Kitap, yayın ve kütüphane işleri

Halkevleri, Halkodaları

İnkılâp Tarihi, İnkılâp Enstitüsü

teşkilâtının vazifesidir. Parti, bir inkılâp müzesinin kurulmasını da takip edecektir.

16.- Türk milletinde beden eğitimi ve spor ihtiyacı, Devletin meseleleri arasına sokulmuştur. Parti, vatandaşın spor sevgisini ve beden eğitimi tekdi etmesi ve sevmesi için bütün yardım ve telkin vasıtalarını kullanır. Spor, kudretli vatandaş yetiştirme için esaslı vasıtalarından biridir. Spor, çalışma kudretini muhafaza ve artırma için lüzumludur. Karakterin ve iyi ahlakın mühim şartlarını, kolaylıkla vücuda getirir, nihayet, temiz ve açık hava toplantılarının zevkli bir sebebi olarak da millî sağlığın kıymetli bir vasıtasıdır. Devlet, hususî teşekkülleri teşvik ve himaye ederek hertürlü kurumları kolaylaştırarak ve kurarak milletin bedence eğitimini doğru ve sağlam istikametlerde yürütmeği göz önünde bulunduracaktır. Parti, hususî teşekküllerin, hususi idare ve belediyelerin umumî beden eğitimindeki faaliyetini yakından takip edecektir.

Beden eğitimi ve spor.

EK:V

CUMHURİYET HALK PARTİSİ, 1947 PROGRAMI.

VIII- Milli Eğitim Politikamız

95- Milli eğitim ve öğretimde prensiplerimiz şunlardır:

- a) Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı esaslara bağlı yurttaş yetiştirmek,
- b) Tarihimizin ilham ettiği millî karakteri ve milli geleneğimize uygun bir ahlâkı her vasfın üstünde tutmak ve mutluluğu millete hizmette aramak,
- c) Ahlâk, fikir ve beden eğitiminde Türk gençliğine âhenkli bir gelişme sağlamak, vazife ahlâkını tesis etmek,
- d) Fikir ve iş eğitimini birbirinden ayırmamak ve topluluğa yarar her türlü işe saygı göstermek fikrini aşlamak,
- e) Her öğretim ve eğitim kurumunda öğrencilerin şahsî teşebbüs kabiliyetlerini geliştirmek ve onları, her güçlüğü yenecek derecede milliyetçi, ülkücü, azimli, işinde hesaplı, maddeci ve faydacı olmaktan uzak, intizamlı ve ailesever vatandaş olarak yetiştirmek.

96- Partimiz, yurttaşların Türk milletinin tarih ve medeniyetini gerçek çerçevesi içinde ve hakıyla öğrenmelerine üstün bir önem verir Çocuklarımızın ve gençlerimizin, Türk tarihi mefahirinin, hususiyile Kurtuluş Savaşı ve devrimlerimizin şuuruna sahip insanlar olarak yetiştirilmesine dikkat etmeyi vazife sayarız.

97- Türk dilini kendi yapısının zengin imkânları içinde organik bir gelişmeye mazhar kılmak amaçlarımızdandır.

98- Her derecedeki öğretim kurumlarımız için güttüğümüz başlıca amaçlarımız şunlardır:

- a) Şehir ve kasabalarda ve büyük küçük her köyde kız ve erkek bütün çocuklar için ilk öğretimi bir program beraberliği içinde gerçekleştireceğiz.
- b) Orta öğretimi memlekette yaymak esasını gözeterek ilçelerde orta okul ve orta meslek okulu bulundurmak gerekliliğine inanıyoruz.
- c) Uzak çevrelerdeki çocukların öğretimden faydalanmalarını temin için lüzumlu olan yerlerde ücretli veya ücretsiz yurtlar kurulmasını sağlayacak, kolaylaştıracak ve teşvik edeceğiz.
- d) Liselerimizi, yüksek öğretime tam kabiliyetli öğrenci yetiştirecek şekilde her bakımdan kuvvetlendireceğiz. Gerekli şartlar hazırlandıkça liselerle bu derecedeki meslek okullarının arttırılmasına çalışacağız.
- e) Muhtar rejim içinde üniversitelerimizin ve bu arada yüksek okullarımızın kendilerinden beklenen ilim ve ihtisas adamlarını yetiştirmelerine, ilim çalışmaları yolunda geliştirilmelerine devam olunacaktır.
- f) İmkân elverdikçe memleketin muhtelif bölgelerinde yüksek okullar ve üniversiteler kurmak amacımızdır.
- g) Bütün üniversite ve yüksek okullarımızda ilim araştırmalarına ve ilim alanında Türk yaratıcılığının gelişmesine önem vereceğiz. Bu arada üniversite içinde ve dışında her türlü başarıları ve çalışmalarını teşvik edeceğiz.

99- Kadın erkek her yaştaki yurttaşlara meslek bilgisi vermek, onların bu bilgilerini tazelemek ve arttırmak için öğretim kurumları kurulmasını Devletin başlıca vazifesi sayarız.

Bunun için:

a) Gerek bölgelerde orta ve lise derecesinde meslek ve sanat okulları kurmayı ve bunların sayısını arttırmayı,

b) Şehir ve kasabalarda akşam meslek kursları açmayı ve her yıl artan gezici kız ve erkek sanat ve tarım kursları ile pratik bilgiyi en uzak köylere kadar götürmeği gerekli görürüz.

100- Gündüz hayatını kazanmak zorunda olan yurttaşlara, geniş tahsil imkânını verebilmek için her derecedeki öğretim kurumlarının gece öğretimi yapmasını sağlamayı faydalı buluruz.

101- Her istidatlı yurttaşa mesleğinde ilerlemek yollarını açmak dileğimizdir. Bunun için hangi öğretim kurumundan çıkmış olursa olsun istidadı ve yeterliği olanlara daha yüksek eğitim veren bir kuruma girmek imkânını sağlayacağız.

Bütün yurttta ve her öğretim derecesinde muayyen sahalarda normalin üstünde bariz istidatlar gösteren çocukların istidatlarının inkişafını sağlayıcı tedbirler alacağız.

102- Her derecedeki öğretim kurumlarımız için millî kültürü, milli karakteri sağlam, iyi örnek, bilgili öğreticiler yetiştirmeğe devam edeceğiz.

Her derecede öğretmen yetiştiren kurumlarımızla teknik ve meslek öğretmen okullarına ve köy enstitülerine geniş imkânlar verilecektir. Büyük mikyastaki öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek için öğretmen mesleğini daha çekici bir duruma koymayı zarurî görürüz.

103- Güzel sanatları yüksek bir insan topluluğunun esas ihtiyaçlarından sayan partimiz:

a) Güzel sanat eserlerini ve sergilerini korur ve teşvik eder.

b) Devlet Opera ve Tiyatrosunun kurulmasını ve tiyatro sanatının korunmasını amaç bilir.

c) Müzik kültürü alanında Türk yaratıcılığının tam gelişmesini sağlayıcı ve millî istidatları teşvik edici tedbirler alır,

d) Sinema sanatının gelişmesini sağlayan şartları hazırlamayı ve bundan öğretim vasıtası olarak da faydalanmasını gerekli görür.

e) Halk türkülerini, halk oyunlarını ve her çeşit halk sanat eserlerini toplamaya, değerlendirmeye, filme almaya ve yaymaya önem verir.

104- Müzelerimizi zenginleştirecek değerde tarih eserlerinin toplanmasına ve bu maksatla kazılar yapılmasına ve tarihi anıtların korunmasına önem verilecektir.

105- Başkentte bir milli kitaplık kurulması ve memleketin her tarafında ihtiyacı karşılayacak kitaplıklar meydana getirilmesi amacımızdır.

Yayımlarına önem verilecektir.

106- Halkevleri ve halkodaları millî hayatın ve millî eğitimin başlıca yuvalarıdır. Bunların sayıları bütün memleketi az zamanda kaplıyacak şekilde arttırılacaktır. Halkevi ve halkodasının Türk topluluğunun ilk muhtaç olduğu bir kurum gözü ile görülmesine Partimiz bütün gayretiyle çalışacaktır.

Her halkevi ve halkodasının bütün kuruluşunun tamam olması amacımızdır. Ancak hiçbir halkevi ve halkodası kadın ve erkek vatandaşlar için bir arada toplanma salonu, kitaplık, güzel sanatlar üzerinde çalışma esaslarından biri eksik olarak kurulamaz.

107- Devrim Enstitüsünün yayımlarından herkes faydalanabilmelidir. Enstitüyü zenginleştirmek bütün Parti kuruluşlarının vazifesidir. Parti bir devrim müzesinin kurulmasını işini de göz önünde tutacaktır.

108- Köyde ve kentte kadın ve erkek öğrenim çağını geçirmiş yurttaşların okuyup yazma öğrenmelerini kurslar açarak kolaylaştırmak kararındayız.

Köylerde okulla ilgileri kesilmiş olan yurttaşların kültür seviyelerini beslemek ve yüceltmek için köylerimize faydalı eserlerin ve mecmuaların gönderilmesine çalışılacaktır.

109- Partimiz, beden eğitimini millî eğitimin esaslarından sayar. Her türlü spor çalışmalarını teşvik etmeye ve korumaya önem veririz.

110- Öğretmen siyasetle işğal edemezler. Üniversite profesör ve doçentleri bu kaydın dışındadırlar.